

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

В.І.ШКОЛЯРЕНКО

**ДИНАМІКА РОЗВИТКУ
ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ 19-20 СТОЛІТТЯ**

Суми 2003

Видавничий центр СДПУ

ББК 81.432.4 – 3

УДК 811.112.2'373.7

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **В.М.МОКІСНКО**

доктор філологічних наук, професор **І.РЬОСЛЕР**

Школяренко В.І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19-20 століття: Монографія. – Суми: СДПУ, 2003. – 234 с. – Укр.

ISBN

У монографії вперше досліджується динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19-20 століття. Визначаються основні тенденції становлення та розвитку фразеологічної системи німецької мови. Особлива увага приділяється діахронічному аспекту дослідження фразеологічних одиниць. Книга присвячена для студентів-філологів, аспірантів, викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться проблемами фразеології та фразотвору.

ISBN

ББК 81.432.4 – 3

УДК 811.112.2'373.7

Школяренко В.І.

СДПУ ім. А.С.Макаренка

З М І С Т

ВСТУП.....	7
Р О З Д І Л 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1. Попередні зауваження	
1.1. Теорія фразеотворення в сучасній фразеологічній науці.....	11
1.2. Роль законів і категорій матеріалістичної діалектики в розвитку фразеологічного складу.....	21
1.3. Виявлення закономірностей загальномовного розвитку в фразеології.....	25
2. Категорія емоційності в лінгвістиці.....	30
3. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць	
3.1. Поняття фразеосемантичного поля.....	36
4. Методи дослідження фразеологічного складу в діяхронічному аспекті.....	43
В и с н о в к и.....	46
Р О З Д І Л 2. СТАНОВЛЕННЯ, СЕМАНТИЧНИЙ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	
1. Становлення фразеологічного складу німецької мови	
1.1. Проблема фразеологічного значення.....	48
1.2. Діяхронічний аспект дослідження фразеологічних одиниць.....	56
1.3. Поповнення фразеологічного складу неологізмами і новотвореннями.....	70
2. Семантичний розвиток досліджуваних ФО	
2.1. Зміна сигніфікативного аспекта значення ФО.....	82
2.2. Ступінь зміни метафоричного зсуву в процесі комунікації.....	86
2.3. Поява семантичних відтінків у значенні фразеологізмів.....	89

2.4.	Варіативність ФО в семантичному і формальному аспектах.....	91
2.5.	Фразеологічна полісемія.....	94
2.6.	Фразеологічна омонімія.....	103
2.7.	Фразеологічна деактуалізація.....	107
3.	Структурно-семантичний розвиток фразеологічних одиниць	
3.1.	Попередні зауваження.....	116
3.2.	Субституція компонентів фразеологізмів.....	118
3.3.	Перерозподіл фразеологізмів.....	120
3.4.	Звуження компонентного складу.....	125
3.5.	Розширення компонентного складу фразеологізмів.....	131
3.6.	Фразеологічна контамінація.....	135
4.	Фразеологічні синоніми.....	140
5.	Фразеологічна антонімія.....	144
6.	Варіювання фразеологічних одиниць.....	146
6.1.	Варіативність ФО в змістовному та формальному аспектах.....	154
6.2.	Формально-структурне і структурно-семантичне варіювання ФО..	159
7.	Диференціація функцій ФО в процесі їх узуального й оказіонального застосування в текстах різних типів.....	165
7.1.	Функції узуальних ФО і контекст. Іррадіюючий вплив контексту на диференціацію функцій ФО в текстах різних типів.....	166
7.2.	Роль стилістичних прийомів у диференціації функцій ФО в текстах різних типів.....	176
7.2.1.	Вплив зовнішніх стилістичних прийомів на диференціацію функцій ФО в текстах різних типів.....	179
7.3.	Вплив внутрішніх стилістичних прийомів на функціональну диференціацію ФО в текстах різних типів	
7.3.1.	Функції ФО при використанні внутрішніх стилістичних прийомів лексико-семантичного типу.....	190

7.3.2. Функції ФО при використанні внутрішніх стилістичних прийомів структурно-семантичного типу.....	198
Висновки.....	218
Р О З Д І Л 3 ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ	
1. Основні теоретичні передумови дослідження образності в діахронічному аспекті.....	224
2. Деактуалізована образність.....	227
3. Образна організація фразеологічних неологізмів.....	232
4. Внутрішня форма – динамічний аспект семантики ФО.....	235
5. Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів ФО.....	242
6. Об'єм фразеологічних одиниць як показник динамічності фразеологічного складу.....	246
7. Фактори підвищення прагматичного потенціалу ФО в діахронічній ретроспективі.....	248
8. Розвиток фразеологічної абстракції.....	251
9. Динамічні аспекти фразеологічної семантики.....	256
Висновки.....	268
ПІДСУМКИ.....	272
БІБЛІОГРАФІЯ.....	284
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА.....	325
СПИСОК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ.....	326
ТЕЛЕВІЗІЙНІ ПРОГРАМИ.....	327
СПИСОК ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	327

ВСТУП

Сучасна фразеологічна наука на зламі двох тисячоліть досягла значних успіхів. Про це дуже промовно засвідчують цифри: за 60 років (1918-1978) у колишньому Радянському Союзі опубліковано 13355 робіт з фразеології, серед яких монографії, докторські та кандидатські дисертації, фразеологічні словники тощо. Сказати не нове слово в нашій фразеології не легко, бо саме нашій вітчизняній науці належить пріоритет у виділенні фразеології в окрему лінгвістичну дисципліну. Завдяки працям вітчизняних дослідників І.І.Чернишової, О.Д.Райхштейна, О.В.Куніна та їх послідовників за останні чотири десятиліття фразеологія як наука пройшла величезний шлях від окремого розділу лексикології до солідної теоретичної та ужиткової галузі мовознавства, що має фонд фразеологічної системи як свій окремий об'єкт дослідження.

На порозі 21 століття наука зосередилась у своїх дослідженнях на людині. Сучасній лінгвістиці властиві експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм та експланаторність. Власне кажучи, усі сучасні лінгвістичні дослідження, що звертаються до концептів духовної культури людини, її духовності, вкладаються в поняття антропоцентричних досліджень. У межах антропологічної лінгвістики успішно розвивається лінгвогносеологія, об'єктом якої є пізнавальна функція мови як форма представлення світу, пізнаваного людиною.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень характеризується підвищеним інтересом до аналізу процесів розвитку фразеологічного складу. Наша монографія є дослідженням, присвяченим діахронічному аналізу фразеологічних одиниць (ФО). Ці ФО характеризуються неоднаковим ступенем стійкості, різним структурним оформленням.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшого вивчення мови як динамічної системи, яка перебуває в стані постійного розвитку та змін. Закономірності розвитку фразеологічної системи викликають все більший інтерес в процесі пізнання її своєрідних

властивостей.

Комплексне вивчення розвитку фразеологічного складу передбачає всебічний системний аналіз розвитку фразеології на окремих часових зрізах з подальшим їх поаспектним зіставленням з метою виявлення домінуючих тенденцій розвитку фразеології. Це дозволить надати дослідженню системного характеру.

У нашому дослідженні здійснюється спроба діахронічного аналізу фразеологічного складу німецької мови в межах останніх двох століть, тобто в період існування сучасної німецької літературної мови. У роботі виділяються три синхронних зрізи, які підлягають діахронічному аналізу: 1/ кінець 18 - початок 19 ст., 2/ середина - кінець 19 ст., 3/ кінець 20 ст. Виділення саме цих часових зрізів пояснюється такими причинами: 1/ становлення та розвиток німецької фразеології в 19 столітті є цікавим з точки зору завершеності на той час формування німецької національної літературної мови; значні зміни в суспільному та економічному розвитку Німеччини протягом 19-20 століть активізували появу нових фразеологічних одиниць; 2/ особливого значення набуває вивчення розвитку фразеології сучасної німецької мови відповідно до періодизації її історії з 1650 року до теперішнього часу.

Основна мета дослідження полягає у виявленні загальних закономірностей та особливостей розвитку фразеологічної системи німецької мови. Розв'язання цього питання вимагає вирішення таких завдань: інвентаризація та систематизація досліджуваних ФО; розкриття етимології досліджуваних фразеологізмів; встановлення джерел їх виникнення; виявлення основних факторів, які впливають на утворення ФО; визначення шляхів розвитку ФО; висвітлення причин появи фразеологічних неологізмів та новотворень; виділення явищ екстра- та інтралінгвістичного характеру, які спричинили деактуалізацію фразеологізмів; констатація специфіки семантичних та структурно-семантичних особливостей ФО; показ домінуючих тенденцій семантичного

та структурно-семантичного розвитку досліджуваних фразеологізмів.

Матеріалом дослідження служать ФО, які вибрані з тлумачних словників 19 століття та з лексикографічних джерел кінця 20 століття. Для верифікації мовних фактів ми використовуємо тлумачні словники німецької мови: словник Й.Г.Кампе [446], словник К.Ф.В.Вандера [459], словники серії „Duden“ за редакцією Г.Дроздовського [448,449], словники Рьоріха [454, 455], Гейне [451] і Кюпера [452] та ін. Лексикографічне відображення модифікацій ФО дає можливість простежити зміни ФО, які нас цікавлять, дати надійну інформацію про семантику ФО. Диференціація функцій ФО в процесі їх узуального й оказіонального застосування в текстах різних типів досліджується на матеріалі преси, художньої літератури, телебачення.

Дослідження показало, що розвиток фразеологічного складу сучасної німецької мови – процес більш значний і глибинний, ніж просто зміна матеріального складу ФО, яка виражається в деактуалізації певної частини фразеологізмів та в поповненні засобів образної номінації новими ФО. Підвищена динамічність матеріального складу і прямого /мотиваційного/ значення словесних комплексів у фразеологічному складі нерозривно пов'язана з розвитком фразеологічної семантики в напрямку денотативно-референціальної комплексності, деталізації, кількісно-якісного накопичення фразеологією нових для неї значень і відтінків значень. Розвиток номінативно-експресивної функції ФО відображається в розширенні та оновленні понятійної сфери, яка відображає “картину світу”, що значною мірою зумовлюється суспільною і політичною діяльністю людини, рівнем матеріального і духовного розвитку суспільства.

Підвищена динамічність фразеологічного складу детермінується дією різнонаправлених тенденцій: активної тенденції до регулярності /системності/ фразеологічного складу і тенденції до унікальності /асистемності/. Тенденція до регулярності проявляється в: розширенні

варіативних потенцій ФО, що виражається в збільшенні кількості фразеологічних серій; уніфікації компонентного складу фразеологізмів, розширенні міри лінійного подовження ФО, збільшенні в три рази загальної кількості високо- та середньочастотних фразеологічних компонентів, а також у підвищенні фразеотворчої активності значної кількості фразеологічних компонентів, в серійності процесів фразеотворення. Тенденція до унікальності /асистемності/ є рушійною силою ряду процесів і виявляється у використанні в якості фразеологічних компонентів слів-історизмів, у збільшенні кількості ФО з унікальними, оригінальними образами, в деякому підвищенні частки ФО з менш регулярною мотивованістю, а також ФО з імпліцитним характером зв'язку між планом вираження і планом змісту. Важливим напрямком розвитку фразеологічного складу німецької мови в досліджуваний період є поглиблення та вдосконалення функціонально-семантичних можливостей фразеологічного складу при застосуванні його в суспільній комунікації.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теорія фразеотворення в сучасній фразеологічній науці

Фразеотворення як об'єкт вивчення ФО останнім часом перебуває в центрі уваги багатьох учених, оскільки з його вивченням пов'язується ряд важливих проблем, що торкаються закономірностей творення ФО, їх структури і семантики.

І.А.Бодуен де Куртене вважав «статичу» /тобто закони мовної рівноваги/ поодиноким випадком «динаміки» законів історичного розвитку мови. Діалектичний підхід до вивчення мови передбачає представлення мови у вигляді процесу, діяльності в безперервному розвитку, зміні та перетворенні.

У 1973 році Е.А.Макаєв відзначав, «що до теперішнього часу ми не маємо загальної теорії діахронічної лінгвістики; продовжують залишатися не виконаними фундаментальні поняття цієї лінгвістичної дисципліни» [224, 227]. За останні 20 років з'явилося чимало досліджень, в яких розробляється діахронічний аспект вивчення фразеологічного складу російської, французької, англійської та інших мов. Варто відзначити різноманітність підходів та творчий характер розробки проблем діахронічної фразеології. Однак і сьогодні в трактуванні деяких кардинальних проблем розвитку фразеологічного складу дослідники не дійшли до загальної згоди, що свідчить про недостатнє вивчення та складність даної проблеми.

Кількість досліджень, спеціально присвячених системному опису та змінам фразеології німецької мови в певні історичні епохи, є незначною. Дослідження фразеологічного складу німецької мови як динамічної

системи, а саме проблеми фразеотворення, проводиться в дисертації О.І.Денисової [128]. Автор встановлює регулярний характер фразотворчих процесів у розвитку та оновленні фразеологічного корпусу сучасної німецької мови НДР та ФРН протягом майже 40 років. Результати її дослідження показали, що збагачення фразеологічного складу німецької мови – безперервний та динамічний процес. Процес первинної фразеологізації визнається основним процесом фразеотворення сучасної німецької мови, він реалізується за допомогою фразотворчих процесів семантичного типу.

В.І.Гавриць досліджує процес поповнення фразеологічного складу німецької мови на базі крилатих висловів [95]. С.Н.Денисенко приділяє увагу когнітивним аспектам фразотворення [125]. Теоретичним проблемам фразеологічної деривації присвячена також дисертація Т.А.Коротких, в якій розглядається процес збагачення фразеологічного складу німецької мови на базі крилатих виразів Ф.Шіллера [195]. М.В.Гамзюк розкриває у своїй роботі основні механізми, що призводять до виникнення емотивності під час первинного і вторинного фразотворчих процесів [110]. Г.Бургер накреслює основні напрямки розвитку історичної фразеології німецької мови [381].

Роботи, в яких розглядаються німецькі фразеологічні комплекси в синхронно-історичному аспекті, представлені в невеликій кількості. Так, Н.І.Рахманова досліджує стійкі словесні комплекси в середньовісній німецькій прозі. Її дисертація присвячена системному опису стійких словесних комплексів одного літературного жанру, а саме – середньовісній німецькій проповіді. До роботи входить структурний, семантичний та функціональний аналіз корпусу стійких сполучень пам'ятки [298]. В дисертації Т.А.Тоїчкіної дається структурний та семантичний аналіз фразеологічного складу німецької мови 17 століття та виявляються особливості його функціонування в різних жанрах німецької художньої літератури цього періоду [340].

І.І.Чернишова розробила в статтях та монографії комплекс основних понять та принципів теорії розвитку фразеологічного корпусу сучасної німецької мови [355]. Об'єктивними показниками розвитку фразеологічного складу І.І.Чернишова вважає:

1. Кількісне збільшення фразеологічних одиниць, в тому числі на основі структурної синонімії.
2. Вдосконалення форми матеріального складу фразеологічних одиниць.
3. Зміна значення.
4. Розвиток полісемії та омонімії.

Найважливішою ознакою розвитку фразеологічної системи мови, на думку І.І.Чернишової, є кількісне збільшення фразеологічних одиниць, а також зникнення застарілих фразеологізмів [355].

Найбільш інтенсивно історична фразеологія розробляється на матеріалі російської мови. Тільки дослідженню фразеологічного складу російської мови 18-20 століть присвячено кілька докторських та кандидатських дисертацій [93; 140; 271 та ін.].

Перш ніж перейти до розгляду проблеми розвитку фразеологічного складу в лінгвістичній літературі, зупинимося коротко на деяких положеннях, пов'язаних з даним питанням.

У нашій роботі ми разом з Є.В.Розен будемо вважати розвитком всі безповоротньо направлені процеси [300, 19]. Терміни “розвиток” і “еволюція” розглядаються нами в якості рівнозначних. Складовим елементом розвитку фразеологічного складу є змінність ФО. У лінгвістичній літературі під мовними змінами розуміється процес порушення тотожності одиниці самій собі і результат такого порушення тотожності [267, 208; 200, 120]. Однак не можна погодитися з тим, що будь-яка зміна формальних і семантичних характеристик ФО веде до розпаду її тотожності. Наочним прикладом цього положення є численні граматичні варіанти ФО, які ми розглянемо у другому розділі дисертації. Розвиток, який супроводжує функціонування мови як засобу комунікації,

не завжди веде до системно важливих змін [61, 159]. Розвиток фразеології проявляється в тих змінах, що зумовлюються розширенням та ускладненням її функціональних характеристик.

Багато дослідників пов'язують проблему розвитку мови з проблемою прогресу в мові.

Не вдаючись до докладної характеристики даної проблематики, підкреслимо, що ми приєднуємося до думки Г.В.Колшанського про те, що “проблема прогресу в мові може стояти тільки як проблема її поступового розвитку на кожному конкретному етапі, в процесі якого мова повністю виражає все багатство змісту пізнавального мислення людини” [188, 43]. Тому особливий інтерес викликає дослідження проблеми: як, якими засобами фразеологія задовільняє потреби мовного колективу в експресивно-оцінній інформації предметів та явищ.

Проблема розвитку фразеологічного складу тісно пов'язана з теорією пізнання та матеріалістичною діалектикою, яка є методологічною основою теорії мовного розвитку.

У лінгвістичній літературі поки що немає однозначної думки щодо термінопозначення фразеотворчих процесів. У нашому дослідженні ми дотримуємося термінологічних позначень, запропонованих В.І.Гаврисем [96, 134], які були пізніше деталізовані М.М.Гавришем [98, 6]. До первинних фразеотворчих процесів належать: фразеологічна інтеграція, фразеологічна диференціація і первинна фразеологізація. Фразеологічна інтеграція, яку детально розробив Ю.А.Гвоздарьов, визначається як процес виникнення ФО на базі словосполучень. Сутність цього процесу полягає в тому, що окремі слова при входженні у фразеологічний зв'язок втрачають ряд своїх природних ознак і набувають нових [111, 60]. Поряд з визначенням фразеологічної інтеграції як одного з процесів фразеотворення дослідник вказує на інший, не менш важливий процес - фразеологічну диференціацію. У цьому випадку мотивуюча база /одне слово/ виражається розгорнутим сполученням, тобто відбувається

експлікація слова, вираження його значення шляхом показу інших, частіше всього, другорядних ознак. Таким чином, при фразеологічній диференціації відбувається розщеплення слова, що супроводжується створенням нової складової форми [111, 64].

Окремі слова, як відомо, визнаються як матеріал для творення ФО не всіма дослідниками. Так, Л.І.Ройзензон вважає, що фразеологізми створюються не на базі слів /лексем/, а на базі словосполучень, отже, не лексика, а синтаксис є тим будівельним майданчиком, на якому йде безперервний процес фразеотворення [302, 49-50].

Останні дослідження в галузі фразеотворення сучасної німецької мови свідчать про те, що повністю заперечувати слова як матеріал для створення ФО не можна. О.І.Денисова визначає фразеологічну інтеграцію як поєднання слів-компонентів ФО, що виражають несумісні поняття, внаслідок чого через непередбаченість і несподіваність виникають експресивні фразеологізми. Автор підкреслює, що даний тип фразеотворення є достатньо продуктивним у сучасній німецькій мові [127, 32-34].

Із окремих слів утворюються, наприклад, перифрази. Це вираз, що є передачею, яка описує зміст іншого виразу або слова [301, 271]. Під перифразою розуміється такий вираз, що служить для найменування понять, які вже мають позначення в мові. Вона служить вторинним знаком якого-небудь мовного значення, відсилає до первинного знаку, передбачає його і заміщає в силу небажаності первинного знаку в тих чи інших умовах спілкування. Головна функція перифрази - прагматична. Семантичною особливістю перифрази є наявність прямого значення і перифрастичного значення, що міститься в заміщуваному знаку [238, 40].

До первинних фразеотворчих процесів, крім фразеологічної інтеграції, відносять і інші типи первинного фразеотворчого процесу. Відмічаються такі вихідні моменти для опису даного процесу:

1/ значення, що отримує підтвердження в новій ФО; 2/ вихідна ма-

теріальна форма, тобто вихідний елемент мови або мовлення, з допомогою якого матеріалізується мотивування; 3/ зовнішня ситуативна сфера [96, 134]. Автор визначає характер взаємовідношень між згаданими елементами вихідного матеріалу, що виражається в повному, частковому співвідношенні між мотивуванням і вихідною матеріальною формою ФО і при відсутності такого співвідношення /виникнення ФО внаслідок дії зовнішньої ситуативної сфери/ [96, 136]. Виділяються типи первинного фразеотворчого процесу з урахуванням цих взаємозв'язків:

- 1/ утворення ФО на базі переосмислення змінних комбінацій слів;
- 2/ утворення ФО на базі переосмислення стійких комбінацій нефразеологічного характеру;
- 3/ утворення ФО на основі потенційних фразеологізмів;
- 4/ поповнення фразеологічного складу на основі крилатих виразів;
- 5/ утворення ФО на базі сюжету, а не сполучення слів;
- 6/ творення фразеологізмів на основі каламбурного обігрування омонімів /сюди ж належать ФО, що створені внаслідок зіткнення в межах однієї ФО слів і понять, що не поєднуються логічно, семантичне або лексичне, тобто алогізмів/;
- 7/ утворення ФО на базі синтаксичної спеціалізації словосполучень і фраз;
- 8/ утворення фразеологізмів на базі окремих слів;
- 9/ збагачення фразеологічного фонду німецької мови на базі іншомовного матеріалу [96, 136].

Утворення ФО на основі змінних словосполучень і речень - найбільш активний шлях поповнення фразеології. Процес переходу змінного словосполучення у ФО Ю.А.Гвоздарьов позначає терміном "транспозиція" і поділяє її на внутрішньосистемну і міжсистемну. Внутрішньосистемна підрозділяється, в свою чергу, на первинну і вторинну транспозиції. Процес утворення ФО на базі змінних словосполучень належить до первинної транспозиції. Ю.А.Гвоздарьов зазначає, що перенесення на

змінне словосполучення нового, фразеологічного значення породжує певні відношення між первинним значенням компонентів цього словосполучення, а також загальним значенням, в результаті чого виникають саме ті відношення, які складають внутрішню форму ФО [111, 74-76].

Використання змінного словосполучення для нової ФО мотивується прямими значеннями слів, що складають це сполучення лексем. У складі ФО ці слова, звичайно, втрачають свої прямі значення, хоча вони створюються імпліцитно, що і складає образність всього виразу, бо образність - це одночасне уявлення двох явищ, зв'язаних якою-небудь ознакою [102, 149]. В самій природі образу міститься діалектичне протиріччя абстрактного і конкретного. Специфіка фразеологічних одиниць полягає в тому, що в них найчастіше експресивні, оцінні поняття передаються з допомогою називання конкретної реальності. Це особливо добре спостерігається при перетворенні змінних словосполучень у ФО. Співвідношення первинних значень компонентів і загального значення змінного словосполучення /дериваційної бази/, загального фразеологічного значення і нових значень її компонентів складе те поєднане бачення двох явищ, що визначається як образність ФО [111, 75].

Основними причинами перетворення вільного словосполучення у фразеологічний зворот, на думку Н.М.Шанського, є: 1/ постійне використання вільного сполучення слів не в прямому, а в узагальненому, образно-переносному значенні; 2/ поява у вільному словосполученні зв'язаного використання і 3/ відбиття вільним сполученням слів єдиного поняття, що належить до актуальних для даної епохи [364, 92].

Фразеологізми у великій кількості формуються з числа вільних словосполучень в процесі метафоризації і метонімізації останніх. Процес метафоризації досить різнобічний. Він, як правило, супроводжується цілим рядом внутрішніх і зовнішніх перетворень. Насамперед, є глибока відмінність між метафоризацією окремого слова і змінного

словосполучення. Якщо при метафоризації слова виникає одне або декілька переносних значень, то при метафоризації змінного словосполучення слова мов би розчиняються в загальному змісті фразеологізму і не одержують при цьому переносного значення [142, 98].

Другий тип переносу значення - метонімічний - є переносом найменувань явищ, предметів, їхніх ознак за їхньою суміжністю, або ширше - за їхнім зв'язком в просторі і часі [316, 26]. У цьому випадку одиниці, що об'єднуються асоціацією, зв'язком, використовуються, звичайно, в одній синтагмі, оскільки для цього у них є загальні ознаки в значенні [102, 151]. Завдяки цьому з'являється можливість скоротити елементи такої синтагми і одночасно приписати все її значення частині її компонентів.

Поряд з різними процесами первинного фразеотворення в лінгвістичній літературі досліджуються вторинні фразеотворчі процеси [95; 128; 356; 357; 400; 425].

Під час вторинних фразеотворчих процесів відбувається вторинна транспозиція фразеологічного знаку, тобто перетворенням підлягають самі ФО, що виникають внаслідок первинної фразеологізації [173, 7].

В спеціальній літературі використовуються різні терміни для позначення процесів виникнення та подальшого розвитку ФО, що призводить до зміщення або неадекватного розгляду процесів фразеотворення. Так, "фразеологічна деривація" визначається: 1/ як вся сукупність способів творення ФО і їх варіантів [277, 1]; 2/ як виникнення ФО на базі усіх типів стійких словесних комплексів та іншомовної фразеології [210, 156]; 3/ як створення ФО на базі наявної фразеології [400, 189; 432, 208]; 4/ як механізм утворення ФО від ФО [60, 17].

Виявляється недоцільним позначення одним терміном таких якісно різних процесів, які відрізняються один від одного за своїми суттєвими характеристиками.

Ю.А.Гвоздарьов вважає, що вторинні фразеотворчі процеси

представлені трьома основними типами перетворень: лексичним, семантичним і лексико-семантичним [111, 106-125]. В українській фразеології Г.М.Удовиченко розрізняє два різновиди видозмін в системі фразеотворення: прогресивний і регресивний [344, 18-24].

Вторинний фразеотворчий процес в німецькій мові включає такі основні шляхи утворення ФО: а/ перерозподіл стійких фраз /цей тип утворення ФО супроводжується ситуативно-зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента/, б/ відокремлення компонентів стійких фраз /в цьому випадку компоненти, які відокремлюються від вихідної ФО, набувають глобального емоційного значення/: в/ розширення лексичного складу ФО /внаслідок цього способу відбувається своєрідне розширення початкової структури ФО, посилюється ступінь експресивності і емоційності в новоутвореній ФО/; г/ варіювання /варіювання компонентів ФО - це структурні зміни ФО, які зумовлюються семантичними причинами. Варіювання сприяє утворенню синонімії і варіантності ФО [124, 52-57].

О.І.Денисова виділяє в німецькій мові два типи вторинних фразеотворчих процесів залежно від характеру перетворень відповідних структур фразеотворчої бази: семантичний і структурно-семантичний, бо будь-які зміни лексико-граматичної структури базової ФО обов'язково викликають зміни її семантичної структури.

Семантичний тип фразеотворення передбачає трансформацію семантичної структури фразеотворчої бази із збереженням інваріанта її лексико-граматичної структури.

Структурно-семантичний тип характеризується такими перетвореннями лексико-граматичної структури фразеотворчої бази, які викликають відповідні зміни її семантичної структури. Цей тип фразеотворення можливий завдяки таким структурним фразеотворчим механізмам: варіювання, розширення компонентного складу, контамінація, перерозподіл і звуження [128, 14-15].

Таким чином, різноманітні способи вторинного фразеотворчого процесу пояснюються перш за все особливостями функціонування та розвитку кожної окремої мови, а також специфікою фразеотворення в різних мовах.

Відносно обсягу та місця міжсистемної транспозиції, тобто утворення ФО на основі іншомовного матеріалу існують різні точки зору [33; 111; 211; 216; 273; 362; 387]. Одні вчені вважають запозичення складовою частиною фразеотворчого процесу [111], інші – особливим шляхом поповнення фразеологічного фонду мови [211]. До фразеологічних запозичень ми відносимо ФО, що утворилися внаслідок повного або часткового запозичення лексико-граматичної структури іншомовних ФО, а також ФО, які є їх еквівалентами або створені за їхнім зразком на базі лексико-граматичного матеріалу мови-рецептора.

На думку окремих фразеологів, до вторинного фразеотворення належить також процес утворення ФО від стійких словесних комплексів нефразеологічного типу [128, 24]. Існують різні точки зору відносно місця даного процесу фразеотворення в фразеотворчій системі [26; 96; 207; 346; 369; 372]. Специфіка даного процесу полягає в тому, що відношення між семантичною структурою ФО та лексико-семантичною структурою фразеотворчої бази опосередковуються семантичною стійкістю словесного комплексу, тобто ці семантичні відношення мають тримірний характер. Обов'язковою умовою процесу фразеологізації стійкого словесного комплексу нефразеологічного характеру є повний збіг дериваційної бази та мотивації. Обсяг семантичних змін внаслідок цього фразеотворчого процесу є значно меншим порівняно з первинною фразеологізацією. Уявляється більш обґрунтованим віднесення процесу утворення ФО від стійких словесних комплексів нефразеологічного характеру до перехідного етапу в системі фразеотворення, бо в його результаті виникають ФО, що входять до ядра фразеологічного фонду сучасної німецької мови.

Таким чином, вважаємо доцільним запропонувати такі терміно-

логічні позначення:

1/ Типове поняття - фразеотворення /або фразеотворчий процес/.

2/ Родовими термінами є первинне фразеотворення /первинний фразеотворчий процес/ - виникнення ФО на базі лексичних одиниць і вільних словосполучень і вторинне фразеотворення /вторинний фразеотворчий процес/ - створення ФО на базі наявної фразеології, інакше кажучи, структурно-семантичний розвиток ФО в процесі їхнього функціонування в мовленні.

3/ До видових термінів належать, з одного боку, фразеологічна інтеграція і диференціація, а також первинна фразеологізація та семантична і структурно-семантична /або вторинна/ фразеологізація, з іншого.

4/ Зберігаючи критерії дериваційної бази і характер її перетворень з подальшими розмежуваннями на внутрішньорівневих зрізах, приходимо до підвидових термінів: субституція, перерозподіл, розширення, звуження, контамінація.

Під час опису процесів становлення та розвитку фразеологізмів сучасної німецької мови необхідно враховувати виникнення фразеологізмів в німецькій мові в результаті первинних і вторинних фразеотворчих процесів.

1.2. Роль законів і категорій матеріалістичної діалектики в розвитку фразеологічного складу

Динамічний підхід до дослідження фразеологічного складу передбачає вивчення ряду діалектично протиставлених тенденцій розвитку фразеології, які можуть бути представленими у вигляді ряду антиномій. Серед них дослідники виділяють головні та другорядні. Головним одноголосно вважається протиріччя між постійно змінними комунікативними і когнітивними потребами та мовними можливостями.

Це протиріччя можна інтерпретувати також як протиріччя між формою та змістом. Г.В.Колшанський вважає це протиріччя кардинальним протиріччям мови, що регулює синхронне функціонування мови та її розвиток. [188, 39].

Найяскравіше відображення знайшов цей діалектичний закон у концепції В.М.Мокієнка, який аналізує розвиток фразеологічного складу в зв'язку з дією різних фразеологічних антиномій, що зумовлюються загальною діалектичною протиріччю мови, лексики та власне фразеологічними особливостями [243; 244].

Методика діахронічного дослідження, розроблена В.М.Мокієнком, знаходить творче використання в дисертації О.А.Дмитрієвої, яка також розглядає розвиток ФО як процес розгортання протиріч. Протиріччя походить з самої природи стійкої словесної одиниці, яка характеризується цільністю своєї семантики та нарізнооформленістю структури. Це основне внутрішнє протиріччя, на думку О.М.Дмитрієвої, породжує багато інших, діалектична взаємодія яких приводить до безперервної зміни та розвитку ФО [131]. Івченко А.О. описує в своїх працях ономазіологічний, ареальний, етимологічний та ідеографічний підходи до дослідження фразеології, що в сукупності дає найкращий результат стосовно викриття основних тенденцій становлення та розвитку ФО [157; 161]. Коваль В.І. досліджує дериваційні процеси ФО, даючи повний фраземотворчий аналіз та наводячи конкретні висновки щодо етимології цих одиниць [176; 177; 179; 180].

Згідно з діалектичним законом заперечення будь-який стан мови розглядається як закономірний результат попереднього розвитку і, відповідно, адекватне пізнання цього стану можливе тільки з урахуванням його генезису та історії. Послідовність історичного розвитку забезпечується неперервним існуванням мови, воно передбачає поряд з змінністю ФО наявність деякої зони стійкості, яка також потребує дослідження, оскільки «спостереження над тим, які з ланок системи (і чому

саме вони) характеризуються значною стійкістю, змогли б пролити світло на те, які елементи мови є найбільш фундаментальними для його структури» [200, 119].

Закон переходу кількісних змін у якісні знаходить своє відображення в мовних змінах, які відбуваються у вигляді якісно-кількісних перетворень. Наявність певної кількості значень в семантичній структурі ФО може бути інтерпретована як певна якість даної мовної одиниці. Втрата ФО одного з значень або збагачення її семантичної структури новим значенням може розглядатися як придбання нею нової якості. Таким чином, зміна кількості значень передуює якісним змінам. Вхідження в змістовний ряд слів, які створюють певну понятійно поєднану «мікросистему» нових слів, веде до змін значення, до зміни відношень між членами стійкого словесного комплексу [330, 22]. В даному випадку кількісне збільшення мікросистеми приводить до якісного перетворення її членів. Якісно-кількісні перетворення ФО в процесі їхнього розвитку різноманітні, найбільш суттєві з них розглядаються в другому розділі дисертації.

Розвиток фразеології підкоряється також дії принципу причинно-наслідкових зв'язків. У теорії розвитку ФО значна увага приділяється тим факторам, які порушують рівновагу в фразеологічній системі. Як відомо, мова розвивається в умовах подвійної залежності, її еволюція визначається не тільки середовищем, в якому вона існує, тобто екстралінгвістичними факторами, але й її упорядкуванням, тобто інтралінгвістичними факторами. У наш час безсумнівним є той факт, що сукупність ФО являє собою систему. Тому зміни окремих ланок цієї системи викликають зміни в інших ланках.

Ряд лінгвістів висуває екстралінгвістичну детермінованість розвитку фразеологічного складу в якості визначного фактора [260 та ін.]. Існує і протилежна точка зору, згідно з якою «зміни в сфері фразеології зумовлені перш за все не змінами в об'єктивному світі, а зсувами в тих синтагматичних і парадигматичних зв'язках, які властиві ФО в системі

мови, фразеологізм піддається тиску системи більше, ніж слово» [130, 83]. У даному випадку ми маємо однобічний підхід до причинно-наслідкових зв'язків у розвитку ФО. Більшість дослідників визнає вплив і екстралінгвістичних, і власне мовних причин на розвиток ФО [227; 337]. Однак акцентується в основному вплив позамовних факторів на розвиток фразеології, дія власне лінгвістичних факторів не експлікується. Так, А.С.Оксамитов підкреслює регульованість розвитку фразеологічного складу в значній мірі психо- та етнолінгвістичними факторами [10, 7]. С.В.Лесіна, як і В. Гумбольдт та інші дослідники, відзначає тісний зв'язок фразеології з культурою, історією народу – носія мови [222, 4]. Дія зовнішніх факторів виражається в мові досить яскраво, тому що відомо, що «самобутність життя та побуту того чи іншого народу більш всього знаходить своє відображення у фразеології, конденсує весь складний комплекс культури та психології даного народу, неповторний спосіб його образного мислення і пов'язаного з ним фразеологічного засвоєння лінгвістичного континууму» [308, 13].

Однак слідом за М.М.Маковським ми вважаємо, що «було б неправильним прагнути пояснити всі семантичні процеси на основі культурно-історичних фактів» [225, 20]. Часто зміни викликаються внутрішніми причинами. Так, наявність граматичних варіантів ФО можна пояснити тільки внутрішніми факторами, динамікою мовної системи в цілому. Не можна недооцінити також семантичну абстракцію як лінгвістичний фактор розвитку [190; 225]. Потреба в новій ФО нерідко виникає завдяки змінам, зсувам та перерозподілу функцій між елементами фразеологічної системи мови, без змін в зовнішній дійсності. Поява більш конкурентноспроможних синонімів сприяє архаїзації ФО зі стертою образністю.

Проведене дослідження підтверджує положення про те, що причини розвитку фразеологічного складу являють собою діалектичну єдність

інтра- та екстралінгвістичних факторів. Відрив одного від іншого або їхнє протиставлення є методологічною помилкою.

1.3. Виявлення закономірностей загальномовного розвитку в фразеології

Між розвитком фразеології і мови в цілому існує системно-зумовлений зв'язок. Тому в розвитку фразеологічного складу відображаються і загальномовні тенденції розвитку. До них відносяться тенденції, що отримали назву мовної економії або закону економії мовних зусиль, а також тенденція до надмірності, закон аналогії, єдність системного та асистемного в розвитку мовних одиниць.

“Тенденція до економії мовних засобів є однією з найсуттєвих внутрішніх тенденцій, яка проявляється в різних мовах світу” [268, 246]. Відображенням тенденції до економії мовних зусиль та засобів є сам факт появи і існування ФО, бо ФО виконують функцію компресії інформації, дозволяючи уникнути багатослівних описів. Під час створення ФО принцип економії проявляється в використанні існуючих у мові словесних комплексів для вираження нового змісту, нових результатів суспільного досвіду [231, 29].

Принцип економії мовних засобів перебуває в опозиції до принципу надмірності. У трактуванні співвідношення принципів надмірності та економії мовних засобів ми виходимо з положення Є.В.Гулиги про те, що не можна розуміти економію «тільки як усунення надмірності або чисто кількісно» [116, 85]. Поняття економії має на увазі досягнення максимального комунікативного ефекту найпростішими засобами [368, 136].

Цей властивий фразеологічному складу мови принцип розвитку та функціонування інтерпретується В.М.Мокієнком як імпліцитність – експліцитність ФО, де під імпліцитністю розуміється економія мовних засобів, під експліцитністю їхня надмірність [244, 78]. Поняття

експліцитності/імпліцитності як вираженість/невираженість предметно-логічного змісту мовними засобами трактуються В.М.Мокієнком у даному випадку в більш вузькому об'ємі.

Говорячи про тенденцію до економії, автори, як правило, зводять цю тенденцію до спрощеної структури ФО. Так, Л.М.Золотова визнає у якості основної в розвитку внутрішнього контексту ФО тенденцію до скорочення лексичної подовженості ідіом. [150, 90]. І.І.Чернишова також підкреслює, що типовим виявом тенденції до вдосконалення форми матеріального складу фразеологічних одиниць є “звуження” одиниці, тобто спрощення синтаксичного оформлення, еліптування фразеологізму [355, 42]. Цю точку зору поділяють також Е.І.Левинтова, Є.М.Вольф [220]. Спостереження за досліджуваним матеріалом дозволили констатувати, що не менш розповсюдженою є протилежна тенденція до розширення компонентного складу ФО змінними компонентами, яка диктується намаганням оновити фразеологізм, посилити його експресивність, його емоційний вплив або внести новий відтінок у рамках уже існуючого значення і таким чином зберегти його для системи мови. Звернемося до прикладів, які підтверджують дане положення: *Campe: seine Haut teuer verkaufen – Duden: seine Haut so teuer wie möglich verkaufen; Campe: auszerm Hause sein, auch auszerm Hause sein – Duden: (ganz/rein) aus dem Häuschen sein.*

Цікаво відзначити, що в словотворенні також спостерігається тенденція до подовження складних слів у німецькій мові, яку встановив М.Шредер [428, 61-65]. Спостереження Є.С.Кубрякової підтверджують, що “формат одиниці, її подовженість, її нарізнооформленість, можливість відобразити з її допомогою ті чи інші деталі ситуації, підкреслити ті чи інші моменти в її характеристиці – все це відіграє свою роль при виборі одиниці номінації або в акті її створення” [202, 44-45].

Принцип економії знаходить своє відображення в процесах, що мають на меті удосконалення мовної системи. Сюди відносяться прояви

таких тенденцій, як тенденція до усунення надлишкових засобів вираження, тенденція до усунення форм, що втратили функції, тенденція до усунення мовних елементів, які мають незначне навантаження і т.п. [318, 49-50]. Прагнення до економії у фразеологічній системі пов'язується з іншим стимулом її розвитку – тенденцією до регулярності [134; 272; 297].

Однак розповсюдження принципу економії не безмежне, воно регулюється існуванням протилежної тенденції – до мовної перенасиченості. Дія закону мовної перенасиченості має також важливе значення для фразеології. Це виявляється, наприклад, в тому, що для фразеології характерна численність засобів відображення одного й того ж явища, поняття і незначною мірою багатозначність.

Дія принципів перенасиченості та економії мовних засобів особливо яскраво проявляється під час дослідження проблем фразеологічної варіантності в діахронічному аспекті. Для неї є характерною широка амплітуда варіювання форми. Як показали результати дослідження Н.А.Стебелькової, перенасичені варіантні форми характеризуються певною стійкістю і можуть впродовж довгого часу існувати в системі мови. В той же час, в результаті дії закону мовної економії взаємозамінні однозначні варіанти в процесі свого функціонування в мові починають диференціюватися; деякі з варіантів поступово зникають з мови [331, 26].

Принцип аналогії виражається в серійному характері фразеології. Ця якість ФО, виділена В.Л.Архангельським, набуває особливої цінності, як підкреслює В.М.Мокієнко, під час діахронічного аналізу [242, 43].

Тиск мовної системи визнається окремими дослідниками найважливішим фактором розвитку мови [224; 378]. Під тиском мовної системи розуміється одна з форм актуалізації мовної системи. Направлення дії тиску системи визначається, на думку Є.А.Макаєва, прагненням до збереження структурного вигляду конститутивних одиниць мови, парадигматичної та синтагматичної конфігурації, яка відповідає найтипівішим прийомам моделювання даного рівня, а також до

елімінування або до перетворення структури тих мовних одиниць, які вже не відповідають ustalеним на даному рівні прийомам моделювання [224, 48]. Тиск мовної системи специфічно проявляється у фразеологічній системі різних мов. Так, у російській мові тиск системи менш виражений, ніж у німецькій мові, що виражається в наявності в сучасній російській мові значно більшої кількості лексем з унікальною або чітко обмеженою сполучуваністю формативів у складі словесних комплексів [294, 89].

Основним предметом вивчення стають тепер не ізольовані об'єкти, а цілісні системні утворення. Це положення застосовується і до фразеології. При такому підході вивчення історичного розвитку суттєво ускладнюється. Однак тільки на цьому шляху можливо встановити об'єктивні закономірності, характерні для процесу розвитку. М.М.Гухман підкреслює: "Системні зв'язки особливо чітко проявляються в процесі формування нових та перебудові старих рядів, тобто в діахронії" [119, 32].

Дія принципу системності мовних змін підкреслюється багатьма дослідниками діахронічної фразеології [93; 131; 136 та ін.]. Окремі дослідники здатні абсолютизувати роль системних факторів у фразеології. Так, М.Ф.Палевська пише, що фразеології 18 століття "...властива системність, яка проявляється в різноманітних зв'язках та протиставленнях, поза якими не залишається жодна фразеологічна одиниця" [271, 361]. Реальні факти мови однак показують, що "будь-які системні утворення незмінно породжують явища, які за своєю природою, рисами і функціями стоять в одному протиріччі з тим видом системності, в надрах якого вони виникли: саме така діалектична єдність системності і асистемності є обов'язковою умовою існування і еволюції мови" [225, 8]. Наприклад, в єдності системних та антисистемних тенденцій досліджує динамічні процеси в семантичному розвитку фразеологічного складу французької мови [260].

Однією з онтологічних рис мовного знака є його асиметричний характер. Асиметрія пронизує всю мову і робить її динамічною.

С.Карцевський вважав асиметричний характер структури знака важливим механізмом еволюції лінгвістичної системи в цілому [171, 90]. Асиметричний дуалізм мовного знака породжує такі явища в мові, як полісемія, омонімія, непаралельне варіювання позначуваного та позначаючого знака. Всі ці явища тісно пов'язані з проблемою розвитку мови.

Особливо яскраво асиметрія мовного знака проявляється у фразеології. Як відомо, в ФО поєднані два типи асиметрії: в їхній багатокomпонентності проявляється синтагматична асиметрія, в їхній ідіоматичності, переносному характері значення – парадигматична асиметрія [100, 7]. Подвійна асиметрія ФО обумовлює специфіку розвитку фразеологічної системи на відміну від лексичної. Нарізнооформленість, яка є джерелом потенційного варіювання компонентного складу ФО [384, 94], детермінує широку амплітуду формального варіювання ФО в процесі розвитку фразеологічного складу. Переносний характер значення ФО, який має в основі образне переосмислення, має наслідком той факт, що одне й те ж значення може бути об'єктивоване різним матеріальним складом, а один і той же матеріальний склад у процесі розвитку може по-різному інтерпретуватися.

Загальні тенденції розвитку літературної мови відображаються в розвитку фразеології. До даних тенденцій відносяться демократизація і інтелектуалізація літературної мови. Демократизація літературної мови – це оволодіння нормами літературної мови широкими народними масами. Даний процес характеризується розширенням соціальних функцій літературної мови і значною мірою сприяє активному просуванню нелітературних елементів до кордонів літературної мови, засвоєнню літературною мовою багатьох елементів лексичного просторіччя, жаргонів, професіонального словозастосування. У зв'язку з цим дослідники відмічають значне зростання кількості розмовних ФО у фразеологічному складі [131; 136; 249; 437 та ін.].

Інтеграційні процеси в глобальному масштабі, розширення різноманітних наукових, економічних і соціальних зв'язків між народами, посилення ролі науки і техніки, зростання загального рівня народної освіти і т.д. створюють соціальний тиск на розвиток мови. Наслідком цього тиску є тенденція до інтелектуалізації, яка проявляється в поповненні літературної мови елементами інтернаціональними зі сфери сучасної науки і техніки [146, 280]. Ця тенденція особливо наочно виявляється в розвитку образної організації фразеології.

2. Категорія емоційності в лінгвістиці

Актуальність проблеми емоційних характеристик спілкування зумовлена низкою обставин. Перш за все вона визначається особливістю сучасного етапу розвитку сучасного суспільства - пріоритетом соціальної сфери, переорієнтацією політичних, соціально-економічних завдань на людину, на розвиток її особистості. Це надає особливої значущості дослідженням, спрямованим на отримання цілісних уявлень про поведінку, діяльність, спілкування людини, необхідним складником яких є емоційно-оцінні утворення.

Емоції як фізіологічний стан організму, що відображає результат впливу навколишнього світу на людину і має яскраво виражене суб'єктивне забарвлення, відноситься до власне людських категорій. Він виникає завдяки впливу на нервову систему об'єктивних явищ і обумовлюється матеріальними причинами, тому емоційне переживання являє собою суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності. Емоції охоплюють всі види почуттів та переживань людини – від глибоких страждань до високих форм радості. На відміну від інтелектуальних процесів – відчуттів, уявлень, мислення, в яких відображається об'єктивний світ предметів та явищ з їхніми властивостями і закономірностями, - в емоціях відображаються ті сторони дійсності, які

виступають як реальний процес взаємодії людини з середовищем. В процесі активної взаємодії з середовищем людина не залишається байдужою до його впливу, до навколишніх явищ, у неї виникають переживання, що виражають її суб'єктивне ставлення до цих явищ та їхніх особливостей - приємних або неприємних, позитивних чи негативних. Людина, яка переживає подібні емоції, готується активно відповісти на різноманітні впливи зовнішнього середовища [310, 152-155].

Розвиток міжнародних і міжнаціональних стосунків, що інколи носить гострий і суперечливий характер, також робить необхідним розгляд емоційних аспектів спілкування, оскільки в них відображається глибинна національна і соціальна культура, традиції, звичаї народу, без врахування яких неможливо вирішити існуючі проблеми.

Бурхливе становлення аудіовізуальних засобів комунікації, значне підвищення їх ролі в соціально-політичному житті суспільства сприяє ще більшій актуалізації вивчення особливостей оцінок іншої людини і самооцінок, атрибутивного потенціалу особистості, її здібностей. Як важливий складник соціальної поведінки особистості вони впливають на формування її образу, визначають характер контактів, рівень довіри до джерела інформації, забезпечують організацію зворотніх зв'язків в усіх формах і видах взаємодії. Завдяки своїм соціальним функціям, емоційні аспекти спілкування привертали і привертають увагу психологів, соціологів, етнографів, лінгвістів.

Ще на початку 20 ст. відомий лінгвіст Ш.Баллі в книзі "Стилістика французької мови" [37] висловив думки про те, що ідеї приходять до нас в супроводі емоцій, що ми розуміємо і відчуваємо одночасно, тому не завжди можливо точно відокремити одне від іншого. Ці думки Ш.Баллі залишаються актуальними і в наші дні.

У наш час в лінгвістиці стали приділяти увагу питанням вивчення емоційного мовлення, що є однією з малорозроблених проблем сучасного мовознавства. Це пояснюється існуванням різних точок зору щодо

внесення емоційності до сфери лінгвістичного аналізу, відсутністю системного опису її характеристик.

Для того, щоб здійснити системний підхід до вираження емоційного значення, необхідно розглядати сукупність лексичних, граматичних і інтонаційних засобів, що є компонентом мовної системи.

Поруч з вивченням мовних засобів вираження емоцій певна увага приділяється емоційному синтаксису, бо емоційний синтаксис - це використання особливих структур не лише з метою передачі основного повідомлення, а й для того, щоб виразити емоційно-оцінне ставлення до предмета розмови. Останнім часом з'явилися дослідження, в яких використовується теорія парадигматичного синтаксису для системного опису семантичних, структурних і функціональних властивостей емоційних речень [11; 58].

Опис лексичних засобів вираження емоцій в будь-якій мові викликає великий інтерес, оскільки дослідження певних груп слів, а також словотворчих зв'язків може служити для виділення прошарку лексики, сутністю якої є вираження людських почуттів [21; 241].

Стилістичний підхід до вивчення експресивно-оцінних і емоційних явищ містить семантичний аналіз виразних засобів мови, які використовуються для особливого впливу на читача /слухача/ [23; 215]. Категорія емоційності, як відомо, перехрещується з категорією експресивності, оцінки. Для лінгвістики важливим є як розмежування цих понять, так і виявлення ліній їхнього перетину.

Вивчення емоційного мовлення - одна з актуальних проблем експериментальної фонетики, тому що будь-яку емоцію можна передати, використавши засоби людського голосу. Вивчення інтонації емоційного мовлення почалось порівняно недавно і провадиться переважно в плані сприйняття та ідентифікації емоційних станів, а також їхнього акустичного вираження [69; 80; 107; 108; 229; 266; 379].

Повна залежність характеру сприйняття навколишньої дійсності від

індивіда виявляється в обов'язковій емоціоналізації сприйняття. Тому мовлення, що оформляє його, емоційне в онтогенезі. Неемоційні мовленнєві жанри сформувалися пізніше, з виникненням письма. Усне розмовне мовлення при цьому повністю зберегло свою онтологічну емоційність. Не випадково вивчення засобів вербалізації емоцій здійснюється на матеріалі або аутентичного розмовного мовлення, або його аналога - художнього діалога.

Незважаючи на надзвичайну суб'єктивність емоцій, повторюваність емоційних ситуацій дозволила суспільному узусу відобразити їх в певних мовних одиницях і закріпити як емоційні компоненти значень останніх.

Ядром емоційної лексики є ФО, в семантичній структурі яких емоційний компонент - основний або єдиний. Склад такої лексики обмежується вигуками та їхніми еквівалентами.

На відміну від незначного за обсягом ядра, периферія емоційної лексики справді безмежна, бо включає одиниці як з диференційною, так і з потенційною емоційними семами.

Розгляд емоційних компонентів як інтегральних, диференційних, потенційних є дуже важливим для з'ясування їхньої ролі і місця в семантичній структурі ФО.

Вище згадувалося про тісний зв'язок емоційності і оцінності [43; 106; 334]. Дійсно, все різноманіття емоцій звичайно розкладається на дві оцінні групи з полярними знаками: негативні емоції є наслідком дефіциту /інформації, відчуттів, здійснених сподівань і т.д./, а позитивні - надміру тих же факторів. Ця нерозривність емоцій і оцінки не свідчить про їхню ідентичність. По-перше, можна свідчити про певну ієрархічність їхніх відношень, в яких оцінка -первинна, а емоція - вторинна. По-друге, обов'язковість оцінного компонента в семантичній структурі фразеологізму, яка містить емоційний компонент, не має зворотної залежності. Інакше кажучи, всі емоційні ФО - оцінні, але не всі оцінні ФО - емоційні, бо окрім ФО "чистої" оцінки /добре, погано/ існує немалий

прошарок стійких словесних комплексів, що містить диференційну або потенційну сему раціональної оцінки.

Аналогічні відношення мають місце і між емоційним та експресивним компонентами: все емоційне – експресивне [348]. Виходячи з цього припущення, наведені терміни нерідко використовують як взаємозамінні, що є неприпустимим у зв'язку з відмінністю сутності емоційного і експресивного /перше служить для самовираження і може мати місце поза комунікацією, друге, метою якого є досягнення оптимального прагматичного ефекту, здійснюється в умовах комунікативного акту для впливу на адресата/.

Якщо наявність емоційного компонента завжди і безпомилково свідчить про наявність у семантичній структурі ФО також компонентів оцінного та експресивного, то ситуація з іншими складовими фразеологічної конотації є не такою однозначною.

Особливі складності виникають у випадку відмежування стилістичного компонента. Правомірність його внесення до семантичної структури, яка не завжди визнається лінгвістами, диктується наявністю в ньому власної ономасіологічної сфери, яка прирівнюється до комунікативної ситуації. Між емоційним і стилістичним компонентами існують відношення не повного /як у випадках оцінного і експресивного/, а часткового підпорядкування: у зв'язку з тим, що розмовне мовлення завжди емоційно забарвлене, до складу емоційної лексики належать практично всі ФО, що мають стилістичне значення розмовності. Однак, з одного боку, існує велика кількість емоційних ФО, які не мають стилістичного значення; з іншого - не менша кількість стилістично значущих, але емоційно не маркованих.

Таким чином, фразеологізм, який має в своїй семантичній структурі емоційний компонент, завжди і обов'язково має і оцінний, і експресивний компоненти внаслідок відношень односпрямованого підпорядкування, що існують між емоцією, оцінкою та експресією. Наявність стилістичного

компонента в емоційній ФО зумовлена належністю останньої до кодифікованої літературної мови або розмовного мовлення. У першому випадку включення стилістичного компонента носить різко обмежений характер і може розглядатися як виняток з правил. В другому, навпаки, є правилом.

З усіх розглянутих компонентів семантичної структури ФО найменш самостійним є емоційний. Він виступає своєрідним містком між оцінкою /його причиною/ та експресією /його наслідком/, забезпечуючи емоційній ФО постійний конотативний набір з трьох компонентів – емоційного, оцінного, експресивного, з обов'язковим приєднанням до них – для розмовного мовлення – стилістичного.

Об'єктом даного дослідження є фразеологічний склад німецької мови.

Особливістю ФО є різноманітні форми прояву, чисельність та розмаїття у семантичному відношенні. Всі фразеологізми відрізняються прозорістю внутрішньої форми, яка являє собою словесний образ, що мотивує значення ФО.

У компонентному складі досліджуваних ФО переважають соматизми, а також лексеми, які називають явища природи та людські почуття, що є притаманним і для письмового мовлення. Але на відміну від фразеологізмів з письмових джерел, в оказіоналізмах усного мовлення майже відсутні лексеми-компоненти, тісно пов'язані з науково-технічною, спортивною, культурною та іншими сферами людської діяльності, що характеризує "недостатність" компонентного складу фразеологічних одиниць розмовного походження. Саме тому змістовні структури цих ФО відображають обмежене коло найбільш типових для усної комунікації проблем:

а/ характеристика людини з переважанням негативної оцінки: *nicht das Salz zur Suppe haben; Butter auf dem Kopf haben; wie ein Hund leben;*

б/ передача внутрішнього стану людини, її почуттів: *Sonne im Herzen*

haben; ein Herz von Stein haben;

в/ фіксація побутової людської діяльності, а також розкриття людських взаємостосунків і відображення негативних/позитивних життєвих ситуацій: *die Hand im Spiel haben; einem mit gleicher Münze bezahlen; ein Pflaster auf j-s Wunde legen.*

Варто відзначити, що значення досліджуваних ФО характеризується обов'язковою наявністю поряд з емоційним експресивного та оцінного компонентів. Стилістично забарвлених ФО нами зафіксовано небагато.

Таким чином, спираючись на результати дослідження, можна констатувати, що до конотативного аспекту семантики емоційних ФО безпосередньо входить як експресія, так і оцінка.

3. Идеографічна класифікація фразеологічних одиниць

3.1. Поняття фразеосемантичного поля

Идеографічне дослідження фразеології різних мов розвивається досить нерівномірно. Фрагментарний идеографічний опис російських фразеологізмів охоплює більшу частину фразеологічного фонду й може покрити майже всю идеографічну сферу в тому випадку, коли б вона була розробленою [262, 8]. Німецька идеографічна фразеографія пішла далі: поряд з змішаними алфавітно-понятійними та лексично-фразеологічними збірниками існують фразеологічні словники, укладені за идеографічним принципом [наприклад, 447; 450 та ін.]. Проте кількість вивчених німецьких фразеосемантичних полів не спроможна покрити фразеологізовані рубрики идеографічного словника Ф.Дорнзайфа.

Серед робіт, присвячених фразеології, роботи идеографічного й семасіологічного плану складають одиниці. Німецька фразеологія в цьому відношенні не є виключенням. Не дивлячись на давні традиції німецької идеографії, наявність відповідних лексикографічних джерел,

фразеологічний склад німецької мови як окреме явище в названому плані є майже не вивченим. Багатий фразеологічний матеріал, накопичений фразеографією, ще чекає на свій опис в ідеографічному аспекті. Початком такого аналізу можна вважати розміщення фразеологічних одиниць в ідеографічних словниках за понятійними рубриками [447]. Проте, намагаючись уявити всі сфери мови, автор зміг включити до тематичних груп частину фразеологізмів. Для включення всіх одиниць потрібен окремий ідеографічний словник фразеології. Спроба розробки такого словника, зроблена В.Фрідеріхом у 1966 році, закінчилася поразкою: ідеографічна класифікація, представлена в ньому, має багато недоліків: наприклад, виділення тематичних груп проводиться неадекватно – частково за сигніфікативним значенням, частково за внутрішньою формою. Так, ФО *Anno Tobak* - *давно* наводиться в рубриці “сільське господарство”. Словник піддався критиці (див., наприклад, рецензію А.Д.Райхштейна [293]). Не випадково автор переробив нове видання [450], зробив свій словник алфавітним.

Причиною недоліків у понятійній класифікації можна вважати теоретичну нерозробленість фразеологічної ідеографії. Тому актуальним є зауваження А.М.Емірової стосовно того, що фразеологія має стати об’єктом окремого ідеографічного опису [376, 66].

Ідеографічні групи ФО досліджуються на матеріалі різних мов [153; 154; 157; 245; 246; 262; 263; 264; 289; 311; 326]. Характерним є вибір тематичних груп, наприклад, “емоційний стан людини”, “розумова діяльність”, “багатство - бідність” та ін. Дане коло понять відображає тенденції, які виділяються в фразеології: “фразеологізми покривають в основному ділянки дійсності, пов’язані з людською оцінкою реалій” [375, 11]. З іншого боку, негативно конотовані поля завжди є найміцнішими в кількісному відношенні [304, 18]. Окрім перелічених ідеографічних сфер, фразеологія відображає також явища об’єктивної дійсності, які в понятійній картині світу відіграють важливу роль .

Зв'язок фольклору й фразеології вивчається на матеріалі народних пісень, казок [9; 57; 112; 303; 453 та ін.]. Окрім фольклорних традицій, фразеологія описує різні моменти народного життя: вірування, обряди, звичаї і т.п. “У жодній області мови немає стільки екстралінгвістичного, скільки є в фразеології” [304, 84].

У лексикографії ідеографічне групування фразеології успішно конкурує з лексичним, стрижневим [439; 440; 442; 441 та ін.]. В.М.Мокієнко пояснює це близькістю, яка існує між семантичною характеристикою слів і фразеологізмів [245, 109] та принципом співвіднесеності фразеологізму з словом [246, 24]. Основна відмінність ФО від лексичної полягає в тому, що в ФО відбувається "постійна актуалізація діяхронічного моменту", "сукупність синхронії і діяхронії" [245, 109]. Ця специфічність фразеології пояснює той факт, що фразеологізми, обслуговуючи в першу чергу емоційну сферу, носять вибіркового характер. Таким чином, ідеографічне членування фразеологічного і лексичного складу мови не може збігатися повністю. Тому незаповненими виявляються рубрики типу “Космос”, “Неорганічні субстанції” на відміну від рубрик, що відбивають внутрішній світ людини, соціальні відношення. Також цікавим є значне переважання ФО з негативною оцінкою над ФО, що є носіями позитивної аксіологічної інформації [89; 304 та ін.]. Завдяки цьому фразеологію не варто класифікувати суворо за логіко-тематичним принципом, що поєднує однаковою мірою як позитивні, так і негативні конотації. Об'єктивна класифікація повинна в першу чергу виявити тематико-ідеографічні групи, які характеризують різного роду соціальні відношення [245, 111]. Фразеологічний словник ідеографічного типу можна укомплектувати шляхом змішаного розподілу фразеологізмів: навколо стрижневого слова групуються фразеологізми, походження яких пов'язане з людиною, тваринним або предметним світом. Що стосується рубрик "Соціальні відношення" і "Духовна культура", то в них фразеологізми об'єднуються навколо цілісного значення словосполучення

[245, 120]. Подібна двоїстість пояснюється "перехрещенням" [38, 14] деяких фразеосемантичних полів і не повинна служити перешкодою для створення словника.

Об'єднання лексичних одиниць на основі їхньої семантичної спільності має надто давню традицію вивчення в мовознавстві. Проблемі системного характеру мови та закономірностей семантичних зв'язків між мовними одиницями приділялася значна увага вже в кінці 19 - на початку 20 ст. [288; 283; 406; 412 та ін.]. Особливо важливі думки були висловлені в статті Р.Мейера "Семантичні системи". Автор виділяє три типи семантичних полів: 1/ природні /назви дерев, тварин, частин тіла/; 2/ штучні /назви військових чинів, складові частини механізмів і под./; 3/ напівштучні /термінологія мисливців або рибалок, етичні поняття і под./. Семантичний клас /Bedeutungssystem / він визначає як "впорядкованість /Zusammenordnung / певної кількості виразів з тої чи іншої точки зору" [412, 359], тобто з точки зору якої-небудь одної семантичної ознаки, яку автор називає диференціюючим фактором. Диференціюючі фактори, на думку Р.Мейера, мають не логічний, а мовний характер і тому повинні братися з самої мови.

Висловлювання вчених 19 - початку 20 ст. про системний характер мови мали глибокий зміст і стимулювали подальший розвиток досліджень в цій галузі. Однак вони не становили цілісної теорії, Тому засновником теорії семантичних полів дійсно вважається відомий німецький вчений М.Трір, який у своїх дослідженнях розробив не тільки нові принципи системного аналізу лексики, але й використав їх у дослідженні широкого фактичного матеріалу. Теорія Тріра насамперед пов'язана з вченням В.Гумбольдта про внутрішню форму мови. "Немає сумнівів в тому, - пише він, - що ідеї про членування мови на поля ввійдуть в майбутнє теорії внутрішньої форми як їхня важлива складова частина. Досліджувати членування поля значить... досліджувати шматочок внутрішньої форми" [436, 20]. Мовні поля Тріра - це мінімальні самостійні одиниці мови, що

являють собою відносно замкнені двосторонні єдності понятійних і словесних полів. Вони займають проміжне положення між мовною системою в цілому та її одиницями /словами і формами слів/, тобто такими одиницями, значення яких визначаються структурою поля. Визнання абсолютного паралелізму між семантичною системою мови, структура якої виражається внутрішнім членуванням словесних полів і системою понять зумовило основну помилку не лише Тріра, а й усіх неогумбольдтіанців. Мова йде про положення, згідно з яким внутрішня форма мови /семантична його структура, *Zwischenwelt* Л.Вайсгербера/ зумовлює світорозуміння його носіїв. [172, 87-103]. Ця помилка є типовою для теоретиків “картини світу”.

Великий внесок в теорію дослідження семантичних полів внесли вітчизняні та закордонні лінгвісти [172; 183; 347; 350; 391; 406; 407; 410; 417; 422; 432; 438]. Найбільш глибоко теорія лексико-семантичних полів розроблена в дослідженнях Л.Вайсгербера, Ф.П.Філіна, С.Д.Кацнельсона.

Концепція словесних полів Л.Вайсгербера за своїми теоретичними настановами дуже близька до концепції Тріра. Як і Й.Трір, він визнає значення слова не самостійною одиницею, а його реляційним структурним компонентом. Словесне поле живе як одне ціле, тому, щоб зрозуміти значення окремого його компонента, необхідно уявити все поле і знайти в його структурі місце цього компонента [438, 185]. Деякі значення поля не мають відповідностей в реальній дійсності. Все це свідчить про те, що семантичне членування мовної системи визначається не реальними відношеннями в об'єктивній дійсності, а тими принципами, які закладено в саму мову, в її семантичну структуру, що ототожнюється автором з системою понять. Кожний народ має свої принципи членування навколишнього світу, свій погляд на дійсність, внаслідок чого семантичні системи різних мов, так само як і конституючі їх поля не збігаються. Тому, на відміну від Й.Тріра, Л.Вайсгербер вважає за необхідне користуватися принципами, які лежать в основі членування словникового складу, з самої

мови.

Ф.П.Філін користується при позначенні словесних семантичних полів терміном "лексико-семантичні групи" /ЛСГ/. Під ЛСГ він розуміє "лексичні об'єднання з однорідними, зіставними значеннями, що являють собою специфічне явище мови, зумовлене ходом його історичного розвитку" [350, 537-539]. До них належать синоніми, антоніми та інші групи слів, які об'єднуються за спільністю будь-яких семантичних відношень. Від ЛСГ Ф.П.Філін відмежовує словотворчі /"гніздові"/ об'єднання слів, граматичні класи, комплекси значень багатозначних слів і тематичні групи /назви частин людського тіла, терміни скотарства і под./.

С.Д.Кацнельсон трохи по-іншому підходить до проблеми семантичних полів /понятійних полів, за його термінологією/. Він не заперечує важливості дослідження в мові інших відношень /синонімічних, метафоричних, метонімічних і т.д./ і вважає необхідним вивчення структури понятійних полів, під якими розуміє протиположення понять, що знаходять вираження в мові [172, 77]. За характером своєї структури понятійні поля Кацнельсона поділяються на бінарні і полярні.

Поряд з виділенням у мові лексико-семантичних полів і груп подібні поля і групи виділяються і в фразеології [169].

В основу фразеосемантичних полів і груп можуть бути покладені різні принципи. С.А.Ножин пропонує об'єднати члени фразеосемантичного поля навколо одного поняття, яке виражається кожний членом поля [265, 101-124]. Подібної точки зору дотримується також А.С.Аксамитов, підкреслюючи важливість послідовного групування фразеології [8, 5-15]. На думку А.М.Емірової, семантичні і тематичні поля є основною формою комплектації та збереження фразеологізмів у пам'яті людини [377, 41]. Подібне членування фразеології є результатом відображення в свідомості людини системності навколишнього світу і системного характеру національної фразеології. У процесі утворення фразеосемантичних груп використовується індуктивний метод - рубрики заповнюються завдяки

розширенню дослідження різних текстів і словників та визначенню співвіднесеності ФО з відповідними поняттями і кінець кінцем - зведенню їх у групи, що об'єднуються загальними поняттями.

Необхідність виділення фразеосемантичних полів послужила стимулом в поглибленні вивчення окремих ділянок фразеологічної системи. Дослідження цієї галузі лінгвістики в синхронічному і діяхронічному плані здійснюються на матеріалі різних мов, в першу чергу - німецької, англійської та російської [21; 24; 50; 131; 136; 138; 167; 214; 274; 275; 278; 309; 321; 342; 343; 366]. Основні роботи виконані на основі зіставлення фразеологічних одиниць, тобто - в синхронічному плані, дисертації ж В.Ф.Донського та А.М.Трибуханчика є діяхронічними дослідженнями.

Проблема фразеосемантичного поля концентрує в собі всі основні питання сучасної лексикології: проблему значення в усьому її обсязі, співвідношення поняття і значення, синонімії і антонімії, мови і мовлення, системності фразеології і т.п.

Термін "фразеосемантичне поле" використовується нами в традиційному значенні, фразеосемантичне поле об'єднує фразеологізми, в значенні яких є, як мінімум, одна загальна сема, яку ми, за В.Г.Гаком, будемо називати "архісемою". В.Г.Гак виділяє архісему, встановлює ієрархію сем, загальну сему родового значення, диференційні семи видового значення і потенційні, або okazіональні семи [66, 10-11].

Отже внутрішня структура фразеосемантичного поля розглядається нами як важлива у своїй основі парадигма, в якій із загальної маси фразеологізмів виділяються вужчі семантичні групи, окремі ряди фразеологічних опозицій. Парадигма фразеосемантичного поля має певний семантичний інваріант /архісему/, який міститься в значенні кожної ФО, як елемента парадигми і об'єднує ці елементи. Семантичний інваріант функціонує в парадигмі поля як його семантичний стрижень, забезпечуючи міцність зв'язків між елементами парадигми і припускаючи занадто

широку амплітуду коливання цих зв'язків.

4. Методи дослідження фразеологічного складу в діахронічному аспекті

Необхідно відзначити, що достатньо обгрунтованої методики діахронічних досліджень шляхів розвитку фразеологічного складу поки що немає. Деякі методичні принципи та прийоми діахронічних описів можуть базуватися на діахронно-зіставному аналізі, який враховує порівняння фразеологічного матеріалу різних синхронних зрізів. Такий порівняльний аналіз проводиться як на рівні мови, так і на рівні мовлення. При вивченні ФО на рівні мови використовуються дані історичних фразеологічних словників і словників сучасної мови.

Метод синхронних зрізів є основним методом аналізу в діахронічній фразеології. Він передбачає дослідження закономірного переходу одного мовного стану в інший, не затьмарюючи при цьому загальної картини безперервного розвитку мови, і, як будь-яке лінгвістичне зіставлення, передбачає виявлення тотожних (інтегративних) та відмінних (диференційних) ознак порівнюваних структур. Результатом такого порівняння є встановлення кількісних та якісних показників розвитку фразеологічного складу мови, які сигналізують про певні тенденції її розвитку.

Кількісний критерій є найбільш очевидним показником розвитку фразеології. Тому часто його вважають основним параметром у визначенні тенденцій розвитку [136; 357 та ін.]. Роль кількісних накопичень нових елементів, що готують народження нової якості, дуже важлива. Безсумнівно, найбільш ефективним є комплексний підхід, який діалектично пов'язує кількісні та якісні методи, як два боки одного процесу пізнання.

Е.А.Макаєв вважає, що “не уявляється можливим та необхідним просто переносити синхронні методи аналізу мови в діахронічну

лінгвістику” [224, 230]. Діахронічна фразеологія в залежності від складності досліджуваного об’єкта використовує різні методи, в тому числі й традиційні методи аналізу ФО в синхронному плані. Застосування методів синхронного аналізу зумовлюється діалектичною єдністю синхронії та діахронії як об’єктивної реальності в існуванні мови.

Перш за все необхідно відзначити методи відбору дослідниками фразеологічного матеріалу з джерел: метод фразеологічної ідентифікації А.В.Куніна, сполучно-контекстний метод, розроблений Л.Я.Костючук. Комплексний підхід, який об’єднує метод аналізу словарних дефініцій та контекстологічний метод варто визнати характерною рисою більшості робіт.

Широке використання в діахронічних дослідженнях знаходить метод компонентного аналізу. М.А.Бородіна і В.Г.Гак вважають, що цей метод можна застосовувати до всіх періодів розвитку мови та до всіх шарів лексики [66, 85]. Метод компонентного аналізу використовується при дослідженні видів та результатів семантичних змін.

Цілим рядом досліджень підтверджується корисність комплексного застосування різних методів та прийомів наукового аналізу. Такий підхід погоджується з широким використанням в семасіології поняття інтеграції не тільки до одиниць мови, але й до методів аналізу [74, 7-11]. Так, компонентний аналіз поєднується з методом опозицій. Опозиція будується на основі семантичних ознак, отриманих методом компонентного аналізу. Метод опозицій застосовується при вивченні механізмів кількісного і якісного, сигніфікативного і конотативного розгортання семантичного поля.

Метод структурно-семантичного моделювання є основним методом дослідження в роботах В.М.Мокієнка, М.Ф.Палевської, С.Г.Гавріна та ін. В.М.Мокієнко вважає цей метод основним методом діахронічної фразеології. Фразеологічна модель розглядається як структурно-семантична модель, як нерозривна єдність граматичної структури та

лексичного наповнення, оскільки фразеологічне значення є гетерогенною семантичною категорією, яка торкається лексичного значення та синтаксичної семантики. Метод структурно-семантичного моделювання дозволяє досліджувати типове та типологічне в утворенні ФО. Застосування цього методу дозволило багатьом дослідникам зробити висновок про серійний характер утворення ФО. Дослідження структурно-семантичних моделей дає уявлення про типові шляхи поповнення фразеологічного складу, про закономірності фразеологічної номінації.

У діяхронічних дослідженнях знаходить застосування також дистрибутивний метод [33; 118; 130], оскільки врахування валентності відіграє велику роль у розумінні механізмів розвитку семантичної структури ФО. Очевидним є той факт, що “порушення постійності або однотиповості оточення приводить до змін у семантиці ФО, в тому числі і до розвитку самостійного значення” [136, 68-70].

Аналіз фразеологічного матеріалу проводиться як в семасіологічному, так і в ономасіологічному аспекті, які взаємодоповнюють один одного. Ономасіологічний підхід спостерігається в дослідженнях А.С.Аксамитова, В.Ф.Донського та ін. Автори підкреслюють необхідність врахування динаміки розвитку ономасіологічних структур. В.Ф.Донской вважає, що діяхронічні дослідження доцільно проводити методом семантичного поля [136, 146]. Однак нам уявляється, що кількісні і якісні показники розвитку в різних фразеосемантичних полях можуть виявитися різними. Особливості розвитку даних мікросистем зумовлюються їхнім ідеографічним статусом. Цінність застосування методу семантичного поля у вивченні фразеології в діяхронічному аспекті полягає в тому, що цей метод може сприяти більш глибокому розкриттю системних відношень у фразеології.

А.К.Біріх підкреслює необхідність вивчення на діяхронічній вісі не розрізнених фактів мови, а цілих синхронічних систем у їхній історичній послідовності [52; 53; 55]. Системний підхід до розвитку фразеологічного

складу здійснюється в дослідженнях М.Ф.Палевської, С.Г.Гавріна, А.Г.Назаряна, А.С.Аксамитова та ін.

Методика вивчення розвитку фразеологічного складу знаходиться на стадії активних пошуків. У перспективі можуть застосуватися і соціолінгвістичні методи. Наприклад, Л.А.Чиненова вважає, що соціолінгвістичне направлення у вивченні фразеології дозволяє вирішити цілий ряд проблем прагмалінгвістичного характеру, розкрити особливості застосування даних одиниць представниками різних поколінь і соціальних верств [359; 116]. Так, вихід ФО з мовного вжитку, підготовлений процесами їхньої поступової контекстуально-фразеологічної ізоляції та обмеження застосування, пов'язується з періодами зміни поколінь, тобто охоплює одне або кілька десятиліть.

В и с н о в к и

За останні три десятиріччя фразеологічна наука зробила великий крок уперед. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві з'явилася значна кількість серйозних досліджень, присвячених проблематиці фразеології різних мов, зокрема німецької. У численних працях розроблені питання класифікації, структури, семантики, стилістики та розвитку німецьких ФО.

Одним з каменів спотикання у сучасній лінгвістиці залишається проблема становлення та розвитку фразеологічних зворотів. У спеціальній літературі вживаються різні терміни, якими позначають поняття виникнення і дальшого розвитку ФО: фразеологізація, первинна і вторинна фразеологізація, вторинні семантичні процеси, фразеотворення. Термін фразеотворення найповніше відбиває сутність проблеми вивчення закономірностей утворення й розвитку ФО, адже на основі наявної фразеології вторинні процеси вже не мають того фразеологізуючого характеру, як це спостерігається на першій стадії становлення ФО. Пропонуємо такі термінологічні позначення: фразеотворення /або

фразеотворчий процес/ - типове поняття; родовими термінами є первинне фразеотворення /первинний фразеотворчий процес/; і вторинне фразеотворення /вторинний фразеотворчий процес/; до видових термінів належать: фразеологічна інтеграція і диференціація, первинна та семантична і структурно-семантична /вторинна/ фразеологізація; контамінація, перерозподіл, звуження і т.д. - підвидові терміни.

На нашому матеріалі здійснюється спроба дослідити найбільш загальні тенденції виникнення та розвитку ФО, характерні для фразеологічної системи німецької мови взагалі. Досліджувані ФО характеризуються різноманітністю як в плані змісту, так і в плані вираження. Обов'язковим компонентом семантичної структури досліджуваних ФО є емоційність, наявність якого безпомилково свідчить про присутність в значенні ФО оцінного та експресивного компонентів, що не є однозначним стосовно стилістичного компонента фразеологічного значення, поява якого в емоційній ФО зумовлена належністю останньої до кодифікованої літературної мови або до розмовного мовлення.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ, СЕМАНТИЧНИЙ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.

1. Становлення фразеологічної системи німецької мови

1.1. Проблема фразеологічного значення

Фразеологічне значення вважається однією з диференційних ознак ФО. Воно є найскладнішим не лише в фразеології, але й у мовознавстві в цілому і належить до загальної проблеми значення. Остаточного розв'язання теоретичних проблем, пов'язаних з фразеологічним значенням, у вітчизняному мовознавстві поки що нема. Навіть з погляду термінології спостерігається великий різнобій. Поряд з терміном фразеологічне значення в літературі зустрічаються: цілісне значення, глобальне значення, ідіоматичність, семантична цілісність, узагальнене фразеологічне значення, смислова цілісність фразеологізму, цілісність номінації, фразеологічний десигнат, глобальний десигнат, семантична єдність, лексична неподільність тощо. Природно, що такий різнобій у фразеологічній термінології свідчить про складність самого явища та про незавершеність у розв'язанні цього питання. Що стосується сутності специфічного фразеологічного значення, то думки лінгвістів розходяться. Деякі з них взагалі заперечують можливість його існування, вважаючи його лексичним, оскільки у семантичному плані фразеологізми та слова, незважаючи на їхню структурну відмінність, зовсім однакові. Ця думка панувала у 60-х роках [139; 152; 362 та ін.]. Останнім часом дедалі більше фразеологів схиляється до того, що фразеологізмам як самостійним мовним одиницям властиве не лексичне, а фразеологічне значення, бо вони мають особливі, тільки їм притаманні риси. Враховуючи специфіку

фразеологічного значення, більшість учених вважають за необхідне виділити його в окрему категорію семасіології, закріпивши за ним спеціальний термін [15, 19].

У фразеологічному значенні розрізняється три його аспекти: денотативний, сигніфікативний та конотативний. Денотативний аспект виражає співвіднесеність ФО з предметами та явищами реальної дійсності, тобто конкретний об'єкт, ознаку, явище. Під сигніфікативним аспектом розуміють обсяг інформації, який несе ФО стосовно позначуваного нею елемента екстралінгвістичної дійсності, тобто узагальнене поняття, яке виражає фразеологізм. Денотативно-сигніфікативний аспект фразеологічного значення є об'єктивним елементом і відповідає його логіко-предметному змістові [51].

У конотативному компоненті значення фразеологізму виражається кваліфікативна діяльність свідомості. В.М.Телія вважає, що кваліфікативні семи в смисловій частині мовних одиниць створюють кваліфікативну структуру, яку умовно можна уявити у вигляді “модальної рамки”, яка має загальний вигляд судження типу, “мовець вважає, що властивості позначуваного об'єкта – “хороші/погані”, “приємні/неприємні”, “високі/низькі” - в соціальному аспекті, або об'єкт має певні властивості “більше/менше”, ніж деякі звичайні його прояви” [336, 11].

Експресивність - це виражальні, впливові засоби, які роблять мовлення яскравішим, таким, яке може глибоко вражати [106, 108]. Експресія - це особливий і невід'ємний компонент семантичної структури, який виявляє її здатність виражати поняття яскравіше, наочніше, передавати інтенсивність її змісту - найвищого ступеня ознаки, напруженості, підсилення дії, створювати її особливе сприйняття [43, 248]. Наприклад, фразеологізми *wie ein Hund leben* означає не просто “бідно жити”, а дуже, надзвичайно бідно, *von Herzen gern* - “з великою охотою, з великою насолодою”, - вони яскраво передають інтенсивність ознаки.

Під емоційністю, теж невід'ємним компонентом конотації, розуміється вираження найрізноманітніших емоцій, почуттів - гніву, страху, захоплення, осуду, болю тощо - та емоційно-суб'єктивної оцінки, що відбиває ставлення мовця до позначуваного об'єкта - ласкавого, презирливого, жартівливого або іронічного: *j-m zu denken geben; in etwas keinen Kopf und keinen Arsch finden; ein alter Hund; kein Mensch mehr sein; die halbe Miete sein* і т.ін. Оскільки лінгвістичне вираження емоцій завжди має більшу виражальну силу, емоційні ФО становлять значну частину експресивної фразеології. Отже, експресія - поняття, ширше від емоції, вона підпорядковує її собі.

Таким чином, фразеологічне значення має двоїстий характер: з одного боку, воно здатне вичленяти об'єкт позначення, а з другого, - нести інформацію про ставлення до цього позначуваного з боку суб'єкта мовлення [336, 15].

Фразеологізми функціонують у мові і покликані до життя перш за все завдяки конотативним позначенням предметів та явищ. ФО відіграють особливу роль у тих випадках, коли або безпосередньо виражають конотативні значення /почуття або афекти/, або коли мова йде про предмети та явища, які викликають особисту, внутрішню участь, зацікавленість та емоційні переживання суб'єкта [374, 63], і, навпаки, меншу роль відіграють ті фразеологізми, у семантиці яких переважає денотативно-сигніфікативний компонент /предметно-логічний/ аспект і які мають дотичність до реальної або уявлюваної дійсності, що відбивається у свідомості з максимальною об'єктивністю і не викликає суб'єктивного ставлення. Незважаючи на те, що конотація займає значне місце у семантичній структурі фразеологічного значення, "чисті" конотації, "необтяжені" яким-небудь, хоч би найзагальнішим, денотативним змістом, надзвичайно рідкісні" [133, 46]. Конотація, яка є відображенням оцінної /суб'єктивної/ свідомості, виступає опосередкованим відображенням дійсності, а звідси - її нерозривний зв'язок з денотативно-сигніфікативним

змістом. Конотативні елементи “не доповнюють предметно-логічну інформацію фразеологічного значення, а утворюють разом з нею діалектичну єдність, оскільки сам процес пізнання фразеологічної семантикою реалій носить емоційно-інтелектуальний характер” [15, 20]. Фразеологізмам властива номінація, специфічною рисою якої є її оцінне, емоційно-кваліфікативне навантаження [51].

Специфіка фразеологічної номінації полягає не лише в її характері, але і в способі її утворення. Позначання, називання предметів, явищ дійсності у фразеологізмах належить до особливого способу найменування. ФО становлять собою специфічний вид номінації, а саме - непряму, вторинну номінацію. У лексиці до непрямой номінації належать слова з переносним значенням. Денотати мовних одиниць непрямой номінації /лексем з переносним значенням та ФО/ докорінно відрізняються від денотатів мовних одиниць прямої номінації. Денотат ФО як емоційно-кваліфікативної або стилістично маркованої одиниці становить собою складне комплексне явище, у якого співвіднесеність з кваліфікативною стороною ніби заломлюється крізь обрану певним мовним колективом ознаку об'єкта номінації, яка стала вирішальною у процесі осмислення цих об'єктів. Саме на основі цієї ознаки і відбувається процес переосмислення об'єктів найменування крізь призму оцінного, чуттєвого або образного уявлення. Потребу у непрямій номінації В.М.Телія пояснює тим, що збагачення знання про світ зручно та природно фіксувати за допомогою вже відомих образів /у гносеологічному розумінні/, закріплених у лексичних значеннях. Чим більше в існуючому значенні слова міститься інформації, яка збігається з особливостями об'єкта пізнання, тим вірогіднішим є обрання даного слова для позначення іменованого об'єкта [334, 135]. Цим і пояснюється причина вибору уже існуючого найменування.

Таким чином, особливістю значення ФО як одиниці вторинної номінації є його опосередкованість через зіставлення з фрагментом

дійсності /реальним чи уявним/. У цьому плані не можна не погодитися з думкою І.І.Чернишової, яка вважає, що створення знаків складної семантики, якими виступають фразеологізми, “зумовлене, як відомо, абстрагуючою діяльністю людського мислення, яке здійснює номінацію вторинних значень не лише через зіставлення окремих ознак номінації, як це має місце при непрямій номінації лексем, але і при зіставленні окремих фрагментів дійсності /ситуацій/, як це має місце при утворенні фразеологізмів” [357, 180].

Фразеологізми стають опосередкованим номінантом певного якогось фрагмента дійсності, використовуючи “чужу” /не свою/ мовну форму. Незважаючи на відчутний семантичний зв'язок з відповідним змінним словосполученням, фразеологізм в якісному відношенні є новим утворенням і за значенням, і за мовними засобами представлення дійсності /через конкретний образ ФО за допомогою метафори, метонімії тощо передається абстрактне поняття/ [114, 6].

Отже, у способі подання “фрагментів дійсності” фразеологізмом можна зазначити два характерних моменти: по-перше, співвіднесеність з реальністю не самостійна, а опосередкована значенням уже існуючих мовних одиниць /лексем/, тобто несамостійна спрямованість на позамовний фактор; по-друге, особливий характер явищ дійсності [111, 45]. Фразеологізм передає те чи інше поняття через конкретний образ семантичними механізмами переосмислення, - метафорою, метонімією, порівнянням, - за допомогою яких спрацьовує основний принцип трансформації дійсності у фразеологізмах.

Фразеологізми мають одне відносно цілісне значення, яке відповідає єдиному поняттю. Єдине цілісне значення - термін, вжитий В.В.Виноградовим для зрощень та єдностей. У лінгвістичній літературі є різні назви: семантична монолітність [1], семантична цілісність [324], цілісність номінації [29], цілісне лексичне значення [152] і т.ін. В.П.Жуков пояснює семантичну цілісність як внутрішню смислову єдність, зумовлену

деактуалізацією компонентів, або складових частин ФО [144, 7]. Деактуалізація в семантичному плані - це втрата лексичного значення слова і його денотативної /предметної/ спрямованості. У багатьох випадках семантична цілісність визначається переосмисленням змінного словосполучення, яке вважається найзручнішим для узагальнення.

Одним з засобів формування цілісного значення є образність та переосмислення, в основі яких лежать метафора та метонімія, порівняння та гіпербола, які використовуються в кваліфікативно-оцінній діяльності свідомості. Метафора є результатом переносу знака за подібністю двох понять і ґрунтується на спільній семі, що об'єднує вільний прототип і ФО. Оскільки метафора є скорочене порівняння, ця сема умотивовує перехід від вільного словосполучення до фразеологічного, представляє ФО переважно як імпліцитне порівняльне утворення. Наприклад: *einen Pup im Gehirn haben; es geht um die Wurst; jmdm. ein Klotz am Bein sein*. Метонімія у фразеотворенні спостерігається при переносі знака за суміжністю певних двох предметів /явищ/, зокрема тих, що перебувають між собою у часовому і просторовому зв'язку, у причинно-наслідкових відношеннях, у різного роду зіставленнях за дотичністю: *jmdn. über die Klinge springen lassen; klei-klein spielen*. З метафорою, метонімією, порівнянням тісно переплітається і такий вид семантичного переосмислення, як гіпербола. Тут знаходить свій вияв квантитативна /кількісна/ експресивність, притаманна багатьом ФО: *Montezumas Rache; bis in die Puppen*. Недаремно О.О.Потебня образно висловлювався про гіперболу як про наслідок немов би сп'яніння почуттів, що перешкоджає бачити речі в їх справжніх вимірах [287, 355].

Цілісне фразеологічне значення формується на основі різноманітних типів перенесення значення змінного словосполучення, воно пов'язане з наочно-чуттєвим порівнянням характеризуючих реалій з тими, які вже пізнані. Саме цей наочно-чуттєвий елемент порівняння і стає основою переносного значення словосполучення і перетворення його в особливу

емоційно-експресивну одиницю. З логічної точки зору переосмислення можна пояснити як абстракцію ототожнення, тобто як процес абстрагування від вирізнявальних, неподібних властивостей предметів і одночасно виділення подібних тотожних властивостей. Фразеологізми, виникаючи на основі переосмислення змінних словосполучень, викликають певні асоціації у свідомості мовця. Від певної /позитивної чи негативної/ реакції суб'єкта. залежить, стане потенційна ФО одиницею мови чи ні. Ось чому вважається, що у створенні цілісного значення ФО суб'єктивні фактори /етнолінгвістичні та етнопсихологічні/ відіграють велику роль, набагато більшу, ніж у створенні слова. Але не завжди. Є велика частина лексики, де такі фактори також інтенсивні.

В утворенні цілісного фразеологічного значення відчутна роль належить екстралінгвістичним факторам. ФО більше, ніж будь-який шар лексики, тісно пов'язаний з історією, традиціями, культурою, народом, який володіє певною мовою, тому багато фразеологізмів створено на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій побуту, вірувань та забобонів, паралінгвістичних жестів, фольклору народу – носія мови, напр.: *Schwein haben; j-m auf den Schlips treten; an etw./D/ zu schlucken heben; mit hängenden Schultern; j-m auf den Schwanz treten; etw. schwarz in schwarz sehen (schildern, malen)*. Пересносне значення - образна основа ФО - ґрунтується на осмисленні якого-небудь певного об'єктивного процесу. Взагалі більшість фразеологізмів виникла на основі переосмислення відповідних змінних словосполучень і існує паралельно з ними. Пряме значення вільних словесних сполучень, подібних до ФО ніби відчувається на задньому плані і становить дериваційну базу фразеологізмів. Часто ознака, покладена в основу фразеологічної номінації, цілком зрозуміла /"прозорий образ"/. Сучасні носії мови, які знають цілісне значення ФО, розуміють предметну ситуацію, позначувану змінним словосполученням та виділену в ньому сему, на якій будується переосмислення. Наприклад, у фразеологізмі *j-m eine Laus in den Pelz setzen* в основу переосмислення

покладена сема "відчуття чогось неприємного, зайвого", яка дає значення "завдати турбот, неприємностей кому-небудь".

Або взяти іншу ФО *eine Schlange am Busen nähren* з фразеологічним значенням, "вигодувати, пригріти, відігріти змію на своїх грудях", в основу якого лягла сема "наявність непомітного, скритого ворога, що завдає великої шкоди". Але в мові спостерігаються і такі ФО, у яких важко виділити мотивовану сему навіть за допомогою спеціальних етимологічних досліджень: *in die Röhre gucken (ugs.) – 1. leer ausgehen; das Nachsehen haben; 2. fernsehen*. Перше значення цієї ФО встановити не вдається. Взагалі добір конкретних засобів, які створюють цілісне фразеологічне значення, що становить вторинну номінацію певних ситуацій, а також наявність та конкретний характер семантичного механізму, за допомогою якого створюється фразеологічне значення з того чи іншого відповідного словесного змінного словосполучення, як правило, не можуть бути передбачені, але цілком підлягають моделюванню. Тут значну роль відіграють не лише екстралінгвістичні фактори, але й інтралінгвістичний характер семантичного механізму. Виявлення фразеотворчих моделей становить інтерес для характеристики сучасної фразеологічної образної організації. Можна виділити три різних моменти, які відіграють роль у створенні цілісного значення ФО: 1/ вихідне /пряме/ значення компонентів; 2/ вихідний зміст всього змінного словосполучення, покладеного в основу фразеологізації; 3/ сукупне сигніфікативне значення ФО, тобто цілісне фразеологічне значення [111, 74-75; 294, 63]. Наприклад, у фразеологізмі *einem auf dem Kopf tanzen* відчувається: 1/ семантичне значення зазначеної у вільному словосполученні прямої дії; 2/ вихідний прямий зміст вільного словосполучення, який, зокрема, характеризує стан скутості кого-небудь, позбавленість невимушеності дій; 3/ сигніфікативне цілісне фразеологічне значення "цілком підкоряти когось собі, своїй волі". Таким чином, образна основа у ФО - вторинних мовних знаків - відіграє велику роль у виробленні цілісного фразеологічного значення. Ми

розглянули, яким чином створюється цілісне єдине значення фразеологізму, що відповідає єдиному поняттю.

1.2. Діахронічний аспект дослідження фразеологічних одиниць

Важливість історичного вивчення фразеології підкреслюється багатьма лінгвістами [19; 111; 157; 160; 161; 207; 247; 248; 251; 252; 253; 255; 401; 402]. Але тенденція до вивчення її етимологічних основ намітилася лише останнім часом. Діахронічне дослідження фразеології значною мірою сприяє виявленню умов і закономірностей її розвитку в наш час, бо для розуміння сучасного мовного явища необхідно знати, що викликало його появу.

Досліджуючи етимологію фразеологізмів, слід враховувати як мовні шляхи їхнього виникнення, так і суспільні фактори, що впливають на утворення ФО. Ці процеси тісно пов'язані між собою.

Розглянемо питання виникнення ФО з погляду внутрішньомовних змін у процесі розвитку німецької мови. Розрізняють такі шляхи первинного фразеотворення: семантичні, структурно-семантичні, структурні, або граматичні, а також утворення фразеологізмів на основі іншомовного матеріалу [97, 356].

I. Семантичні шляхи творення ФО. Існують різні способи утворення фразеологічних одиниць, проте спільним є те, що первісне вільне словосполучення стає якісно новим сталим утворенням. Інакше кажучи, ФО виникає внаслідок семантичного зсуву. Метафоричне та метонімічне перенесення значення - основні опосередковані способи відтворення явищ реальної дійсності, що передаються за допомогою ФО, наприклад: *aus den Sorgen nicht herauskommen* – „viele Sorgen haben“; *j-m das Spiel verderben* – „j-s Pläne durchkreuzen“; *j-m Staub in die Augen streuen* – „j-n anführen“.

Отже, основний семантичний шлях виникнення фразеологізмів - це метафоричне або метонімічне переосмислення вільних словосполучень.

Семантичним шляхом утворюються також ФО на основі так званих потенційних фразеологізмів, або сталих сполучень нефразеологічного характеру. Тут йдеться про ФО, які виникають минаючи стадію переосмислення вільних словосполучень. До них належать крилаті вислови, словосполучення термінологічного характеру, образні порівняння тощо [207, 10-14].

Серед них найхарактернішими і численнішими є крилаті вислови. За своїми структурно-семантичними властивостями вони хоч і належать до сталих словосполучень, проте виходять за межі власне фразеологічного складу німецької мови. Фразеологічні властивості притаманні найбільшою мірою крилатим висловам, які в процесі комунікації набувають узагальнено-метафоричного характеру [94, 14-19]. Наприклад: *den Stein auf j-n werfen; der Leidensweg; Herkules am Scheidewege*.

II. Структурно-семантичні шляхи. Численні фразеологізми виникли внаслідок семантичного переосмислення словосполучень, що супроводилося різноманітними структурними видозмінами. Розглянемо основні типи таких видозмін:

а/ Експлікація початкової матеріальної форми. Матеріалом для утворення ФО при цьому є окремі лексеми. У цьому процесі розрізняють фразеологічну інтеграцію та фразеологічну диференціацію [111, 60-64].

Фразеологічна інтеграція полягає в тому, що окремі слова, вступаючи у фразеологічні зв'язки, втрачають своє первісне значення і набувають нового. Наприклад, іменник *die Gurgel*, вступаючи у фразеологічні зв'язки з членами фразеологізму *j-m an der Gurgel sitzen* втрачає своє первісне значення і набуває уже іншого значення: „*einen zu etwas zwingen; einem keinen andern Ausweg lassen, als sich dem Verlangen zu fügen*“. Для фразеологічної диференціації характерним є те, що первісна матеріальна форма /лексема/ перетворюється на розгорнуте словосполучення; тобто тут ніби розкладається слово: *denken – sich über etwas Gedanken machen; seine Gedanken beisammenhaben*.

Розгортання первісної матеріальної форми /лексеми/ з одночасним впливом суспільних факторів /зовнішньої ситуації/ притаманне перифрастичним утворенням, оскільки перифраз - це троп, який характеризується заміною однослівного прямого найменування або явища багатослівним перенесенням [299, 2]. Наприклад: *eine treulose Tomate* – „*jmd., der sich nicht so verhält, wie man es erwartet*“.

У такий спосіб виникає більшість евфемістичних словосполучень, наприклад: *völlig außer sich sein* – *nicht mehr Herr seiner Sinne sein, nicht bei Sinnen sein, seine fünf Sinne nicht /richtig/ beisammen haben*. Поряд з розгортанням однієї лексеми в сполучення слів спостерігаються численні евфемістичні заміни окремих слів або виразів. Такі заміни зумовлюються тим, що вживання окремих слів чи висловів є незручним або небажаним. Наприклад: завдяки запереченню на використання у мовленні повних імен святих утворився такий фразеологізм, як *Herr Jemine!*

б/ Неправильне осмислення слова у зв'язку з асоціацією, яку воно викликає /явище “народної етимології”/ [327]. Наприклад, у процесі народноетимологічного переосмислення застарілих ФО виникають демотивовані ФО. Цей процес відбувається таким чином: доти, поки існувала суспільна практика, закладена в основу утворення цих зворотів, їх значення залишалося мотивованим. Як тільки образ, покладений в основу ФО, стирався та із зникненням суспільної практики зникав зовсім - ФО перетворювалась в одиницю з немотивованим значенням. Проілюструємо це на прикладі: *j-n ins Haberfeld treiben* - “тяжко карати кого-небудь”. Етимологічний аналіз цієї ФО свідчить про те, що її первісна форма була *j-n ins Haberfell treiben*. За давньогерманським судом на звинуваченого одягали козячу шкіру: *Haberfell* – “козяча шкіра”. З часом цей звичай став забуватися, *Haberfell* не сприймається носіями мови і, піддавшись народноетимологічному переосмисленню, набуває форми *Haberfeld*. У словнику Л.Рьоріха [454, 365] знаходимо вказівку на те, що в деяких випадках поряд з ФО *j-n ins Naberfeld treiben* існує також ФО *j-n ins*

Haferfeld treiben з тим же значенням. Переосмислення *Haberfell* у *Haferfeld* можна пояснити тим, що винних виганяли у вівсяне поле. Таким чином, у складі ФО *j-n ins Haberfell treiben* один компонент на певному етапі став незрозумілим для носіїв мови, що викликало його народно-етимологічне переосмислення. В словнику фіксується ФО в новій, переосмисленій формі *j-n ins Haferfeld treiben*.

Під впливом народної етимології виникла значна кількість фразеологізмів. Ось деякі з них: *das graue Elend haben; am Hungertuch nagen; j-m einen Bären aufbinden*.

в/ Лексичний зсув різних частин мови. Цей процес досить чітко виявляється у фразеологізмі *j-m den Garaus machen*. *Garaus* - іменник чоловічого або середнього роду, який виник з прислівникового сполучення *garaus* і означає „кінець, загибель“. У давні часи вигук *garaus* уживався у значенні “до кінця, до дна /випити/“. Пізніше його почали вживати, коли сповіщали про кінець веселощів та розваг. Отже, поняття кінець дня асоціювалося пізніше з поняттям кінець, загибель людини, а іменник *Garaus* набув переносного значення. Так виникла в другій половині 16 ст. ідіома *j-m den Garaus machen* - покінчити з ким-н., рішити кого-н [449, 232]. Внаслідок лексичного зсуву утворилися також фразеологізми: *Viel Ankratz haben* /від дієслова *ankratzen*/; *abhanden kommen; j-m etw. abspenstig machen; etw. kommt zum Klappen; Kohldampf schieben* і т.ін.

г/ Семантичний зсув через наявність архаїзмів або історизмів у вільних сполученнях слів. В окремих ФО трапляються маловживані або зовсім незрозумілі з погляду сучасної мови слова. Вживання архаїзмів або історизмів у фразеологізмах пояснюється незалежністю загального значення цих зворотів від значень компонентів у сучасній німецькій мові. Отже, узагальнене значення, якого набуває в процесі свого розвитку фразеологізм, абстрагується від конкретних значень складових елементів, що стають морфологічними частинами одного семантико-синтаксичного цілого [97, 358]. Наприклад, у виразі *Lunte riechen* компонент *Lunte* -

архаїзм.

Ш. Структурні /граматичні/ шляхи утворення ФО. Розглядаючи способи виникнення ФО, В.В.Виноградов підкреслював, що вона “часто утворюється не стільки образним значенням словесного ряду, скільки синтаксичною спеціалізацією фрази, уживанням її в суворо фіксованій граматичній формі” [84, 357]. Наприклад: рос. — *быть или не быть*; англ. - *to be or not to be*; нім. - *Sein oder Nichtsein*. Отже, основною причиною фразеологізації таких зворотів є не переносно-образне перетворення, а характер синтаксичного функціонування при закріпленій граматичній формі [84, 354]. Так, предикативні ФО виникають з вільних сполучень слів, які активно вживаються в ролі присудка. Першопричиною їх утворення є синтаксичний фактор, відносно якого семантичний момент уявляється залежним і вторинним [64, 145-146]. Сама синтаксична спеціалізація вільного сполучення слів дає поштовх до його фразеологізації, наприклад: *j-d hat keinen guten Tag; j-d ist wie von Sinnen; j-d ist unter einem glücklichen Stern geboren*.

Часто словосполучення перетворюється у фразеологізм внаслідок спеціалізації експресивного значення, яке може легко нейтралізувати коло предметних значень слова, фрази. Експресивний зворот, відриваючись від первісного контексту, стає фразеологічним */dass du die Motten kriegst! - хай тобі трясця!/ das geht auf keine Kuhhaut!* – „цього не можна описати , цього навіть уявити собі не можна“ *nun schlägt es (aber) dreizehh!* - “це вже занадто, далі нікуди“/. В утворенні таких зворотів неабияку роль відіграє інтонація. Вона ніби скріплює окремі компоненти вислову в єдине ціле [97, 359].

ІУ. Запозичення фразеологізмів з інших мов. Як правило, фразеологізми запозичуються калькуванням за моделями, що існують у відповідних мовах. Фразеологізми-кальки - це словосполучення, які, ґрунтуючись на структурі іншомовної моделі, відтворюють її тими самими або близькими засобами рідної мови. Ступінь точного відтворення моделі

залежить від структури обох мов. Калькування - не просто механічний процес, за допомогою якого словосполучення лише копіюються частинами. Це процес, у якому тією чи іншою мірою враховуються особливості своєї та чужої мов. Внаслідок калькування можуть виникнути навіть нові словосполучення /Там же/.

Прикладами кальок є вирази, запозичені з міфології: *Sisyphusarbeit* - рос. Сизифов труд; рос. яблуко раздора - *Apfel des Paris*. Існують також спільні кальки ФО, утворених переосмисленням вільних словосполучень. Це інтернаціональні фразеологізми, наприклад: укр. – *ламати голову над чимось*, рос. – *ломать голову над чем-либо*, нім. – *sich (über etwas) den Kopf zerbrechen*.

Вище йшлося про запозичення ФО з інших мов, де всі компоненти відтворені відповідними засобами німецької мови за іншомовною моделлю. Проте в німецьку мову проникли також вирази, де окремі складові частини зберігають свою форму, яку вони мають у рідній мові. Так, у виразі *j-n knockout schlagen*, запозиченому з англійської мови, слово *knockout* перенесено в німецьку мову без змін.

Отже, поповнення фразеологічного складу німецької мови іншомовними виразами - один із шляхів його збагачення.

Як уже зазначалося, мовні шляхи виникнення ФО тісно пов'язані із зовнішньомовними факторами їх появи. При етимологічному аналізі фразеологічних зворотів необхідно враховувати конкретну історію кожного фразеологізму. Наприклад, причиною виникнення фразеологізму *ein Gang nach Kanossa* є історичний факт періоду боротьби за владу між римською церквою і німецькими імператорами в II ст.: в 1077 р. мусив Генріх 4 відправитися до Каносси, замку в Аппенінах, резиденції папи Грегора 7 і простояти три дні в снігу перед його вікнами на колінах, з проханням відмінити наказ відлучення від церкви. Ще один вираз *Blaustrumpf* виник в Англії в 80-і роки 18 ст. Так назвав адмірал Е.Боскавен гурток, що збирався у леді Монтегю. Цей фразеологізм використовується

як глузування з освіченої жінки, яка через захоплення науковою роботою втратила свою жіночність.

Певні соціальні умови й різноманітні життєві ситуації, професійна діяльність людини, міфологія та сучасна художня література можуть зумовлювати виникнення багатьох фразеологізмів.

Походження окремих фразеологічних зворотів пов'язане з професійною діяльністю людини. Так, вираз *Vollgas geben* - з промисловим виробництвом; *ein Pflaster kriegen*; *j-m eine bittere Pille geben* - з медициною.

З полюванням, рибальством пов'язане виникнення багатьох яскравих фразеологічних зворотів: *Pech haben*; *durch die Lappen gehen*; *auf den Leim gehen*.

Розвиток торгівлі зумовив появу фразеологічних зворотів: *etw. auf dem Kerbholz haben*; *mit doppelter Kreide anschreiben*.

З розвитком науки, культури, мистецтва з'явилися такі ФО, як *aus der Schule plaudern /або schwatzen/*; *das ist unter aller Kanone*; *die Kunst geht nach Brot* та ін.

З військової справи беруть початок ФО: *sein Leben in die Schanze schlagen*; *j-n auf den Besen laden*; *... und damit basta!*

Походження значної групи фразеологічних зворотів пов'язане з лицарськими турнірами, фехтувальною справою: *Schwein haben*; *j-n im Stich lassen*; *j-m eine Abfuhr erteilen*; *j-n abfahren lassen*; *fechten gehen*; *sich /D/ eine Blöße geben*.

Велику роль у соціальному житті Німеччини в середні віки і пізніше відігравала церква. Трактування церковних догм, церковні обряди життя служителів церкви зумовило появу досить поширеної групи ФО: *j-m die Hölle heiß machen*; *j-m die Leviten lesen*.

Широко відобразилися у фразеології різноманітні національні обряди та звичаї: *etw. ausbaden müssen*; *was man sich /D/ eingebrockt hat, muß man auch auslöffeln*.

З життям тваринного світу пов'язане походження таких ФО: *seinem Affen Zucker geben; Krokodilstränen weinen; j-m einen Floh in den Pelz setzen*.

З студентської мови взято вислів *Betrieb machen*, виникнення якого датується кінцем 19 ст.

Етимологічний аналіз дає можливість більш повно уявити шляхи й джерела виникнення та основні тенденції розвитку фразеологічних одиниць німецької мови. Ми поглибимося до аналізу конкретних ФО.

Так ФО *das Blatt wendet sich* з'явилася вперше у вступі до 'Weltbuch' Себастьяна Франка в 1534 році: »Das blätlin wirt sich umbkwren« [455, 206]. Ми знаходимо її в словнику Campe з значенням *die Sache gewinnt nun eine andere entgegengesetzte Gestalt; es geschieht nun das Entgegengesetzte*. Кюпер фіксує варіант ФО *das Blatt (Blättchen) hat sich gewandt* – *die Lage hat sich völlig gewandelt* [452, 70]. У словнику Duden дається примітка *ugs.* та дещо відмінне значення від попередніх: *die Situation hat sich verändert, es ist ein Umschwung eingetreten: Das Blatt hat sich gewendet, jetzt werden wir uns um eine Fusion bemühen müssen. Ganz plötzlich hatte sich das Blatt gewendet, ich gewann wieder Spiel um Spiel. In wenigen Wochen hatte sich das Blatt gewendet, in Le Creusot begann der Hunger umzugehen*. Походження фразеологізму не вдається встановити точно. Можна припустити, що під час гри в карти тому, хто довгий час мав гарні карти, раптово випаде погана карта [449, 113]. Словник Рьоріха тлумачить даний фразеологізм дещо по-іншому: *das Blatt (Blättchen) hat sich gewendet: die Verhältnisse haben sich (zum Guten oder zum Schlimmen) geändert*. Дана ФО продовжує жити в більшості німецьких діалектів: *schweizerisch 's Blettli het si c'chrt'; schwäbisch 'Wenn sich's Blättle wende tät!'; siebenbürgisch 'Det Bliet hut sich gedrkt'; niederländisch 'Het blad (blaadje) is (om) gekeerd'*. Перевага надається формі простого минулого часу, в основному в старих довідниках: *'Da wandte sich das Blatt'* звучить це звичайно. Встановлено, що фразеологізм використовується переважно для позначення поганого, початку занепаду. У інших мовах відповідну ФО не зафіксовано: *пор. franz. 'Les camps sont*

invertis' (wörtlich: Die Lager sind vertauscht); englisch 'The tables are turned'; spanisch 'Volviyse la tortilla' (der Eierkuchen ist gedreht). Поп. Wander: Das Blatt hat sich gewandt. Dän.: Bladet kand snart vende sig. Lat.: Osculana pugna. - Testulae transmutatio [459, 395].

Розглянемо наступну ФО *jmdm. etw.in/mit gleicher Münze heimzahlen*, яку зустрічаємо вже в Abraham a Sancta Clara ('Etwas für alle') з значенням jemanden in ähnlich unfreundlicher, grober Weise behandeln; поп. französisch 'rendre à quelqu'un la monnaie de sa pièce' [455, 1061]. Campe дає один з варіантів даного фразеологізму: einem mit gleicher Münze bezahlen /ihm Gleiches mit Gleichem vergelten/. Duden реєструє його з значенням *jmdm., etw. auf die gleiche üble Weise vergelten: Diese Gemeinheit wird sie ihm in gleicher Münze heimzahlen. Den Vorwurf der "Steuerlüge" wollte die Regierung der Opposition mit gleicher Münze heimzahlen* [449, 489].

ФО *etw. an/bei den Haaren herbeiziehen* (die Logik vergewaltigen; mit einem Argument kommen, das überhaupt nicht zur Sache gehört; z.B. wenn ein Redner absonderliche Beispiele einflicht), яку використовує в 1649 Герлінгіус під Nr. 63: »Capillis trahere. Bey oder mit den Haaren herzu ziehen«. Поп. französisch 'tirer par les cheveux'. Сьогоднішнє забарвлення фразеологізму 'mit Gewalt' розвинулося з часом саме завдяки порівнянню з тим, яка сила докладається для того, щоб потягти за волосся ('mit Gewalt'). Сучасне значення завдячує своєю появою іронії. Порівняйте з вихідним значенням Hans Sachs 'Fastnachtsspiel 'Petrus und seine Freunde auf Erden':

Weil sie durch woldat von mir fliehen,
Muß ichs (= sie) mit dem har zu mir ziehen.

Цей фразеологізм походить від ФО *An einem Härlein heranziehen*: leicht heranziehen, яку зустрічаємо в 1541 році в Себаст'яна Франка: »Man mag den willigen leicht winken. Mit eim härlin zäh man jn darzu«. А в 1639 в Лемана : »Wer willig ist, den kan man leicht erbitten, mit eynem Härlein herbey ziehen« [455, 605]. Campe реєструє його варіанти *einen bei den Haaren zu etw. ziehen /ihn mit Gewalt dazu treiben, ihn zwingen/; eine Sache bei den*

Haaren herbeiziehen /sie weit herholen, sie auf eine gezwungene Art anbringen, auf etw. anwenden/. Кюпер фіксує його з значенням zweierlei willkürlich (gewaltsam) miteinander in Zusammenhang bringen і пояснює походження від боротьби, в якій один з супротивників робить іншого безсилим, схопивши його за волосся [452, 143]. Лексикографічно фразеологізм реєструється з 1808 року. У Duden знаходимо таке значення цієї ФО etw. anführen, was nicht od. nur sehr entfernt zur Sache gehört. Під цим розуміється, що щось треба виконати силою, порівняно з тим, як людину проти її бажання ведуть кудись, тримаючи за волосся, наприклад: Dieser Vergleich ist doch an den Haaren herbeigezogen. Hanna war schwarz, Sabeth blond ... ich fand es an den Haaren herbeigezogen, die beiden zu vergleichen [449, 285]. У Wander знаходимо варіанти An einem Haar zieht man mich hin, wo ich gern bin. [459, 217]; Bei den Haaren dazu gezogen sein (werden) [459, 224]; Etwas mit den Haaren herbeiziehen; Etwas mit den haren dahin ziehen [459, 228]; Jemand (etwas) bei den Haaren herbeiziehen [459, 228]; Man kann ihn mit einem Haar dazu ziehen. Holl.: Hij is met een haar de trekken [459, 229].

Фразеологізм *einem den Garaus machen*: ihn umbringen утворився завдяки лексичному зсуву. *Garaus* - іменник чоловічого або середнього роду, який виник з прислівникового сполучення *garaus* і означає „кінець, загибель“. У давні часи вигук *garaus* уживався у значенні “до кінця, до дна /випити/“. Пізніше його почали вживати, коли сповіщали про кінець веселощів та розваг. Отже, поняття кінець дня асоціювалося пізніше з поняттям кінець, загибель людини, а іменник *Garaus* набув переносного значення. Так виникла в другій половині 16 ст. ідіома *j-m den Garaus machen* - покінчити з ким-н., рішити кого-н. У Ганса Сакса зустрічаємо такі поняття як 'Garausglocke' та 'Garauszeit', наприклад в 'Wolfsfabel':

Wann man die garaus glocken laut,

Dann muß ichs zahlen mit der haut [455, 507].

Сампе реєструє варіант цієї ФО *Garaus mit einem machen oder spielen /ihn zu Grunde richten/*. У Duden знаходимо: *jmdm. den Garaus machen* /ugs.;

jmdn. töten, umbringen/: Er hatte Angst, die beiden Burschen könnten ihm den Garaus machen. Während das christliche Europavor den Türken erzitterte, hätten die Holländer ... sehr wohl die Möglichkeit gehabt, dem Sulten den Garaus zu machen. Es will mir scheinen, daß ich weiß, warum mich die Rüpel von der Straße ermorden wollten und wie sie daran hinderte, mir vollends den Garaus zu machen [449, 232]. У південній Німеччині закликком „gar aus“ вводилася поліційна година. Пізніше він поширився на позначення кінця дня й церковного дзвону, який сповіщав про це. Wander дає таке тлумачення цього фразеологізму: *Einem den Garaus machen*. – Sandvoss 19. Ihn zu Grunde richten [459, 1340].

ФО *Die Nase voll davon haben*, яка має значення nichts mehr davon wissen wollen (in ähnlichem Sinn: 'verschnupft sein'), є іронічною і походить від французької ФО *Die Nase plein (pleng, pläng) haben*. Коректною французькою це звучить відповідно: 'en avoir plein le dos' (дослівно: den Rücken voll haben). З медичинської точки зору причиною відчуття забитого носа є набухання носової порожнини в психічних стресових ситуаціях. Стає важче дихати: *Das fuhr ihm in die Nase: es prägte sich ihm unangenehm ein, es gab ihm zu denken* [455, 1078]. Campe реєструє цю ФО з значенням *verschnupft sein*, а в словнику Friederich ми знаходимо її переносне значення *es satt haben, nichts mehr wissen wollen /von etw./*. Körper тлумачить семантику ФО таким чином: *von etw. angewidert sein; einer Sache gründlich überdrüssig sein* [452, 231]. Розуміється запах, занадто неприємний для носа. В Duden реєструється ФО (*von jmdm., von etw.*) *die Nase (gestrichen) voll haben* з приміткою *ugs.* та значенням *jmds., einer Sache überdrüssig sein*: *Nach drei Wochen hatten die profis die Nase voll vom Trainingslager. Pack deine Sachen, ich hab' die Nase voll von dir! Der Feldweibel fragte uns sogar, ob wir den Ami mitnehmen wollten ... Nein, sie konnten ihn gerne haben, wir hatten die Nase voll.* Значення фразеологізму асоціюється з алергічною реакцією носової порожнини на подразнення. Пор. також ФО *verschnupft sein*, яка має значення *gekränkt, verärgert sein* [449, 508]. Körper

надає цьому варіанту дещо посиленого значення: *von etw. die Nase gestrichen voll haben* - *von etw. sehr angewidert sein* і пов'язує походження ФО з склянкою, наповненою по вінця. Літературно фразеологізм зафіксовано в 1937 році [452, 231].

Фразеологізм *einem das Leben sauer machen* (*ihn schikanieren, ärgern, quälen*) має біблійне походження. В розділі 1, 14 розповідається про те, як єгиптяни дітям Ізраеля »*das Leben sauer machen*«. В 11, 11 Лютер перекладає: »*Mancher läßt es sich sauer werden*«, але вже під впливом існуючого на той час вислову народного походження *sich etwas sauer werden lassen* [455, 1286]. Пор. Campe: *j-m das Leben sauer machen: ihn quälen*. Duden: *j-m das Leben sauer machen: ihn schikanieren, ärgern, quälen*.

Зареєстрована в словнику Кампе ФО *einem den Brotkorb höher hängen* має значення *einem seine Nahrung, seinen Unterhalt vermindern*. У Duden поряд з попереднім значенням фіксується ще одне значення цього фразеологізму *j-n strenger behandeln, ihn knapper halten, ihm den Verdienst sauer machen* (*so wie man dies bei einem übermütigen Pferd macht, dem man weniger Hafer gibt und den Futterkorb oder die Krippe höher hängt*). В 'Facetiae Facietiarum' (1645) читаємо: »*want in meiner Gewalt all stünde, ick wolle ihn den Brodtkorff balle upthain*«; у Готшеда: »*Wenn nur schindende Kaufleute nicht gemeiniglich den armen Arbeiterinnen ... den Brotkorb so hoch hängen, daß sie sich mit aller Mühe kaum des Hungers erwehren mögen*«; у Шилера 'Wallensteins Lager':

Lassen wir uns auseinandersprennen,

Werden sie uns den Brotkorb höher hängen.

Пор. з 'Laster der Trunkenheit' (1528) (4b): »*Wir sollen den faulen Adam mit Sporen reiten, inn zaum halten, das futter hoeher schütten, daz er nit zu geil werde*«.

Діалекти включають подібні вислови, наприклад *badisch 'den Brotsack höher hängen'*; *westfälisch 'die Brautläupena (Brotschalen) häuger hängen'*; *pfälzisch 'äm's Brotreff heher henke'*: *jemand zu größerer Anstrengung*

und Sparsamkeit nötigen. ('Brotreff' = Hängevorrichtung gegen Ratten- und Mäusefraß); schlesisch 'Ma mussem a Brudt-Kurb hieher hengen'.

Літературні й народні джерела показують, що фразеологізм використовувався часто в якості погрози. ФО *den Brotkorb höher hängen* позначала також: *einen zur Strafe einschränken*. Так, один з пруських законів від 22.4.1875 називався в народі 'Brotkorbgesetz' [455, 266]. У Duden кодифікується поряд з колишнім значенням нове значення даного фразеологізму (ugs.) *j-n in Bezug auf Leistung bald erreicht, eingeholt haben; jmdm. weniger zu essen geben, jmdn. (finanziell) knapphalten: Die jungen Spieler im Verein werden immer übermütiger; wir müssen denen mal den Brotkorb höher hängen. Die Regierung will uns doch nur den Brotkorb höher hängen. Den Brotkorb hat er mir höher gehängt. Ich werde hier ausziehen müssen. Brotkorb* (кошик для зберігання хліба) використовується в цьому виразі для позначення кошика з їжею. Щоб кінь менше їв, кошик піднімали трішки вище [449, 130]. Кюпер реєструє цей фразеологізм із значенням *jmdm. eine füllbare Einschränkung auferlegen; jmdn. strenger behandeln* [452, 78].

Фразеологізм *einem eins auf das Dach geben*, що функціонував на початку 19 століття з одним значенням - *einem Schlag geben*, набуває в процесі функціонування та розвитку ще одне значення *j-m einen Verweis, eine Rüge erteilen*. В Duden реєструється значення (ugs.) *jmdn. zurechtweisen, tadeln: Es war höchste Zeit, diesem unverschämten Burschen eins aufs Dach zu geben. Ein Galatinkopf zerbrach, und Jänecke, der Substitut, gab dem Maiwald was aufs Dach. Und dem gottverfluchten Eisenbahnfritzen ..., dem gib bitte eins aufs Dach. Пор. з ФО eins aufs Dach bekommen* [449, 140]. Рьоріх пише про порівняння іменника дах з головою та черепом людини і наводить варіант цього фразеологізму: *Jemandem eine aufs Dach geben: ihm eine auf den Kopf schlagen; Eins aufs Dach bzw. auf den (Dach-)Schädel kriegen: gerügt werden, einen Schlag auf den Kopf bekommen* [455, 298]. Фразеологізм вживається з середніх віків і широко поширюється в 18, 19

століттях [452, 85-86].

Фразеологізм *einem auf der Hacke sein* мав на початку століття одне значення *dicht hinter ihm sein, entweder ihn verfolgend, oder in genaue Aufsicht nehmend*. У Duden кодифікується поряд з колишнім значенням нове значення даного фразеологізму *j-n in Bezug auf Leistung bald erreicht, eingeholt haben*, а також варіант *jmdm. (dicht) auf den Hacken sein (sitzen)* та: *Der Waffenschieber wußte, daß ihm die Kripo und die Zollfahndung dicht auf den Hacken waren. Sie bildete sich wahrhaftig ein, daß die Mafia ihr auf den Hacken säße* [449, 290]. Wander реєструє варіанти цієї ФО: *Enem up de Hacken sitten*. - Schütze, II, 91; Stürenburg, 80 (*ihn hart verfolgen, ihm auf den Fersen sein*). Holl.: *Iemand op de hakken zitten. Er sitzt ihm auf den Hacken. Geht ihm auf Tritt und Schritt nach*. Holl.: *Iemand op de hakken (hielen) zitten* [459, 246]. Röhrich: *Jemandem auf den Hacken sitzen: ihn verfolgen, ihn antreiben; vgl. französisch 'ktre aux trousses de quelqu'un' (als 'o'trousses' bezeichnet man im 16. Jahrhundert die Pluderhose)* [455, 612]. Фразеологізм існує з 17 століття і має північнонімецьку відповідність *auf den Fersen sein* [452, 144].

Розвиток окремих ФО характеризується змінністю одного фразеосемантичного варіанту поряд з незмінністю іншого. Наприклад: Campe: *sich auf die Hinterbeine treten: 1/ sich zum Widerstande gefaßt machen; 2/ zurücktreten, einem Versprechen nicht Genüge leisten, einen Vertrag nicht erfüllen wollen* – Duden (ugs.): *sich. auf die Hinterbeine stellen/setzen/: 1/ sich wehren, sich widersetzen, nicht nachgeben, sich sträuben, Widerstand leisten: Wenn du dich nicht auf die Hinterbeine stellst, machen sie mit dir, was sie wollen. Die Schüler aus der Betonstadt ... stellen sich auf die Hinterbeine gegen die Betonierung und Zerstörung der Natur. 2/ sich Mühe geben, sich anstrengen: Wenn er die Prüfung im Herbst bestehen will, muß er sich jetzt langsam auf die Hinterbeine setzen*. Зворот асоціюється з поведінкою коня, який не слухається команд вершника, стаючи на задні лапи (пор. французький *'se cabrer'* (сиди на задні лапи)). Попереднє значення „сиди

anstrengen, sich Mühe geben“ походить від порівняння з тваринами, які стають на задні лапи, щоб попросити їжі або виконати трюк. Варіанти: Wander: Auf die Hinterbeine treten; Sich auf die Hinterbeine setzen (stellen); [459, 672]. Також ведмідь, обороняючись, стає на задні лапи. В 1775 Аделунг реєструє ФО в формі: »Auf die Hinterbeine treten«. У Гете читаємо: »Nun aber hat er sich auf einmal auf die Hinterbeine gesetzt«; у Лангбайна: »Halt ihn beim Wort, ehe er wieder mit Respekt zu sagen - auf die Hinterbeine tritt«. Також існує нижньонімецька ФО 'sik up de Achterpoten setten' [455, 720].

Отже, і внутрішні процеси розвитку мови, і зовнішні /суспільні/ фактори життя і діяльності людини відіграють значну роль у виникненні й розвитку німецької фразеології. Діахронічний підхід до фразеології німецької мови дозволяє встановити джерело та екстралінгвістичні і інтралінгвістичні причини появи ФО, а також з'ясувати, які зміни відбулися у ході її розвитку.

1.3. Поповнення фразеологічного складу німецької мови неологізмами і новотвореннями

Всебічний аналіз розвитку фразеологічного складу - багатоаспектне завдання. Одним з процесів, що визначає розвиток фразеології, є її неперпинне поповнення фразеологічними неологізмами і новотвореннями. У зв'язку з цим розглянемо ці два явища.

Поява нового елемента в мові пов'язана з необхідністю передачі нового поняття в мові або з необхідністю експресивнішого вираження, уточнення, диференціації вже названого поняття. Ця обставина привела дослідників до необхідності розрізнення нових слів і словосполучень на неологізми і новотворення. Такий розподіл був проведений Ю.К.Волошиним на матеріалі лексики англійської мови [91]. Поділяючи думку окремих дослідників [128; 222; 254; 256; 431 та ін.], ми вважаємо

доцільним кваліфікувати нові ФО як фразеологічні неологізми та фразеологічні новотворення.

Ідентифікація неологізмів на будь-якому етапі розвитку мови пов'язана із значними труднощами, оскільки визначити “новизну” і “модифікації відомого” можна лише з певною долею вірогідності. В.Г.Гак зазначає, що при доборі і реєстрації нової лексики в словниках мають місце постійне протиборство і взаємодія трьох факторів: а/ хронологічного /час появи слова/; б/ функціонального /його поширеність в мовленні у певний період, позначення ним нового або актуального явища/; в/ лексикографічного /незафіксованість слова в попередніх словниках/ [103, 29]. Очевидним є те, що при укладанні словників нових слів врахування трьох вищезазначених факторів є принципово важливим. Проте при проведенні дослідження, яке порушує питання неології, врахування усіх трьох факторів не уявляється можливим.

У розумінні сутності фразеологічних неологізмів ми поділяємо точку зору О.І.Денисової. Фразеологічний неологізм - це фразеологічна одиниця, що перебуває на початковому етапі розвитку в системі мови в певний період мовного часу і утворена на основі регулярної фразеотворчої моделі як позначення вихідного існуючого поняття з метою виконання певного експресивно-номінативного завдання. На відміну від фразеологічного неологізму фразеологічне новотворення позначає нове поняття і виконує певне номінативно-експресивне завдання [128, 7]. Відповідно до мети нашого дослідження ми вважаємо можливим ідентифікувати як фразеологічні неологізми такі з них, які відповідають третьому фактору за концепцією В.Г.Гака, а саме, незафіксованість у попередніх словниках. Таким чином, фразеологічними неологізмами у нашому дослідженні вважаємо фразеологізми, не зафіксовані в словнику Кампе /1-й зріз/, в словнику Вандера /2-й зріз/. Брались до уваги також екстралінгвістичні та інтралінгвістичні фактори, що підтверджують появу того чи іншого фразеологічного неологізму в даний проміжок часу. Основним критерієм

виділення фразеологічних новотворень в дослідженні є відображення ними принципово нових, раніше не відомих мовному колективу явищ, предметів, реалій суспільно-політичного життя, науки, техніки, спорту, відкритих або створених людиною в процесі пізнання навколишнього світу і тих, що не існували в 19 ст. Цій меті служать, наприклад, такі фразеологізми: *Betrieb machen, sich /D/ ein Monogramm in den Bauch beissen.*

У міру застаріння образності певної частини фразеологізмів і з переходом їх до розряду архаїзмів мовний механізм намагається дати вже відомим поняттям зручні для даного стану мовної системи позначення з метою вираження додаткових конотацій, а також задоволення потреби в експресивнішому перейменуванні вже відомих понять і явищ. Так, для вираження поняття “надути кого-небудь, обдурити” на початку 19 століття існували такі фразеологічні одиниці, як: *einen am Affenseil fahren; j-m Affen drehen; einem den Geck stechen; einem Esel bohren; ein Fest mit j-m haben; einem etwas auf den Ärmel binden; einem die Augen verkleistern* u.a.

З виходом з ужитку подібних фразеологізмів це поняття в 20 столітті відбивається такими ФО: *Duden: j-n zum Affen halten; j-n auf den Arm nehmen; j-n auf den Besen laden; j-m einen Bonbon ans Hemd kleben* u.a. Поява цих фразеологічних неологізмів є наслідком тенденції до різноманітності, експресивності мовного вираження. Ця важлива функція реалізується за допомогою механізмів фразеотворення. Характерним для фразеологічних неологізмів є високий ступінь функціонально-стилістичної і комунікативно-прагматичної ефективності, їх виникнення зумовлюється необхідністю створення негативної або позитивної оцінності описуваного явища, а також стилістичним завданням. Показовим у цьому плані може бути синонімічний ряд ФО, які позначають поняття “мати ідею”: *Sanders: bei jmdm. klingelt es(ugs.); jmdm. (plötzlich) durch den Kopf schießen; an der Quelle sitzen (ugs.); fixe Idee (ugs.); das ist eine Idee von Schiller (ugs).* Важливою диференційною рисою семантичних структур цих ФО є їхній

розгалужений характер, який дозволяє членам цього синонімічного ряду не лише називати дію, а й зазначати їх додаткові, уточнюючі ознаки, а також узуальну оцінку носіїв мови. Називаючи відомі поняття, такі фразеологізми характеризують експресивність, оцінність, функціонально-стилістичну неадекватність.

“Неможливо уявити собі життя мови без невинної диференціації”[276, 60]. Процес диференціації, що кваліфікується в лінгвістичній літературі як тенденція розвитку семантичних відношень у сучасний період, є притаманним фразеологічному складу. Як показує досліджуваний матеріал, ця тенденція превалює над тенденцією створення нових в семантичному плані ФО, а також над розвитком семантичних відношень у бік рівнозначності.

Під здатністю диференціювати розуміється здатність встановлювати такий зв'язок з будь-якою частиною мовної системи, який веде до перебудови, перегруповування в певній підсистемі /мікросистемі/, причому результатом цих змін може бути не лише перерозподіл навантаження усередині системи, а й виникнення нових, функціонально значимих рядів протиставлень і поляризації функцій даної підсистеми [236, 182]. Прикладом багаточисельності способів відображення одного і того явища, росту тенденції до деталізації, диференціації вже відомих понять служить низка фразеологічних одиниць, які належать до однієї з найбільших фразеологічних груп німецької мови “sterben“ /помирати/ [294, 60].

Campe: die Schuld der Natur bezahlen /sterben/; sich von der Welt abziehen /sterben/; von der Schaubühne des Lebens abtreten /sterben/; aus dem Leben wandern /sterben/; den Weg aller Welt gehen /sterben/; diese Zeitlichkeit verlassen /sterben/; die Seele geht ihm aus /er stirbt/ u.a.

Duden: j-s Uhr ist abgelaufen/dichter. j-d wird bald sterben od. ist gerade gestorben/; vor dem Feind bleiben/im Kriege fallen/; ein feuchtes/nasses Grab finden; sein Grab in den hellen finden /geh.; ertrinken/ ; er blieb unter dem Messer/j-d starb während der Operation/; etw. mit seinem Blut besiegeln

/dichter.; für etw. sterben/ ein frühes Grab finden/geh.; früh sterben/ u.a.

Таким чином, порівняно з дієслівними фразеологізмами на означення поняття “помирати“, які існували на початку минулого століття, ФО, зареєстровані в Duden, містять у собі локальну, темпоральну, каузальну та інші характеристики означуваної дії, уточнюють, деталізують її тією чи іншою мірою.

Одним із значних інтралінгвістичних стимулів, який зумовлює творення фразеологічних неологізмів, є тенденція до мовної економії, яка виявляється в прагненні мовців до добору найбільш раціональних для спілкування мовних засобів, до фіксації за допомогою відтворюваних і компактних мовних засобів соціально значимого досвіду носіїв мови: *Duden: Betrieb machen/ugs. sich amüsieren, Fröhlichkeit und Unruhe verbreiten/; Frühlingsgefühle haben/bekommen/ugs. scherzh.; sich/im reifen Alter noch einmal in eine jüngere Frau /verlieben/* u.a. Наведені фразеологізми семантизуються в словнику розгорнутою характеристикою і відмічені відповідними ремарками, оскільки: мають розвинуту і складну систему сигніфікативно-денотативних і конотативних сем у структурі значення і є єдиними готовими мовними одиницями, здатними дати одночасно узагальнене і експресивне позначення складного об'єктивного явища і суб'єктивну оцінку цього явища мовцями [296, 85].

Поява в мові фразеологічних неологізмів зумовлена також постійною тенденцією до утворення евфемізмів. Евфемістичні ФО є непрямыми позначеннями в минулому табуйованих понять, пов'язаних з розумовими та фізичними недоліками, фізіологічними функціями людського організму, статевими зносинами, моральними недоліками. Використання подібних евфемізмів є характерним і для німецької мови початку минулого століття. Це явище пов'язане з етичними моментами, релігійними та іншими забобонами. У наш час інтенсивність евфемістичного процесу в фразеології зміщується в бік політичних та соціальних мотивів. У цьому процесі Т.Шиппан бачить суттєву роль жарту

та іронії [427, 272]. Наведемо приклад: *Duden: das falsche Gesangbuch haben/ugs. scherzh.: 1/ zu einer Religionsgemeinschaft gehören, die bestimmten Vorgesetzten, Institutionen oder Behörden nicht genehm ist u. was nicht nachteilig auf den Beruf auswirkt. 2/ politische Ansichten vertreten, die weil sie mit den gerade vorherrschenden Parteien, Verhältnissen nicht übereinstimmen, ein Hindernis sind für das berufliche Fortkommen.* З вищенаведеного випливає, що виникнення фразеологічних неологізмів стимулюється різноманітними внутрішніми і зовнішніми факторами. Розвиток фразеологічного складу не обмежується лише кількісним зростанням ФО. Важливими для нього є зміни, що відбулися в ФО після їхнього виникнення в процесі функціонування і розвитку.

Рівень розвитку економіки, науки і культури відбивається на доборі мовних засобів для вираження тих чи інших понять. Варто зазначити значне збільшення термінологічних словосполучень, професіоналізмів, що виступають як матеріал для творення фразеологічних неологізмів. Це пояснюється зростанням рівня професійно-технічної поінформованості носіїв мови з різноманітних виробничих галузей, значною роллю засобів масової інформації: преси, радіо, кіно, телебачення. Проявом тенденції до інтелектуалізації літературної мови є поява ФО, співзвучне вільне словосполучення яких може відображати розвиток техніки, нові досягнення науки: *keine Antenne für etw. haben; Mattscheibe haben; j-m geht die Muffe/ eins zu hunderttausend/; das ist meine Blutgruppe* у.а.

Велику роль в повсякденному житті людей відіграють транспортні засоби. Не випадково в мові з'являється все більше ФО, образність яких відбиває розвиток транспортних засобів в 20 столітті. Звернемося до прикладів: *Duden: j-m eine vor den Bug knallen; im falschen Zug sitzen; den Anschluß verpasst haben; auf ein Abstellgleis schieben; Vollgas geben* у.а. Для даної тематичної сфери характерним є єдине конотативно-прагматичне направлення метафоризації: переважання фразеологізмів з негативною оцінкою.

Спорт став масовим явищем, і спортивна термінологія зайняла важливе місце в лексиконі сучасної людини, що знайшло своє відображення в значній групі фразеологізмів, наприклад: *ins eigene Tor schießen; j-m /einander die Bälle zuspielen/ zuwerfen* u.a.

Поява нових ФО пов'язана і з такими сферами людської діяльності, як “кіно”: *bei ihm ist der Film gerissen, einen Filmriß haben*; “музика”: *alle Register ziehen; einen Dämpfer bekommen*; “засоби зв'язку”: *auf Draht sein*; “нові умови праці”: *am laufenden Band*.

Деякі фразеологізми побудовані на образному переосмисленні ситуацій, які відбивають капіталістичні відносини, класову боротьбу трудящих: *von Firma Klemm/Klau und Lange kommen; Bankrott machen; unter den Hammer kommen; auf die Barrikaden gehen,/ steigen* u.a. За своєю оцінністю ця група, як і попередні, включає експресивні, але оцінно нейтральні, негативні і лише окремі позитивно оцінні фразеологізми. Варто відмітити, що не всі сфери суспільного життя знаходять своє відображення в досліджуваних ФО. Так, у нашому матеріалі не зареєстровано ФО, які б належали до тематичної групи “космос”. Це свідчить про ступінь суб'єктивної значущості об'єктивних явищ, властивий розвиткові фразеологізмів даного фразеосемантичного поля.

Конкретність образу, його здатність викликати чуттєві сприйняття належить до його найважливіших характеристик [81; 194 та ін.]. Аналіз матеріалу свідчить про велику кількість фразеологічних неологізмів, пов'язаних з побутовою, господарською сферами. Звернемося до прикладів: *den Gashahn aufdrehen; die Matratze belauschen; altes Möbel; etw. in die Esse schreiben: aus dem Mustopf kommen* u.a.

Широко залучається до процесу образного переосмислення лексика, яка позначає частини людського тіла, предмети його одягу: *die Augen gehen/gingen j-m über; feuchte/nasse Augen bekommen; graue Haare bekommen/vor Alter oder Sorgen/; aus vollem Halse lachen; etw. mit dem Hals bezahlen; j-m das Herz schwer machen; etw. zu Herzen nehmen; sich um Kopf*

and Kragen reden; es geht j-m an den Kragen; sich /D/ vor Lachen die Seiten/den Bauch halten u.a.; продукти харчування, кулінарію: Tomaten auf den Augen haben; j-m auf die Mackrone fallen/gehen; einem die Suppe versalzen; sich /D/ eine/böse, hübsche, schöne Suppe einbrocken; j-m einen Tort/allen/Tort antun /Duden/. Для сфери побутової лексики в цілому характерною є негативно-оцінне спрямування метафоризації.

Значно ширше порівняно з минулим століттям представлений в фразеологічній образній організації тваринний світ: *Duden: auf den Hund sein; voller Freude wie der Hund voller Flöhe sein; Krokodilstränen weinen; j-m eine Laus in den Pelz setzen; eine Meise haben; Motten haben; Zicken machen.*

До переважної більшості нових фразеологізмів входять такі компоненти, які прямо називають відповідні реалії, поняття. Наприклад: *mit dem Gedanken spielen; sich mit dem Gedanken tragen; in Gedanken sein; etwas in Gedanken tun; sich über etwas Gedanken machen; seine Gedanken beisammenhaben.*

Як відомо, літературна мова збагачується за рахунок територіальної, часової і соціальної периферії і місцевих говірок, професійних мов, групових жаргонів і архаїчних шарів, *den Buckel voll bekommen/kriegen; in der Tunke sitzen; Jugendspr.: kein Gas im Ballon haben; Seemannspr.: nicht/wieder auf Deck sein; Gaunerspr.: Mauer machen/stehen; Studentenspr.: in Verschiß geraten/kommen /Duden/.*

Загальномовна тенденція до інтелектуалізації літературної мови [378] зумовлена зростанням інтелігентності нового суспільства, підвищенням культурної самосвідомості, відобразилась в появі нових ФО, джерелами яких є художня література, публіцистика, міфологія, фольклор, біблія: *j-n zum besten haben/hatten /Gedicht von Goethe „Meine Wahl“/; etw. geht schief /Goethe „Faust“/; das ist eine Idee /ein Gedanke/ von Schiller; von ganzem Herzen und von ganzer Seele /Bibel/; bei j-m ist Matthäi am letzten /Bibel/ u.a.* За своїм оцінним спрямуванням ця тематична група

неоднорідна. Для адекватного декодування цих ФО особливе значення мають фонові знання. Значне представництво цієї тематичної групи в образній організації фразеологічних неологізмів відповідає тенденції до ускладнення фразеологічного значення в процесі розвитку фразеології. За обмеженим компонентним складом алюзивної лексики часто криється широкий первісний контекст і диференційований узагальнений зміст [294, 51].

Водночас необхідно відмітити ще одну цікаву тенденцію: використання образів старовини для позначення сучасних понять. Використання застарілої лексики, слів-історизмів як компонентів посилює прагматичний потенціал фразеологізмів. В Duden з'явилася серія ФО з компонентом *der Thron*, не зареєстрована в словниках Кампе і Вандера. Цей компонент має типову семантику “влада”: *j-s Thron wackelt; j-n vom Thron stoßen*. Однак тенденція використання слів-історизмів в нових фразеологізмах не занадто значна, їй протиставляється тенденція до полегшення розуміння за допомогою уніфікації мовних засобів. Ця “уніфікація здійснюється під міцним тиском регулярних систем і одиниць і спрямована взагалі на знищення унікальних елементів у структурі ФО [294, 89].

У фразеології розрізняються еволюційний характер розвитку мови і, відповідно, поступова поява неологізмів та “вибухові” періоди, коли внаслідок соціальних потрясінь протягом короткого часу з'являється той чи інший прошарок сталих сполучень слів /порівн.: Велика французька революція 1789-1792 рр., буржуазна революція в Європі 1348 р., Жовтнева революція в Росії 1917 р. та ін./.. Внаслідок подібних стрімких подій, що охоплюють величезні території континенту /континентів/, значна частина нових фразеологічних одиниць стає, як правило, інтернаціональною. Політичні ж події з літа 1989 р. до сьогодні /Wendezeit/ спричинили возз'єднання Німеччини і, отже, появу значного розряду різноманітних фразеологізмів. Оскільки згадана подія стосувалась насамперед колишніх

ФРН та НДР, то, власне, йдеться про новоутворення сталих словосполук у сучасній німецькій мові.

Аналіз фактичного мовного матеріалу дозволяє виділити такі найсуттєвіші процеси появи фразеологічних новоутворень. Значна частина стійких словосполучень виникає внаслідок своєрідного “зіштовхування” з новими поняттями в колишній ФРН, і, оскільки, вони набувають широкого розповсюдження, то логічно припустити, що подібне “зіштовхування” спричиняє появу нових фразеологізмів, нових значень, нових семантичних відтінків. У зв’язку з вищесказаним відмічаються такі найтипівіші процеси фразотвору:

1. Утворення нових складних слів, що несуть метафоричне значення: *Mauerspecht sein*.
2. Виникнення нових фразеологізмів за аналогічним зразком: *alte Seilschaften*.
3. Накладення табу на старі стереотипи офіційної мови: *Sozialismus mit menschlichem Antlitz; Demokratie von unten nach oben; wirkliche Reformen; Kurve kriegen*.
4. Повсякденні та вульгарні форми вираження дійсності: *Sozialismus, so ein Dreck, alle Roten müssen weg! Wir lassen uns nicht mehr verarschen! Stasi lacht - Volk durch Visa besoffen gemacht!*
5. Графемна гра слів: *Laßt euch nicht BRDigen! – eGOn*.
6. Римовані висловлювання: *SED/Das tut weh. – Mit dem Fahrrad durch Europa/Aber nicht als alter Opa! – Jetzt oder nie/Demokratie!*
7. Гра слів з власними іменами: *Verweigerung statt VerWAIGELung! – gegen KOHLonie! – Weder beKRENZt noch verKOHLt!*
8. Гра слів із семантичною багатозначністю: *Eure Politik ist zum Davonlaufen! – Wider Vereinigung! – Herr Kohl, Sie wollen unser Bestes, aber Sie bekommen es nicht. – Ich stehe hinter jeder Regierung, bei der man nicht sitzt, wenn man nicht hinter ihr steht.*
9. Варіювання прислів’їв та приказок: *Bleibet im Lande und weret Euch*

täglich! – Jetzt geht's nicht um Bananen, jetzt geht's um die Wurst! – Oft sah man den Wald vor Zäunen nicht [421, 134-135].

Політична ситуація, яка склалася в Німеччині за останні роки, знайшла своє відображення і в молодіжних жаргонах. Тут інстинктивно переймається західнонімецький суспільний стандарт. Спираючись на знайомий вокабуляр і контекстуально варійовані ритуали, які розширюються за рахунок нових ритуалів, створюється відповідно до контексту і ситуації певний рівень.

Відмінності між офіційними і побутовими лексемами здаються зовні незначними. Граматична система до “перехідного періоду” була також стабільною в обох частинах Німеччини. Побудова речення, словотворення складалися незмінно і відповідали встановленим у мові законам. Німці колишньої НДР зберегли чимало власних словосполучень.

Разом з цим за старою чи новою традицією східнонімецькі лексеми перебувають у повному вжитку як і західнонімецькі. Результати нашого дослідження дозволяють стверджувати, що існує тісний взаємозв'язок між молодіжним жаргоном, регіональним почуттям ідентичності та існуючим на певній території політичним стандартом. Питання про відмінності між мовою в колишній НДР та ФРН не можна вирішити шляхом порівняння вживання у мовленні стійких словосполучень. Варто звернути увагу на іронічне дистанціювання використовуваних в колишній НДР застарілих словосполучень, що мають у наш час нове смислове наповнення:

Abkürzung	Bedeutung	Neufüllung
<i>PGH</i>	<i>Produktionsgenossenschaft Handwerk</i>	<i>Pech gehabt</i>
<i>DR</i>	<i>Deutsche Reichsbahn</i>	<i>Dein Risiko</i>
<i>KWV</i>	<i>Kommunale Wohnungsverwaltung</i>	<i>Kaputt-Wust-Verrottet</i>
<i>BRD</i>	<i>Bundesrepublik Deutschland</i>	<i>Bergungs-und Rettungsdienst</i>
<i>ZK</i>	<i>Zentralkomitee</i>	<i>Zum Kotzen</i>

Варіюються також позначення продуктів харчування /*Fit, Schlager-Süß/ die DDR-Schokolade/*, які в західній Німеччині позначалися „*Spüli*“ і

„Schokolade“. Наприклад: „*Ich habe mir heute eine Schläger-Süß gekauft*“ з натяком на НДР-позначення „*Ich habe mir heute eine Schläger-Süß gekauft*“. Завдяки використанню цього позначення продукта створюється позитивна атмосфера комунікативної ситуації і дається наголос на колишній НДР-час [420, 175].

Оцінка об'єднання Німеччини виражається співвідношенням „*Fifty – Fifty*“ /50/50/ - поряд із загальним погіршенням ситуації для одних інші можуть дозволити собі дорогий автомобіль. Уже не має на політичній арені тих лідерів, які були прикладом для всіх: „*Der Erich /Honecker/ hat uns sogar beim Mittagessen zugeguckt*“. На початку поворотного періоду: „...*ha'm 'se bei uns /Karl/ Marx mit'm Schuh runtergeholt*“. У колишній НДР розмова з авторитетними особами відбувалася таким чином: „*Das geht immer nach dem Motto: laß dich doch labern*“. „*Ich will mein eigenes Leben leben*“ і „*Man lebt eigenes nach*“ – лунає в сучасному повсякденні. У своєму мовленні молодь майже не використовує виразів минулої системи, які носили енергійний характер. Наприклад, слова „*massenweise*“, „*inständig*“, „*unweigerlich*“ зараз з'являються все рідше в мовленні молодого покоління. На зміну їм приходять емоційно забарвлені висловлювання /„*Ich habe gerade meine Einsteinphase*“/ і мобільна самобутність /„*Vielleicht bewerb' ich mich nach'er Schweiz*“/, які демонструють індивідуальний креативітет. Розвиток самовираження як першочергова риса молоді дозволяє ідентифікувати її комунікативний стиль від інших.

Таким чином, процес фразеологічної номінації здійснюється на основі використання широкого діапазону засобів, які надаються лексичною системою мови. Поповнення фразеології відбувається в основному за рахунок фразеологічних неологізмів, які не лише сприяють кількісному зростанню номінативних засобів фразеології, а й є якісно необхідними номінативними одиницями, що задовольняють потреби мови в нових емоційно-експресивних позначеннях відомих явищ і понять. Творення

фразеологічних неологізмів відбувається переважно на базі внутрішніх ресурсів мови при незначній кількості запозичень. У фразеологічних неологізмах виявляються тенденція мовної економії, тенденція до диференціації, денотативно-референційної комплексності фразеологічної семантики, тенденція до евфемізації. Прагнення до різноманітності, виразності мовлення пов'язане з постійним розширенням у фразеологічному складі кола синонімічних засобів, які деталізують те чи інше поняття, особливо виділяють яку-небудь ознаку. Фразеологічні новотворення складають незначну частину змін у фразеологічному складі сучасної німецької мови. Цікавим є факт переважання негативно забарвлених фразеологічних неологізмів над ФО, які несуть позитивну аксіологічну інформацію, що підкреслює негативно-оцінну спрямованість метафоризації словесних комплексів, які служать основою творення ФО цього фразеосемантичного поля.

2. Семантичний розвиток досліджуваних фразеологізмів

2.1. Зміна сигніфікативного аспекта значення ФО

Зіставлення статусу окремих ФО на трьох часових зрізах відкриває протиставлення цих одиниць на різних етапах їхнього розвитку за об'ємом значення. Зміна сигніфікативного аспекта значення ФО є ще одним напрямком у семантичній еволюції фразеологізмів.

На семантичному рівні розширення значення – це усунення деяких диференційних сем, що виражають у значенні ФО уточнення семантичного, стилістичного або емоційного характеру. Звуження – навпаки, включення в значення деяких компонентів такої ж якості [101]. Розширення і звуження об'єму значень /тобто генералізація або спеціалізація значення/ відбуваються на основі формально-логічної категорії підпорядкування.

Розширення і звуження значень ФО і відповідно зміна їхньої сполучуваності кваліфікуються нами як процеси якісного характеру в розвитку засобів фразеологічної номінації. Розширення значення характерне для розвитку семантичної структури ФО *auf dem Sprunge stehen*, яка мала на початку століття значення *alle Augenblicke bereit sein zu gehen*. В Duden ця ФО зареєстрована зі значенням *gerade anfangen wollen etw. zu tun*. Опозиція вузьке значення – широке значення характеризує розвиток наступних ФО: *Campe: den Rücken wenden /sich entfernen, doch nur auf kurze Zeit und nicht weit/ - Duden: den Rücken wenden /kehren/ geh.; weggehen/*. У даній ФО елімінуються в процесі розвитку елементи конкретизації та уточнення, але не виникає абсолютно нового набору семантичних елементів.

Компонентний аналіз семантичної структури наступних ФО виявляє у них подібний шлях розвитку: *Heyne: der kann sein Testament machen/er ist schwer krank, kommt nicht mit dem Leben davon/ - Duden: sein Testament machen können /ugs.; sich auf Übles gefaßt machen müssen/; Campe: das Blatt wendet sich /die Sache gewinnt nun eine andere entgegengesetzte Gestalt; es geschieht nun das Entgegengesetzte/ - Duden: das Blatt hat sich gewendet /ugs.; die Situation hat sich verändert/*.

Протилежний процес, а саме: звуження семантичної структури, характерний для наступних ФО: *Campe: der Mund läuft ihm voll Wasser /es kommt ihn große Lust an/ - Duden: jmdm. läuft das Wasser in Mund zusammen /ugs.; jmd.bekommt bei verlockend zubereiteten Essen sogleich Appetit/; Campe: es ist mit ihm vorbei /er ist dahin, ist gestorben; wie auch er vermag nichts mehr, ist zu Grunde gerichtet, oder auch es ist mit ihm nichts zu machen/ - Duden: es ist mit dem Kranken vorbei /er wird bald sterben/; Heyne: in keiner guten Haut stecken /ungesund oder in mißlichen Verhältnissen sein/ - Duden: in keiner guten /gesunden Haut stecken /oft krank werden, kränkeln/ u.a.*

Як відомо, валентність грає велику роль у розумінні механізмів семантичних змін. Зіставлення лексикографічних даних показує, що ряд

ФО піддався змінам у характері сполучуваності. Переважає процес переорієнтації ФО за суб'єктивно-об'єктивною направленістю. Класифікація фразеології на суб'єктивну і об'єктивну була запропонована А.В.Жуковим [144, 43]. Суб'єктивна фразеологія семантично направлена на людину та оцінює її з точки зору фізичних, психічних, морально-етичних та інших якостей. Об'єктивна фразеологія семантично направлена на предмети, явища та прояви дійсності, що існують незалежно від людини. Розширення дистрибутивних можливостей ФО свідчить про її розвиток, переорієнтацію ФО по лінії об'єктивно-суб'єктивного можна проілюструвати такими прикладами: *Campe: darauf war es gemünzt /darauf zielte es, darauf war es abgesehen/ - Duden: auf jmdn., etw. gemünzt sein /sich auf jmdn., etw. beziehen, sich gegen jmdn, etw. richten/; Campe: einem mit gleicher Münze bezahlen /ihm Gleiches mit Gleichem vergelten/ - Duden: jmdm. etw.in/mit gleicher Münze heimzahlen /jmdm., etw. auf die gleiche üble Art vergelten/; Heyne: einen madig machen /einen im Wortstreit gänzlich schlagen/ - Duden: jmdn., etw. madig machen /ugs.; 1. schlechtmachen, bloßstellen; 2. sich über jmdn., etw. lustig machen, jmdn., etw. verspotten/; jmdm. etw.madig machen /ugs.; jmdm. die Freude an etw. nehmen, jmdm. etw. verleiden, indem man es gründlich kritisiert/; sich madig machen /ugs.; sich unbeliebt machen/* у.а. Для даних ФО характерним є розширення референтної співвіднесеності, денотатом може виступати як живий, так і не живий предмет. Останній приклад наочно демонструє зміну актантних типових учасників ситуації, яка відображається ФО /суб'єктів, об'єктів дій/, що приводить до змін значення даної ФО, до появи нових значень.

У розвитку ФО спостерігається також і зворотній процес, а саме: звуження валентності, наприклад: *Campe: einen bei den Haaren zu etw. ziehen /ihn mit Gewalt dazu treiben, ihn zwingen/; eine Sache bei den Haaren herbeiziehen /sie weit herholen, sie auf eine gezwungene Art anbringen, auf etw. anwenden/ - Duden: etw. an/bei den Haaren herbeiziehen /etw. anführen, was nicht od. nur sehr entfernt zur Sache gehört/.* У процесі розвитку дана ФО

втрачає суб'єктивну /за термінологією А.В.Жукова/ направленість семантики.

Таким чином, динамічність фразеологічного значення виявляється в різноманітних процесах. Це свідчить про те, що формування семантики багатьох ФО сучасної німецької мови йшло складним шляхом. Його не можна звести до якоїсь однієї тенденції, наприклад, до розширення або звуження значення ФО. "Готові" фразеологічні значення, представлені в мові, є зовсім не абсолютними, а відносними величинами.

Явище фразеологічної динаміки виявляється також в варіативності компонентного аспекту семантики ФО.

Як уже зазначалося, семантичні структури ФО, оцінно-нейтральні в конотативному відношенні, характеризуються здатністю „нарощувати“ емоційно-оцінне забарвлення в процесі розвитку. Сема негативної емоційної оцінки, яка потенційно представлена в семантиці ФО на початку 19 століття, значно інтенсифікується, висувається на передній план в наступних ФО: *Heune: einem Heine machen /einen zur Eile zu treiben wissen/ - Duden: jmdm. Beine machen /ugs.; jmdn. (gewaltsam u.drohend) antreiben/; Campe: sich das Maul über etw. zerreißen /viel und heftig über etw. reden, es tadeln/ - Duden: sich (Dat.) das Maul (über jmdn.) zerreißen /derb; über jmdn., etw. häßlich reden, sich über jmdn./etw. in böser Nachrede ergehen; böseartig klatschen/.*

У процесі розвитку ФО конотативна сема може змінювати оцінний знак /конотативна інверсія/ (див. ФО *Naare auf den Zähnen haben; etw. ist auf dem besten Weg (e) von der Welt*); в окремих випадках спостерігається нейтралізація конотативної сема або послаблення оцінки ФО, яке супроводжується придбанням ФО жартівливого характеру, наприклад: *Campe: Garaus mit einem machen oder spielen /ihn zu Grunde richten/ - Duden: jmdm. den Garaus machen /meist ugs.scherzh.; jmdn. töten, umbringen/, z.B.: Er hatte keine Ruhe bis er der Fliege den Garaus gemacht hatte.*

Варіювання конотативного аспекту фразеологічної семантики, як правило, тісно пов'язане з модифікаціями предметно-логічного змісту ФО. У результаті нормативно-стилістичної переорієнтації ФО в багатьох випадках суттєво змінювалися їхні значення, межі сполучуваності. Нормативно-стилістична переоцінка деяких фразеологізмів приводить до зниження стилістичної маркованості, інші ФО, навпаки, перейшли з розряду грубих у вищу сферу функціонування, про що свідчать лексикографічні примітки /зміна приміток з “груб.” на “жарт.”/: (*der Kandidat hat) hundert/neunundhundert Punkte (ugs., oft spött.) – das ist völlig richtig; der Hunger treibt es rein (ugs.; scherzh.) – weil man Hunger hat, ißt man etwas, obwohl es einem nicht schmeckt.* Зміна експресивного потенціалу ФО зумовлюється, як правило, модифікаціями матеріального складу ФО.

2.2. Ступінь зміни метафоричного зсуву в процесі комунікації

Існують різні способи утворення ФО, проте спільним для них є те, що первісне вільне словосполучення стає якісно новим сталим утворенням. Інакше кажучи, ФО виникає внаслідок семантичного зсуву. Техніка метафори - основний прийом непрямой номінації. Ця закономірність зумовлена, тим, що при формуванні непрямих найменувань в переносному значенні актуалізуються ті ознаки, які є істотними стосовно змісту і денотації опорного найменування, що створює умови для предикації об'єктам нових, невластивих їм ознак. Цілісне фразеологічне значення формується на основі різноманітних типів перенесення значення змінного словосполучення, воно пов'язане з наочно-чуттєвим порівнянням позначуваних реалій з тими, які вже пізнані. Саме цей наочно-чуттєвий елемент порівняння і стає основою переносного значення словосполучення і перетворення його в особливу емоційно-експресивну одиницю. Ми розглянемо такі словосполучення, які вже в стадії виникнення використовувалися в переносному значенні, яке з часом посилювалось.

Ступінь зміни метафоричного зсуву був неоднаковим, тому вважаємо за доцільне виділити такі моменти цього процесу:

а/ Частина словосполучень використовувалась в первісному контексті в переносному значенні. Наприклад: словосполучення *einen Klaps haben* є дуже поширеним фразеологізмом, який має іронічне забарвлення. Цей фразеологізм мав первісне значення „*ein /leichter/ Schlag auf den Kopf bekommen*“. У сучасному німецькому мовленні значення цього фразеологізму сприймається не як порівняння з вихідним контекстом. Воно є образно-метафоричним значенням і сприймається як цілісне значення „*nicht recht bei Verstand sein, verrückt sein*“ [449, 387].

б/ Частина словосполучень використовувалась у переносному значенні лише відповідно до певної ситуації, явища. З часом їхнє значення почало розширюватися завдяки ослабленню асоціацій з вихідною ситуацією чи явищем. Прикладом може служити ФО *Schwein haben*. У середньовіччі під час стрілецьких свят був звичай поряд з коштовними почесними призами для переможців змагань дарувати також приз найслабшому учаснику. Цією нагородою була, як правило, свиня. Так, у Себастьяна Брандта /“*Narrenschieß*“/ можна зустріти такі рядки:

„*Wer schießen wil und fällt der rein,
der dreit die suw im ermel heim*“ [454, 923.2].

Спершу це словосполучення характеризувалося негативною оцінкою з елементом іронії. Та з часом фразеологізм придбав інший зміст: *unverdientes Glück haben*.

в/ Серед словосполучень виділяється група зворотів, у яких посилення узагальнено-метафоричного значення відбувалося за схемою: висловлювання з одним переосмисленим компонентом підлягає впливові образно-метафоричного зсуву і стає висловлюванням з повністю переосмисленим складом. Наприклад: *bekannt sein wie ein scheckiger Hund*. Слово *scheckig* було запозичене з давньофранцузької мови „*eschic* = *Schach*“, і таким чином має значення: *wie ein Schachfeld aussehen, würfelig*,

kariert sein, gefleckt, bunt gefärbt sein. Ввійшовши до складу цілісного значення фразеологізму, значення слова *scheckig* підпорядковувалося загальному значенню висловлювання. Це пояснюється асоціацією з яскравим одягом, який виділяє людину з натовпу.

г/ Деяким фразеологізмам властивим є поява нового переносного значення. Наприклад, старе значення фразеологізму *j-m eine Laus in den Pelz setzen* відповідало значенню ФО *Eulen nach Athen tragen*, тобто *j-s Mißtrauen erregen, d.h. etw.völlig überflüssiges tun*. Поступово це значення втратилося завдяки втраті асоціацій, смислових зв'язків між явищем і його позначенням в мові. Була втрачена асоціація з чимось зайвим, непотрібним, з'явився новий образ чогось неприємного. Таким чином утворилося нове значення „*j-m Schwierigkeiten bereiten*“ [454].

д/ Частині фразеологізмів є притаманним формування образності завдяки втраті контекстно-авторських та інших асоціацій. Виникнення фразеологізму *auf den Hund kommen* – „*herunterkommen, in schlechte Verhältnisse geraten*“ пов'язане з битвою під Готтхардом. Переможці, німецькі солдати, звернулися до залишків турецького війська з словами: „*Kommst auf'n Hund und nit auf'n Gaul*“ [454]. Значення подібних фразеологізмів можна встановити лише за допомогою глибокого етимологічного дослідження, бо відбулося затемнення образу.

е/ У деяких фразеологізмах спостерігається посилення характеру образності. Прикладом може служити фразеологізм *essig werden*, який використовувався стосовно вина, яке під час довгого бродіння ставало непридатним для вжитку. Поступово фразеологізм *essig werden* набув яскраво вираженого переносного значення „*zunichte werden, mißglücken*“ [454].

Таким чином, у процесі розвитку семантики ФО відбувається посилення метафоричності, поява нового переносного значення, втрата авторських асоціацій, що веде до зміни характеру образності досліджуваних ФО.

2.3. Поява семантичних відтінків у значенні фразеологізмів

Наступним етапом в розвитку фразеологічного значення є набуття ним нових смислових і стилістичних відтінків. Їх виникнення пов'язане з процесом пізнання людиною навколишньої дійсності, властивості предмета пізнаються не за один прийом, і це знаходить відображення у смисловій структурі одиниць мови, в тому числі і фразеологічних [319, 24]. За своїм змістом фразеологічний відтінок завжди вужчий, конкретніший, ніж основне значення, напр.: *Friederich: j-n zum besten haben; j-n necken, torpen, aufziehen, zum Narren halten, підсміюватися, кепкувати з кого-небудь*; відтінок до нього - *дурити, розігрувати кого-небудь*; *einen guten Tag haben: in guter Verfassung sein, als Redner (Schauspieler) besonders gut sein* - *бути в формі*, а відтінок - *бути надзвичайно хорошим промовцем, оратором, актором*; *j-m die Suppe versalzen: j-s Pläne durchkreuzen, j-m die Freude an etw. verderben* — *зіпсувати настрій, отруїти радість кому-небудь*; відтінок до нього - *розстроїти чийсь плани*.

Основним критерієм виділення семантичних відтінків фразеологізмів є обов'язкова умова опису ними не нового поняття, а того самого, що і значення ФО. Відтінки варіюють основний зміст фразеологічного значення без додаткового емоційно-експресивного забарвлення, іноді лише підсилюючи інгерентну експресивність його. Те, що ФО у змісті своєї семми може мати ще додатковий відтінок свідчить про спільність смислової структури фразеологізму і слова, хоча фразеологізми у своїй системі значень не мають такого розгалуження відтінків, як у лексиці [51, 40].

Поява семантичних відтінків у фразеологізмів є однією з тенденцій розвитку значення досліджуваних фразеологізмів. Як приклади можуть служити фразеологізми: *Campe: die Nase voll haben: verschnupft sein* - *Friederich: die Nase voll haben: es satt haben, nichts mehr wissen wollen /von etw./*; *Campe: etw. stiefmütterlich behandeln: etw. vernachlässigen* - *Duden: j-*

n/etw./ stiefmütterlich behandeln: j-n /etw./ unnatürlich hart behandeln, ihn zurücksetzen, etw. vernachlässigen; Campe: j-m das Leben sauer machen: ihn quälen - Duden: j-m das Leben sauer machen: ihn schikanieren, ärgern, quälen; Wander: alles schwarz sehen: mißgestimmt sein - Duden: alles schwarz sehen: äußerst mißgestimmt und pessimistisch sein, keinen Ausweg oder Hoffnungsschimmer erblicken.

Поява та розвиток відтінків у значенні ФО має такі особливості:

1/ Відтінки семантики ФО можуть уточнювати властивості описуваного предмета чи явища. Прикладом можуть бути фразеологізми: *Friederich: herrlich und in Freuden leben: ein schönes Leben führen, bes. Essen und Trinken genießen; Duden: j-m die Freude versalzen: j-m die Freude verderben, es so tun, das j-d sich ärgert.*

2/ Окремі відтінки здатні описувати ситуацію, явище або предмет з різних боків, суттєво відрізняючись один від одного, напр.: *Duden: wie angenagelt dastehen: in tausend Ängsten schweben um j-n, etwas; in starker Unruhe, Sorge sein.*

3/ Поява відтінків фразеологічного значення може бути також пов'язана з стилістичними особливостями мови, тобто з специфікою застосування ФО у відповідній мовленнєвій ситуації. Наприклад: *Röhrich: ein Pflaster/oder ein Pflästerchen/kriegen/ oder auf die Wunde bekommen/: eine kleine Entschädigung erhalten; eine Auszeichnung oder Anerkennung, die auf eine Herabsetzung erfolgt, gleichsam zur Heilung der frisch geschlagenen Wunde. Auch sagt man im Scherz zu einem Kind, dem man zum Trost für eine Verletzung eine Süßigkeit schenkt: „Ich will dir ein Pflaster drauflegen“.*

4/ Виникнення відтінків значення деяких фразеологізмів є наслідком особливостей територіального вжитку усталених словосполучень. Прикладом служить ФО: *Duden: es ist zum Auswachsen! - es ist unerträglich, zum Verzweifeln; sächs. auch: das ist langweilich.*

5/ Однією з рис розвитку відтінків у семантиці ФО є їхня поява разом

із зміною цілісного значення ФО. Наприклад, у словнику Кампе значення фразеологізму *Bruder Lustig* трактується таким чином: *lustiger Mensch, lebenslustiger Bursche*. У *Duden* спостерігаємо наявність нового значення даної ФО, що спонукає виникнення нових відтінків: *Duden: Bruder Lustig: Leichtfuß, Liederlich; veraltend, scherzh.: lebenslustiger Bursche*.

Отже, розвиток значення ФО характеризується появою відтінків, що пов'язане з процесами, які відбуваються в межах однієї семми. На основі аналізу фактичного матеріалу ми прийшли до висновку, що становлення та розвиток відтінків у значенні фразеологізмів пов'язане з сигніфікативним та конотативним аспектами фразеологічної семантики, точніше, з розширенням обсягу інформації, закладеної в план змісту ФО та з актуалізацією оцінного, функціонально-стилістичного компонентів конотативного значення.

2.4. Варіативність ФО в семантичному і формальному аспектах

Варіювання семантичних і формальних аспектів фразеологізмів зумовлюється послідовністю мови та постійно супроводжує процес розвитку ФО. Здатність мовних одиниць до історичного варіювання є загально визнаним фактом, однак основні тенденції розвитку варіювання недостатньо досліджені.

Варто відзначити, що історичне варіювання ФО є виявленням такої якості мови, як її адаптивність, прагнення мови виконувати комунікативну функцію в постійно змінних умовах спілкування. Дана проблема може стати предметом окремого дослідження, ми намагаємося прослідкувати тільки основні тенденції фразеологічного варіювання.

Зміни семантичної структури ФО розглядаються нами як зміни якісного характеру, найбільш загальними результатами яких є утворення нових значень у існуючих ФО, перетворення об'єму значення ФО, що проявляється в його розширенні або звуженні, а також утворення омонімів.

Значення ФО є ієрархічно складним утворенням, яке включає семантичні елементи. Елементи семантичної структури класифікуються у різних авторів по-різному. Ми використовуємо термінологію, запропоновану В.Г.Гаком, який розрізняє архисеми, диференційні і потенційні семи [101, 81]. Про розвиток значення можна говорити в тому випадку, коли має місце поява нових семантичних елементів або елімінація наявних елементів, а також при переструктуруванні семантичних елементів при відносно постійному їхньому складі.

Виходячи з цієї основної характеристики розвитку значення, типи розвитку значення можна уявити таким чином: процеси, які проходять в рамках однієї семми і процеси, що протікають в рамках семантичної структури фразеологізму в цілому. У першому випадку в рамках однієї семми додаються або елімінуються семи, або змінюється їхня ієрархія. Сюди входять традиційні випадки переносу значень. Ці типи семантичних процесів були виявлені в історичній лексикології [66; 101; 427 та ін.]. Досліджуваний матеріал показує їхню релевантність для діахронічної фразеології.

Одне з завдань цього процесу ми бачимо у виявленні деяких загальних тенденцій тих змін, яким піддаються аспекти значення ФО. У цих змінах виявляється діалектична сутність фразеологізмів як мовних знаків, що характеризуються, з одного боку, стійкістю, і, з іншого, варіативністю, яка дозволяє використовувати ФО для позначення різних об'єктів та ситуацій позамовної дійсності.

Перш ніж перейти до проблеми семантичного варіювання ФО в процесі мовного розвитку, вважаємо необхідним відзначити, що ми розглядаємо значення ФО як єдність денотативного і сигніфікативного аспектів з обов'язковістю конотативного компонента. Під денотативним аспектом значення ФО ми розуміємо предметну співвіднесеність ФО, яка включає співвіднесеність з певною особою, предметом, дією, станом, ситуацією і т.д. Під сигніфікативним аспектом значення ми розуміємо

об'єм інформації, яку виражає ФО у відношенні позначуваного нею елемента позамовної дійсності. Конотативний аспект розглядається в комплексі таких компонентів, як емоційний, оцінний, експресивний і функціонально-стилістичний узуального характеру, який є частиною мовного знака, нерозривно пов'язаною з його предметно-логічним змістом [231, 13].

Проблема розвитку засобів фразеологічної номінації, семантичного варіювання ФО нерозривно пов'язана з проблемою мотивованості ФО. Спостереження за досліджуваним матеріалом показують, що мотивованість – немотивованість фразеологізмів відіграє суттєву роль у процесах їхнього розвитку. Під мотивованістю ФО ми розуміємо обумовленість фразеологічного значення його системними зв'язками на різних рівнях мови: морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному, фразеологічному, а також на рівні глобальної семантики змінного словесного комплексу.

Дослідження семантичних процесів, що детермінують розвиток ФО, передбачає звернення до проблеми внутрішньої форми ФО, яка є важливим аспектом фразеологічної семантики, одним із джерел конотації. Внутрішню форму фразеологізму ми розглядаємо як окремий випадок мотивованості ФО. Під внутрішньою формою багато дослідників розуміють ознаки номінації, які усвідомлюються носіями мови [220 та ін.]. У погляді на внутрішню форму ми поділяємо точку зору А.М.Мелерович, яка визначає її як “змістовний склад, об'єктивований у матеріальній формі мовного знака, формалізований по відношенню до його певного актуального значення, з яким встановлюються дериваційні відношення” [232, 12]. Внутрішня форма ФО є динамічним компонентом значення, оскільки “будь-яка зміна актуального значення одиниці мови пов'язана з зміною її внутрішньої форми” [231, 28]. 19-20 століття в історії розвитку фразеологічного складу німецької мови дають багатий матеріал для спостереження над модифікаціями, що стосуються різних аспектів

фразеологічної семантики, в яких проявляється динамічність внутрішньої форми ФО.

Варіювання плану змісту ФО виявляється завдяки образному зсуву, експресивним та стилістичним нарощенням, виникненню відтінків значення, розвитку багатозначності.

2.5. Фразеологічна полісемія

Наявність полісемії у фразеології, як і в лексичній системі мови, є характерною її ознакою. Незважаючи на значні досягнення в галузі вивчення фразеології, теоретичні питання полісемії фразеологічних одиниць залишаються до кінця не висвітленими. Зокрема, недостатньо вивчені відмінності між багатозначністю фразеологізмів та слів, не з'ясованим є питання про те, яким чином багатозначність пов'язана з типами значень ФО і в зв'язку з цим не встановлено, які критерії існують для вивчення полісемії [6, 50]. Переважна більшість теоретичних досліджень полісемії у фразеології зводиться до встановлення шляхів виникнення багатозначних ФО, до аналізу причин послабленого розвитку цього явища у фразеології, до розмежування полісемії - омонімії тощо.

Фразеологічна полісемія значно відрізняється від лексичної. Загальноновизнаним є твердження про те, що кількість багатозначних ФО порівняно з лексичними невелика. Звичайно, у більшості випадків фразеологія моносемантична, до того ж полісемантичні ФО найчастіше мають два-три значення [122, 43]. Це пояснюється багатьма причинами: а/ по-перше, специфікою ФО - особливо великою роллю конотації в їхній семантичній структурі, яка забезпечує функціонування в мові ФО перш за все як експресивно-оцінних характеристик реалій, через що зменшуються їхня номінативна та комунікативна функції; б/ по-друге, природою фразеологічного значення, зокрема його образним характером, високим ступенем абстракції, переосмисленням, які заважають іншому, ще одному

перенесенню, що в багатьох випадках здійснити неможливо; в/ по-третє, зміст ФО пов'язаний з його внутрішньою формою, оскільки фразеологізм створюється на основі певного образу, у якому незначною мірою відчувається зв'язок з індивідуальними відношеннями між предметами, що, безумовно, негативно впливає на появу нового значення в її смисловій структурі; г/ по-четверте, нарізнооформленість компонентного складу веде до меншої глобальності фразеологічного значення порівняно із значенням лексем, які є цільнооформленими одиницями. Ця особливість фразеологічного значення ускладнює процес утворення нових значень [319, 6]. В.П.Жуков виділяє ще деякі моменти, які стримують розвиток полісемії у фразеології. Серед них - менша контекстуальна рухливість ФО, яка полягає в тому, що вони позбавлені можливості більш-менш вільно вступати у смислові та граматичні зв'язки з іншими словами /знову ж позначається вплив багатокомпонентної фразеологічної структури/. Багатокомпонентність фразеологізмів заважає тому, що значення багатьох з них піддається семантичному розгортанню, сегментації [144, 25]. Так, якщо взяти значення фразеологізму *aus vollem Halse lachen*, то воно вичерпується семами дуже, надзвичайно, сильно сміятися.

З проблемою полісемії у фразеології тісно пов'язано питання внутрішньої форми. Полісемантичний фразеологізм для декількох своїх значень має єдине семантичне поле, тобто значення повинні мати зв'язок з початковим фразеологічним значенням конструкції [32, 115]. Але це етимологічне семантичне поле не слід вважати загальним, спільним значенням. Специфіка кожного значення ФО виключає можливість існування такого значення у смисловій структурі фразеологізмів, тобто значення, яке б охоплювало зміст семем даної системи. Деякі лінгвісти заперечують поняття загального значення [347, 89-90; 370, 83]. У полісемантичному фразеологізмі існує не загальне значення, а загальний зміст - сукупність усіх значень з їхніми характерними ознаками, і цей спільний зміст не є значенням, тому що, по-перше, як семантична одиниця

мови, він не функціонує в мовленні самотійно, а по-друге, він не має своїх особливостей /системності звуків, синонімічності, антонімічності тощо/. Спільним моментом у всіх значеннях є внутрішня форма, яка в смисловій структурі ФО є семантичним стрижнем, що проймає зміст усіх її елементів і від якого значення дістають напрямок свого розвитку. Наприклад, полісемантичний фразеологізм *j-m einen Streich spielen* має такі значення: 1/ *j-n mit einem Streich hineinlegen*; 2/ *j-m übel mitspielen, ihn täuschen, narren, im Stich lassen*. Спільним змістом, етимологічним образом служить порівняння з неприємністю того, що хтось комусь завдає, експресивно-емоційне забарвлення, яке створюється теж внутрішньою формою фразеологізму.

Безсумнівним у лінгвістиці є питання про те, що багатозначна мовна одиниця, в тому числі і фразеологізм, завжди співвідноситься не з одним, а з цілим рядом понять, які за змістом можуть бути далекими одне від одного, а іноді і протилежними. Наприклад, *j-n wie eine Zitrone aussperren*: 1/ *j-n aufdringlicher Weise ausfragen*; 2/ *j-m viel Geld aus der Tasche ziehen*.

Таким чином, всі значення полісемантичного фразеологізму виражають різні поняття, які об'єднуються внутрішньою формою, єдиним стрижнем. Смыслову структуру багатозначного фразеологізму слід розглядати не як механічне і випадкове поєднання двох або декількох значень, а як цілком організовану, впорядковану єдність, в якій окремі значення /семемі/ взаємопов'язані та взаємозумовлені [144, 29].

Розвиток значень в смисловій структурі полісемантичного фразеологізму відбувається різними шляхами. Деякі лінгвісти виділяють у межах багатозначного фразеологізму первинно-образне та вторинно-образне значення [32, 113; 322, 194]. Первинно-образне значення фразеологізму виникає на основі переносного вжитку корелятивного вільного словосполучення; вторинно-образне значення - на основі повторного переосмислення цієї одиниці, тобто на основі сформованого первинно-образного значення. Наприклад, словосполучення *zugrunde*

gehen, що має первинно-образне значення *vernichtet, zerstört werden*. Пізніше це первинно-образне значення зазнало подальшого переосмислення: процес знищення чогось став сприйматися як повний розрив з середовищем, внаслідок чого виникло вторинно-образне значення ФО *sterben, umkommen*. Отже, одне значення ніби безпосередньо впливає з іншого; одна семема відноситься до іншої як елемент нижчого порядку до елемента вищого порядку, одна з них вихідна, інша - похідна [319, 5].

Деякі лінгвісти заперечують подібний шлях розвитку полісемії ФО [144, 29; 353, 107]. Вони вважають, що різні значення полісемантичного фразеологізму виникають внаслідок різних асоціацій при метафоризації співзвучного з фразеологізмом вільного словосполучення. Відбувається паралельна метафоризація цього словосполучення. Окремі значення багатозначної ФО характеризуються однорідністю, рівноцінністю, через що дуже важливо встановити послідовність розвитку значень. Неможливо знайти вихідне і похідне значення, оскільки всі вони утворюються на основі чергового метафоричного переосмислення різних властивостей вихідного словосполучення [144, 31]. У смисловій структурі такого багатозначного фразеологізму кожне значення рівноправне, не можна встановити, яке з них є основним, яке виникло раніше, а не пізніше.

Кожне з значень ФО виникає внаслідок метафоризації одного вільного словосполучення, яке виступає по відношенню до окремих значень ФО як спільне джерело метафоризації. Цим і зумовлюється тісний смисловий зв'язок між окремими значеннями. Полісеманти фразеологізму щодо послідовності їхнього творення рівнозначні, але це не виключає того, що в семантичному плані вони можуть бути нерівноцінними, неоднаковими. Вони можуть відрізнятися між собою:

1/ Ступенем метафоризації, напр.: *es geht rund: 1/ es herrscht Hochbetrieb; 2/ Rücksicht wird nicht genommen; 3/ man zankt heftig*. Тут значення розміщені у порядку зростання ступеня метафоризації.

2/ Ступенем абстрактності. Наприклад, у фразеологізмі */alles/*

schwarz sehen одне із значень *äußerst mißgestimmt und pessimistisch sein* конкретніше від іншого *keinen Ausweg oder Hoffnungsschimmer erblicken*.

3/ Широтою охоплення дії або вияву ознаки, напр.: *dort ist was los: 1/ es geschieht etwas; 2/ es ist eine besondere Lage eingetreten*.

4/ Функціональною активністю значення. Це випадки, коли деякі значення вживаються дуже рідко. Зокрема *sich in einer ausweglosen Situation befinden* у багатозначній ФО *ganz schachmatt sein* мало поширене поряд з уживаним та широко розповсюдженим *ganz müde, todmüde sein*.

У межах полісемічної ФО, так само як і в межах багатозначного слова, значення можуть співвідноситися між собою як пряме і переносне, хоч у фразеології це явище не таке поширене, як у лексиці. ФО “можуть виступати як в прямому, так і в переносному розумінні” [187, 26]. У фразеологізмів виникнення переносного значення пов’язане з можливістю перенесення вихідного значення на іншу сферу понять і уявлень, напр.: *auf /volle/ Touren kommen: 1/ in Schwung kommen, energisch werden; 2/ böse werden; 3/ in Stimmung kommen*. Більшість фразеологів заперечують наявність у полі семантичних ФО переносного значення, мотивуючи це тим, що кожен фразеологічний зворот, що з’являється внаслідок переосмислення, інгерентно вже мав переносне значення як внутрішньо притаманне.

Ми дотримуємося точки зору О.І.Молоткова, М.І.Сидоренка, Д.М.Шмельова, О.М.Бабкіна та інших, які визнають переносне значення як похідне від прямого значення фразеологізму. Пряме значення фразеологізму не можна ототожнювати з прямим змістом, вираженим співзвучним з ФО вільним словосполученням. Усі фразеологічні значення метафоричні, тому такого прямого значення у фразеологізмі бути не може, бо інакше воно “повертає ФО у сферу вільного словосполучення такого ж складу” [144, 31]. В одній фразеологічній полісеманті значення можуть співвідноситися як пряме і переносне. Звідси виходить, що переносність у фразеології служить одним із джерел її полісемії, напр.: *sich auf den Hintern*

setzen: 1/ AUFS GESÄß FALLEN; 2/FLEIßIG LERNEN, ARBEITEN ; 3/ völlig überrascht sein. Переносні значення у фразеології малопоширені, але вони існують і не можуть не спиратися на вихідне значення. У подібних випадках спостерігається ієрархічна послідовність значень.

У смисловій структурі полісемантичної ФО розподіл семем залежить від характеру їхніх взаємовідношень, який у різних фразеологізмах виявляється по-різному. Він визначається, у першу чергу, способом виникнення значень: незалежно одне від одного, тобто внаслідок паралельної метафоризації або одного на базі іншого як результат вторинного метафоричного зсуву. Так, ті значення, які виникають незалежно, вважаються рівноправними. Вони становлять рівноцінні, паралельно існуючі семемі полісемантичного фразеологізму, напр.: *auf den Hund kommen: 1/ herunterkommen; 2/ in schlechte Verhältnisse geraten.* Рівноправні значення виникають незалежно одне від одного для вираження різних понять як наслідок узагальнення одного образу. Такі семемі, як правило, мають однаковий ступінь абстрактності, через що одне значення не можна пояснити за допомогою іншого і встановити, яка з семем виникла раніше. Це вдається зробити лише завдяки спеціальному етимологічному аналізу.

У межах полісемантичного фразеологізму можуть співіснувати і нерівноправні значення. У таких випадках місце розподілу семем у смисловій структурі ФО є неоднаковим: вони можуть співвідноситися між собою як первинні та вторинні, вихідні і похідні значення, а також одне значення може перебувати в прямій залежності від іншого, напр.: *j-n etw. stiefmutterlich behandeln: 1/ j-n/etw. unnatürlich hart behandeln; 2/ etw. vernachlässigen.* Звичайно, вторинні, похідні семемі вважаються значеннями вищого порядку порівняно з первинними, бо їхній зміст є абстрактнішим, загальнішим, експресивнішим, оскільки вони вбирають в себе певні ознаки і етимологічного образу, і зміст своїх попередніх сем [319, 19].

Отже, у полісемантичній смисловій структурі ФО /особливо у тій, яка має три і більше значень/ семема можуть перебувати у найрізноманітніших відношеннях і мати різне розміщення. Вони можуть перебувати у рівноправних відношеннях, коли значення у них незалежні, наприклад: *j-n ins Verderben bringen: 1/ j-n verderben; 2/ j-n in die Not stürzen* і нерівноправних, коли одне значення впливає з іншого, є наслідком абстрагування попереднього, як у фразеологізмі *in Schwung kommen: 1/ in Gang kommen, vorangehen; 2/ intensiver werden /in seiner Tätigkeit/*, або комбіновані, коли одночасно можуть співіснувати рівноправні і нерівноправні семема, як у прикладі: *in/im /Schwung kommen/sein/: 1/ intensiv in Betrieb sein, stark im Gange sein*. У цій фраземі друге і третє значення виникли на основі першого. Виходить, що вони нерівноправні, залежні від першого значення, але між собою - рівноправні і незалежні.

Питання семемних зв'язків у межах полісемантичного фразеологізму надзвичайно цікаве, але ми не будемо на ньому зупинятися, а лише наголосимо, що ці зв'язки значно поступаються за своєю складністю перед лексичними одиницями, оскільки полісемія у фразеології не є такою поширеною як у лексиці. Спостереження над функціонуванням полісемантичних ФО свідчить, що характер їхньої багатозначності пов'язаний з способом переосмислення вільних словосполучень цього ж складу. Так, полісемія у ФО найчастіше розвивається внаслідок паралельної метафоризації вихідних словосполучень, рідше - внаслідок вторинного метафоричного зсуву. У першому випадку неможливо встановити залежність між семемами або вивести одне значення з іншого. Суть другого шляху виникнення значень полягає в тому, що метафоричному переосмисленню підлягають, власне, уже існуючі фразеологічні значення. Перше значення таких ФО виникає внаслідок метафоричного переосмислення, а друге - на ґрунті першого, тобто вже існуючого фразеологічного значення [51, 39].

Як і у слові, у фразеологізмі виникнення значень пов'язується з

різною предметно-логічною співвіднесеністю, а це свідчить про те, що об'єктом метафоризації стали різні ознаки того самого явища. До того ж процес метафоризації міг здійснюватися не поступово, а паралельно [6, 51]. Основним фактором, який відрізняє одне значення від іншого, є їхня співвіднесеність з одиницями мислення: кожне із значень має свій об'єкт, своє поняття, свій предметно-логічний зміст.

Продемонструємо особливості полісемантизації ФО на окремих прикладах. Зареєстрована в словнику Кампе ФО *einem den Brotkorb höher hängen* має значення *einem seine Nahrung, seinen Unterhalt vermindern*. В Duden поряд з вищеназваним значенням фіксується ще одне значення цього фразеологізму *j-n strenger behandeln*. Фразеологізм *einem eins auf das Dach geben*, що функціонував на початку 19 століття з одним значенням - *einem Schlag geben*, набуває в процесі функціонування та розвитку ще одне значення *j-m einen Verweis, eine Rüge erteilen*. Фразеологізм *einem auf der Hacke sein* мав на початку століття одне значення *dicht hinter ihm sein, entweder ihn verfolgend, oder in genaue Aufsicht nehmend*. В Duden кодифікується поряд з колишнім значенням нове значення даного фразеологізму *j-n in Bezug auf Leistung bald erreicht, eingeholt haben*. Як видно з прикладів, в межах багатозначної ФО спостерігається як подібність галузей референцій фразеосемантичних варіантів, так і їхня відмінність.

Розвиток окремих полісемантичних ФО характеризується змінністю одного фразеосемантичного варіанту поряд з незмінністю іншого. Наприклад: *Campe: sich auf die Hinterbeine treten: 1/ sich zum Widerstande gefaßt machen; 2/ zurücktreten, einem Versprechen nicht Genüge leisten, einen Vertrag nicht erfüllen wollen - Duden: sich. auf die Hinterbeine stellen/setzen/: 1/ sich wehren, sich widersetzen, sich sträuben, Widerstand leisten; 2/ sich Mühe geben, sich anstrengen*. Семантичні структури перелічених багатозначних фразеологізмів демонструють різницю в ступені відхилення значень, відображають прямування від конкретного до абстрактного, що

характеризує семантичний розвиток багатьох фразеологізмів, завдяки якому вони отримують вторинне значення в процесі свого розвитку.

Проте це не єдиний шлях розвитку додаткових значень в семантичній структурі ФО. У наступних прикладах переносне значення має протилежне спрямування: від абстрактного до конкретного: *Campe: seine Haut selbst zu Markte tragen /etw. auf seine eigne Gefahr unternehmen/ - Duden: seine Haut zu Markte tragen: 1/ sich voll für j-n, etw. einsetzen und sich dabei selbst gefährden: sich in Gefahr begeben; die unangenehmen Folgen einer Sache auf sich nehmen; 2/ scherzh.: als Gallgirl, Stripteasetänzerin o.ä. arbeiten. Campe: es geht heidi: es geht verloren - Duden: heidi gehen: 1/ plötzlich verlorengelassen; 2/ österr. Kindersprache: schlafengehen.*

Аналіз розвитку ФО в зазначений період дозволяє виділити як паралельно-переносні, так і послідовно-переносні значення в структурі багатозначних ФО. У першому випадку окремі значення фразеологізмів, як правило, рівноцінні, а рівень абстракції від значення змінних словесних комплексів майже завжди однаковий. Послідовно-переносні значення є результатом вторинної метафоризації первинно-образного значення, рівень абстракції в таких значеннях неоднаковий, ФО з таким типом значення можуть відрізнятися і за обсягом конотативної інформації.

Процес збагачення семантичної структури мовних одиниць новими значеннями залежить багато в чому від структурного фактора [113, 19]. У зв'язку з цим А. В. Кунін зазначає, що “між довжиною фразеологізму та розгалуженістю його смислової структури є зв'язок” [211, 93-94]. Цю точку зору поділяє також А.Г.Назарян, стверджуючи, що чим складнішою є лексико-граматична структура фразеологізму, тим вільніше цей фразеологізм протидіє полісемії [259, 60]. Поділяючи точку зору цих вчених, ми вважаємо, що структурний фактор не є єдиним, не меншу роль в розвитку полісемії грає багатоплановість та актуальність образу, який послужив основою переосмислення.

Як свідчить кількісний аналіз, розвиток багатозначності не є самим

продуктивним процесом збагачення фразеологічного складу німецької мови, що відбувається на базі існуючого фразеологічного фонду. Це пояснюється тим, що нові фразеологізми, які мають свіжі і яскраві образи, успішніше виконують характерну для них образно-експресивну функцію в мові.

2.6. Фразеологічна омонімія

Мовне значення взагалі і фразеологічне зокрема характеризуються дифузністю, рухливістю, легкістю придбання нового понятійного змісту, більш актуального для сучасної епохи. Омонімія є явищем семантичного варіювання ФО, під час якого відбувається зміна семантичного інваріанта фразеологізму. Як показує фактичний матеріал, ситуація, яка передається прямим значенням змінного словосполучення, може бути інтерпретована по-різному, може мати декілька логіко-семантичних аспектів, що виводяться шляхом дедукції з певної ситуації. Подібне явище пояснюється актуалізацією різних потенційних сем, які відіграють суттєву роль у виникненні фразеологічного значення. У зв'язку з цим ФО може мати в процесі мовного розвитку різноманітний понятійний і емоційно-оцінний зміст. Так, в словнику Кампе ФО *zwischen Tür und Angel stecken* реєструється з значенням *in der Klemme stecken, in einer mißlichen Lage, zwischen zwei Fällen, unter welchen man wählen soll, sich befinden*. У словнику Вандера та ж сама ФО кодифікується із значенням *eingeklemmt, in Not /oder im Gehen/*. Відбувається поява нового фразеологічного значення, хоча перевага надається першому значенню, про що свідчить зареєстрований в тому ж словнику фразеологізм *zwischen Tür und Angel klemmen /in die Klemme bringen, peinigern/*. В Duden значення ФО *zwischen Tür und Angel* експлікується наступною дефініцією *in Eile, ohne genügend Zeit /für etw./ zu haben, im Weggehen*. Внутрішня форма архаїчного значення даного фразеологізму базується на уявленні про надзвичайну

незручність, неприємність становища людини, яка гостро нею відчувається. На аналогічному уявленні побудована внутрішня форма ФО *zwischen Baum und Borke sitzen/stecken/stehe* [449]. Сучасне значення *zwischen Tür und Angel stecken* має внутрішню форму, в основі якої лежить уявлення про те, що біля дверей, поспішаючи, людина, має намір ще щось сказати або зробити. У подібному випадку ми маємо дві внутрішні форми, які створюють різне розшифрування одного й того ж образу, різний мотиваційний підтекст і різні значення однієї мовної форми.

Розходження образних асоціацій у процесі розвитку ФО може бути проілюстроване таким прикладом. Якщо у носія німецької мови на сучасному етапі фразеологічний комплекс *Haare auf den Zähnen haben* викликає асоціації з агресивною, різкою людиною /причому переважно з жінкою/, то на початку 19 століття ця ФО асоціювалася з досвідченою людиною, яка має глибокі знання, велику силу, про що свідчить дефініція значення цього фразеологізму в словнику Кампе: *Haare auf den Zähnen haben /ein in seinem Fache erfahrener, geübter Mann sein, viel Kraft, Erfahrung, Kenntnis besitzen/*.

Сучасне значення цього фразеологізму має в основі іншу внутрішню форму. Семантичний розвиток ФО *Haare auf den Zähnen haben* підтверджує системний характер фразеологічної мотивованості /пор. з компонентною групою “*in den Haaren*“, яка вносить до фразеологічної семантики ідею лайки [240, 76]. У наведеному прикладі відбувається перехід від позитивної характеристики особи до негативної. Причини семантичного варіювання у цьому випадку мають системно-семантичний характер. Таким чином, варіювання семантики ФО може торкатися одного або декількох аспектів одночасно. Використання мовних форм для позначення предметів, явищ базується, з одного боку, на особливості людської психіки сприймати нове на основі вже пізнаного і, з іншого боку, на прагненні мовної економії.

Розвиток омонімічного значення ФО, що супроводжується

деактуалізацією значення, наявного на початку 19 століття, є характерним також для таких фразеологізмів: *Campe: eine Gelegenheit vom Zaune brechen/einen nichtigen Vorwand zu einem Zwecke, einer Gewalttätigkeit hernehmen, anführen/ - Duden: etw. /einen Streit/Zwist/Krieg o.ä. /vom Zaune brechen /heraufbeschwören, plötzlich damit beginnen/; Campe: ihm brennt die Stelle unter den Füßen /er ist ungeduldig, eifertig/ - Duden: j-m brennt der Boden unter den Füßen /j-m wird es an seinem Aufenthaltsort zu gefährlich/ u.a.* У останньому випадку розвиток нового, омонімічного, значення супроводжується появою негативної оцінки. Отже, в процесі розвитку фразеологічного складу мови ситуація, що відображається прямим значенням змінного сполучення слів може переосмислюватися в різних напрямках. Спостерігається контраст між відповідними, закріпленими за компонентами ФО значеннями і широкими можливостями образу на позначення комплексних ситуацій або дій [385, 424].

Досліджуваний матеріал показує, що внутрішня форма не може бути ототожненою з образом, покладеним в основу переосмислення. Внутрішня форма входить в образ, є його складовою частиною, але не дорівнює /або “не прирівнюється до нього“/ йому. Семантичне варіювання ФО детермінується не лише багатогранністю образів, але й особливістю мислення і психології людини. Ця особливість полягає в „оперуванні розпливчастими поняттями та прагматичною загостреністю мови і мислення, що спонукає мовлян кожного разу специфічно виділяти в позалінгвістичних об'єктах різноманітні риси“. У зв'язку з цим Р.А.Будагов підкреслює, що “факт різного сприйняття внутрішньої форми мовних знаків в різні історичні епохи свідчить не лише про рух самих знаків, а й про розвиток людського мислення, що розкривається в історичному становленні семантики одиниць мови” [72, 65].

В.Г.Гак розглядає семантичні зміни як загальні закони мовної семантики та ономаціології, які відображають найбільш загальні семантичні закони [101, 79-96]. В основі таких змін значення, як

розширення, звуження, перенесення лежать формально-логічні закономірності мислення. Виділяється чотири типи відношень між поняттями: відношення рівнозначності, контрадикторності, підпорядкування, перехрещення. Ці логічні відношення послужили основою успішного вивчення семантичних відношень та їхніх змін в історичній семасіології [66, 177-181]. Як показали дослідження фразеологічного матеріалу, між значенням змінного словесного сполучення та фразеологічною семантикою спостерігаються перелічені типи формально-логічних відношень [240].

У процесі розвитку в окремих ФО змінюється тип формально-логічного співвідношення між значенням змінного словесного комплексу, з яким генетично пов'язана ФО, та фразеологічним значенням, в чому виявляється динамічність семантичного розвитку ФО. Розвиток контрадикторних відношень між поняттями зумовлює виникнення протилежного значення у ФО. Так, в основі зареєстрованої в словнику Кампе ФО *etw. ist auf dem besten Wege von der Welt /hat den erwünschtesten Fortgang/* лежать причинно-наслідкові зв'язки. Дешифрування ФО *auf dem besten Weg(e) sein* відповідно до даних Duden відбувається за принципом „розумій навпаки“: *oft, iron.: durch sein Verhalten einen bestimmten /nicht wünschenswerten/ Zustand bald erreicht haben*.

Подібним є шлях розвитку, внаслідок якого утворюється енантіосемічне значення, наприклад: *Campe: das hat sich gewaschen /das kann sich sehen lassen, das ist so züglich, trefflich/ - Duden: sich gewaschen haben /ugs.: von äußerst beeindruckender Art sein/ u. unangenehmer Art sein*, що знайшло відображення в прикладах, які ілюструють цю ФО в словниковій статті: *die Klassenarbeit hat sich gewaschen: eine Ohrfeige, Strafe, die sich gewaschen hat*. Семантичний розвиток подібних фразеологізмів, а також окремих вищенаведених /див. ФО *Haare auf den Zähnen haben* та ін./, характеризується зміною знака позитивної оцінки на негативну, що відповідає характерній особливості фразеологічної семанти-

ки, яка виявляється в тому, що негативно конотативні поля в фразеології завжди є більшими в кількісному відношенні, ніж поля з позитивною конотацією [297; 304; 358 та ін.].

Ознайомлення з аналізом семантичних зв'язків фразеологізмів у різних авторів свідчить про поглиблений інтерес до з'ясування фактів омонімії [2; 32; 166; 192; 302; 320; 322; 375 та ін.]. Ми вважаємо, що дослідження семантичних особливостей ФО, їхня всебічна характеристика вимагає розгляду цього цікавого явища. Серед фактичного матеріалу нами була виявлена невелика кількість фразеологічних омонімів. Це зумовлене своєрідністю структури і самої семантики фразеологізмів, бо збіг двох ФО, які б збігалися не одним, а кількома компонентами і становили б єдине ціле, трапляється дуже рідко. Те, що омонімія у сфері фразеології є обмеженою, не викликає заперечень. Однак наведені факти свідчать, що це явище все ж властиве певній частині стійких одиниць.

2.7. Фразеологічна деактуалізація

Важливою ознакою розвитку фразеологічної системи є зникнення застарілих фразеологізмів [355, 118]. Теа Шиппан зазначає, що слова зникають разом із зникненням предметів, а також якщо вони замінюються іншими словами, які краще передають означуване, уточнюють його, викликають більш інтенсивні асоціації [426, 207].

До одиниць, які вийшли з ужитку О.О.Дмитрієва відносить перш за все ті з них, які пов'язуються з застарілими реаліями й поняттями. До лінгвістичних причин архаїзації, на її думку, можна віднести появу більш експресивно варіанту чи синоніма, що стали загальноживаними та втрату лексичною одиницею, компонентом фразеологізму одного лексико-семантичного варіанту, на основі якого будується фразеологічний образ [131, 6]. На нашу думку, застаріння, понять та реалій не є основною причиною виходу ФО з ужитку. Вірніше, ця причина носить

опосередкований характер. “Реальні уявлення, що викликали до життя фразеологічний образ, застарівають, і, кінець кінцем, зникають. Цей процес нерідко вабить до себе й поступове застаріння й зникнення самої ФО, що відображає такі уявлення” [242, 33]. У багатьох дослідженнях ФО, які вийшли з ужитку, називаються “архаїчними” [170 та ін.]. Але диференційований підхід до застарілих ФО, їх розподіл на фразеологічні архаїзми та історизми, а також дослідження співвідношення цих одиниць у загальному процесі деактуалізації ФО сприяє, на наш погляд, правильному розумінню тенденції розвитку ФО.

Під деактуалізацією ФО ми розуміємо процес виходу їх з ужитку, який порушує один або два аспекти фразеологічних знаків. Ми будемо оперувати такими визначеннями: фразеологічні історизми - мовні одиниці, що позначають застарілі для сучасного суспільства поняття, реалії; фразеологічні архаїзми - одиниці, які є результатом деактуалізації образу, на основі якого відбулося переосмислення. Вони позначають цілком сучасні поняття. Б.О.Ларін вважає втрати фразеології значно більшими від втрат в словниковому складі [218]. Причина цього криється у специфіці семантики ФО, яка якісно відрізняється від лексичної співвідношенням конотації та предметно-логічного значення. При цьому конотативно-прагматичний аспект виступає результатом взаємодії обох планів у значенні ФО - деактуалізованого предметного та актуального образно-переосмисленого [294, 111].

А.Г.Назарян вбачає основну причину деактуалізації ФО не в тому, що застаріває означуване нею поняття, а в тому, що вона втрачає свою актуальність як образно-експресивний засіб вираження на даному історичному етапі розвитку мови [260, 133]. Ми поділяємо думку автора, враховуючи однак, що вихід ФО з ужитку частково зумовлений і застарінням, і деактуалізацією означуваного нею поняття [193, 39].

На думку Р.Н.Попова, “основною тенденцією у формуванні фразеологічного складу російської мови /і інших сучасних національних

літературних мов/ є зберігання в ньому усталених сполучень слів, що накопичуються століттями, і особливо тих, яким притаманна образність та експресивність” [285, 148]. У цьому автор вбачає незвичайний характер стійкості ФО. Досліджуючи ФО сучасної російської мови з архаїчними значеннями і формами слів, Р.П.Попов приходять до висновку, що фразеологізми, до складу яких входять такі компоненти, підлягають впливові системи мови, що веде до оновлення компонентів ФО. Однак, як він вважає, це сприяє збільшенню кількості варіантів тих самих фразеологізмів і співіснуванню у сучасній російській літературній мові ФО як з оновленими компонентами, так і з архаїчними їхніми формами [286, 135]. В.М.Мокієнко наголошує на активній ролі, яку відіграють фразеологізми з архаїчними елементами в сучасній літературній мові і на широкому використанні цих зворотів, що свідчить про їхню невинну актуальність [243, 127]. Фразеології англійської мови, відповідно до наслідків дослідження О.О.Дмитрієвої, властиві дві тенденції: оновлення матеріального складу ФО заміною архаїчних елементів, з одного боку, та схильність ФО до різноманітних оновлень, у яких експресивність підтримується завдяки застарілій конструкції або морфологічній формі, з іншого [131]. В.І.Левинтова та С.М.Вольф дотримуються іншої точки зору, за якою “основному корпусу фразеологізмів не властиве, як це не парадоксально, прагнення до збереження немотивованих одиниць, до перетворення ФО в цілком немотивовані знаки. Існує тенденція до заміни компонентів фразеологізмів або самих ФО структурами, мотивованими в системі мови. Лише відносно небагато фразеологізмів виявляються історичними реліктами” [220, 295]. Таким чином, питання про стабільність частини фразеологічного складу в процесі його розвитку вирішується дослідниками не однозначно. Суперечність отриманих дослідниками результатів пояснюється тим, що для різних мов притаманним є різний вплив системи, який зумовлює неоднаковий ступінь збереження фразеологізму і окремих фразеологічних компонентів.

Факт деактуалізації встановлювався відсутністю лексико-графічної фіксації в словнику Duden фразеологізмів, зареєстрованих в словнику Кампе.

Серед ФО, які підлягають деактуалізації, нами розглядаються:

1/ ФО, що вийшли з ужитку в зв'язку з деактуалізацією того, що позначається /фразеологічні архаїзми/; 2/ ФО, які втратили свою актуальність в зв'язку з деактуалізацією позначуваного /фразеологічні історизми/; 3/ застарілі значення ФО, наявних в мові; 4/ члени фразеологічних серій, які вийшли з ужитку.

Застаріння образів, покладених в основу переосмислення ФО, які позначають поняття, що існують у сучасній дійсності, приводить до пониження актуальності цих одиниць і до переходу їх до розряду архаїзмів. У нашому матеріалі архаїзмами є ФО, зареєстровані в словнику Кампе і відсутні в словнику Duden, тобто які вийшли з ужитку на сучасному етапі. Цей же критерій, а саме відсутність лексикографічної фіксації в сучасному словнику Duden став основою ідентифікації фразеологічних історизмів, які виникли внаслідок деактуалізації понять, позначуваних ними.

Фразеологічні історизми відображають в своєму змісті історію, культуру, умови життя німецького народу в минулому. Їм притаманна національно-культурна семантика, до складу якої входять цілі комплекси різноманітних фонових знань [83, 63]. До історизмів належать ФО, значення яких має актуальність лише на певному відрізку історії німецького народу, наприклад: *keine Henne fliegt über die Mauer /man nimmt keinen Leibeigenen in einer Stadt zum Bürger an/*.

Серед застарілих є такі ФО, які не вважаються історизмами, але близькі до них за своєю семантикою, оскільки вони відображають поняття, які ще існують у сучасній дійсності, але не такі розповсюджені, як раніше. До них належать ФО, які позначають поняття “катування”: *Campe: auf die peinliche Frage erkennen /kommen/*; знаряддя тортур: *der spanische Mantel*

*/ein hölzernes und schweres Ding, beinahe wie eine Glocke gestaltet, mit einer Öffnung an dem oberen engern und gerundeten Ende, welches einem Verbrecher, damit er es zur Strafe trage, gleich einem Mantel über den Schultern befestigt wird, so das der Kopf nur herausragt/; der gespickte Hase /eine mit Stacheln versehene Welle, welche unter dem Rücken dessen, der auf die Folter gespannt wird, umgehrt und denselben aufritzet/; страта: Campe: Hängelbirnen essen /gehängt werden/; Campe: mit des Seilers Tochter Hochzeit halten /gehängt werden/; einen trocken scheren /vom Enthaupten/; Campe: einem einen roten Hahn auf das Dach setzen; danach soll der rote Hahn krähen /der Ausdruck der Mordbrenner, mit welchem sie drohen/. У цих ФО компонентна група *der rote Hahn* має типовий образ *пожежса*.*

Втратили свою актуальність також такі поняття, як “дуель, володіння шпагою”: *Campe: Kugeln wechseln; eine gute Fuchtel führen /mit einem Degen gut züchtigen können/*: “забобони”; *Campe: sich fest machen /sich durch abergläubische Mittel gegen Schuß und Hieb sichern/; fest sein /auf solche Art gegen Schuß und Hieb gesichert sein/; einem einen Weidmann setzen /ihm einen zauberischen Streich spielen, z.b. dass ihm das Gewehr versage/*.

Значно знизилась роль релігії в суспільному житті німецького народу, що призведе до деактуалізації ФО, які мають релігійне забарвлення: *Campe: aus der Welt gehen, die Welt verlassen /in ein Kloster gehen/; in eine bessere, schönere Welt übergehen /nach dem Tode, dem Geiste nach auf einen anderen Himmelskörper versetzt werden/; das Reich der Herrlichkeit /die künftige Glückseligkeit der wahren Gottesverehrer nach diesem Leben/*.

Історизмами стали також ФО, які відображають поняття термінологічного походження, пов'язані з ремеслами, сільським господарством, з старою технологією гірничої справи, судноплавством. Наприклад: *Campe: der Zettel hängt an der Schnur /das Lehen ist bestätigt/; einen Bock machen /Bergbau; mangelhaften Rost machen/; eine Husche bekommen /wenn einem Bergmann unvermutet ein Unfall zugestoßen ist, in*

welcher Bedeutung man sonst sagt, er hat eine Ohrfeige bekommen.

Зникнення вищенаведених ФО з фразеологічного складу сучасної німецької мови зумовилося змінами в політико-екснотичній і соціальной сферах життя німецького народу.

Основну частину фразеологічних деактуалізацій складають фразеологічні архаїзми. Перехід ФО до розряду історизмів зумовлюється екстралінгвістичними причинами; архаїзація ФО - результат впливу як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних факторів.

Семантична архаїзація, тобто відмирання окремих значень ФО, стосується фразеологічної архаїзації ФО в цілому. Перехід полісемічних фразеологізмів в моносемічні є результатом динамічних процесів в семантичному розвитку ФО. Наприклад: *Campe: einem /einer/ den Hof machen /sich bei ihm versammeln, sich zu ihm begeben aus Höflichkeit, ihm aufzuwarten; einer Dame seine Aufwartung machen, besonders als ein Liebhaber/ - Duden: j-m /einem Mädchen, einer Frau/den Hof machen /veraltend, noch scherzh./; ein Mädchen, eine Frau in galanter Weise umwerben, sich um ihre Gunst bemühen/.*

Дослідження фразеологічних архаїзмів являє собою значний інтерес, оскільки фразеологічна архаїзація є одним з найважливіших стимулів зміни та розвитку засобів фразеологічної номінації. Відмирання окремих значень ФО або цілих фразеологічних значень породжує необхідність заміни старої номінативної одиниці новою.

Процес деактуалізації ФО звичайно відбувається завдяки їхньому застарінню, звуженню сфери їхнього застосування. Такі одиниці відходять на периферію фразеологічного складу і стають притаманними одній соціальной або віковій групі носіїв німецької мови. Застарілі фразеологізми не однакові за ступенем застаріння: одні з них є застарілими /veraltet/, тобто вони не використовуються в звичайному мовленні. Інші перебувають на стадії застаріння і є властивими, в основному, для

лексикону людей старшого покоління /veraltend/. Е.А.Макаєв зазначає, що “в діахронічній лінгвістиці перехідні одиниці займають виключно важливе місце, і динаміка мовного розвитку перш за все і більш за все виявляється в цьому класі одиниць” [224, 230]. Наявність у фразеологічному складі проміжних утворень, периферійних елементів, які не належать до стандартних протиставлень і взаємозв'язків, є фактором, що демонструє відкритий характер фразеологічної субсистеми. Наприклад: *Duden: j-m, einer Sache unhold sein /dichter., veraltend; nicht geneigt, nicht zugetan sein/; auf der Walstatt bleiben /veraltet; im Kampf, im Krieg fallen/* у.а.

Перехід ФО на периферію фразеологічної субсистеми, деактуалізація ФО зумовлені в окремих випадках затемненням мотивування образу ФО, наприклад: *Campe: einem den Geck stechen /ihn zum Besten haben/; aus dem Taue schlagen /widerspenstig, ungehorsam sein, eine unordentliche ausschweifende Lebensart anfangen/; einen zur Bank hauen /durch Rede eine Ehre vernichten/; Duden: j-n zu Paaren treiben/veraltend; restlos und völlig in die Enge treiben, niederzwingend/in die Flucht/schlagen/* у.а. Втрата мотивування фразеологізмами пов'язана з відкиданням звичаїв, повір'їв, реалій або із забуттям історичних фактів, першоджерел і контекстів, які послужили основою переосмислення.

У лінгвістичній літературі демотивацію вважають завершальним етапом розвитку ФО [131; 245]. Проте, аналіз фразеологічних архаїзмів, представлених у нашому матеріалі в значній кількості, свідчить про те, що лише незначна частина фразеологічних архаїзмів “дійшла” до цієї стадії. Отже, демотивація ФО не є основною причиною деактуалізації фразеологізмів. У більшості випадків образні уявлення зберігаються, хоча втрачається їхня актуальність, тому що факти, явища, відображені змінними словосполученнями, втратили свою важливість, злободенність, змінилися суспільні погляди, мовні смаки і звички. Підтвердженням цього положення є такі фразеологічні архаїзми: *Campe: den Wolfspelz anlegen /Gewalt gebrauchen/; alle Fische wegangeln /durch allerlei listig erdachte*

Mittel sich zu verschaffen wissen/ u.a.

Архаїзація фразеології відбувається в результаті витіснення одних ФО іншими, більш свіжими, які відповідають духові часу і краще відображають специфіку об'єкта найменування. Важливу роль відіграє при цьому суспільна значущість, оригінальність образу, покладеного в основу переосмислення ФО.

Процес витіснення фразеологізмів з мови часто зумовлюється системними факторами. Так, у словнику Кампе ФО *im Trockenen sitzen* кодифікується з значенням *so viel Vermögen besitzen, dass man ohne Sorge leben kann*. Те ж саме значення має ця ФО і на початку 20 століття. У німецькій мові, за показниками словника Л.Рьоріха в середині 18 століття з'являється фразеологізм *auf dem Trockenen sitzen, sein* з значенням *von Mitteln entblößt sein, nicht weiter können*. Тепер ФО *im Trockenen sitzen* перейшла до розряду архаїзмів. А у ФО *auf dem Trockenen sitzen* в 19 столітті з'являється ще одне значення *vor einem leeren Glas sitzen, nichts mehr zu trinken haben*. Обидві ФО базуються на конкретних образах: *im Trockenen sitzen* - сидіти в теплі, затишку, тобто бути матеріально забезпеченим; *auf dem Trockenen sitzen* — сидіти на міліні, подібно до корабля. Проте внаслідок розвитку “право на існування” дістає друга одиниця з негативною оцінкою. Архаїзація ФО *im Trockenen sitzen* зумовлена внутрішньосистемними намаганням зняти можливу двозначність цих одиниць. У цьому ми вбачаємо також вияв тенденції до економії мовних засобів, враховуючи, що „економія повинна розумітися не тільки як використання коротшого засобу, який добирається мовлянином з метою затрати мінімальної кількості зусиль і часу на його промовляння, а й як тенденція, яка забезпечує однозначне розуміння тим, хто слухає“ [116, 80].

Значна кількість фразеологізмів, які вживалися в минулому столітті, перейшла до складу архаїзмів. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, які фразеологізми демонструють підвищену швидкість деактуалізації. Аналіз

фразеологічних архаїзмів засвідчив, що підвищена швидкість архаїзації властива ФО конкретної семантики порівняно з ФО абстрактної семантики, ФО однозначного типу номінації порівняно з ФО багатозначного типу номінації. Чим елементарнішим є фразеологічне значення, тим активнішою є зміна образних засобів, які його об'єктивують.

Значна частина фразеологічних архаїзмів належить до розмовного стилю, що ще раз засвідчує відоме положення про найбільшу рухливість і динамічність фамільярно-розмовного прошарку фразеології [131; 136 та ін.]. Таким чином, перейшли до розряду архаїзмів такі ФО: *Campe: Wander: er sei mit Hafenschrot geschossen /sagt man von einem possenhaft scherzenden Menschen/; einem den Hobel ausblasen /ihn prügeln/; warm sitzen /sich in einer vorteilhaften Lage, besonders in Ansehung der Vermögensumstände, befinden/* у.а. Серед фразеологічних архаїзмів немало ФО книжного характеру, наприклад: *seine Wanderschaft auf Erden endigen /sterben/; aus dem Wollustbecher trinken /Wolluste genießen /; die Menschheit ablegen, ausziehen /alles Menschliche, besonders die sittliche Würde verleugnen, ablegen, auch für sterben/* у.а.

Розвиток фразеологічного складу сучасної німецької мови відбувається в постійному протиборстві двох основних тенденцій: тенденції до перетворень, змін фразеологічного складу під впливом екстра- та інтралінгвістичних факторів, з одного боку, і тенденції до стабілізації існуючого фразеологічного фонду, з іншого. Категорії змінності та стабільності є двома основними ознаками мови і утворюють діалектичну єдність, яка гарантує здатність мови до функціонування. Фактичний матеріал, взятий нами з словника Кампе, показав, що основну кількість фразеологічних деактуалізацій складають фразеологічні архаїзми. Фразеологізмів, які позначають поняття, що втратили свою актуальність у сучасному суспільстві, тобто фразеологічних історизмів, зафіксовано набагато менше. Ми виявили фразеологізми, які об'єднують стійкі словесні комплекси з застарілими або які стають застарілими значеннями та ФО, що

вийшли з ужитку і є членами фразеологічних серій. Об'єктивною умовою збереження частини ФО в мові виявилася їхня образність, яка характеризується наочністю, виразністю. Вона базується на повсякденному життєвому досвіді носіїв мови або носить загальнолюдський характер. Це звичні образи, стійкі мовні метафори. Їхня стійкість певною мірою підтримується дією аналогії і виявляється в збереженні певної частини нейтральної та загальнолітературної фразеології, а також деяких стилістично маркованих одиниць.

3. Структурно-семантичний розвиток фразеологічних одиниць

3.1. Попередні зауваження

Відношення між структурою і семантикою мовної одиниці є досить складними. Хоча план вираження не визначає плану змісту, все ж таки між ними встановлюється тісний зв'язок. При загальній структурно-формальній однотиповості ФО бувають різними і надзвичайно різноманітними. "Ця обставина зобов'язує не лише до загального виділення основних типів Фразеологізмів, а й до більш глибокої, досконалої і тонкої диференціації їхніх конструкцій та структурних підрозділів" [85, 17]. Взаємозв'язок між структурою і семантикою розглядається в співвідношенні ФО різних структур з частинами мови, в залежності ступеня семантичної повноти від структури фразеологізмів і в тому, що певне значення реалізується в певній структурі. Тут, на наш погляд, доречно відмітити важливу думку, висловлену А.В.Кунініним [206, 316]. Викладаючи свою точку зору стосовно специфіки значення фразеологізмів, А.Б.Кунін підкреслює, що встановлення цієї специфіки на чисто семантичній основі не є достатньо об'єктивним прийомом дослідження і що при цьому необхідно брати до уваги структурні особливості фразеологізмів. Це положення означає, що необхідно вирішити питання про те, якою є частка участі компонентів у

творенні цілісного фразеологічного значення залежно від її структурного типу. Ретельне дослідження фактичного матеріалу підтверджує припущення Г.П.Помічуєва [284, 42], що в різних типах фразеологізмів існує зовсім не однакова семантична залежність між цілісним значенням ідіоми і значенням окремих її компонентів. У різних структурах ФО співвідношення повнозначних та службових компонентів різне. Хоча синтаксичні зв'язки компонентів фразеологізму значною мірою послаблені, залежність між повнозначними і службовими, провідними і залежними компонентами зберігається особливо в мотивованих ФО.

Таким чином, специфіку фразеологічних значень необхідно розглядати під кутом зору структурних особливостей ФО та пов'язаною з ними синтаксичною ієрархією компонентів.

Фразеологізми, що є нарізнооформленими утвореннями, характеризуються значною проникливістю структури. Така специфіка ФО значно розширює можливості їхнього використання у мові. Використовуючи термін трансформація ФО, багато дослідників має на увазі виключно структурні перетворення [186; 317 та ін.]. Обмеження поняття трансформації лише структурними змінами пояснюється ще й ототожненням трансформації ФО з варіюванням ФО. Проте не слід забувати, що фразеологічна трансформація - явище не лише okazionale, яке завжди має яскраво виражене стилістичне забарвлення, на відміну від варіантності, яка характеризується узуальними властивостями.

Враховуючи те, що перетворення форми ФО часто призводить до незначних семантичних змін ФО, вважаємо за доцільне використовувати в дослідженні термін структурно-семантичні трансформації, який вже став майже загальноживаним [27; 35; 228; 270; 360; 373 та ін.]. Структурно-семантичні трансформації, у нашому розумінні, - це якісні /субституція/ та кількісні /перерозподіл, звуження, розширення, контамінація/ перетворення фразеологізмів щодо їхньої структури, що в свою чергу позначається і на семантиці фразеологічних зворотів.

Щодо систематизації різновидів структурно-семантичних трансформацій більш послідовною вважаємо точку зору тих дослідників, які основну ознаку для розрізнення типів перетворень ФО вбачають у збереженні чи зміні звичної кількості компонентів ФО [79; 234; 361]. Перший розряд утворюють трансформації, що здійснюються заміною/субституцією/ окремих компонентів фразеологізмів. До другого розряду належать трансформації, в основі яких лежать відхилення від звичної кількості компонентів ФО. Тут, у свою чергу, виділяється чотири різновиди - розширення, перерозподіл, звуження та контамінація ФО. Таким чином, до складу структурно-семантичних трансформацій належать: а/ субституція; б/ перерозподіл; в/ розширення; г/ звуження; д/ контамінація стійких словесних комплексів.

3.2. Субституція компонентів фразеологізмів

Заміна, або субституція, компонентів ФО - один з найпоширеніших видів структурно-семантичних трансформацій. Вітчизняні дослідники-фразеологи приділяють чимало уваги розглядові цього способу фразеологічних трансформацій. М.Л.Шадрін [360], А.В.Кунін [209], Л.М.Болдирєва [62] досліджують лексичну заміну у ФО на матеріалі англійської та німецької мов. На матеріалі російської мови лексичні заміни стали об'єктом дослідження таких вчених, як В.П.Ковальов [174], М.О.Бакіна [35], В.М.Вакуров [79], З.А.Павлова [270] та ін. На матеріалі російської мови у зіставленні з українською дане явище розглядає О.В.Бойко [59].

Під субституцією компонентів фразеологізму ми розуміємо спосіб структурно-семантичної трансформації ФО, який полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх її компонентів функціонально схожими елементами. Саме тому традиційний фразеологізм внаслідок субституції зазнає структурного переоформлення. Ми пропонуємо під

структурою ФО розуміти її будову, тобто склад, взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин ФО - компонентів. Структурна організація ФО при субституції може зазнавати змін більш або менш суттєвих, що залежить, у першу чергу, від характеру заміника традиційного компонента фразеологізму. Такий заміник може виражатися або одним словом, або цілим словосполученням. При заміні компонента ФО словосполученням завжди береться до уваги його лексичне значення. Принагідно зауважимо, що необхідною умовою будь-якої субституції є перенесення фразеологізму з одного семантичного плану в інший.

На основі досліджень ми можемо зробити висновок, що заміна компонентів ФО є наслідком прагнення мови до більшої чи конкретної образності, прагнення оперувати більш гнучкими мовними засобами. Наприклад: *Sanders: nicht das Salz zum Brote haben - Duden: nicht das Salz zur Suppe haben; Caupe: das Wasser geht mir bis an die Seele - Duden: das Wasser geht mir bis an den Hals.*

Завдяки заміні елементів фразеологізмів можуть утворюватися антоніми. Прикладом тому служать фразеологізми: *Sanders: unter Wasser sein – Duden: wieder über Wasser sein.*

У попередніх прикладах заміні підлягав один компонент стійкого словосполучення. Проте зустрічаються випадки, коли субституції підлягає не один, а декілька компонентів ФО. Наприклад: *Campe: von Wasser und Brot leben - Wander: von Salz und Essig leben.*

Цікавими з лінгвістичного погляду є приклади абсолютної, максимальної лексичної субституції. У таких випадках заміні підлягають усі компоненти ФО. Структурна модель та фразеологічне цілісне значення ФО зберігаються. Це ще раз свідчить про міцне закріплення того чи іншого фразеологізму суспільною мовною свідомістю, оскільки навіть максимальна мобільність лексичного складу не стає на перешкоді розпізнання загальновідомого фразеологізму. У цьому дають можливість переконатися приклади: *Alles Gute! - Hals- und Beinbruch!; der Ofen ist aus -*

alles ist verloren.

Спостереження показали, що заміна традиційних компонентів ФО словами /а то й словосполученнями/ може служити для:

а/ надання фразеологізмові більшої конкретності у зв'язку з зображуваною ситуацією: *Es geht wie geschmiert - Es geht sehr gut*;

б/ увиразнення, посилення традиційного значення ФО: *Spaß machen - Faxen machen*;

в/ внесення у семантику ФО діалектного забарвлення, відтворення тим самим місцевого колориту: *Griß Gott! /üblicher Gruß in Bayern/; Spaß machen - Juch machen /bayerisch auch/*;

г/ досягнення гумористичного ефекту: *dein Bier! - dein Problem! deine Sache!*

Ступінь охоплення традиційної ФО субституцією може бути:

а/ мінімальним /заміні підлягає один компонент ФО/,

б/ помірним /змінюється два, три і рідше чотири компоненти/.

Субституція охоплює без винятку всі граматичні типи ФО: дієслівні, прислівникові, іменні і т.д. У переважній більшості випадків заміні підлягає іменний компонент ФО, а точніше - іменник конкретної семантики. На основі порівняння з іншими видами структурно-семантичних перетворень можна зробити висновок, що субституція є найбільш продуктивним з них.

3.3. Перерозподіл фразеологізмів

Вперше термін перерозподіл використовувався російськими лінгвістами минулого століття під час вивчення словотворення. Н.М.Шанський називав його "словотворчим" у зв'язку з аналогічністю процесу перерозподілу тому процесу, який спостерігається в морфологічній структурі слова [363, 213]. Він вперше застосував його при вивченні російського фразеотворення [364, 88-126]. І.І.Чернишова - німецької

фразеології [355, 134].

Н.М.Шанський розуміє під процесом перерозподілу ФО “ту чи іншу зміну зв'язків та співвідношень між значенням фразеологізму в цілому і значенням... його компонентів, що не веде до втрати мотивованості загального значення” [364, 109]. Для прикладу автор наводить фразеологізм *с красной строки*, в якому всі слова мали вільне вживання і значення якого було сумою значень окремих слів. З часом /у зв'язку з тим, що велика літера перестала писатися червоним кольором/ слово *червоний* стало словом зв'язаного вжитку і набуло переносного значення – *велика літера*. Це призвело до перетворення фразеологічного висловлювання *с красной строки* у фразеологічне словосполучення. “Внаслідок перерозподілу мотивованість значення фразеологізму збереглась, а ступінь семантичного злиття ФО змінився” [364, 110]. Автор підкреслює, що “зазначені зміни в ступені семантичного злиття фразеологічних зворотів можуть відбиватися на їхньому значенні, складі і структурі” [364, 110]. Таким чином, Шанський розумів під перерозподілом явище первинної фразеологізації.

З іншого боку підійшла до вирішення цього питання І.І.Чернишова. Вона досліджувала виникнення ФО шляхом перерозподілу прислів'їв з семантичною структурою складнопідрядного речення типу *Wer Butter auf dem Kopfe hat, soll nicht in die Sonne gehen*, під час перерозподілу прислів'я нова ФО утворюється на основі першої його частини, умовного підрядного речення *Wer Butter auf dem Kopfe hat*. Друга частина прислів'я, що несе глибокий моральний зміст, повчання, не входить до смислової структури нового фразеологізму. Звідси висновок, що “фразеологічний фонд поповнюється одиницями, які мають цілісне значення” [355, 34].

Незважаючи на більш всесторонній аналіз питання, що враховує не лише розгляд семантики, але й структури ФО, І.І.Чернишова досліджувала його на одному типі стійких словосполучень. Між іншим, як свідчать результати нашого аналізу, перерозподіл є одним з найпродуктивніших

способів утворення ФО - стійких словесних комплексів різних типів.

У визначенні терміна перерозподіл ми дотримуємося думки С.Н.Денисенко, яка вважає, що “перерозподіл - це такий структурно-семантичний спосіб творення ФО на основі стійкого фразеологізму, під час якого внаслідок посилення ступеня її узагальнено-метафоричного значення відбувається втрата компонента, що належав до окремого конкретного значення ФО, супроводжуючись ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента...” [124, 37]. Автор розглядає утворення ФО на основі стійких фраз з структурою простого і складного речення /складнопідрядного і складносурядного/.

Прослідкуємо специфічні особливості утворення фразеологізмів. Дослідження показали, що перерозподілу підлягають фраземи з синтаксичною структурою простого і складного речення. Наприклад: *Wander: Wer lebt wie ein Hund, wird kein Engel in der letzten Stund - Duden: wie ein Hund leben; Wander: Wer lebt in Noth, dem fehlt das Brot - Duden; in Not leben*. Словники реєструють фразеологізм *ich stecke voller Unarten, wie der Hund voller Flöhe*. Це досить поширена ФО, що має іронічне забарвлення. Вперше ми зустрічаємо її в сатирі проти Мурнера /”*Sendbrief von der Meßkrankheit*“/: „*Ich mein, -* говорить Фрюмесер, - „*ir seyt völler fantasten /unendlichen, krausen/Sinn, denn ein zotterer Hund flöch im Augsten/August*“. Крім того, цей фразеологізм використовується для вираження нерадісного настрою. Приклад зустрічаємо в рядках одного з творів Ханса Сакса:

Ich steck unmuts und angst so voll

Und ge gleich in den sinnen umb,

Wie der hund in den flöhen krumb

[454, 427. 1].

У процесі функціонування ФО в мовленні відбувається її семантичне оновлення завдяки все більшому віддаленню від джерела: від конкретного

значення до абстрактного, від окремого випадку до узагальнень [217, 218]. Паралельно цьому семантичному процесові відбувається втрата компонента *ich*, що відноситься до конкретного, особового значення. Змінюється й граматична структура вихідної фрази: її семантичний стрижневий компонент /присудок/ в особі однини *stecke* у похідній ФО дістає форму інфінітива *stecken*, яка стає його синтаксичним дериватом. Розглядаючи цей морфологічний процес, в якому істотним фактом є взаємовідношення між дієслівними формами, що призводить до здійснення одного з процесів утворення нових ФО, ми звертаємося до тези Є.І.Куриловича, який досліджував процеси деривації в лексиці: між лексичним значенням частини мови та її синтаксичними функціями існують певні відношення, що відображаються у напрямку процесу деривації. Є.І.Курилович ділить процес деривації, пов'язуючи його з формотворенням, на два етапи: “деривацію лексичну /семантичну/ і деривацію синтаксичну /граматичну/, даючи визначення синтаксичного деривата як форми з тим же лексичним змістом, що й у вихідної форми, але з іншою синтаксичною функцією“ [213, 57]. Дістаючи нову базу деривації, нова форма отримує нову функцію. Так, інфінітив перестав бути непрямим відмінком імені дії і стає дериватом власного дієслова [213, 62-69]. Різноманітні словозмінні форми виконують різні синтаксичні функції. Таким чином, лексичне значення похідного компонента /синтаксичного деривата/ не змінюється. Він відрізняється від вихідного лише своєю синтаксичною функцією, а свою синтаксичну функцію він змінює завдяки подальшому абстрагуванню ФО від конкретної вихідної ситуації при вторинному фразеотворчому процесі. Граматичні перетворення у таких випадках є наслідком семантичних процесів. Інакше кажучи, зміни в морфологічній структурі ФО - це наслідок семантичних змін. Таким чином, перерозподіл вищенаведеного фразеологізму відбувається внаслідок посилення узагальнено-метафоричного значення в похідній ФО внаслідок втрати асоціативних зв'язків і розвитку абстракції. Ситуативно

зумовлена зміна дієслівного компонента *stecke* і втрата компонента *ich*, що відноситься до конкретного значення фрази, відбувається внаслідок граматичної деривації, яка супроводжує семантичну деривацію.

Процесові перерозподілу підлягають як замкнені, так і незамкнені ФО. Як відомо, незамкнені фразеологізми характеризуються тим, що до їх структури входить компонент, який варіюється залежно від ситуації [25, 211]. Розглянемо процес перерозподілу незамкненої стійкої фрази *Es steht am Rande des Abgrundes*. Л.Рьоріх говорить про її широкий вжиток в сучасному мовленні в тих випадках, коли будь-що перебуває в надзвичайно скрутному становищі. Фраза має вільний, замінюваний член *es*, який може замінятися лексичними компонентами з набуттям конкретного лексичного змісту: *die Sache, die Entscheidung, der Kampf*. Словник Л.Е.Біновича і Н.Н.Гришина реєструє і її граматичний варіант *etw. steht am Rande des Abgrundes* - *що-небудь перебуває на краю загибелі*. У словнику Рьоріха читаємо: *völlig am Rande /der Verzweiflung/ sein: kurz vor der Vernichtung, dem völligen Ruin stehen, seine Kraft und Mittel endgültig erschöpft haben*.

На основі досліджень ми прийшли до висновку, що шляхом перерозподілу з однієї стійкої фрази можуть утворюватися одна і більше нових ФО. Прикладом може служити фразеологізм *es tut /od. ist/ mir leid!* Ми зустрічаємо у Ноткера такі рядки: *“ze demo uns leido ist“*. В мінезінгерів часто зустрічається така форма цієї стійкої сполуки: *„das tuot mir leit, unde we z'allen slunden“*. Пізніше, в Катехизмусі Лютера, використовується похідна ФО, що виникла за допомогою перетворення дієслова в іменник: *“...das wir unsern Nächsten kein Schaden noch Leid tun sollen“* [454, 363.1]. Серед фактичного матеріалу виявлена більша продуктивність стійких словесних комплексів з структурою складнопідрядного речення порівняно з складносурядними реченнями. Перерозподілу підлягають прислів'я, літературні цитати, біблеїзми. Домінуючою умовою, яка створює можливість перерозподілу, є наявність образно-метафоричного зсуву в

простому реченні або в частині складного речення, яка підлягає під вплив цього процесу. Як структурно-семантичний механізм, перерозподіл супроводжується і морфологічними змінами компонентів вихідної стійкої фрази: а/ втратою компонента, що стосується до конкретного значення фрази; б/ дієслово в формі 1,2,3 особи однини і множини набуває форми інфінітива; в/ субстантивацією дієслова. За своїми структурно-семантичними особливостями при перерозподілі утворюються дієслівні та іменні ФО /останні малопродуктивні/. Перерозподіл є одним з найпродуктивніших типів структурно-семантичних трансформацій ФО, що свідчить про прагнення до мовної економії, до вираження явищ навколишньої дійсності простішими і досконалішими мовними структурами.

3.4. Звуження компонентного складу

Ще одним шляхом утворення фразеологізмів на основі стійких словесних комплексів є звуження фразем. Для його позначення застосовувалися різні терміни. Так, Б.А.Ларін, розглядаючи питання про "історичну еволюцію фразеологічних сполучень" виділяє тричленну схему утворення ФО із змінних словосполучень. У цій схемі на третьому місці після перетворення вільного словосполучення в переносно-образне висловлювання узагальнюючої думки - стійке метафоричне словосполучення, - стоїть утворення ідіом, яке ми називаємо звуженням. Вивчаючи розвиток фразеологізмів на матеріалі російських прислів'їв, Б.А.Ларін вважає найсуттєвішою і вирішальною умовою виділення компонентів прислів'їв в самостійну стійку сполуку слів - виділення семантичного стрижня прислів'їв. У тривалому мовленнєвому вживанні прислів'я скорочуються, зберігаючи при цьому найнеобхідніший елемент: початок, кінець чи середину "формули". Первинний склад речення деформується, від нього залишається лише "сигнальний фрагмент", який і

перетворюється в ідіому - неподільне словосполучення, так як повна форма забувається. З цим процесом може бути пов'язане й порушення первинної граматичної форми "мовлення", яка зберігається у вжитку віками, що відбувається у зв'язку із загальною еволюцією граматичної системи мови [218, 94]. На матеріалі російської мови звуження ФО досліджував також Н.М.Шанський, називаючи це явище "скороченням фразеологічних зворотів", "еліпсисом" [364, 144]. Така трансформація лексичного складу фразеологізму, як зазначав Н.М.Шанський, супроводжується і його структурною перебудовою. Внаслідок скорочення стійкі сполуки слів стають більш виразними в стилістичному плані. У самому новотворенні на основі еліпсиса відбувається переоформлення структури фразеологізму. Наприклад, ФО *как заведенные часы*. Спочатку відокремилось слово *часы*, і фразеологізм став закінчуватися дієприкметником. Внаслідок цього слово *заведенные* стало реалізувати форму числа, роду і поряд з формою *как заведенные* з'явилися форми *как заведенный*, *как заведенная* і т. ін. Скорочення може торкатися також першої частини ФО, може бути частковим і т. ін. [364].

Уявляється, що термін "скорочення" /"еліпсис"/ не зовсім відповідає природі описуваного явища. Якщо еліпсис - пропуск /опускання/ елемента /члена/ висловлювання, що легко відновлюється в певному контексті чи ситуації [30, 525], то звуження -виділення того чи іншого члена речення /також разом з залежними від нього словаки/ за допомогою пауз, характерної інтонації і сильнішого фразового наголосу для того, щоб зробити синтаксичне положення члена речення більш помітним, надати йому певної синтаксичної самостійності [30, 274].

Недоцільно, на наш погляд, називати це явище фразеологічним еліпсисом, як це робить П.А.Лекант [221, 211]. На його думку, завдяки цьому способу творення нових фразеологізмів відбувається втрата дієслівного або іменного компонента /можливо, разом з іншими компонентами/, і новотворений фразеологізм не суперечить ступеневі

семантичного злиття вихідної ФО. Звуження компонентів фразем - це не просто механічний процес відриву тих чи інших компонентів від загальної маси стійких словесних комплексів, викликаний економією мовленнєвого зусилля, емоційною стриманістю /що є характерним для еліпсиса/.

Більш переконливим є точка зору А.М.Бабкіна, який розглядає перетворення вихідної фраземи, виходячи з позицій зміни її семантики та структури [33, 106]. Один з видів зміни стійкого словесного комплексу в цьому плані він назвав редукцією стійкого словесного комплексу. Редукція - зникнення деяких слів - компонентів фразеологізмів, внаслідок якого ФО стає компактнішою та лаконічнішою, що підвищує властивість поєднуватися з іншими словами і відповідає її семантичній еволюції. Це питання А.М.Бабкін розглядає в зв'язку з функціональним підходом до вивчення фразеологізму в світлі його семантичної і функціональної наближеності до слова, редукція у такому випадку стає живим засобом поповнення фразеологічного складу новотвореннями в пошуках змістової та стилістичної виразності.

Термін “відособлення” як звуження компонентного складу ФО використав А.В.Кунін [205]. Він поєднує подібний процес утворення ФО із загальним процесом фразеологічної деривації поряд з утворенням складних слів, омонімів, нових слів і ФО на базі прислів'їв. Учений виділяє на матеріалі англійської мови чотири способи відособлення компонентів ФО: відособлення початкових, середніх, кінцевих компонентів, початкових і кінцевих компонентів або середніх і кінцевих. Всі ці способи він називає різновидами творення ФО за допомогою їхнього відокремлення від складу вихідного фразеологізму. На прикладі дієслівних фразеологізмів А.В.Кунін показує, що вичленування ФО відбувається внаслідок розпаду одиничної сполучуваності. Набувши самостійності, новотворена ФО сполучається з широким колом дієслів.

С.Н.Денисенко досліджує на фразеологічному матеріалі німецької мови звуження компонентів фразем усіх типів, тобто усіх ФО, що

співвідносяться за своєю граматичною структурою з реченням або словосполученням [124]. В її розумінні звуження у фразеології є, перш за все, виділенням, відривом від усієї групи компонентів вихідного фразеологізму неподільних компонентів, які за своїми категоріально-мовними ознаками є ФО. Відокремившись, вони набувають індивідуального, цілісного значення та властивості виконувати елементарну номінативну функцію. Звуження - складний процес зміни структури і семантики фразеологізмів. Тут може мати місце і семантичне збагачення звужуваних компонентів за рахунок змісту цілого стійкого словесного комплексу, і набуття ним більшого відхилення у значенні порівняно з вихідним фразеологізмом та ін. Звужувані компоненти ФО мають єдиний зміст та незмінний формальний статус, який характеризує їх як синтагму для позначення певних сполучень слів.

Відстоюючи позицію С.Н.Денисенко, ми розглядаємо звуження фразем як один із способів збагачення складу досліджуваного фразеосемантичного поля. Матеріалом для творення нових фразеологізмів служать фраземи з синтаксичною структурою простого і складного речення.

Наведемо приклади виникнення ФО внаслідок її вичленування із простого речення. Сучасні словники реєструють фразеологізм *ein armer Mann*. В словнику Вандера знаходимо прислів'я *Ein armer Mann ist in Gottes Bann*. Значення прислів'я співвідноситься із значенням ФО. Цим пояснюється виділення початкових компонентів фраземи, носіїв семантичного стрижня прислів'я. Під час виявлення деривативності ФО *ein armer Mann* від фраземи *Ein armer Mann ist in Gottes Bann* ми звернули увагу і на той факт, що ФО реєструється лише сучасними словниками, а прислів'я ми зустрічаємо тільки в словнику Вандера.

До прикладів утворення ФО шляхом звуження компонентів фразем-простих речень, можна віднести також ФО *eine Idee /Gedanke/ von Schiller* [439] із значенням *це блискуча ідея/думка/*, яка була утворена з фраземи

Das ist eine Idee von Schiller [454, 485.2].

Аналізуючи ФО-деривати, приходимо до висновку, що всі вони утворені завдяки звуженню початкових і кінцевих компонентів вихідних фразем. Вони розвивають значення притаманне вихідним ФО в цілому. Такі “семантично намагнічені” [33, 54] похідні ФО реалізують своє значення при окремому вживанні, виділяючись зі складу фраземи і стаючи самостійними стійкими словесними комплексами, яким відповідає єдине поняття.

Прикладом звуження початкових і кінцевих компонентів простого речення /фраземи/ є фразеологізм біблійського походження *nun /oder dann/ hat die liebe Seele Ruh!*, який з'являється завдяки висловлюванню з біблії „*Liebe Seele, du hast einen großen Vorrat auf viele Jahre; habe nun Ruhe*” [449, 650]. Становлення цілісного значення цього фразеологізму супроводжується метафоричним зсувом, який характеризується подальшим розвитком абстракції і набуттям експресивно-оцінним компонентом жартівливого забарвлення.

Нові ФО утворюються також звуженням компонентів фразем з структурою складного речення: складнопідрядного і складносурядного. Нами зафіксовано звуження початкових, середніх і кінцевих компонентів головного і підрядного речення.

Прикладом звуження кінцевих компонентів головного речення в складнопідрядному реченні може служити прислів'я: *Wander: Wer lustig kann leben und selig weiß zu sterben, der kann dem Teufel das Spiel verderben*. При перетворенні вихідної фрази в новий фразеологізм компоненти ФО *dem Teufel das Spiel verderben*, відриваючись від інших компонентів, мають тенденцію до посилення узагальнено-метафоричного значення.

Як приклад звуження середніх компонентів складнопідрядного речення ми взяли фразеологізм *j-m bleibt die Spucke weg*. Це ФО біблійського походження. Рьоріх наводить приклад першого використання цієї ФО. Вперше вона зустрічається в оповіданні з „*Gericht in der Wüste*“, в

якому розповідається про викриття злодія: *“Ein Dolch war glühend gemacht und dem mutmaßlichen Täter auf die Zunge gelegt. War diese nicht feucht genug, weil die Spucke weggeblieben war, zeigten sich darauf Brandblasen, was normalerweise nicht geschah, wenn es bei einem Unschuldigen versucht wurde* [454, 529.2].

Звуженню, як зазначалося раніше, підлягають також компоненти складносурядного речення. Наприклад, у наступному стійкому словесному комплексі звуженню підлягають компоненти першої частини складносурядного речення. Новоутворена ФО стала відомою завдяки віршеві Цезара Флайшленса під назвою „Hab Sonne im Herzen“:

Hab Sonne im Herzen

Und Zwiebel im Bauch.

Dann kannst du gut scherzen

Und Luft hast du auch

[454, 520.2].

До фразеологічного складу німецької мови ввійшла перша частина цитати з видозміненим компонентом: форма наказового способу дієслова *haben* перетворюється в форму 1,2,3 особи однини і множини.

Таким чином, звуження компонентів фразем є результатом перетворення вихідної фраземи, що проходить: а/ на основі узагальнено-метафоричного наповнення певної нерозривної групи компонентів, семантичного стрижня стійкої фрази; б/ на основі порівняння, що складає специфіку семантики цієї фраземи. Цей спосіб супроводжується різноманітними модифікаціями граматичного складу досліджуваних фразем. Найбільш характерним є звуження початкових і кінцевих компонентів фразем з синтаксичною структурою простого і складного речення. Вихідні фраземи відрзняються частковим семантичним зсувом, основне

навантаження якого несуть компоненти, які підлягають звуженню. Відірвавшись від інших компонентів вихідної фраземи, вони мають тенденцію до посилення узагальнено-метафоричного значення та розвитку додаткової конотації. Вихідні одиниці можуть бути надто різноманітними за своїм походженням, а також за формою: прислів'ями, приказками, авторськими ФО. За своїми структурно-семантичними особливостями завдяки звуженню утворюються іменні і дієслівні ФО /перевага надається іменним/.

3.5. Розширення компонентного складу фразеологізмів

Трансформації ФО за допомогою розширення їхнього компонентного складу належать до найчисельніших. Суть розширення фразеологізмів полягає у внесенні до традиційної структури ФО таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій він застосовується. Дослідники трансформацій одностайно визнають розширення ФО одним з найчисленніших різновидів модифікацій структурно-семантичного плану ФО. Розширення фразеологізмів фразеологи пояснюють здатністю їхньої структури до розгортання за рахунок введення нових компонентів, тобто слів вільного використання [19; 79; 92; 208; 364]. В основу класифікації типів розширення ФО, як правило, кладуть відношення поширювача до членів речення, внаслідок чого виділяється атрибутивний /поширювач є означенням до іменного компонента/, об'єктний та обставинний /поширювач виконує роль додатка або обставини, що стосується дієслівного компонента ФО/ тип [35; 59; 79 та ін.]. Береться до уваги і позиція поширювача стосовно фразеологізму, на основі чого дослідники виділяють препозитивні, інтерпозитивні та постпозитивні розширення ФО [59]. Інтерпозитивні розширення ФО отримали назву вклинювань [208; 373].

О.І.Молотков цілком слушно застерігає від сплутування “слів найближчого контексту”, якими фразеологізм керує або які прилягають до нього, і “слів, які входять у межі фразеологізму” [257, 66-68]. Перші не є поширювачами, вони є нормативними членами речення, які приєднуються до іншого члена речення, що виражається фразеологізмом, і лише ті слова, які відносяться не до фразеологізму в цілому, а тільки пояснюють один з його компонентів, потрапляють до меж фразеологізму як його поширювачі.

На матеріалі української мови розширення ФО як спосіб трансформації був предметом уваги окремих дослідників [5; 51; 228; 317; 352]. А.Г.Мамалига та О.А.Сербенська виділяють цей тип трансформацій фразеологізмів на матеріалі публіцистики, інші фразеологи-україністи лише констатують його наявність, не вдаючись до викладу свого розуміння цього явища.

Німецький фразеолог Ф.Зейлер констатував розширення стійких словесних комплексів за рахунок певних контактів, що веде до виникнення прислів'їв [430, 66]. Наприклад, ФО *sich zwischen zwei Stühle setzen* послужила матеріалом для утворення фраземи *Setze dich nie zwischen zwei Stühle!* Словник Рьоріха пояснює, що фразеологізм *sich zwischen zwei Stühle setzen* - опинитися між двох стільців, повиснути в повітрі, опинитися в непевному становищі, втративши обидві можливості, - використовувався в Німеччині вже в II столітті /спочатку в латинській формі/. В 1250 р. він зустрічається в одній письмовій пам'ятці - пісні Вальтера фон Метце: *Ez ist ein wunder an mir, daz ich elliu wip dur si mide /“alle Frauen ihretwegen meide“/ ... sus /“so“/ bin ich an die blozen stat zwischen zwein stüelen gesezen. An der selben stat hat sie min vergezen.* У Туніція читаємо: *De vp beiden stolen wil sytten, de sytten dar vake tusschen dal - die setzen sich oft dazwischen nieder.* Пізніше з цієї ФО розвинулись прислів'я з повчальним змістом: *Setze dich nie zwischen zwei Stühle; Wer auf beiden Stühlen setzen will, fällt oft*

mitten durch; Wer auf zwei Stühle setzen will, fällt oft mit durch [454, 1050.2].

Розширення ФО - це різновид структурно-семантичного типу фразеологічних трансформацій, при якому слова вільного вжитку, взаємодіючи з компонентами фразеологізму, потрапляють у традиційну структуру ФО і розширюють її. Здатність ФО до розширення структури свідчить про те, що її компоненти зберігають самостійну лексико-граматичну валентність, нагадуючи цим звичайні слова. Розширення компонентного складу ФО здійснюється двома напрямками: в межах ФО і фраземи - простого речення. Це такий структурно-семантичний спосіб творення фразеологізмів, при якому відбувається своєрідна деформація первісної структури ФО. Вона сприяє збагаченню семантики, розширенню семантичного обсягу за рахунок нових компонентів, які можуть уточнювати, посилювати або послаблювати значення ФО, а також сприяти посиленню, ослабленню або уточненню образності, експресивності і емоційного заряду похідної ФО [124, 90].

Наведемо приклади: лексикон Л.Рьоріха містить інформацію про те, що фразеологізм *einen Mohren weiß machen* походить з біблії: “*Kann auch ein Mohr seine Haut wandeln oder ein Parder seine flecken?*“ Крім того, він наголошує на тому, що ще в античній літературі було відоме образне висловлювання *einen Äthiopier waschen* на позначення тяжкої даремної праці. Л.Рьоріх пише, що в німецькій мові це висловлювання зустрічається з 1649 р. як переклад з латинської мови: “*Aethiopem lavas... Du wäschest einen Mohren, oder thust vergebliche Arbeit*“. „*Aethiops von albescit. Ein Mohr wird nit weiß*“ і широко використовується в літературних творах того часу [454, 648.2]. Наприклад, в „*Freidanks Bescheidenheit*“:

des mores hut unsanfte lat

ir swarze varwe die sie hat;

в шванках Келлера /Keller, Schwänke. 5.1/:

Wer baden will ainen rappen weiß

und daran legt sein ganzen fleiß,

der tut, das da vnnutz ist, gar.

Широке вживання цього висловлювання привело до закріплення в мові стійкого словосполучення із значенням даремної праці: *einen Mohren weiß machen*. Пізніше, як ми дізнаємося з словників, ФО *einen Mohren weiß machen* стала основою для творення цілого ряду стійких фраз різної структури:

1/ неозначено-особове речення з неозначеним займенником *man*:

Einen Mohren kann man nicht weiß machen [457, 665];

2/ просте речення з логічним змістом і повчальним смислом:

Mohren werden nimmer weiß [445, 35];

3/ складносурядне речення: *Wer einen Mohren wäscht, der verliert Mühe und Seife* [454, 648.2].

Наведемо ще один приклад: ФО *j-m eine Schlinge legen* – ставити тенета на кого-небудь стала причиною утворення прислів'я *Wer einmal andern Schlingen legt, sich selbst darin zu fangen pflegt*. Словник Борхардта [444, 430] дає пояснення походження цієї ФО. В основі її понятійного змісту - образ мисливського капкана, пастки, який зустрічався декілька разів у Лютера і з того часу знайшов широке розповсюдження. Проте цей образ має глибоке коріння, аж до латинського запозичення з Овідія: *j-m eine Schlinge legen - Alisui lagueos disponere*. Широке використання фразеологізму призвело до розширення його синтаксичних зв'язків, які відобразились в оформленні на його основі фрази з повчальним змістом, яка стала прислів'ям. Сама ФО стає частиною стійкого висловлювання з структурою складнопідрядного речення. Синтаксичне перетворення ФО викликало втрату її граматичної стабільності, зумовило граматичну зміну дієслівного компонента *legen*.

Матеріал дослідження засвідчив, що розширення компонентного складу ФО відбувається у напрямку від словосполучення до речення -

простого і складного. Фразеологізми, що залучаються до цього дериваційного процесу, відрізняються за своїми структурно-граматичними особливостями. В основному переважають три типи ФО: дієслівні, іменні та парні стійкі словосполучення. Компонентний склад дієслівних ФО розширюється в межах простого і складного речення, компонентний склад іменних ФО і парних ФО - в межах простого речення. Наприклад: *Campe: ein fröhliches Herz - Wander: Ein fröhliches Herz ist der größte Reichtum; Campe: ein froher Mut - Wander: Ein froher Mut, das höchste Gut; Ein froher Mut geht über das Geld und Gut; Ein froher Mut schafft gesundes Blut; Froher Mut braucht keinen Doctor; Froher Mut ist halbes Leben; froher Mut macht Brot und Käse gut; Sanders: Salz und Brot /als Bez. des Nothwendigsten/ - Duden: nicht das Salz zum Brote /zur Suppe haben.*

Діахронічний аналіз одного із шляхів виникнення стійких фраз дозволяє зробити висновок, що його склад може поповнюватися також внаслідок: 1/ розширення компонентного складу ФО /стійких словосполучень/ в межах простого і складного речення /складнопідрядного і складносурядного/; 2/ розширення компонентного складу стійких фраз з синтаксичною структурою простого речення в межах стійких словесних комплексів з синтаксичною структурою складних /складнопідрядного і складносурядного/ речень.

3.6. Фразеологічна контамінація

Фразеологічною контамінацією дослідники називають схрещування в одному виразі двох чи кількох фразеологізмів. Контамінацію ФО в різних аспектах розглядали О.М.Бабкін, О.В.Кунін, Л.М.Болдирєва, І.В.Абрамець, Л.І.Ройзензон, С.І.Ройзензон, О.І.Молотков, Н.П.Щербань, М.М.Гавриш. На матеріалі української мови це лінгвістичне явище знайшло відображення в публікаціях А.П.Коваль, О.В.Бойко. Однак, як вже було зазначено вище, багато аспектів цієї проблеми остаточно не

з'ясовані. Так, якщо О.М.Бабкін неодмінною умовою контамінації вважає смислову близькість ФО [33, 33], то Л.І.Ройзензон та І.В.Абрамець обстоюють думку, що смислова близькість об'єднаних ФО не є обов'язковою умовою контамінації [308, 260]. Аналіз конкретного матеріалу дає підставу для підтримки аргументів, висунутих Л.І.Ройзензоном та І.В.Абрамець, оскільки зовсім не всі фразеологізми контамінуються на основі семантичної спільності.

Вимагає також остаточного з'ясування питання про співвідношення значення ФО, що виникла внаслідок контамінації із значенням ФО, які були об'єктом трансформації. Одні фразеологи визнають, що контамінована одиниця за складом компонентів зберігає належність до двох фразеологізмів, а за значенням - до одного [257]. О.М.Бабкін вважає, що нова ФО має те саме або споріднене з вихідними фразеологізмами значення [33, 104]. Л.І.Ройзензон та І.В.Абрамець стверджують, що значення кон-тамінованого фразеологізму залежить від ступеня семантичної близькості поєднаних фразеологізмів, від схожості та відмінності їхньої синтаксичної структури, від способу контамінації, від кількості компонентів ФО, що увійшла до нової мовної одиниці [306, 107]. На наш погляд, має рацію О.В.Бойко, яка розглядає вираз, що з'явився на основі двох або кількох стійких словесних комплексів, таким, який поєднує в собі значення схрещуваних фразеологізмів.

Про можливість виникнення в німецькій мові фразеологізмів контамінаційним способом, тобто способом створення нових фразеологізмів на основі двох і більше базових фразеологізмів, вперше було відмічено в вітчизняній германістиці в кінці 50-х - на початку 60-х років [62, 58; 354, 331; 423, 207]. Дослідження фразеологів, які розглядають цю проблему, неоднозначні. Фразеологічну контамінацію вважають розповсюдженим [60, 19] і малопродуктивним [290, 23] прийомом фразеотворення. По-різному оцінюються і результати контамінаційного фразеотворення: одні лінгвісти дотримуються думки, що контамінаційні

ФО - це мовленнєві утворення, які, звичайно, не стають надбанням мови [282, 213; 315, 10], інші ж вчені не виключають переходу оказіональних ФО до системи мовних знаків [189, 79].

Щодо ролі контамінованих ФО у збагаченні фразеологічного складу сучасної німецької мови ми дотримуємося точки зору М.М.Гавриша і вважаємо фразеологічну контамінацію закономірним і об'єктивним явищем мовного розвитку і відносно продуктивним способом вторинного фразеотворення, який є в німецькій мові нормативним і стійким елементом мовної системи [98, 144], завдяки якому нова фразеологічна форма утворюється повним або частковим злиттям плану вираження декількох ФО для матеріалізації нового, модифікованого в аспекті конотації вихідного значення, яке може також не підлягати змінам [98, 107]. Обмежуючись фразеологізмами, які виникли за допомогою контамінації двох ФО, М.М.Гавриш розглядає форми ФО, які акумулюють:

- а/ окремі компоненти базових фразеологізмів;
- б/ окремі компоненти одного фразеологізму, що розширюють лексичний склад іншого базового фразеологізму;
- в/ вихідні фразеологічні звороти в цілісності їхнього складу.

Контамінаційне злиття лексичних компонентів вихідних ФО може супроводжуватися модифікаціями на синтаксичному, морфологічному і словотворчому рівнях організації їхніх форм, тобто план вираження контамінованої ФО - це результат як кількісних, так і якісних перетворень формальних структур базових фразеологізмів.

Семантика контамінованих ФО може:

- а/ бути новою при зіставленні з денотативно-сигніфікативним змістом вихідних одиниць;
- б/ є конотативно модифікованим варіантом одного або обох вихідних значень;
- в/ нічим не відрізнятися від значення одного чи кількох базових фразеологізмів [98, 169].

Таким чином, суттєвою особливістю контамінованих фразеологізмів є те, що їхній план вираження охоплює структурні елементи кількох вихідних стійких словесних комплексів, а план змісту нерідко співвідноситься лише з одним вихідним значенням.

Результати спостережень над контамінованими ФО, що існують в межах фразеосемантичного поля “розумова діяльність”, дають нам право стверджувати, що схрещування фразеологізмів здійснюється на основі семантичної близькості як за формальною схожістю, так і без неї.

Одним із різновидів контамінації досліджуваних ФО є схрещування частин форм вихідних зворотів. Наприклад: *Sanders: aufrecht in seinen Schuhen stehen /sich in guten Verhältnissen befinden/ - Sanders: in keinen Schuhen gut sein /gar nichts taugen/ = Röhrich: in keinen guten Schuhen stehen /sich in schlechten Verhältnissen befinden/.*

Другим різновидом подібного утворення нових фразеологізмів є злиття частини компонентів одного або кількох зворотів і цілісної форми одного з вихідних зворотів: *Campe: vernagelt sein – Campe: keinen offenen Kopf haben /sehr einfältig sein/ = Sanders: im Kopfe vernagelt sein /borniert, beschränkt sein/ - Wander: Er ist wie vernagelt = Duden: wie vernagelt sein /borniert, beschränkt sein/.*

За третім типом контамінаційного утворення ФО нові фразеологізми з'являються на основі цілісних форм базових ФО. Наведемо приклади: *Wander: Trübsal blasen /sich beklagen/ - Sanders: nach Noten = Duden: Trübsal nach Noten blasen /sich beklagen, jammern/; Wander: von ganzem Herzen - Wander: von ganzer Seele - Wander: von ganzem Gemüte = Röhrich: von ganzem Herzen, von ganzer Seele und von ganzem Gemüte.*

В утворенні контамінованих ФО беруть участь такі процеси формальних перетворень у структурному складі фразеологізмів:

а/ субституція /заміна/ - механізм, заснований на заміщенні компонентів ФО, з яких утворено новий фразеологізм. Наприклад: *Wander: einem die Suppe versalzen - Sanders: Einem die Suppe verderben = Duden:*

Einem das Vergnügen versalzen /verderben/;

б/ прилеглість - механізм, від дії якого частина або всі компоненти одного/кількох ФО приєднуються до кінця або початку базової ФО: *Duden: guten Rutsch ins Neue Jahr! = Wander: glückliches Neujahr! - Röhrich: guten Rutsch!*

в/ вклинювання - механізм, дія якого полягає в тому, що один або кілька компонентів одного/кількох ФО вклинюється в середину компонентного складу базового фразеологізму: *Sanders: etwas geht der Quere - Wander: es ist mir was die Quere gegangen - Campe: alles geht der Quere == Duden: es geht j-m heute alles der Quere;*

г/ поєднання однорідних компонентів вихідних ФО в складі контамінованих ФО. Наприклад: *Campe: mir ist übel - Campe: mir ist schlimm = Sanders: mir ist / wird schlimm und übel;*

д/еліпсис - механізм, внаслідок якого відбувається опущення компонента/компонентів вихідної ФО: *Campe: j-m bleibt nur das Nachsehen - Campe: zu spät kommen = Wander: Dem bleibt nur das Nachsehen, der zu spät kommt = Duden: nur das Nachsehen haben.*

За нашими даними, заміна, прилеглість, вклинювання є основними структурними механізмами фразеологічної контамінації, а еліпсис - допоміжним. Нові стійкі словесні сполуки можуть виникати також внаслідок дії кількох фразеотворчих механізмів, наприклад: *Sanders: dem Leben gute Nacht sagen - Sanders: Schon, gute Nacht! = Duden: Dann, gute Nacht!* Утворення нової ФО, як свідчить приклад, відбувається завдяки еліпсису компонентів *dem Leben* та *sagen* і субституції компонента *schön*.

Аналіз формально-сміслових модифікацій фразеологізмів в актах фразеологічної контамінації дає нам можливість стверджувати, що значення контамінованих фразеологізмів може бути модифікованим або незмінним порівняно із значенням базових ФО. Причина полягає у протиріччі формально-смісловій будови ФО, що підлягли контамінації, і

значення яких може акумулювати значення вихідних ФО, співвідноситися з семантикою лише одного базового фразеологізму або мати значення, відмінне від семантики первинних ФО. Прикладом поєднання значень вихідних фразеологізмів в семантиці новоутворених ФО є ФО *in keinen guten Schuhen stehen /sich in schlechten Verhältnissen befinden/; Trübsal nach Noten blasen /sich beklagen, jammern/; vom ganzen Herzen, von ganzer Seele und von ganzem Gemüte /Röhrich/.*

Значення кожної з базових ФО по-різному виявилось в семантиці контамінованих ФО у вираженні а/ полісемії; б/ появи семантичних відтінків; в/ посилення емоційно-експресивного забарвлення. Іноді значення контамінованої ФО може не мати нічого спільного з семантикою первинних фразеологізмів, наприклад: *Sanders: dem Leben gute Nacht sagen /wie Lebewohl/ - Sanders: Schon, gute Nacht! /syn. gute Nacht/ = Duden: Dann, gute Nacht /Ausruf der Enttäuschung, der Resignation/.* Така тенденція в розвитку подібних стійких словесних сполук є наслідком актуалізації ФО як експресивних засобів мови, яка виявляється в тому, що чим тісніше переплітаються в ФО синхронія і діахронія, чим незвичайнішим є формальне та смислове оформлення фразеологізмів, тим ширшою буде їхня семантика. Тому, на нашу думку, основним показником контамінованих ФО є наявність у їх складі компонентів кількох, діахронічне старіших, ФО.

Отже, поява ФО шляхом контамінації є складним і своєрідним явищем. Більшість фразеологізмів утворена на основі двох вихідних стійких одиниць. Ми вважаємо за необхідне розглянути детальніше цей спосіб вторинного фразеотворчого процесу, по-перше, тому, що він сам по собі має місце в мові, по-друге, завдяки йому виникають дуже цікаві ФО щодо їх семантики та структурного оформлення.

4. Фразеологічні синоніми

У процесі функціонування ФО як особливих знаків мовної системи діють дві протилежні тенденції: стабільності та видозміни. Однією з основних умов творення і функціонування ФО є стійкість значення і структури. Без цієї ознаки фразеологізми не можуть стати знаками мовної системи. Стійкість структури зумовлює стійкість лексичного значення і, навпаки, лексичне значення передбачає стійкість структури. Протилежно діюча сила намагається зробити зміст і форму фразеологізмів більш різноманітною, виразити поняття в іншій формі. Це може привести до незначних змін у плані вираження і в плані змісту або до повної їхньої заміни. Це варіювання, як зазначалося раніше, знаходить своє виявлення в двох мовних явищах: варіантності та синонімії. Нам уявляється обгрунтованою точка зору Н.О.Стебелькової, згідно з якою варіювання має поліфункціональну природу і виконує в системі мови дві функції: функцію породження надлишку форм плану вираження ФО і функцію диференціації форм плану вираження ФО [331, 168]. На основі фактичного матеріалу ми можемо стверджувати, що в процесі розвитку досліджуваного фразеосемантичного поля відбувається розширення лексичної варіативності ФО, в якому перевага надається структурним синонімам, тобто функції диференціації форм плану вираження ФО. Виникнення структурних синонімів зумовлюється необхідністю комунікації в більш тонкій і ускладненій деталізації позначуваних понять.

Аналіз лінгвістичних праць із фразеології останніх років свідчить про поглиблений інтерес науковців до питань синонімії ФО. “Фразеологічними синонімами /або синонімічними фразеологізмами/, - на думку Л.Г.Скрипник, - вважаються ФО, які позначають той самий предмет дійсності, виражають те саме поняття, відтіняючи різні сторони його, і при різній внутрішній формі і неоднаковому лексичному складі мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність із словами оточення” [322, 280]. В.П.Жуков фразеологічними синонімами називає фразеологізми з тотожним або надто близьким значенням, які

співвідносяться з тією самою частиною мови, в переважній більшості мають однакову або подібну синтаксичну сполучуваність /ця особливість насамперед характерна для одноструктурних фразеологізмів/, але відрізняються один від одного або відтінками значення, або стилістичним забарвленням, або тим і другим одночасно [144, 100].

“Синонімічними фразеологізмами, - зауважує Ю.С.Степанов, - називаємо такі, які хоч і близькі за значенням, але в своїй основі мають різні образи /це їх семантична ознака/ і не допускають заміни компонентів від одного фразеологізму до іншого /це їх формальна ознака/” [332, 261]. Різні дефініції фразеологічних синонімів свідчать як про розходження, так і про спільність думок мовознавців. Для більшості з них спільним залишається те, що фразеологізми, близькі за своєю семантикою і здатні виконувати однакову синтаксичну роль, але можуть і відрізнятися відтінками свого значення або стилістичними забарвленням, слід вважати синонімічними.

Отже, фразеологічні синоніми - це ФО, які виражають спільне значення і мають однакову синтаксичну сполучуваність, але відмінні між собою компонентним складом, а також семантико-стилістичними відтінками і функціональним використанням.

Причини появи фразеологічних синонімів можуть бути самими різними. До них ми віднесли:

1/ Оновлення образу, покладеного в основу фразеологізму. Цей процес можна простежити на прикладі фразеологізму *Dusel haben /großes, unverdientes Glück haben/*. Цей фразеологізм, в значення якого покладено образ ангела, який охороняє кожну людину протягом життя, семантично пов'язується з давнішим фразеологізмом *Schwein haben /unverdientes Glück haben/*, виникнення якого пов'язане з середньовічними змаганнями стрільців: поряд з почесними призами для переможців був приз для найслабшого учасника. Цим призом була свиня. На прикладі видно, що завдяки заміні компонента може створюватися додаткова образність.

2/ Посилення емоційно-експресивного забарвлення ФО. Прикладами служать фразеологізми: *die Nerven verlieren ma jmdm. den letzten Nerv töten*. Остання ФО є пізнішим утворенням порівняно до попередньої. Ефект посилення емоційно-експресивного забарвлення ФО здійснюється компонентом *töten*, що несе більше емоційне навантаження, ніж компонент *verlieren*, а також завдяки прикметника *letzten*, який яскравіше виражає повноту важкого становища людини.

3/ Стилiстичні особливості використання того чи іншого фразеологізму в мовленнєвій ситуації. Наприклад: в словнику Кампе ми зустрічаємо фразеологізм *jmdm. lächelt das Glück*. Синонімічний йому фразеологізм знаходимо в словнику Л.Рьоріха *das Glück läuft jmdm. in den Arsch*. Ці ФО відрізняються функціонально-стилiстичною належністю. Фразеологізм *j-m lächelt das Glück* відноситься до розмовно-побутової лексики, а ФО *das Glück läuft j-m in den Arsch* має помітку *salopp*.

4/ Підкреслення окремих відтінків у семантиці ФО: *Campe: nicht das Salz zum Brote haben*. Цей фразеологізм характеризує людину, яка не економить грошей, а всю зароблену суму викидає на вітер. За аналогією виникла ФО *von der Hand in den Mund leben*, яка носить комічний характер і заснована на порівнянні з зубним лікарем, який живе тим, що лізе рукою до рота своїх пацієнтів.

5/ Територіальне використання фразеологізму. Наприклад: *Wander: So schwor, as wenn de Book lamme sull /von sehr mühsamen, schwierigen Arbeiten sagt eine jüdisch - deutsche Redensart/*. Там же знаходимо синонімічну цьому фразеологізму ФО: *Es ist so schwer wie Blei*.

З вищевикладеного випливає, що фразеологічні синоніми з'являються завдяки дії двох протилежних тенденцій: втраті образної мотивованості та оновленні образу, а також завдяки посиленню емоційно-експресивного забарвлення, особливостей стилістичного використання ФО в певних мовленнєвих ситуаціях, підкресленню окремих відтінків в семантиці ФО, територіальному використанню певного фразеологізму.

5. Фразеологічна антонімія

Одним із кроків у розвитку досліджуваних ФО є виникнення фразеологізмів-антонімів. Суть фразеологічної антонімії полягає в полярному протиставленні значень ФО при їхній семантичній спільності [434, 202]. Полярність і спільність семантики є обов'язковими для визначення антонімії ФО. Ті фразеологізми, що не мають спільності в семантиці, не виявляють і полярності, наприклад: *etw. schwarz/schwarz in schwarz/ sehen - etw. in rosarotem /rosigem/ Licht sehen*. Дані ФО співвідносяться за загальним значенням *сприймати щось* і протиставляються за конкретними полярними значеннями *погано сприймати - добре сприймати*. Також обов'язковою характеристикою фразеологічних антонімів є їх належність до однієї частини мови: субстантивними фразеологічними антонімами є фразеологізми *dicke Luft - reine Luft*, дієслівними - *auf großem Fuße leben - zur Not leben*.

Фразеологічними антонімами вважаються одноструктурні та різноструктурні ФО з протилежними конкретними і спільними загальними значеннями, які відносяться до однієї частини мови [39, 105].

Різноманітні сторони життя є джерелом виникнення виразів *eine / weiße/reine/saubere Weste haben - keine weiße/reine/saubere Weste haben, einen Fleck auf der /weißen/ Wette haben* послужили фразеологічні компоненти, що означають предмети побуту; розвиток мистецтв спричинив виникнення ФО: *die erste Geige spielen - die zweite Geige spielen*; в наш час інтенсивність евфемістичного процесу в фразеології зміщується в бік політичних і соціальних мотивів, що є причиною виникнення фразеологізмів: *das falsche Gesangsbuch haben - das richtige Gesangsbuch haben*; з розвитком науки і техніки пов'язана поява фразеологічних антонімів таких як - */eine/ Antenne für etw. haben - keine Antenne für etw. haben; das ist meine Blutgruppe - das ist nicht meine Blutgruppe*; розвиток транспортних засобів послужив причиною виникнення ФО: *im falschen Zug*

sitzen - im richtigen Zug sein.

Результати історичного аналізу фразеологізмів дозволяють стверджувати, що основна маса ФО антонімізується внаслідок появи в структурі антонімічного фразеологізму компонента з протилежним значенням, наприклад: *auf dem richtigen Dampfer sein - auf dem falschen Dampfer sein; ein warmes Herz haben- ein kaltes Herz haben; im Vordergrund stehen - im Hintergrund stehen.*

Причиною виникнення антонімічних фразеологізмів може бути наявність в їхньому складі елементів, що відносяться до неповнозначних частин мови, але з допомогою яких в контексті створюється полярність ситуацій або явищ. Прикладом служать антонімічні ФО: *ins Geleise bringen - aus dem Geleise bringen.*

Процес антонімізації посилюється потребою в стилістично маркованій ФО: *jmdn. auf der Latte haben/salopp/ - jmdn. über den grünen Klee loben/ugs./.*

Антонімічні фразеологізми виникають також як авторські утворення, наприклад ФО *der Apfel rollt oft weit vom Stamm* [399, 11], що виникла на основі ФО *der Apfel fällt nicht weit vom Stamm.*

Таким чином, утворення фразеологічних антонімів є результатом тісної взаємодії інтралінгвістичного та екстралінгвістичного факторів. Антоніми виникають одночасно внаслідок метафоричного переосмислення вільних словосполучень в одній ситуації або в одній сфері діяльності як відбиття двох протилежностей тієї самої дії або стану, підтверджуючи закон про те, що протилежні поняття, як правило, народжуються паралельно [149, 9]. Фразеологічні антоніми можуть виникати й неодноразово. У появі другого антоніма у фразеологічній антонімічній парі важливу роль відіграє семантична аналогія за контрастом [4], коли під впливом структурно-семантичної моделі одного фразеологічного виразу з'являється інший внаслідок чого незаповнене місце в парі фразеологічних антонімів може з часом заповнитися, наприклад: *Sanders: seinen guten Tag*

haben - Duden: keinen guten /seinen schlechten/ Tag haben. Ми вважаємо, що фразеологічні антоніми виникають не як заперечення того чи іншого предмета, його ознаки чи дії, а як результат пізнання цього предмета з протилежного боку, визначення протилежної якості, дії чи характеристики.

6. Варіювання фразеологічних одиниць

Трансформацію ФО не слід ототожнювати з фразеологічним варіюванням. У розумінні структурних варіантів ми поділяємо точку зору І.І.Чернишової, яка визначає їх як “варіації матеріального складу фразеологізмів, що пов'язуються із змінами слів форм лексичного складу компонентів та деяких структурних варіювань і не торкаються внутрішньої організації матеріального складу одиниць” [355, 98]. В сучасній лінгвістиці варіювання розглядається як фундаментальна властивість мови. Ця проблема набуває особливо важливого значення для вивчення функціонування мови, а також її розвитку і змін під впливом інтрамовних факторів. Варіювання - найяскравіший вияв постійного еволюційного розвитку мови.

Варіювання ФО в діахронічному аспекті є предметом розгляду цілого ряду робіт [131; 136; 196; 244; 331; 355 та ін.]. Дослідження варіантності ФО є важливим не лише в аспекті особливостей варіантів, а й у тісному зв'язку з процесом фразеотворення як одного із шляхів збагачення і розвитку фразеологічного складу мови. Зв'язок проблеми фразеотворення і варіювання ФО виявляється в тому, що формування нових одиниць може зумовлюватися порушенням структурно-семантичної тотожності [331]. Ми поділяємо точку зору Н.А.Стебелькової, яка вважає, що “тотожність ФО при варіюванні її лексичного складу і структури заснована на сукупності константних складових ФО як у плані змісту, так і в плані вираження” [331, 83]. Інакше кажучи, при варіюванні ФО передбачається наявність подібних сегментів у плані змісту.

У лінгвістичній літературі проблема розвитку варіювання ФО трактується неоднозначно. В.М.Мокієнко на великому діалектному матеріалі показує шляхи розвитку фразеологізмів від широкого варіювання до нормованого вжитку [244, 9-18]. Цієї ж точки зору дотримується А.Г.Владимирцева, Т.А.Коротких, М.Ф.Палевська. На думку інших дослідників, ФО розвивається від інваріантності до варіантного ряду [10; 209].

І.П.Карпова вважає, що питання про варіантне /неваріантне виникнення ФО не можна вирішувати однозначно. У випадках безсумнівного авторського походження ми маємо справу з неваріантним виникненням ФО. Аналогічної точки зору дотримується Л.П.Терентьєва. Вона вважає, що в процесі формування цілісного фразеологічного значення виявляється можливість варіювання компонентного складу фразеологізмів, тобто їм властивий перехід від одноманітності до різноманітності [339, 23]. Варіантність зумовлює виникнення двох протилежних тенденцій: уніфікації лексичного складу ФО, з одного боку, та постійних формальних змін, з іншого [136, 145]. Наш фактичний матеріал повністю підтверджує це положення. Варто зазначити, що “розвиток засобів вираження в мові не носить в багатьох випадках односпрямованого характеру як в окремій мові, так і в загальнолінгвістичному плані” [104, 41]. Досліджуючи закономірності розвитку фразеологічного складу, необхідно враховувати складний, непрямолінійний, суперечливий характер процесів розвитку.

Варіюванню в процесі розвитку підлягають різні компоненти ФО. Кількісне зіставлення варіювання компонентів на різних етапах розвитку фразеологічного складу німецької мови являє собою цікаву картину.

Фразеологічному складу початку 19 століття властиві такі типи структурного варіювання:

1/ Варіювання числа іменників: *die Hand oder die Hände mit im Spiel haben*.

2/ Варіювання числа іменника і його зменшувальної форми: *einer*

Sache eine Farbe, ein Färbchen anstreichen; es hängt an einem Haar oder an einem Härchen.

3/ Варіювання відмінкової форми іменника: *sich ein Leid oder ein Leides antun.*

4/ Варіювання морфологічної структури іменника: *einem einen Wischer / Wisch geben.*

5/ Варіювання іменника з артиклем/присвійним займенником: *ein Fest mit j-m haben oder sein Fest mit j-m haben; die /oder seine/ Hand im Spiel haben bei etw.*

6/ Варіювання іменника з артиклем та без артикля: *die Hand oder Hand übers Herz legen.*

7/ Варіювання прийменників у мовленнєвих конструкціях: *aus oder mit, von / ganzem /vollem, tiefstem, überströmendem, innerstem/ Herzen.*

8/ Варіювання прийменникової та безприйменникової конструкції: *j-s Herz rühren oder j-n ans Herz, an j-s Herz rühren.*

9/ Варіювання синтаксичної конструкції: *ein hartes /oder steinernes, eisernes/ Herz haben, ein Herz von Stein haben.*

10/ Варіювання розміщення компонентів: *den Leuten in die Mäuler oder in die Leute Mäuler kommen.*

11/ Варіювання форми дієслова: *das Maul hängen oder das Maul hängen lassen.*

12/ Словотворче варіювання: *einem eine Nase drehen oder andrehen; Gift und Galle ausspeien/speien.*

13/ Варіювання повної і скороченої форми фразеологізму: *im trüben Wasser fischen oder im trüben fischen.*

Таким чином, у фразеологічному складі початку 19 століття широко представлені різноманітні типи структурного варіювання ФО: морфологічні, синтаксичні, квантитативні, що свідчить про те, що

структурне варіювання матеріального складу ФО є невід'ємною властивістю фразеологізмів. Аналіз зіставлення варіювань двох найбільш віддалених у нашому матеріалі зрізів показав, що потенції структурної варіантності поступово звузились. Крім вищенаведених до них входять також:

1/ Фонетичні варіанти: *j-n auf der Pi/e/ke naben*.

2/ Орфографічні варіанти: *es siehet/sieht/übel aus, es stehet/steht/ übel mit der Sache*.

3/ Види граматичного варіювання:

а/ варіювання ступенів порівняння прикметників: *kleine/kleinere Brötchen backen /müssen/; es ist hohe/ /die/ höchste/ allerhöchste Zeit*;

б/ варіювання узгодженого та неузгодженого означення: *etw. wie sauer oder saures Bier anpreisen*;

в/ варіювання заперечення: *nicht um ein Haar/um kein Haar*;

г/ різноманітні варіювання форми дієслова: *mit j-m/etw. das Große Los ziehen/gezogen haben*.

Динамізм структурної організації досліджуваних фразеологізмів залежить від типу семантичної організації ФО. Передумовою для відносної свободи синтаксичних та морфологічних перетворень є ізоморфізм плану вираження та плану змісту фразеологічної структури, самостійність загальнокатегоріальних та індивідуальних ознак компонентів. Різним узуальним перетворенням піддаються в процесі розвитку семантично членими фразеологізми. Звернемося до прикладів, які демонструють конкретні шляхи синтаксичної і морфологічної змінюваності ФО в процесі свого розвитку: *Sanders: einem Affen Zucker geben – Duden: j-s /oder seinem/ Affen Zucker geben; Campe: die Hungerpfoten saugen - Duden: an den Hungerpfoten saugen*.

Одним із видів структурних перетворень є номіналізація предикативних конструкцій, наприклад: *Campe: lustige Brüder - Duden: Bruder Lustig; Campe: ein Kind des Glückes - Duden: ein Glückskind*.

Розвиток одних структурних варіантів йде в напрямку від одноваріантної до дво- і більш варіантної форми, наприклад: *Campe: es ist Hopfen und Malz an ihm verloren* - *Duden: bei /seltener/ an j-m ist Hopfen und Malz verloren*. *Campe: einem mit gleicher Münze bezahlen* - *Duden: j-m etw. mit / in gleicher Münze heimzahlen*. І навпаки, від двоваріантної форми до одноваріантної: *Wander: ein Pflaster für / auf seine Wunde* - *Duden: ein Pflaster auf j-s Wunde*.

Тенденція до економії мовленнєвої діяльності реалізується в квантитативних фразеологічних варіантах, утворених відсіканням одного або кількох компонентів вихідної ФО без шкоди для її семантики. Наприклад: *Campe: den alten Adam aus - und den neuen anziehen* = *Duden: den alten Adam ausziehen*; *Campe: seine Haut selbst zu Markte tragen* = *Duden: seine Haut zu Markte tragen*.

Динамізм структурної організації фразеологізмів виявляється також у тенденції до лексичного стягування компонентів. Семантичний рух по лінії ФО - слово усуває діалектичне протиріччя між роздільнооформленістю структури ФО та цілісністю її семантики. Мова в цьому випадку йде про дефразеологізацію фразеологізму, наприклад: *Campe: einem das Zweichfell erschüttern /ihn heftig lachen machen/* — *Duden: zweichfellerschütternd / a/ /von Lachen/ sehr heftig, b/ zu heftigem Lachen reizend/*; *Wander: heim fahren /ins ewige Leben/* - *Duden: heimfahren /sterben/*; *Campe: lustige Bruder - Personen, die auf gleiche Weise lustig gesinnt sind* - *Duden: Bruder Lustig - Leichtfuß, Liederlich /veraltend, scherzh.: lebenalustiger Bursche/*.

Як видно з прикладів, компоненти ФО демонструють під час розвитку високу здатність до морфологічної та синтаксичної змінюваності, що дозволяє нам не погодитися з думкою окремих лінгвістів, які вважають характерною рисою фразеологічної номінації суворо фіксований порядок слів і неможливість синтаксичних варіювань [371, 48]. Подібні думки зустрічаємо у Л.Ф.Єршової-Беліцької: у фразеологічних утвореннях

роз'єднання компонентів або субституція є неможливим [139, 25]. І.С.Торопцев також вважає важливою рисою будь-якого фразеологізму "відсутність живих синтаксичних зв'язків між його компонентами", "неможливість їхнього синтаксичного членування" [341, 6].

Одним із найпоширеніших видів варіювання є лексичні варіації ФО, які ведуть до утворення лексичних варіантів або структурних синонімів. Структурні синоніми ми спеціально розглянемо в наступному параграфі, бо вважаємо, як і багато інших лінгвістів, проблему розмежування синонімії та лексичного варіювання дуже актуальною. Обмежимося визначеннями названих явищ, у яких очевидними стають їхні відмінності. Під лексичною варіантністю ми розуміємо зміни лексичного аспекту ФО, які не порушують їхньої семантичної ідентичності [105; 244; 258; 355]. Фразеологічні варіанти, на відміну від фразеологічних синонімів, не мають системно значущих семантичних відмінностей, їхня семантична тотожність заснована на константності сигніфікативно-денотативного аспекту значення та образної структури. У тому випадку, коли внаслідок заміни компонентів виникають семантичні, стилістичні та територіальні відмінності, маємо явище структурної фразеологічної синонімії [384, 77].

Лексичне варіювання має системний характер, наприклад: *Campe: in keiner guten Haut stecken /keinen gesunden Körper haben, häufig von Krankheit befallen werden/ - Duden: in keiner guten/gesunden Haut stecken /oft krank werden, kränkeln/*. Досліджуваний матеріал спростовує думку тих лінгвістів, які вважають, що "фразеологічні компоненти втратили всі лексико-граматичні властивості слова" [257, 26] і "складаються завжди з тих самих компонентів, і, як правило, мають непроникливу структуру" [364, 24].

Системний характер лексичного варіювання виявляється у створенні фразеологічних серій, які вміщують фразеологізми, подібні за функціональною належністю, емоційним забарвленням тощо. У цьому випадку мова йде про структурні синоніми, наприклад: *Campe: das geht,*

führt, dringt durch Mark und Bein - Duden: *j-m durch Mark und Bein /ugs. scherzh./durch Mark und Pfennig gehen, dringen; Campe: einen Fuß im Grabe haben* - Duden: *mit einem Fuß /Bein im Grabe /geh./ am Rande des Grabes /stehen/; Duden: etw. stehet auf tönernen/ schwachen/ /schwankenden//ugs./ wackligen Füßen* у.а. Члени фразеологічних серій при збереженні тотожності предметно-логічного значення відрізняються неадекватністю образної основи, несуть додаткову інформацію, яка стосується конотативного аспекту семантики ФО. Отже, варіювання матеріального складу ФО німецької мови досліджуваних періодів відображає не лише багатство мови в виборі влучних засобів, а й свідчить про конкурентну боротьбу за місце в мовній системі. В розвитку фразеологічного складу діють дві тенденції: зняття варіювання, з одного боку, і створення нових фразеологічних серій, з іншого. Фразеологічні серії розширили свій обсяг в процесі існування, паралельно відбувається скорочення фразеологічних серій. Аналіз фразеологічного матеріалу дає можливість виділити такі шляхи поповнення фразеологічних серій:

1/ Поява нового фразеологічного варіанта завдяки архаїзації ФО, що вживалася на початку 19 століття:

Campe:	Duden:
<i>eine Schlange im Busen tragen</i>	<i>eine Schlange am Busen nähren</i>
<i>einem den Schwären aufstechen</i>	<i>eine Eiterbeule aufstechen</i>
<i>das Messer steht ihm an der Kehle</i>	<i>j-m sitzt das Messer an der Kehle</i>

2/ Скорочення кількості членів фразеологічних серій, що були в ужитку на початку 19 століття:

Campe:	Duden:
<i>einem Sand/Staub in die Augen streuen</i>	<i>j-m Sand in die Augen streuen</i>
<i>einem ein Bein unterschlagen, ein</i>	<i>j-m ein Bein stellen Bein stellen, ein Bein vorhalten</i>

3/ Збільшення в процесі розвитку досліджуваних фразеологізмів

кількості членів фразеологічних серій:

а/ при збереженні ФО, яка вживалася на початку 19 століття:

Campe:

einem das Fell gerben

Duden:

j-m das Fell gerben/versohlen

б/ завдяки архаїзації ФО:

Campe:

Es ist, um auf die Palme zu klettern

Duden:

Es ist, um auf die Akazien(Palme) zu klettern;

*die Augen voll Wasser/Tränen/haben - feuchte/nasse Augen bekommen/haben;
sich die Augen ausweinen*

Конкуруючі варіанти виникають внаслідок впливу лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. До лінгвістичних факторів належить тенденція до експресивності мовних одиниць, до диференціації фразеологічної семантики, дія аналогії /парадигматичної та синтагматичної/, різноманітність структурних потенцій мовної системи та її перебудова в процесі розвитку. Екстралінгвістичними факторами є культурно-історичні, прагматичні, психологічні причини, що ведуть до модернізації фразеологізмів.

Ми не погоджуємося з А.С.Аксамитовим, який вважає, що в зв'язку з слабкою змінюваністю фразеологічного складу виявити в ньому помітні зміни можна лише за допомогою глибокого вертикального зрізу, порівнюючи ФО, які далеко відстають одна від одної на "часовій фразеологічній осі" [10, 80]. Досліджуваний матеріал свідчить про протилежне. Діахронічний аналіз фразеологізмів на протязі майже двох століть показав невід'ємні властивості досліджуваного фразеосемантичного поля, а саме, - мобільність його фразеологічного складу, здатність до постійних змін у процесі функціонування. Отримані факти підтверджують правильність висунутого окремими дослідниками

положення про те, що стійкість ФО не є їхньою константною характеристикою, вона має відносний характер.

6.1. Варіативність ФО в змістовному та формальному аспектах

Суттєвим аспектом проблеми розвитку ФО є зміна існуючих ФО з широкою амплітудою формальних трансформацій, а також семантичних змін.

В сучасній лінгвістиці варіативність розглядається як фундаментальна властивість мови. Дана проблема набуває особливо важливого значення під час вивчення функціонування мови, а також при вивченні внутрішньомовних факторів змін і розвитку мови. Варіативність – яскравий прояв постійного еволюційного руху мови.

В.М.Солнцев розглядає “варіативність як загальну властивість, закладену в “устрій” мовної системи, як спосіб існування і функціонування всіх без винятку одиниць мови” [328, 32].

Вивчення стійкості і варіативності ФО в змістовному і формальному аспектах, їхньої ролі в еволюції фразеологічного складу відносно мовних станів у різні історичні періоди є проблемою, яка ще не мала достатнього висвітлення при дослідженні розвитку фразеологічного складу німецької мови. Окремі аспекти цієї проблеми були досліджені на матеріалі російської, англійської, французької та інших мов.

Варіантність ФО в плані вираження розглядається як проблема варіативності ФО. Варіантність ФО в діяхронічному аспекті розглядається в цілому ряді робіт [131; 136; 196; 244; 331; 355 та ін.]. Дослідження варіантності ФО є важливим як в аспекті особливостей /типології/ варіантів, так і в тісному зв’язку з процесами фразотворення як одного з шляхів збагачення і розвитку фразеологічного складу мови. Вивчення проблеми варіантності ФО в діяхронічному аспекті тісно пов’язується з проблемою тотожності ФО. Зв’язок проблеми фразотворення і варіювання

ФО виявляється в тому, що формування нових одиниць може обумовлюватися порушенням структурно-семантичних тотожностей [331]. Не вдаючись у подробиці даної проблематики, яка не входить до завдання нашого дослідження, ми поділяємо точку зору Н.А.Стебелькової, яка вважає, що «тотожність ФО при варіюванні її лексичного складу і структури базується на сукупності константних складників ФО як в плані змісту, так і в плані вираження» [331]. Інакше кажучи, при варіюванні ФО передбачається наявність подібних сегментів у плані вираження /в цьому випадку мається на увазі: узагальнення структурної організації фразеологізму та часткове співпадання лексичних компонентів/. Семантична тотожність ФО базується на константності предметно-логічного значення ФО.

У лінгвістичній літературі трактування проблеми розвитку варіантності ФО є не однозначним. В.М.Мокієнко на значному діалектному матеріалі показує шляхи руху фразеологізмів від початкової широкої варіантності до нормованого вжитку [244, 9-18]. Він підкреслює, що «еволюція ФО уявляється як рух від варіантного різноманіття до компонентного одноманіття, від «антинорми» – до норми, а не навпаки» [247, 33]. Цієї ж точки зору дотримується А.Г.Владімірцева, Т.А.Коротких, М.Ф.Палевська. На думку інших дослідників, ФО рухається від інваріантності до варіантного ряду [10; 210].

І.П.Карпова вважає, що питання про варіантне/безваріантне походження ФО не можна вирішити однозначно. У випадках безсумнівно авторського походження ФО ми маємо справу з їхнім безваріантним походженням. Аналогічної точки зору дотримується Л.П.Герентьєва. Вона вважає, що “поряд з формуванням у них /ФО/ цілісної семантики виявляється можливість варіювання їхнього компонентного складу, тобто для них є характерним шлях від одноманіття до різноманіття” [339, 23]. В.Ф.Донской пише, що “під час розвитку варіантності очевидними є дві протилежні тенденції: уніфікація лексичного складу фразеологічних

одиниць, з одного боку, і постійні формальні зміни, з іншого” [136, 145]. Наш матеріал повністю підтверджує це положення. Варто відзначити, що “розвиток засобів вираження в мові не носить у багатьох випадках однонаправленого характеру як в середині окремої мови, так і в загальнолінгвістичному плані” [104, 41]. При дослідженні закономірностей розвитку фразеологічного складу необхідно враховувати складний, непрямолінійний, суперечливий характер процесів розвитку.

Зміни в рамках тотожності можуть торкатися не тільки формально-структурного аспекту позначуваного, а й семантики ФО. Можливість варіювання плану змісту в теорії фразеології виражається в різних випадках як допущення образного зсуву, експресивних і стилістичних нарощень, виникнення відтінків значення, а також розвитку багатозначності. Особливий інтерес викликає у дослідників динамічний аспект фразеологічної багатозначності.

Як відомо, полісемія – одна з глибинних сторін мови, базується на асиметрії мовного знака. Здатність мовного комплексу до багатозначності є головним законом у мовному розвитку [121, 3-4]. Тому багатозначність розглядається багатьма дослідниками як об’єктивний показник розвитку мови і фразеологічного складу [131; 136; 259; 272 та ін.]. У вирішенні питання про семантичну структуру багатозначних фразеологізмів як результату мовного розвитку в лінгвістичній літературі єдності думок поки що немає. Одні дослідники дотримуються думки, що розвиток багатозначності – результат вторинної метафоризації, інші вважають, що в основі всієї полісемії лежить тип паралельної метафоризації. І.І.Чернишова, А.В.Кунін, А.Г.Назарян припускають утворення фразеосемантичних варіантів шляхом як паралельного, так і послідовного переосмислення. У розвитку словникового складу полісемія відіграє важливу роль, оскільки більшість найвживаніших повнозначних слів полісемантичні.

Постає питання: яку роль відіграє полісемія в розвитку фразеологічного складу? А.Г.Назарян підкреслює, що питома вага багатозначних стійких сполучень у фразеологічному фонді французької мови значно збільшилася [259, 53-58]. В.Ф.Донской, С.Н.Плотнікова визнають за полісемією значну роль у формуванні динамічної фразеологічної системи англійської мови [137, 22-24]. М.Ф.Палевська стверджує, що протягом свого функціонування в мові ФО, як і слово, обростає значеннями. А основною тенденцією розвитку фразеології російської мови 18 століття, яка послідовно виявлялася і в сучасній російській мові, на її думку, є розвиток та ускладнення семантичної структури ФО [271, 347]. А.С.Аксамитов, який досліджував фразеологічний склад білоруської мови в розвитку, полемізуючи з М.Ф.Палевською, вважає, що в ході свого розвитку ФО “не обростає значеннями подібно слову, а намагається замінити своє первісне образне значення в процесі функціонування новим, що приводить до його зміщення в позначенні того чи іншого поняття” [10, 23]. Дослідження О.А.Дмітрієвої показало, що розвиток багатозначності у деяких ФО іде паралельно з перетворенням інших одиниць із полісемантичних в моносемантичні. Аналіз лінгвістичної літератури свідчить про те, що факт розвитку багатозначності у ФО визнається багатьма дослідниками. Однак на питання про те, наскільки важливою є роль полісемії в розвитку фразеологічного складу, однозначної відповіді не існує.

М.А.Бородіна, В.Г.Гак відносять до результатів семантичних змін не тільки появу і зникнення слів та значень слів, виникнення багатозначності, але й синонімізацію, омонімізацію [66]. Синонімізація, омонімізація як об’єктивні показники розвитку фразеології, розглядаються в дисертаційних дослідженнях А.С.Аксамитова, В.Ф.Донського, С.В.Лесіної та ін.

В.Ф.Донской досліджує виникнення фразеологічних синонімів і пов’язаний з ним процес формування системних відношень у межах

досліджуваної ним фразеологічної мікросистеми. Основною лінією розвитку, на його думку, є диференціація за семантико-стилістичними і емоційно-експресивними ознаками, а також за образною основою і компонентним складом [136, 126]. А.С.Аксамитов виділяє одну з тенденцій розвитку – рух від одиничної ФО до синонімічного ряду [10, 6].

Уявляється цікавим вивчення питання: наскільки продуктивним є семантичний розвиток як один з засобів номінації на рівні ФО? Так, І.П.Карпова, досліджуючи розвиток ФО з компонентами *hold* і *keep* на протязі останніх шести століть, приходять до висновку, що семантична структура є областю, яка найбільшою мірою підлягає змінам: біля 90% ФО. В тому числі і найпрадавніше, мають зараз ті ж значення, що й під час свого виникнення [170].

Розвиток фразеологічної конотації як складового елемента значення ФО розглядається авторами, в основному, в еволюції одного складового елемента, а саме, стилістичного статусу ФО. Нормативно-стилістичну переоцінку фразеологізмів А.В.Прошин та О.І.Дмитрієва вважають об'єктивним показником розвитку ФО. А.В.Прошин пов'язує характер стилістичної переоцінки з загальною тенденцією розвитку літературної мови в певний період її історичного розвитку. Процес демократизації в багатьох мовах значною мірою визначає активність просування нелітературних та позалітературних елементів до кордонів літературної мови, цим пояснюється зростання стилістичного статусу раніше грубих фразеологізмів [131; 291]. Поява нового стилістичного синоніма сприяє стилістичній переорієнтації інших членів синонімічного ряду [291, 17]. Цей висновок свідчить про взаємозв'язок та взаємообумовленість ФО, що підтверджує їхню системність.

Семантичні процеси, що детермінують розвиток фразеологічної системи, можуть аналізуватися в трьох аспектах: 1) форма семантичних змін; 2) причини семантичних змін; 3) результати семантичних змін. Цей комплексний аналіз семантичних процесів розробили М.А.Бородіна,

В.Г.Гак [66]. Вчені підкреслюють, що, незважаючи на скептичне ставлення деяких дослідників до таких “традиційних” форм семантичних змін, як розширення, звуження значень, енантіосемія, розвиток сучасної теорії знака та семіотики підтверджує правильність їхнього виділення [66, 15]. Це підтверджується існуючими дослідженнями в діахронічній фразеології [111; 119 та ін.]. Проте звертає на себе увагу суперечливість думок дослідників стосовно тенденцій таких семантичних змін, як звуження та розширення семантичної структури фразеологізмів однієї мови. Так, Ф.Г.Гусейнов пов’язує розвиток семантичної структури ФО з процесом розвитку їхніх дистрибутивних зв’язків. На його думку, фразеологізми об’єднуються загальним процесом індивідуалізації оточення і тенденцією до звуження їхньої семантичної структури [118, 26]. Подібні спостереження знаходимо у В.Г.Дідковської [130, 86]. А.М.Бабкин відзначає протилежну тенденцію, він визнає за фразеологізмами збільшення діапазону їхньої сполучуваності і контекстів використання [33, 20]. Уявляється, що суперечливість отриманих результатів вимагає подальшої поглибленої розробки даної проблеми.

6.2. Формально-структурне і структурно-семантичне варіювання ФО

Варіативність фразеологічного складу є характерною рисою його системного буття та змін. Зіставний аналіз фразеологічного складу двох синхронних зрізів дозволяє констатувати, що найрозповсюдженішим видом варіювання матеріального складу ФО є лексичні трансформації ФО, які кваліфікуються нами також як фразеологічні новації.

Результатом варіювання матеріального складу ФО є утворення фразеологічних серій, до яких входять ФО, об’єднані загальним компонентом та структурною подібністю. Наведемо приклади: *Campe: er muß die Hand immer in der Tasche oder im Beutel haben; einen harten Kopf, Sinn, Nacken haben; aus der Haut springen oder fahren wollen; einen ins Garn*

locken oder ziehen u.a. У зв'язку з цим не можна не погодитися з думкою Т.А.Коротких про існування тенденції до певного обмеження варіантності в області фразеології шляхом витіснення варіантних форм ФО з мовного узусу [196, 115]. Кількісні дані нашого дослідження підтверджують протилежне.

Лексичні заміни компонентів ФО ведуть до утворення лексичних варіантів або структурних синонімів. Не вдаючись до проблеми розмежування структурної синонімії та варіантності в фразеології, яка відноситься до спірних проблем фразеологічної теорії, зазначимо, що в даній роботі при розгляді варіантності ФО ми поділяємо точку зору тих вчених, які вважають, що інваріант повинен бути присутнім в обох аспектах варіантів як в плані вираження, так і в плані змісту [111; 210; 297 та ін.]. Під лексичною варіантністю ФО ми розуміємо трансформації лексичного аспекта ФО, які не порушують їхньої семантичної тотожності [105; 244; 258; 355]. На відміну від фразеологічних синонімів фразеологічні варіанти не мають системно позначуваних семантичних відмінностей, їхня семантична тотожність базується на константності сигніфікативно-денотативного аспекту значення і образної структури. У тому випадку, коли заміна компонента має наслідком семантичні, стилістичні і територіальні відмінності в порівнянні з базовим комплексом, ми, слідом за І.І.Чернишовою, розглядаємо дані ФО в якості структурних фразеологічних синонімів [384, 77]. Варіюванню в процесі розвитку піддаються різні повнозначні компоненти ФО.

Найпродуктивнішим видом лексичного варіювання є варіювання дієслівного компонента. Варіативність іменників збільшилася незначно. Однією з причин, яка зумовлює таку кількісну різницю, є категоріальна відмінність у значеннях іменникової та дієслівної лексики, відмінність їхньої номінативної та синтаксичної функцій. Дієслова позначають процесуальні ознаки предметів. З точки зору Є.С.Кубрякової, “дієслово можна розглядати не тільки як позначення різних процесів, дій, станів і

т.п., а як позначення ситуацій, що стосуються опису видів людської діяльності і стану справ” [201, 74]. Значно зросла активність прикметника. Збільшилась також кількість фразеологічних серій з комбінованою варіативністю, що свідчить про збільшення тенденції до ускладнення варіювання матеріального складу ФО.

Аналіз варіативності дієслівних компонентів свідчить про те, що в процесі розвитку фразеології зростає утворення фразеологічних серій з узагальнено-абстрактними дієсловами *sein, haben, bekommen, kriegen, geraten, kommen, nehmen, bringen, treiben, machen, tun, halten, ziehen, sitzen, führen, drehen, fallen, treten, hängen* і т.д. Фразеологічні одиниці, що входять до складу таких серій, кваліфікуються нами як синонімічні аспектні одиниці і частково відрізняються одна від одної за формою та значенням. Ця відмінність має регулярний характер – чергування дієслів відповідає чергуванню граматикалізованих значень стану, початковості, каузативності, термінативності і т.п. [294, 128]. Наведемо приклади: *Duden: jmdn. durch die Mangel drehen /in die Mangel nehmen/ in der Mangel haben; auf die Brautschau gehen/auf Brautschau wollen/Brautschau halten; aus allen Hammeln fallen /stürzen/gerissen werden* у.а. Таким чином, для розвитку фразеологічного складу характерним є ускладнення системно-таксонімічних відношень, що виявляється в створенні гнізд близьких фразеологізмів, які надзвичайно диференційовано позначають різні граматичні аспектуальні характеристики, мають різні валентно-дистрибутивні показники. Дана тенденція співпадає з диференційним і конкретизуючим направленням розвитку фразеологічної семантики.

Підвищена дієслівність німецької фразеологічної системи виявляється в зростанні в процесі розвитку варіативності дієслівного компонента і відповідно позначає підвищення семантичного членування ФО, оскільки “багатократне повторення компонента в складі різних ФО підвищує вірогідність його семантичного обособлення /семантичної

автономності/ і відповідно – семантичного членування фразеологічних одиниць, до яких входить цей компонент” [294, 128].

Доказом зростаючого ступеня семантичного членування і, відповідно, регулярності фразеологічного складу сучасної німецької мови в процесі її розвитку служить наступне положення Д.О.Добровольського: “Чим розвиненіша в мові варіативність фразеологізмів, тим регулярніша фразеологічна система в цілому. Навпаки, відсутність варіантів є ознакою унікальності, асистемності” [134, 48]. При цьому під регулярністю слід розуміти експлікацію якого-небудь феномена в системі мови [115, 65].

Нам уявляється цікавою точка зору Н.А.Стебелькової, згідно з якою варіювання має поліфункціональну природу і виконує в системі мови дві функції: функцію породження надмірності плану вираження ФО та функцію диференціації форм плану вираження ФО [331, 168]. Досліджуваний матеріал приводить нас до висновку про те, що в процесі розвитку лексична варіативність ФО не звужується, а навпаки, розширюється, і в цьому процесі переважає функція диференціації форм плану вираження ФО. Таким чином, переважає тенденція до утворення фразеологічних структурних синонімів. Їхній розвиток обумовлюється потребами комунікації в більш тонкій та ускладненій деталізації позначуваних понять. Є.І.Діброва бачить розуміння сучасних процесів варіювання в генезисі їхньої семантики [129, 9]. Наш матеріал повністю підтверджує це положення. Динаміка варіативних відношень, діапазон лексичної варіативності ФО прямо і безпосередньо стосується еволюції фразеологічної семантики.

Номінативна і експресивно-оцінна функції перебувають в різних кількісних відношеннях в семантиці фразеологізмів [295, 8-11]. Простежимо на конкретних прикладах варіативність матеріального складу існуючих одиниць, а також виникнення нових фразеологічних серій та реалізацію даних функцій.

Діалектика кількісно-якісних відношень у фразеологічному варіюванні виявляється в існуванні напрямку інтенсивного розвитку фразеологічної семантики. Звернемося до прикладів: *Duden: etw. fällt/springt (jmdm.) ins Auge/in die Augen; jmdm. wird der Boden unter den Füßen zu heiß/jmdm. brennt der Boden unter den Füßen; ein Gesicht machen wie drei/sieben/acht/vierzehn Tage Regenwetter; jmdm. den Handschuh hinwerfen /vor die Füße werfen/ ins Gesicht schleudern, werfen u.a. Campe: die Maske ablegen - Duden: die Maske fallen lassen /von sich werfen; Campe: glühende Kohlen auf eines Haupte sammeln - Duden: feurige Kohlen auf jmds. Haut sammeln* u.a. У наведених прикладах варіювання компонентного складу ФО приводить до інтенсифікації внутрішньої форми і, відповідно, до посилення конотативного аспекту фразеологічного значення.

Завдяки лексичній варіативності ФО мова отримує можливість виражати усі відтінки думки. Наприклад: *Duden: genug/viel auf dem Buckel haben; aus hartem/härterem /feinem/ feinerem /größerem/ geringen Holz (geschnitzt) sein; in seinem/im richtigen Fahrwasser sein u.a. Campe: er hat oder führt eine geschickte Feder, eine hurtige Feder – Friederich: eine flüssige Feder haben /od. schreiben/ od. eine gewandte od.flotte Feder führen.*

Лексичне варіювання ФО має системний характер, воно виражає змістовний зв'язок і залежність між членами фразеологічних серій. Введення нових компонентів вносить нові відтінки в рамках вже відомого значення або викликає новий ефект в асоціативному відношенні.

Варіативність матеріального складу ФО в процесі розвитку є також проявом тенденції до експлікування елементів фразеологічного значення, наприклад: *Campe: in keiner guten Haut stecken /keinen gesunden Körper haben, häufig von Krankheit befallen werden/ - Duden: in keiner guten/gesunden Haut stecken /oft krank werden, kränkeln/; Campe: mit einem anderen in ein Horn blasen /mit ihm einerlei Meinung haben, einerlei Absicht haben/ - Duden: ins gleiche Horn stoßen /tuten/blasen/jmdn. in seiner Meinung unterstützen/ u.a.*

Завдяки лексичним трансформаціям у процесі розвитку зростає індивідуалізація, диференціація фразеологізмів з функціонально-стилістичним, емоційним забарвленням, що безсумнівно, збагачує мову: *Campe: das geht, fährt, dringt durch den Mark und Bein – Duden: jmdm. durch den Mark und Bein/(ugs. scherzh.) durch Mark und Bein – Duden: jmdm. durch Mark und Bein/(ugs. scherzh.) durch Mark und Pfennig gehen, dringen; Campe: einen Fuß im Grabe haben – Duden: mit einem Fuß/Bein im Grabe (geh.) am Rande des Grabes (stehen); Duden: etw. steht auf tönernen/schwachen /schwankenden/(ugs.) wackligen Füßen* у.а. Члени даних фразеологічних серій із збереженням тотожності предметно-логічного значення відрізняються неадекватністю образної основи, містять додаткову інформацію, яка стосується конотативного аспекта семантики ФО і відмічаються в Duden спеціальними помітками.

Таким чином, варіативність лексичного складу ФО є відображенням поступового розвитку фразеологічного складу сучасної німецької мови, вона є одним із шляхів збагачення фразеології. “Наявність безкінечно різноманітної варіативності – багатство високорозвинутої мови, що дозволяє виражати масу семантичних і стилістичних відтінків, важливих у процесі спілкування” [351, 18].

Лексична варіативність ФО є доказом того, що образне переосмислення фразеологізмів не приводить до повного зникнення змістовного складу компонентів у цілому фразеологічному значенні.

З позицій динамічного підходу до фразеологічного складу можна стверджувати, що фразеологічні новації різноманітні за якісними і кількісними характеристиками. Переважаючим є процес поповнення фразеологічного складу сучасної німецької мови фразеологічними неологізмами, тобто процес трансномінації уже відомих понять з метою надання їм більшої експресивності та деталізації їхньої семантики.

Наведені дані демонструють кілька суттєвих закономірностей, пов'язаних з співвідношенням старого та нового в розвитку засобів

фразеологічної номінації. Біля 3/4 фразеологічного складу 19 століття піддалися в процесі розвитку певним змінам, що свідчить про велику динамічність фразеології. Це співвідношення можна вважати коефіцієнтом кількісного розвитку німецького фразеологічного складу в 19-20 століттях. Кількісне збільшення фразеологічного складу німецької мови відображає певний напрямок розвитку, сигналізує про появу нових елементів якості.

7. Диференціація функцій ФО в процесі їх узуального й оказіонального застосування в текстах різних типів

У фразеологічних дослідженнях з'явилася значна кількість робіт, в яких автори розглядають питання як узуального, так і оказіонального використання ФО в текстах різних типів [62; 63; 73; 208; 209; 234; 337; 381; 383; 384]. Під час узуального використання фразеологізм зберігає свою традиційну структурно-семантичну основу, тобто використовується в тексті в тій формі, в якій він зафіксований у словнику. Зміни в даному випадку можуть торкнутися тільки конотативного аспекту фразеологічного значення під впливом відповідних контекстуальних умов.

Оказіональне ж застосування ФО носить нетрадиційний характер, одиничний характер і несе за собою значне варіювання формально-структурного і структурно-семантичного аспектів фразеологічного значення. Торкаючись проблеми варіантності ФО, слід уточнити наше розуміння цієї проблеми, оскільки вона інтерпретується в лінгвістичній літературі неоднозначно.

Перш за все зупинимось на відмінностях між узуальним і оказіональним варіантами ФО. Узуальне варіювання можна узагальнено уявити в вигляді двох основних інтерпретацій, які відображають широкий і вузький підходи до даної проблеми. Для вузької інтерпретації варіантності, представлені в роботах Ю.Ю.Аваліані, І.І.Чернишової, А.В.Куніна, С.Г.Гавріна характерним є обмеження сфери варіювання фразеологізмів

рамками формально-структурних змін, які не торкаються їх структурно-семантичної основи. /Пор., наприклад, *jmdm. ins Auge sehen – jmdm. ins Auge schauen*/. У даному випадку в результаті варіювання лексичних компонентів змінюється тільки роль конотативного аспекту фразеологічного значення, в той час як денотативно-сигніфікативний аспект залишається незмінним. Окрім лексичного, розрізняють також морфологічне, граматичне та інші види варіювання узуальних ФО.

Представники другого розуміння варіантності В.Л.Архангельський, В.Н.Телія, висуваючи принцип відносної узагальненості фразеологічного значення, розширяють категорію варіантності, включаючи до фразеологічних варіантів одиниці, які мають стилістичні та емоційно-експресивні відмінності і які, на наш погляд, співвідносяться як структурні синоніми. /Пор., наприклад, *sein wahres Gesicht zeigen – die Maske fallen lassen*/. Оказіональні варіанти, на відміну від узуальних, характеризуються нерегулярними перетвореннями фразеологізмів, які торкаються їх формально-структурної і структурно-семантичної основи. Засобом, що зумовлює оказіональне варіювання фразеологізмів, служать різні стилістичні прийоми для підвищення функціонально-комунікативної значущості ФО в тексті. До того ж різні стилістичні прийоми по-різному впливають на підвищення функціональної ефективності ФО в текстах різних типів.

Таким чином, важливим у даному випадку є не тільки сам факт оказіонального варіювання /перетворення/ фразеологізму, але й специфічна функція самого стилістичного прийому.

7.1. Функції узуальних ФО і контекст. Иррадіюючий вплив контексту на диференціацію функцій ФО в текстах різних типів

Дослідження узуального й оказіонального функціонування ФО привело спеціалістів-фразеологів до необхідності звернутися до вивчення

особливостей взаємодії різних структурно-семантичних типів ФО з контекстом. У лінгвістичній літературі розрізняють кілька типів контексту: контекст культури, контекст функціонування і породження одиниць, вербальний і ситуативний контекст [187, 18-19]. Найчастіше дослідники ФО оперують двома типами контексту: лінгвістичним і стилістичним [23; 148; 215]. Якщо лінгвістичний контекст як “сукупність формально-фіксованих умов, за яких однозначно проявляється зміст будь-якої мовної одиниці” [188, 47] є а) засобом розмежування ФО і змінних сполучень при тотожності їх зовнішньої форми і б) способом зняття фразеологічної полісемії, то стилістичний контекст сприяє реалізації стилістичних потенцій фразеологізмів і їх різних функцій у мовленні /тексті/. Стилiстичний контекст підвищує інформативну цінність елементів мови, яка є суттєвою як для отримувача /адресата/, так і відправника /адресанта/, який, виявляючи тим чи іншим способом інформативну цінність мовних одиниць, дотримується певного впливу на адресата.

Дослідження різних типів контексту найбільш широко представлене також у роботах А.А.Амосової і А.В.Куніна. А.А.Амосова розуміє під контекстом “сполучення семантично реалізованого слова /тобто слова, відносно реалізації якого контекст вичленовується/ з вказівним мінімумом /тобто елемента мовленнєвого ланцюга, який несе семантичну вказівку/” [19, 28]. На основі даного визначення автор виділяє чотири типи контексту і їх різновиди: “змінний” контекст, “постійний” контекст, “напівпостійний” контекст або “узуально-обмежений” контекст і “усталений” контекст.

По-іншому класифікує й інтерпретує контекст А.В.Кунін [207]. Відправним пунктом автора в розробці контексту, в якому функціонує ФО, стало положення про те, що структурно-семантичні властивості фразеологізмів в системі мови недостатньою мірою розкривають їх виразно-образотворчі властивості. А.В.Кунін вводить такі поняття, як контакна і дистантна сполучуваність, а також співвіднесеність і

приєднання, та визначає стилістичний контекст як “актуалізатор”, який вичленовується на основі сполучуваності, співвіднесеності або приєднання в відношенні семантично реалізованої в мовленні ФО” [207, 9]. Аналіз необхідного і достатнього мінімуму контекстуального оточення, тобто необхідного і достатнього актуалізатора ФО, завершується виділенням трьох типів стилістичного контексту: внутрішньофразового, фразового, зовнішньофразового. Внутрішньофразовий контекст визначається як актуалізатор ФО, виражений словом чи групою слів простого або складного речення. Фразовий контекст – це актуалізатор ФО, виражений простим або складним реченням. Зовнішньофразовий контекст – це актуалізатор ФО, виражений двома і більше реченнями [207, 11].

Звичайно, що особливий інтерес для завдань нашого дослідження викликає стилістичний зовнішньофразовий контекст, об’єм і цільова установка якого дозволяє найбільш адекватно описати функціональні властивості фразеологізмів у тексті. У зв’язку з цим виникає питання про співвідношення зовнішньофразового стилістичного контексту з текстом, питання про роль і місце контексту в об’ємі тексту. За словами Г.В.Колшанського, комунікація в об’ємі тексту надає контексту не тільки роль зняття багатозначності будь-якої мовної одиниці, але й роль завершальної ланки в визначенні змісту деякого відносно закінченого етапу комунікації [188, 30]. В цьому плані текст і контекст виявляються взаємоорганізуючими сферами. З цієї точки зору зовнішньофразовий стилістичний контекст, в якому актуалізується фразеологізм, досить розглядати двояко: з одного боку, контекст може посилювати, конкретизувати, уточнювати і модифікувати значення ФО, а з іншого боку, взаємодія фразеологізму і контексту сприяє реалізації комунікативної програми всього тексту.

Розглядаючи взаємозв’язки ФО і контексту, варто звернути увагу і на явище “іррадіації”. Зміст цього поняття тлумачиться таким чином: “... довге висловлювання може містити одно-двоє високих слів на фоні

нейтральної лексики і звучати цілком піднесено, і, навпаки, одне грубе вульгарне слово може надати вульгарності і різкості великому відрізку тексту” [23, 36]. При цьому зазначимо, що явище іррадіації більш ефективно проявляється в текстах газетного і публіцистичного стилів, оскільки тут установка на прагматичний ефект вища, ніж в текстах художньої літератури. У різних текстах газетного і художнього стилей /передової статті, фейлетону, коментарі, оповіданні, романі/ нами зареєстровано 325 використань узуальних ФО, які в особливих контекстуальних умовах актуалізують і диференціюють свої функції. У процесі актуалізації між контекстом і ФО складаються двосторонні зв'язки: з одного боку, ФО іррадіюють на контекст таким чином, що він стає прагматично релевантним, а з іншого боку, контекст іррадіює на ту чи іншу функцію ФО, посилюючи, уточнюючи або послабляючи її. Під впливом контексту фразеологізм може набувати також додаткових функціональних якостей, не властивих йому в системі мови.

Прослідкуємо іррадіюючий вплив фразеологізму і контексту на конкретних прикладах.

Експресивно-номінативна ФО *auf dünnem Eis*, актуалізуючись на початку тексту, іррадіює на його зміст і тим самим надає негативному факту, повідомленому в тексті, гострокритичного тону:

Auf dünnem Eis startet heute Berlins SPD-PDS Senat. Die verschleppte Kandidatentür für Senatorenämter hat Berlins Regierenden Bürgermeister Wowereit viel Vertrauen gekostet [465, 17.01.2002, 2].

Здається, що тут взаємодія ФО з контекстом не просто посилює її експресивність, а робить це, підкорюючи експресивність загальному завданню всього контексту – привернути увагу адресата до негативних явищ дійсності і тим самим наділити фразеологізм специфічною емоційно-оцінною функцією, не властивою йому в системі мови, - інформативно-експресивною.

У наступному тексті газетного стилю – коментарі – під іррадіацію підпадає фразеологізм *jmdn. im Stich lassen*:

Ohnehin ist das Vertrauen der irakischen SaddamßGegner in den Verbündeten mit dem Sternenbahner eher gering. Unter ihren Führern ist das Jahr 1991 noch in wacher Erinnerung. Damals ermunterte der US-Präsident George Bosh die Schiiten zur Rebellion – und sah tatenlos zu, wie anschließend Husseins Revolutionsgarden ein Massaker veranstalteten. „Wir haben sie im Stich gelassen“, sagt Tim Brown, ein Militärexperte der unabhängigen US-Organisation Globalsecurity. Die Menschen würden sich möglicherweise auch heute wieder fragen, „ob sie sich auf uns verlassen können“ [465, 08.03.2002, 4].

І тут, вступаючи у взаємодію з контекстом і попадаючи під його іррадіацію, ФО посилює свою експресивну функцію, набуваючи під впливом контексту негативного відтінку. Тому функцію ФО в цьому контексті можна назвати експресивно-негативною. Негативне виступає тут формою прояву експресивного у фразеологізмі. Разом з тим, експресивно-негативна функція ФО є різновидом інформативно-експресивної функції, типової для даного типу тексту.

Іррадіюючий вплив на посилення і диференціацію тієї чи іншої потенційної функції ФО в тексті може виявляти як контекст у цілому, так і окремі компоненти контекстуального оточення, які вступають з фразеологізмом у незвичайну сполучуваність.

Так, у коментарі про Шарпінга автор з допомогою фразеологізму, який має негативне забарвлення, використав його контекстуальне оточення, описує, пояснює позитивну характеристику цього політика:

Das ist ein Mann, der tritt bescheiden auf, aber er ist ganz gerade, und er hat noch nie irgend jemand einen Knopf auf die Backe genäht, ihm Sachen versprochen, die nicht in Ordnung waren, von denen er wußte, dass er das nicht halten kann [465, 22.06.94, 6].

Підкоряючись загальному комунікативному завданню тексту, ФО *einen Knopf auf die Backe genäht haben* набуває в тексті контекстуально-зумовленої прагматичної функції негативної емоціональної оцінки, яка забезпечує відповідний регулятивний вплив на адресата.

Джерелом додаткової експресії фразеологізму в тексті може служити контраст семантики ФО і семантики компонента контекстуального оточення, як наприклад, у глосі, де експресивна ФО *wie ein begossener Pudel* з допомогою комічного підсилення (*Atompuedel*), контрастуючи з фразеологізмом *mein Name ist Hase*, посилює експресію за рахунок додаткової образності:

Angela Merkel, die in den letzten Tagen wie ein begossener Atompuedel dastand, verkündet jetzt: Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts [462, 27.05.1998, 9].

І в цьому випадку ФО в результаті взаємодії з контекстом починає виконувати в тексті функцію негативної емоційної оцінки, направленої на викриття діяльності міністра захисту довкілля, вклавши в її уста фразеологізм *mein Name ist Hase*, пов'язаний з образом лякливої тварини.

Специфічні особливості контрасту компонента контексту і оцінного фразеологізму можна прослідкувати ще на одному прикладі:

Wer den schlanken Staat will, muß den fetten Staat auf Diät setzen [465, 05.03.2002, 11].

Завдяки контрасту компонента контексту *der fette Staat* з компонентами *Diät* та *der schlanke Staat* тут створюється особлива експресія, ефект сарказму, який посилює цю експресію і загострює інформацію, що передається текстом.

Вплив іррадіації контексту на посилення і диференціацію функцій ФО особливо наочно проявляється в підписах до карикатур. Провідними функціями фразеологізмів у подібних текстах є інформативно-експресивна, регулятивно-оцінна, експресивно-комічна та ін.

Розглянемо текст до малюнку, який викриває в саркастичній формі політику Америки відносно Іраку, пов'язану з прикритими планами нападу. На малюнку зображений Джордж Буш, який цілиться в Саддама Хусейна, що повернувся до нього спиною: *“Angriffspläne?.. Wie kommen Sie denn drauf?”* [463, 04.02.2002, 2].

У наведеному тексті потенційна експресивно-номінативна функція ФО *Wie kommen Sie denn drauf?* диференціюється під впливом контексту в експресивно-комічну функцію, прагматичний ефект якої посилюється за рахунок малюнка.

У наступному короткому тексті актуалізуються експресивні ФО *den Mund voll nehmen, die Hosen voll haben* з метою критики політиків партії зелених:

(Über Heiner Geißler): Aber eines geht nicht, dass man in den Interviews den Mund voll nimmt und in der Fraktion die Hosen voll hat, meine Damen und Herren [462, 11.01.2002, 7].

Як і в попередньому тексті, експресивна функція кожної з ФО *den Mund voll nehmen, die Hosen voll haben* посилюється як за рахунок самого контексту, так і за рахунок подвійного ефекту, який досягається з допомогою наведених розмовних фразеологізмів. Контекстуальне оточення надає експресії фразеологізмів емотивно-оцінного змісту. Сполучення експресії та оцінки привносить у текст іронію.

У деяких випадках конкретного використання, попадаючи під іррадіацію контексту, ФО здатні не тільки посилювати, а й уточнювати ту чи іншу функцію чи змінювати традиційні /узуальні/ властивості на контекстуальнозумовлені.

Функція фразеологізму в тексті уточнюється, як правило, близьким за темою і змістом тексту компонентом. У текстах газетно-публіцистичного стилю уточнюється перш за все регулятивно-оцінна функція фразеологізму. Причому оцінка набуває особливої прагматичної значущості тоді, коли вона властива фразеологізму в системі мови.

Наведемо приклади із різних текстів газетно-публіцистичного стилю, що ілюструють актуалізацію і диференціацію емоційно-оцінної функції ФО.

1. *Die SPD ist im Rückwärtsgang* [466, 15.01.2002, 4].
2. *Die CDU hat auf der Bremse gestanden* [460, 17.01.2002, 5].
3. *Die SPD bewegt Fahnenflucht vor der Moderne* [464, 14.01.2002, 3].
4. *Niedersachsen pfeift aus dem letzten Loch* [467, 03.03.2002, 3].
5. *(Schröder ist) kein Wunderknabe und nicht von dieser Welt. Seine Bäume wachsen nicht in den Himmel. Seine Mannschaft hat Deutschland nicht von den Stühlen gerissen* [465, 17.02.2002, 6].

Як показують приклади, ФО, посилюючи свою експресивно-номінативну функцію, разом з тим зберігають негативну емоційно-оцінну функцію, яка стає в тексті регулятивно-оцінною, оскільки основне її завдання – впливати на оцінні установки адресата і внаслідок цього на його поведінку.

Таким чином, функція негативної емоційної оцінки названих ФО, актуалізуючись і конкретизуючись у контексті, підкоряється сукупній оцінній направленості всього тексту і тим самим пристосовується до реалізації його комунікативного призначення. Деякі фразеологізми можуть змінювати свою вихідну узуальну оцінку на протилежну, тобто таку, яка не властива їм у системі мови. У такому випадку підвищується прагматична /регулятивна/ значущість не тільки самого фразеологізму, але і тексту в цілому. Так, наприклад, ФО *das Ei des Kolumbus*, яка містить на рівні словника позитивні конотативні відтінки, набуває в контекстуальних умовах негативних конотативних відтінків:

Wenn die anderen Parteien ein Ei legen, das so groß ist wie das einer Drossel, dann gibt es ein mediales Gegacker, dann wird wirklich dieses Drosselei zum Ei des Kolumbus [465, 06.01.1998, 5].

Контраст вихідної позитивної оцінки і контекстуальної негативної посилює, з одного боку, експресивну функцію фразеологізму, а з іншого боку, загострює авторську оцінку описуваного політичного факту.

Подібного роду взаємозв'язки складаються також між ФО з позитивною оцінкою *die Wunden heilen, das Trostpflaster* і контекстом, де критикуються засоби масової інформації (свобода преси) Росії:

Die Sendung „Itogi“ gibt es beireits seit zehn Jahren. Zu diesem Jubiläum hat sich Kisseljow mit dem Bond-Werbespot offenbar selbst ein Geschenk gemacht. Es soll die Wunden heilen, die das Sex-Video anrichtete. Billig war das Trostpflaster nicht. Billig mochte es Kisseljow noch nie [465, 08.02.2001, 4].

Як видно з прикладів, ФО, взаємодіючи з контекстом і потрапляючи під його іррадіацію, посилюють свій прагматичний ефект за рахунок сарказму, іронії і т.п.

Можна, таким чином, говорити про те, що актуалізація фразеологізмами функцій системи мови в текстах даного типу веде до взаємодії функцій системи мови з функціями газетного тексту, що приводить до конкретизації і модифікації функцій системи мови в напрямку, необхідному для здійснення функцій самого газетного тексту.

Ця точка зору є справедливою і у відношенні взаємодії ФО і контексту в текстах художньої літератури. Потрапляючи під іррадіацію художнього контексту, фразеологізм у більшості випадків видозмінює свої функціональні властивості з метою образно-естетичної характеристики персонажа, більш тонкої і наочної оцінки ситуації, пов'язаної з його діями і переживаннями. Тому й актуалізація фразеологізмами функцій системи мови набуває тут єдиного образно-естетичного спрямування і призначення.

В одному з романів Гюнтера Грасса експресивно-номінативна ФО *unter die Haut gehen* сприяє образно-естетичній характеристиці не тільки головного героя роману, але й всієї ситуації, пов'язаної з неприємними для цього героя переживаннями:

Als Koljaiczek, wie alle Fließbaken es taten, bei Midlin, wo der Bug in die Weichsel mündet und die „Kadaune“ einbog, über die Relling gelehnt dreimal spuckte, stand Dücerhoff mit einer Zigarre neben ihm und wollte Feuer haben. Dieses Wörtchen und das Wörtchen Streichholz gingen Koljaiczek unter die Haut [471, 22].

Таким чином, контекстуально-зумовлена, експресивно-естетична функція ФО в даному випадку інтенсифікує і немов би конденсує зміст всього тексту і забезпечує єдиний естетичний вплив на адресата.

Прагматичний ефект ФО в художньому тексті підвищується особливо тоді, коли порушується традиційна сполучуваність фразеологізму, тобто коли між ФО і якимось компонентом контексту встановлюються непередбачувані зв'язки /в результаті порушення лексичної або стилістичної спільності і т.п./. Наприклад:

Bei den Pionieren oder den Bayern hätte er es längst zum Leutnant gebracht, aber hier, bei einem Potsdamer Infanterieregiment, zögerte der Stab, in den sauren Apfel zu beißen [478, 327].

Так, в результаті сполучення компонента *der Stab* і ФО *in den sauren Apfel beißen* в контекст привноситься додаткова експресія і новизна, що, звичайно, посилює естетико-прагматичний ефект фразеологізму в художньому тексті.

Поряд з експресивно-естетичною і оцінно-характерологічною функціями ФО може набувати в тексті художньої літератури і контактовстановлюючої функції:

Nur im Treppenhaus mit den vielen Stufen sagt Kurt: „Mensch! Laß mich! Ich kann nicht so flitzen. Was soll ich überhaupt? Eine Spur Ärger liegt auf seinem Gesicht. „Mach nicht schlapp, alter Jugendfreund!“ sagt Schuchart. „Willst du mich hier im Stich lassen, wo ich neu und unerfahren bin?“ [477, 20].

Таким чином, взаємодіючи з контекстом і потрапляючи під його іррадіацію, ФО видозмінюють свої потенційні мовні функції, які при своїй

актуалізації мовби проходять крізь функціональну призму відповідного типу текстів: у текстах преси і публіцистики факторами преломлення потенційних функцій ФО є інформативна і регулятивна функції цих текстів, а в текстах художньої літератури перш за все - образно-естетична і оцінно-характерологічна функції.

7.2. Роль стилістичних прийомів у диференціації функцій ФО в текстах різних типів

Функціональна значущість ФО в текстах різних типів у згаданих вище напрямках може підвищуватися за рахунок застосування різних стилістичних прийомів. Вже сама семантика слова “стилістичний прийом” містить у собі елемент “передбачуваності”, усвідомленого розрахунку на виразний ефект [104, 69].

ФО як роздільнооформлені, усталені словесні комплекси, допускають, на відміну від слів і словосполучень, цілеспрямоване застосування різних стилістичних прийомів, які посилюють виразні і зображувальні можливості фразеологізмів у тексті. Причому, стилістичні прийоми не несуть у собі руйнівної сили для фразеологізму, оскільки їх застосування базується на узуальних властивостях ФО, в зіставленні з якими виявляється ступінь відхилення фразеологізму від норми.

У літературі з фразеології неодноразово здійснювалися спроби ідентифікації, класифікації і систематизації стилістичних прийомів [63; 76; 77; 209; 361 та ін.]. Чимало запропонованих класифікацій, не дивлячись на їх часткову подібність, відображають різні підходи до систематизації і встановлення значущості того чи іншого стилістичного прийому з точки зору підвищення функціональної ефективності фразеологізму в мовленні /тексті/.

Так, А.І. Молотков називає в якості основних критеріїв при застосуванні стилістичних прийомів такі: 1/ застосування ФО в

незвичайному для неї значенні, 2/ застосування ФО в незвичайній для неї формі і 3/ контамінацію. Використання фразеологізму в незвичайному значенні зумовлюється перш за все порушенням звичайного сполучення його зі словами в мовленні, що веде за собою певні зсуви в семантиці ФО. Застосування фразеологізму в незвичайній формі пов'язується з неправильною заміною компонентів фразеологізму їх лексичними варіантами. Лексичне варіювання компонентів варто розглядати в якості відхилення від норми [257, 100-106].

На нашу думку, така схема не достатньою мірою відображає специфіку перетворення фразеологізмів, оскільки в ній не враховується важлива дистинктивна ознака ФО – нарізнооформленість. Так, якщо застосування фразеологізму в незвичайному для нього значенні ілюструє індивідуально-авторське використання фразеологізму в контексті, то це ще не є свідченням того, що таке використання приводить до порушення семантичної цілісності ФО і тим самим до оказіонального варіювання.

Непереконливим здається виділення випадків контамінації фразеологізмів в окрему групу і протиставлення її тим самим тій групі, для якої відмінною ознакою є застосування фразеологізму в незвичайній для нього формі. Контамінація, як відомо, є одним з прийомів оказіонального перетворення ФО, тому що вона повинна входити до групи прийомів, які сприяють порушенню традиційної структури ФО.

Не дивлячись на деякі відмінності в підходах до проблеми систематизації і класифікації стилістичних прийомів, більшість дослідників визнають за ними не хаотичний, а системний характер, в основу якого кладуться певні ознаки.

На думку Н.Л.Шадріна, першою і основною з цих ознак є ознака зміни зовнішньої форми ФО. За цією ознакою всі способи оказіонального перетворення підрозділяються на дві великі групи. До першої групи входять прийоми, які не торкаються складу, кількості і порядку компонентів фразеологізму, а порушують тільки усталеність ФО на

семантичному рівні. До другої групи входять прийоми, які спонукають зміни в структурі і семантиці ФО [360, 86-87]. Перша група прийомів об'єднана в лексико-семантичний тип оказіонального перетворення, а друга – в структурно-семантичний тип перетворення. До лексико-семантичного типу оказіонального перетворення відносяться також прийоми, як наприклад, заміна компонента, створення мовленнєвих антонімів, лексичне нарощування та інші. Ці прийоми не порушують синтаксичної структури ФО, а тільки модифікують їх семантику. Друга група прийомів пов'язана з порушенням лексико-граматичної, стилістичної і семантичної основи ФО. Прийоми, які входять до другої групи, здатні оказіонально перетворювати фразеологізм як в бік розширення, так і в бік скорочення його синтаксичної структури. До прийомів, які розширюють синтаксичну структуру ФО і одночасно модифікують її семантику, відносяться: вклинювання, додавання компонента на початку або в кінці фразеологізму, контамінація, синтаксичне розширення. До прийомів, що зумовлюють звуження структури ФО зміною їх семантики належить редукція будь-якого компонента фразеологізму.

Більш широкий перелік стилістичних прийомів, що підвищують функціональну значущість ФО в мовленні /тексті/, пропонується в роботах А.В.Куніна [210]. Виходячи з системного характеру стилістичних прийомів, а також з особливостей їх взаємодії з фразеологізмом, автор підрозділяє стилістичні прийоми на зовнішні, внутрішні і змішані [207]. Такий підхід до систематизації і тлумачення стилістичних прийомів вважаємо допустимим для нашої роботи, тому зупинимося коротко на їх характеристиці.

Зовнішні стилістичні прийоми, на думку А.В.Куніна, характеризуються тим, що додатковий стилістичний і прагматичний ефект досягається не шляхом зміни значення або компонентного складу ФО, а шляхом особливого зв'язку фразеологізму з контекстом. До таких

прийомів відносяться: фразеонабір, повторення, наростання, обособлення та ін.

На відміну від зовнішніх стилістичних прийомів, внутрішні стилістичні прийоми сприяють підвищенню стилістичного і прагматичного ефекту ФО завдяки порушенню їх семантичної і структурно-семантичної стабільності [207, 37-39]. Причому функціональний ефект фразеологізму буде тим вище, чим більше відхилення ФО від узуальної мовної норми.

В залежності від характеру взаємодії стилістичних прийомів і фразеологізму їх підрозділяють на: 1/ стилістичні прийоми лексико-семантичного і 2/ структурно-семантичного типів. Специфічною особливістю стилістичних прийомів, які відносяться до лексико-семантичного типу, є те, що компоненти, які варіюються, як правило, близькі до теми тексту, його змісту.

Стилістичні прийоми структурно-семантичного типу /вклинювання, додавання, синтаксичне розширення та ін./ можуть бути як тематичними, так і чисто посилювальними.

Поряд з простими оказіональними варіантами існують і комбінаторні, тобто такі варіанти, в яких одночасно взаємодіють два чи більше стилістичних прийоми [384, 101].

Узагальнюючи вищесказане, відзначимо, що застосування того чи іншого стилістичного прийому здійснюється в текстах різних типів цілеспрямовано і сприяє посиленню, уточненню або послабленню функцій ФО, а також ефективному прагматичному впливу на адресата.

7.2.1. Вплив зовнішніх стилістичних прийомів на диференціацію функцій ФО в текстах різних типів

Як зазначалося вище, особливим випадком підвищення функціональної релевантності ФО в тому чи іншому типі тексту є зовнішні стилістичні прийоми – повтор, фразеонабір, наростання, обособлення та

ін. У нашому матеріалі найчастіше зустрічалися два стилістичних прийоми: повтор і фразеонабір, які є типовими як для газетного, так і художнього стилів.

Звернемося спочатку до фразеологічного повтору і розглянемо значущість цього прийому з точки зору посилення функціональних можливостей ФО під час їх застосування в текстах різних типів. Під повтором, слідом за І.В. Арнольд, ми розуміємо фігуру мови, “яка полягає в повторенні звуків, слів, морфем, синонімів або синтаксичних конструкцій в умовах достатньої тісноти ряду...” [23, 182]. Сутність фразеологічного повтору, таким чином, полягає в тому, що один і той же фразеологізм використовується в різних частинах композиційної структури тексту.

Для текстів газетного і публіцистичного стилів найтипівішим є повторення фразеологізму тоді, коли він застосовується у заголовку, а потім актуалізується в тексті. Причому функції заголовкового фразеологізму і повтореного в тексті не завжди співпадають. Якщо в заголовку ФО виконують номінативно-експресивну функцію, то в тексті ця ж ФО може виконувати й інші функції, що детермінуються контекстуальним оточенням, а також загальним завданням тексту. Характер функцій ФО в заголовку визначається перш за все типом заголовка, тобто характером тих відомостей, які заголовковий фразеологізм містить в інформації, що передається текстом. У цьому плані розрізняють два типи заголовків: синсемантичний і автосемантичний. Синсемантичний тип заголовка характеризується тим, що застосований у ньому фразеологізм не містить вказаного мінімуму про інформативний зміст тексту. Зміст заголовка розкривається тільки текстом оповідання. Автосемантичний тип заголовка відрізняється від синсемантичного тим, що при першому знайомстві з ним адресат отримує якийсь мінімум інформації про зміст тексту.

Розглянемо конкретні приклади, що ілюструють роль повторення в реалізації комунікативної програми того чи іншого типу тексту.

У глосі, що містить коротку інформацію про передвиборчу кампанію у ФРН, загальній комунікативній інтенції тексту – викрити, донести до масового читача інформацію про те, що деякі політичні діячі використовують навіть виграшні серії футбольних матчів у своїх корисливих цілях, відповідає застосування фразеологізму *ins Auge gehen* з властивою йому в системі мови негативною оцінною маркованістю. Даний фразеологізм виступає першочергово в ролі синсемантичного заголовка „*Das kann schnell ins Auge gehen*“, а потім повторюється в кінці тексту, утворюючи таким чином свого роду рамочну конструкцію. Основною функцією заголовкового фразеологізму є номінативно-експресивна функція, призначення якої – передбачити в найзагальнішому вигляді основний зміст статті або викликати відповідну аперцепцію фразеологізму. Навіть при поверховому знайомстві з основним змістом тексту стає очевидною ще і регулятивно-оцінна функція фразеологізму, яка конкретизується і посилюється в результаті його повторення в кінці тексту:

Bei den vielen Eigentoren, die sowohl Strauß als auch die Springer-Zeitungen in der Vergangenheit geschossen haben, könnte das nicht nur in den eigenen Kasten, sondern ins Auge gehen [465, 03.02.2002, 5].

З контексту видно, що повторення ФО *ins Auge gehen* в кінці тексту містить не тільки алюзію на заголовок, а й уточнює емоційно-оцінну функцію даного фразеологізму, основною диференційною ознакою якого є засудження, презирливе ставлення автора до політичної події.

Нерідко повторюваний фразеологізм привносить в текст іронічне, саркастичне забарвлення, від чого прагматичний ефект тексту посилюється. ФО *der Griff in die Klamottenkiste*, яка виступає в заголовку „*Griff in die Klamottenkiste*“ в інформативно-експресивній функції при повторенні в тексті виконує функцію негативної емоційної оцінки, яка ускладнюється компонентом іронії:

Den Kurs der „neuen Mitte“ hat Schröder, vom grünen Koalitionspartner und der eigenen Partei bedrängt, längst aufgegeben. Die

Wähler, die er damit angelockt hat, werden sich neu umsehen müssen. Sowohl Stoiber als auch Westerwelle haben ihre Arme schon weit ausgebreitet. In der Wirtschaftspolitik ist Schröders Scheitern so wenig zu übersehen wie insgesamt das rot-schwarze Prosperitätsgefälle unter den Bundesländern. Die außenpolitische Selbstdarstellung hat Schröder sich durch das Spiel mit der Vertrauensfrage selbst durchgekreuzt. Da bleibt wirklich nicht viel mehr als der Griff in die Klamottenkiste [462, 17.01.2001, 1].

Більш чітко проявляється та чи інша функція ФО в заголовку і при повторенні тексту, якщо заголовковий фразеологізм носить автосемантичний характер. /Пор., наприклад, „*Westen muß Farbe bekennen*“/. У таких випадках заголовковий фразеологізм немов би концентрує в собі весь зміст тексту і, виконуючи інформативно-експресивну функцію, служить фактором, який забезпечує достатньо точну аперцепцію всього змісту. Повторення ФО, забезпечуючи чисто кількісне посилення функції заголовкового фразеологізму, може виконувати свою особливу функцію, детерміновану контекстом.

ФО *durch ein Nadelöhr*, виступаючи в якості заголовка „*Durch ein Nadelöhr*“, вже в заголовку несе певну оцінну інформацію про зміст тексту. Ця інформація посилюється, уточнюється і деталізується в самому тексті при повторі:

Das Nadelöhr ist Bagram, der einzig nutzbare Flughafen. Die Landebahn des näher an Kabul gelegenen Flughafens „Kabul International“ ist von den Amerikanern so stark zerstört worden, daß sie trotz intensiver Reparaturarbeiten der Briten bisher nicht benutzbar war. Am Mittwoch wurde sie beschränkt auf einer Länge von 2000 Metern freigegeben. Das reicht für die Militärtransporter Herkules und Transall, nicht aber für Tupolev und die A-310 [462, 17.01.2002, 7].

Особливого функціонального навантаження набувають ФО при повторенні в текстах художньої літератури. У цих текстах фразеологізми пристосовують свої виразно-зображувальні властивості до загального

комунікативного завдання тесту – передачі естетичної інформації й тим самим виконують і основну естетичну функцію. Звичайно, номінативно-комунікативна функція ФО зберігає свою провідну роль і в текстах художньої літератури; проте ця функція ускладнюється і диференціюється. Таким чином, в художньому творі ФО виконує ще й експресивно-естетичну функцію, основне призначення якої – впливати на естетичне почуття адресата і завдяки цьому на його поведінку.

Таким чином, експресивна, емоційно-оцінна функції виступають в якості засобу досягнення основної функції тексту /контексту/.

В якості прикладу, що ілюструє згадане функціональне навантаження, ФО при повторенні можуть служити романи Арміна Мюлера і Йоахіма Навотного.

У романі Арміна Мюлера в заголовку виступає ФО *sich den Hals brechen* /Пор. заголовок „*Du wirst dir den Hals brechen*“/. У заголовку цей фразеологізм ще не несе конкретного естетичного змісту, а лише сигналізує і навіть деякою мірою імпліцитно прогнозує тематичну лінію тексту. Естетичний зміст заголовка розкривається лиш самим тестом при повторенні в ньому фразеологізму. Наведемо приклад, який характеризує ситуацію, коли Манфреда, який отримав призначення бургомістром в одну з провінцій, попереджують про те, що він не справиться зі своїми обов'язками:

„*Du brichst dir den Hals*“, *hatte sie gesagt. Warum soll ich mir den Hals brechen?*“ „*Du wirst es sehen*“ [473, 39].

Повторення фразеологізму може здійснювати в контексті окрім естетичної ще й контактовстановлюючу функцію /встановлення контакту одного героя з іншим/. Зазначимо, що ця функція не властива фразеологізмам в текстах газетно-публіцистичного стилю. У другому епізоді тексту цей же фразеологізм при повторенні посилює свою виразність і пов'язується з психологічною характеристикою героя:

Wenn er vor die Tür trat, dann nickten sie ihm zu, die Weiber in ihren schwarzen Tüchern, die Männer mit den gegerbten dunklen Gesichtern. Und er hörte Worte, sie hallten hinter seiner Stirn. Monika: du wirst dir den Hals brechen [473, 40].

Таким чином, повторення ФО може бути не тільки виразно-зображувальним засобом, але й особливим способом акумуляції і розкриття основного змісту тексту.

Звернемося ще до одного прикладу, який розкриває роль повторення в виконанні фразеологізмом тієї чи іншої функції в текстах різних типів.

У романі Йоахіма Навотного *“Ein gewisser Robel“* виразно-зображувальним цілям служить, наприклад, ФО *in den Sack hauen*, яка окрім експресивно-естетичної функції набуває в тексті ще й естетично-оцінної функції з позитивною маркованістю:

Ich kenn da einen, hab ihn erst neulich in der Werkstatt gesehen, der Vater ist noch Bauer, und er hat auch Baurer werden sollen, aber in den Sack gehauen. Dafür ist er Maurer geworden, ein guter Maurer, er war auf Montage, wie man erzählt, aber er hat wieder in den Sack gehauen und wurde Kraftfahrer [474, 10].

У даному випадку повторення фразеологізму в структурі художнього тексту сприяє більш повній і тонкій характеристиці як самого героя, так і його дій.

В останньому контексті відбувається подальша актуалізація і диференціація експресивно-естетичної функції цього ж фразеологізму:

Und die Leute werden ihm vermutlich die Bude einrennen. Ja, wurde der Schluckspecht antworten, aber wenn du den Posten auf dem Halse hast, dann sind zwanzig Stunden genau zwanzig Stunden zuviel. Denn da mußt du da sein, für deine Leute da sein, und was würde werden, wenn er die Kelle nähme und wieder in den Sack haut? Man muß es versuchen würde der Dicke sagen. Wie heißt der Mann? Der Schluckspecht würde tief Luft holen und sagen: ein gewisser Robel [474, 10-11].

Другим стилістичним прийомом, посилюючим функціонально-комунікативну значущість ФО в текстах різних типів, є фразеонабір. Цей прийом – явище мовленнєве, яке характеризується застосуванням двох або декількох різноструктурних фразеологізмів в межах контексту. В результаті використання в контексті декількох фразеологізмів виразно-зображувальний фон тексту посилюється. Причому ця виразність може створюватися як за рахунок експресивного потенціалу ФО, так і за рахунок додаткових оцінних конотацій, що привносяться фразеологізмом в контекст.

В тексті політичного коментаря з цільовою установкою критики США відносно утримання заарештованих в Афганістані б'рців Талібану загальному комунікативному завданню тексту відповідає набір декількох фразеологізмів:

US-Verteidigungsminister Donald Rumsfeld zeigte für die Vorhaltungen kein Verständnis. Kritik daran, dass die Gefangenen während des Transports Kaputzen tragen mussten, bügelte er mit den Worten ab: „Nicht permanent – im Gegensatz zu den Burkas“, die die Frauen in Afganistan tragen mussten.

Auch der britische Premierminister Tony Blair versuchte, die Bedenken zu zerstreuen. „Es sollte zunächst keine Zweifel geben, dass wir es mit sehr gefährlichen Menschen zu tun haben, aber trotzdem sind wir zivilisierte Menschen und wir werden die Gefangenen korrekt und menschlich behandeln“, sagte Blair am Mittwoch [465, 17.01.2002, 2].

Якщо розглянути наведені в тексті фразеологізми з функціональної точки зору, то не важко помітити, що вони окрім експресивно-номінативної виконують ще й емоційно-оцінну функцію. Вони експресивно називають, констатують і одночасно лаконізують політичну інформацію, яка передається текстом. Разом з тим актуальній політичній події дається негативна емоційна оцінка – засудження, критика.

Експресивно-номінативна і емоційно-оцінна функції фразеологізмів інтенсифікуються як самим контекстом, так і застосуванням експресивно-

номінативних ФО. Взаємодіючи з контекстом, фразеологізми посилюють свою експресивно-номінативну функцію. Джерелом такого посилення виступає сарказм.

Подібного роду функціональні взаємозв'язки між набором фразеологізмів і контекстом можна проілюструвати ще на одному прикладі:

Der tschechische Ministerpräsident Milos Zeman hatte am Montag abend mit seiner Äußerung, „je früher sich die Österreicher Herrn Haiders und seiner postfaschistischen Partei entledigen, desto besser ist es“, Öl ins Feuer der österreichisch-tschechischen Beziehungen gegossen. Aus Kreisen der Demokratischen Bürgerpartei (ODS) wurde Zeman vorgehalten, er habe die Nerven verloren, was angesichts der Vorgänge in Österreich zwar verständlich, aber nicht zu entschuldigen sei [462, 17.01.2002, 6].

Функціонально-прагматичний ефект фразеологізмів при фразеонаборі підвищується саме тоді, коли текст є дуже коротким і будується на каламбурному обігруванні двох чи більше фразеологізмів:

- 1. Wir ziehen für unsere Partei am gleichen Strang.*
- 2. Wir beide müssen und werden in unterschiedlicher Rollenverteilung möglichst viel Heu für die FDP vom Schober holen.*
- 3. Wir nennen Roß und Reiter [462, 28.6.1998, 5].*

У таких випадках додаткова експресивність створюється не просто набором двох фразеологізмів або їх емоційно-оцінним потенціалом, а перш за все, так би мовити, “грою фразеологізмів”, корелятивною взаємодією їх контрастних функціонально-семантичних компонентів.

У текстах художньої літератури фразеонабір використовується перш за все з метою розкриття основної сюжетної канви тексту, з метою підкресленої образно-естетичної характеристики персонажа і т.д. Підтвердженням цього може служити епізод з роману Г.Канта “Аула”:

„Ich“, sagte Robert, und er setzte hitzig hinzu: „Ich war in Polen in Gefangenschaft, und in meinem Lager stand über dem Tor ein Spruch: „Gefangener, wenn du nach Hause kommst, bekämpfe den Krieg!: so!“

„Iswall, du bist ein Affe, so! – Bekämpf doch den Krieg, aber nicht, indem du hier einen Zirkus aufziehst. Studiere Physik oder von mir aus auch Polnisch, bis dir der Schädel platzt, und dann hau die Kriegsmacher in die Pfanne, aber spring hier nicht mit einem roten Tuch herum, und kein Stier ist da, und am Ende ist auch kein Fiebach mehr da, oder wie der Kerl heißt!“ [472, 284].

У даному контексті функціональній актуалізації підлягають експресивні ФО *jmdm. platzt der Schädel* і *jmdn. in die Pfanne hauen*. Окрім ФО в контексті використовується також okazіональний варіант *Gefangener, wenn du nach Hause kommst, bekämpfe den Krieg*, який утворено на прикладі крилатої фрази: *anderer, kommst du nach Sparta, verkünde dorten, du habest uns hier liegen gesehen, wie das Gesetz es befahl*.

Використання кількох фразеологізмів у межах верхфразового контексту робить його експресивно-образним і емоційно насиченим. На фоні загальної експресивно-естетичної функції кожний фразеологізм виконує індивідуальну функцію. Так, якщо okazіональна крилата фраза служить засобом образного опису ситуації, що характеризує перебування Роберта в таборі для військовополонених, то ФО *jmdn. in die Pfanne hauen*, сполучуючись з компонентом контекстуального оточення *Kriegsmacher*, здійснює спонукальну функцію, тобто передбачає певне спонукання до дії.

ФО *jmdm. ins Wort fallen*, *jmdm. im Wege sein (stehen)*, *jmdm. ein Bein stellen*, яким у системі мови притаманна негативна оцінка, попадають під ірадіацію контексту і посилюють цю оцінку:

Unser Mietshaus zählte vier Etagen. Vom Parterre bis zu den Bodenverschlägen trommelte ich mich hoch und wieder treppab. ... meine Trommel hielt das aus, die Erwachsenen weniger, wollten meiner Trommel ins Wort fallen, wollten meinem Blech im Wege sein, wollten meinen Trommelstöcken ein Bein stellen – aber die Natur sorgte für mich [471, 49].

Незвичайна сполучуваність ФО з контекстом, їх взаємодія створює особливу експресивно-естетичну характеристику ситуації, надаючи цій характеристиці іронічного відтінку.

Аналогічне явище спостерігається і при застосуванні фразеонабору для характеристики одного персонажа устами іншого:

Es hat keiner mehr versucht, dem Pimper eine Frau zuzuschancen. Der Keule war sauer, er verkündete in der Gaststube: ich rühr keinen Finger mehr für ihn, aber ich wünsch ihm, daß er auf eine hereinfällt, die lange Finger hat und Haare auf den Zähnen, die ihn einsackt und zu ihrem Affen macht. Das wünsch ich ihm [475, 159].

Потенційна негативна сема фразеологізмів *keinen Finger rühren, lange Finger machen, Haare auf den Zähnen haben* конкретизується в контексті і набуває певного експресивно-естетичного змісту.

У нашому матеріалі є приклади, де фразеонабір поширюється на весь текст, де ФО, окрім прагматичних функцій, виконують ще композиційні функції: організують текст, створюють підтекст і т.п.

Візьмемо для прикладу оповідання Хельги Шуберт „*Redensarten*“. Основний зміст оповідання побудований на наборі фразеологізмів і їх різному комбінуванні, що сприяє лаконічній і разом з тим образно-експресивній передачі змісту оповідання, в якому звучить заклик автора покінчити з песимізмом і сконцентрувати увагу на основному:

Eine Geschichte zum Kotzen. Eine verfahrenere Kiste. So alltäglich, daß man gar nicht darüber sprechen kann. Es gibt wirklich wichtigeres. Es lenkt einen nur von der Arbeit ab. Man kann so nicht weiterleben. Man muß da raus.

Потім в тексті йде набір різних фразеологізмів, які немовби характеризують ситуацію, в якій опинилася людина:

Ich möchte nicht in deiner Haut stecken. Du hast ja vielleicht was am Hals. Da kommst du ja gar nicht zur Ruhe. Du machst es dir nicht einfach. Hut ab. Da mußst du ja alles mit dir alleine abmachen. Ich wüßte nicht, was ich an deiner Stelle machen sollte. Da gibt es keine Ratentlösung. Da mußst du genau

abwägen. Da mußt du mal sehen. Da mußt du dich aber schnell entscheiden. Du gehst ja vor die Hunde. Aus so was muß man doch ganz schnell raus.

... Man kann sich eigentlich kein Urteil darüber erlauben. Man muß die Suppe auslöffeln, die man sich eingebrockt hat. Alles bloß Mache.

Man ist schließlich nur einmal auf der Welt. Man muß das Leben nehmen, wie es ist. Warum sich graue Haare wachsen lassen [476, 118].

Не зупиняючись на докладній інтерпретації змісту тексту, вкажемо тільки на те, що текст, побудований на наборі різних фразеологізмів, стає прагматично дієвим з глибоким і багатим підтекстом і виявляє значні текстоутворюючі потенції ФО.

Наведемо кілька прикладів, що ілюструють функціональну значущість стилістичного прийому – нарощення, сутність якого полягає в тому, що основний компонент фразеологізму немовби виноситься за його межі і нарощується тематичним компонентом тексту. Цей прийом, як правило, сприяє посиленню експресивної функції, а також уточненню емоційно-оцінної функції.

У результаті нарощення ФО може набувати також додаткових функціональних властивостей, або змінювати традиційну функцію на контекстуальнозумовлену.

У короткому тексті „*Bürgerlicher Politiker*“ актуалізується ФО *etw. auf seine (eigene) Kappe nehmen* з метою саркастичної оцінки діяльності політика:

Manchmal nimmt er alles auf seine Kappe, aber jeder weiß, daß es sich um eine Tarnkappe handelt [465, 04.03.2002, 8].

Нарощення компонента *Kappe-Tarnkappe* надає безоцінному фразеологізму негативної суб'єктивно-авторської оцінки, причому негативна оцінка витікає з компонента *Tarnkappe*.

Наведемо приклад з тексту, в якому ФО *sich kein Blatt vor den Mund nehmen* з властивою їй позитивною оцінністю в системі мови набуває в тексті негативної регулятивно-оцінної функції за рахунок нарощення

компонента *Blatt – Manuskriptblatt*. Нарощення має за мету – посилити критику щойно виданої книги анекдотів і афоризмів одного з авторів:

„Der Pudel, der nicht Mephisto war“, ist – glaube ich – das beste Anekdotenbuch, das unser Freund geschrieben hat (es gibt eine Reihe von ihm). Darin steckt viel von seiner Persönlichkeit: von dem Didaktiker, von dem Witzbold ..., der auf Diskussionen von manchen Zeitgenossen wenig geschätzt wird, weil er nicht gern ein Blatt vor den Mund nimmt, nicht mal ein Manuskriptblatt [465, 26.01.2002, 12].

Виходячи з проаналізованих прикладів, можна констатувати, що специфічні функції зовнішніх стилістичних прийомів повтору, фразеонабору, нарощення є ефективним засобом у реалізації комунікативної програми того чи іншого типу тексту. У текстах газетно-публіцистичного стилю ці прийоми виконують перш за все регулятивно-оцінну і інформативно-експресивну функції. Для текстів художнього стилю основною функцією зовнішніх стилістичних прийомів є експресивно-естетична функція.

7.3. Вплив внутрішніх стилістичних прийомів на функціональну диференціацію ФО в текстах різних типів

7.3.1. Функції ФО при використанні внутрішніх стилістичних прийомів лексико-семантичного типу

Одним з найбільш поширених і продуктивних стилістичних прийомів лексико-семантичного типу є субституція того чи іншого компонента фразеологізму компонентом іншого семантичного поля. Використання цього прийому можливе на основі дистинктивних ознак ФО – нарізнооформленості й усталеності, оскільки замінити будь-який компонент фразеологізму ми можемо, виходячи з нарізнооформленості ФО, а усвідомити оказіональність використання допомагає усталеність,

тому що при декодуванні тексту перетворена форма безпосередньо співвідноситься з узусом ФО, завдяки цьому читачем усвідомлюється додаткова інформація, яка привноситься в семантику ФО прийомом, а також більш яскраво сприймається ступінь образності оказіонального фразеологізму.

Таким чином, піддаючи субституції узуальний фразеологічний компонент, автор намагається оказіональним компонентом більш точно, лаконічно і разом з тим образно донести до читача як змістовну, так і емоційну інформацію. Замінюване слово, в порівнянні з відсутнім, доповнює, розвиває замінений член звороту або контрастує з ним. Чим несподіваніший поворот думки за обов'язкової мотивованості і переконливості заміни, тим дотепніше обігрування фразеологізму. Тому не випадковим є те, що оказіональна заміна здійснюється переважно словами близькими до теми, ідейного змісту того чи іншого типу тексту, що й приводить до зміни його вихідної номінативно-комунікативної функції. У результаті такої заміни оказіональний фразеологізм безпосередньо наближається до теми тексту, його ідейного змісту і, таким чином, диференціює свої функції, тобто ускладнюється і збагачується новими, додатковими функціональними якостями, властивими йому тільки в даному типі тексту.

Так, наприклад, ФО *auf die lange Bank schieben* з властивою їй нейтральною експресивністю в системі мови, підлягаючи в тексті політичного коментаря оказіональному перетворенню, пристосовується до комунікативних завдань цього типу тексту:

Nach der Spendenaffäre der nordrhein-westfälischen SPD befürchtet SPD-Bundestagsfraktionsvize Michael Müller negative Auswirkungen auf die Bundeswahl.

Michael Müller: ich glaube schon, dass es die einzige Chance für die SPD ist, dass sie diesen Skandal anders aufklärt, als wir bei dem Parteispenskandal der CDU erlebt haben. Also dass man tatsächlich auch

aufklärt und sich nicht darum herumdrückt und alles auf den langen Tisch schiebt [469, 08.03.2002, 12:00].

У даному контексті okazіональній субституції підлягає іменник *Bank – Tisch*, що надає фразеологізму інформативно-оцінного змісту, оскільки в тексті розкривається сутність політики СПН.

Таким чином, okazіональна ФО *auf einen langen Tisch schieben* окрім своєї експресивної функції виконує ще й інформативно-оцінну функцію, яка зумовлена, з одного боку, застосуванням прийомом, а з іншого, взаємодією фразеологізму із загальним змістом тексту.

Актуалізацію потенційної експресивної функції ФО *den Stein ins Rollen bringen* в інформативно-оцінну можна простежити також у тексті, в якому обговорюються питання економії паливної сировини різними підприємствами:

In Anlehnung an ein bekanntes Sprichwort könnt man glatt sagen: jeder eingesparte Tropfen höhlt den Stein gestiegenen Erdölpreises. Das hat eine ganze Bewegung ins Rollen gebracht [465, 29.10.2001, 3].

Відповідаючи загальному змісту тексту, okazіональний фразеологізм сприяє позитивній оцінці заходів, що проводяться. Прагматичний ефект досягається за рахунок контрасту між компонентами фразеологізму. Так, якщо зіставити okazіональний компонент *Bewegung* з словосполученням *ins Rollen bringen*, то контрастність з'являється на основі загальної семи – “рух”.

Нерідко okazіональні заміни загострюють авторську оцінку переданої текстом інформації з допомогою іронії, яка присутня в конотативному аспекті фразеологічного значення і актуалізується в тексті з метою досягнення прагматичного ефекту тексту. Прикладом може служити фейлетон *“Bürger schützt eure Anlagen“*. У даному тексті підлягають критиці звички деяких людей, які користуються своїм службовим становищем:

Die Bürger merken das daran, dass der Wald am Blumenweg – eine Parkanlage, die sich vor ungefähr fünfzehn Jahren im Rahmen des NAW angelegt hatten – eines Tages eingezeunt war. Es wäre übertrieben zu sagen, sie sahen den Wald vor lauter Zäunen nicht [465, 13.09.2001, 10].

Оказіональна заміна компонента *Bäume – Zäune* інтенсифікує інформативно-оцінну функцію ФО, що надає тексту гостро критичного тону.

Аналогічну інформативно-оцінну функцію виконує ця ж ФО в глосі:

Übrigens sieht man manchenorts den Wald vor lauter Baumstümpfen nicht mehr [467, 10.01.2002, 12].

Окрім вказаної функції, оказіональна ФО здійснює ще й експресивно-комічну функцію.

Особливу функціональну експресивність виявляють оказіональні заміни фразеологічних компонентів при застосуванні ФО в заголовках. Застосовуючи оказіональний фразеологізм у заголовку, автор преслідує дві основні мети: з одного боку, він намагається максимально охопити заголовком основний зміст тексту, а з іншого боку, - привернути до цього змісту увагу читача. У даному випадку замінений компонент максимально наближає номінативно-комунікативний зміст ФО до теми тексту і, як правило, актуалізується також в тій чи іншій його частині. Наприклад, ФО *die Welt aus den Angeln heben* виступає в такій оказіональній модифікації: „*Sie sollten Gleichgewicht aus den Angeln heben*“. Заміна узуального компонента *die Welt* тематичним оказіональним компонентом *Gleichgewicht*, змінюючи вихідну номінативно-комунікативну сутність ФО, разом з тим уточнює інформативно-експресивну функцію заголовка, наближаючи його зміст до теми тексту.

Про дійсно тематичну заміну компонента *Kopf* компонентом *Computer* свідчить такий текст:

Manche haben ein Brett vor dem Kopf, jetzt kann man auch ein Brett vor dem Computer haben [470, 29.8.96, 12:00].

Подібні заміни конкретизують потенційну експресивну функцію узуальної ФО і надають їй відповідної прагматичної маркованості, яка виявляється в ефекті новизни, несподіваності.

Оскільки в номінативно-комунікативному змісті заголовкового фразеологізму конденсується і актуалізується зміст всього тексту /або його частини/, можна говорити також про лаконізуючу функцію автосемантичного заголовкового фразеологізму.

В іншому тексті – глосі – okazіонально перетворюється ФО *auf den Tisch des Hauses legen*. У даному фразеологізмі заміні підлягає іменник *Haus*:

Haben Sie Signale, ob die rein rechnerisch fehlenden Ausbildungsplätze heute abend auf den Tisch des Kanzlers gelegt werden? [470, 12.09.96, 9:00].

У результаті такої заміни посилюється інформативно-оцінна функція ФО, спрямована на характеристику політичного діяча.

Цікавими є взаємозв'язки між фразеологізмами і стилістичним прийомом субституції при використанні ФО в підписах до малюнків /карикатур/: тут ФО повинна, по-перше, в лаконічній формі вмістити максимум екстралінгвістичної інформації, а, по-друге, точно, яскраво і вражаюче пояснити малюнок. У таких випадках можна говорити про поліфункціональність ФО. Окрім інформативно-експресивної і лаконізуючої функції, okazіональний фразеологізм, як правило, здійснює ще й яскраво виражену інформативно-оцінну функцію, яка посилюється завдяки субституції та малюнку. Так, наприклад, ФО *mit Schäfchen zählen versuchen* з властивою їй в системі мови негативною оцінно-експресивною функцією посилює і конкретизує цю функцію в підписі до малюнка з допомогою заміни узуального компонента *Schäfchen* okazіональним компонентом *Flugzeug*:

Liebling, kannst du etwa nicht einschlafen? Versuch es doch mal mit Schäfchen zählen /Scharping geht dieses Problem durch den Kopf. Er zählt Flugzeuge/ [463, 12.02.2002, 2].

За рахунок заміни і самого малюнка, на якому зображений Шарпінг з дружиною, який не може заснути, бо рахує військові літаки, оказіональний фразеологізм привносить у зміст підпису відтінок іронії.

Ефект іронії може переходити в ефект сарказму в результаті субституції узуального компонента іншим, омофонічним першому і близьким до теми тексту і малюнка. Подібного роду заміну можна прослідкувати при застосуванні ФО *gute Miene zum bösen Spiel machen* підписі до карикатури:

Wenn's ums Erdöl geht, muß man gute Minen zum bösen Spiel machen
[463, 20.02.2002, 2].

У даному тексті іменний компонент *Miene* замінюється омофонічним компонентом другого семантичного поля *Minen* при збереженні *machen*, що є порушенням лексичної сполучуваності, яка і створює сарказм викриття агресивних дій американських військ. Внаслідок колізії семантично несумісних слів *Miene – Minen* створюється контрастність, яка змінює номінативно-комунікативний зміст ФО і тим самим диференціює цю функцію. Сутність цієї диференціації полягає в тому, що номінативно-комунікативна функція ФО перетворюється в посилену інформативно-оцінну, змістом якої є яскраво виражений сарказм.

У цьому зв'язку доречно навести висловлювання В.В.Виноградова про те, що “зчеплення і зустрічі протилежних за експресією і за відношенням до реальної дійсності фраз і слів загострює авторську оцінку того, що описується. Вони створюють швидкі експресивні переходи оповідального стилю і посилюють іронію” [251, 25].

Значить, посилення експресії ФО є результатом різкої зміни її номінативно-комунікативного змісту, особливою мовною формою вираження емоційно-оцінного змісту ФО.

У тексті художньої літератури – романі – той же фразеологізм *gute Miene zum bösen Spiel machen* набуває інших функціональних властивостей, зумовлених художньо-зображувальними цілями твору. ФО,

застосовуючись у тканині художнього тексту, підкоряються його загальному завданню – створювати певні художні образи, охарактеризувати персонаж, ситуацію і естетично впливати на читача.

Так, в романі Гюнтера Граса „*Blechtrommel*“ ФО *gute Miene zum bösen Spiel machen* okazіонально перетворюється з метою образного описання ситуації, яка характеризує поведінку одного з героїв роману:

Und wer auf der Maiwiese noch nicht tanzte, der griff sich, bevor es zu spät war, die letzten noch zu habenden Damen. Nur Löbsack mußte mit seinem Buckel tanzen, weil in seiner Nähe alles, was einen Rock trug, schon besetzt war, und jene Damen von der Frauenschaft, die ihm hätten helfen können, rutschten weit weg von einsamen Löbsack, auf den harten Holzbänken und Tribüne. Er aber – und das riet ihm sein Buckel – tanzte dennoch, wollte gute Mine zur bösen Jimmysmusik machen und retten, was noch zu retten war [471, 98].

Оказіональній заміні тут підлягає компонент *Spiel – Jimmysmusik*, причому okazіональний компонент сприймається в структурі даної ФО, як і в інших випадках, що наближає ФО до змінного висловлювання і тим самим робить її експресивно-естетичну функцію більш очевидною, вираженою, а посилена експресивність, “виразність має на меті не тільки відобразити переживання дійової особи, але й показати ставлення оточення до цієї особи, викликати певне ставлення до неї з боку слухачів і читачів [104, 96].

Диференціацію функцій одного і того ж фразеологізму в текстах різних типів можна прослідкувати також при okazіональному застосуванні ФО *blauer Brief*. Цей фразеологізм у своїй узуальній формі володіє незначною експресивністю, яка відповідно посилюється при okazіональній заміні. Для порівняння візьмемо два типи тексту: сценку – діалог з підпису до карикатури і ситуацію зі статті:

1. - ... *Blauer Brief an die „Bundesregierung“!*

- *Nein, ... Nein! Das soll „Bundesländer“ heißen. Das kann ich sogar ohne Brille lesen.*

/Eichel /Bundesregierung/ will, dass die Briefe nicht an die Regierung gehen, sondern an die Bundesländer. Er will die Verantwortung abschieben/ - Der blaue Brief bleibt unversandt in den Schubladen der Brüsseler Kommission liegen. Deutschland bewegt sich gefährlich nahe am Drei-Prozent-Kriterium für die Neuverschuldung. Und um der Rüge zu entgehen, musste sich Deutschland auf ausgeglichene Haushalte bis 2004 verpflichten – ein hartes Stück Arbeit für Bund, Länder und Sozialversicherungssysteme.

2. Seine Mutter saß in der Küche und weinte, sie hatte den blauen Brief des Direktors bekommen. Jeder zweite Gymnasiast in der Bundesrepublik bleibt mindestens einmal sitzen, ein viertel Schüler bekommt jährlich einen „blauen Brief“ [449, 113].

В обох текстах одна і та ж ФО підлягає фактично рівнозначній субституції, замінюється один і той же компонент ФО, правда, не зовсім рівнозначними, але пов'язаними з одним і тим же семантичним полем субститутами. Іншими словами, в обох випадках спостерігається приблизно однакова зміна номінативно-комунікативного змісту ФО, в обох випадках okazіональний компонент сприймається в своєму основному значенні.

Проте у зв'язку з відмінностями в комунікативній програмі обох текстів і в характері тематично зумовлених субститутивів, що створюють два різних фразеологічних контексти, функції однієї й тієї ж ФО виявляються в цих випадках різними. Якщо в першому контексті є всі підстави говорити про поліфункціональність ФО, яка виступає тут не тільки і не просто в інформативно-експресивній і лаконізуючій функціях, але і в чітко вираженій інформативно-оцінній функції, що доходить до сарказму, цей сарказм створюється змістом okazіонального компонента і малюнка. У другому контексті можна говорити тільки про монофункціональність ФО. Ця ФО виконує тут тільки експресивно-естетичну функцію, функцію

образно-естетичної констатації відповідного факта. Тому ми й говоримо про відмінності функцій ФО в текстах різних типів, при цьому відмінність їх функцій забезпечується застосуванням відповідних стилістичних прийомів, що диференціюють загальномовні функції ФО у відповідності з комунікативною програмою самого тексту у відповідності з його власними функціями.

7.3.2. Функції ФО при використанні внутрішніх стилістичних прийомів структурно-семантичного типу

Стилістичні прийоми, які сприяють оказіональному варіюванню як структурного, так і семантичного аспектів фразеологічного значення, складають у порівнянні з прийомами лексико-семантичного типу більш обширну групу. До їх числа відносяться вклинювання до структури ФО додаткового компонента, додавання змінних компонентів на початку і в кінці фразеологізму, синтаксичне розширення, редукція будь-якого компонента ФО, контамінація фразеологізмів. Індивідуально-авторське використання перерахованих стилістичних прийомів можливе й у випадку із зовнішніми стилістичними прийомами завдяки структурній нарізнооформленості й усталеності фразеологічного комплексу. Ці категоріальні ознаки фразеологізмів дозволяють автору оперувати об'ємним і виразним значенням ФО і тим самим наближати його до завдань комунікативної програми тексту.

Проте незважаючи на загальний телелогічний характер стилістичних прийомів – досягти виразно-зображувального ефекту за рахунок різних перетворень формально-структурного і структурно-семантичного аспектів фразеологічного значення – той чи інший стилістичний прийом структурно-семантичного типу має специфічні властивості в підвищенні функціональної значущості фразеологізмів у текстах різних типів.

На основі аналізу фактичного матеріалу нами встановлено, що стилістичні прийоми структурно-семантичного типу сприяють посиленню, ускладненню або послабленню тієї чи іншої функції ФО в текстах різних типів.

Спробуємо простежити взаємозв'язки між функціями ФО і стилістичними прийомами на конкретних прикладах текстів різних типів.

За частотністю використання на першому місці в нашому матеріалі виступає вклинювання. Відомо, що вклинювання є одним з найбільш розповсюджених прийомів оказіональних стилістичних перетворень ФО; не менш відомим є те, що ФО допускають нормативне розширення компонентного складу фразеологічного комплексу завдяки включенню до структури ФО прикметника чи прислівника, уточнюючих, з одного боку, іменний компонент, а, з іншого, диференціюючих потенційні функціональні можливості ФО в текстах. Вклинюваний компонент сприяє більш гармонійній взаємодії ФО з безпосереднім словесним оточенням і збільшує її виразні можливості, максимально наближаючи фразеологічне значення й образність до умов мовленнєвої ситуації [361, 143]. Якщо мова йде про тексти газетно-публіцистичного стилю, то результатом вклинювання безпосередньо буде посилення інформативно-експресивної функції того чи іншого фразеологізму, яка, однак, здатна диференціюватися в прагматичну інформативно-оцінну функцію /позитивної або негативної оцінки/. Особливо яскраво проявляється інформативно-оцінна функція ФО в тексті у тому випадку, коли вона потенційно присутня в фразеологічному значенні на рівні системи мови і актуалізується в тексті з допомогою вклинювання. Вклинюваний компонент виступає як засіб диференціації інформативно-експресивної функції у функцію інформативно-оцінну.

Так, наприклад, ФО *der Gedanke steckt dahinter* з негативною оцінною маркованістю в системі мови посилює цю оцінку в тексті як за

рахунок контекстуального оточення, так і за рахунок вклинювання компонентів *schlicht, wichtig*:

Aber dahinter steckt der schlichte, deshalb nicht weniger wichtige Gedanke, wie kurbele ich im Moment die Konjunktur wieder an, wie schaffe ich schnell Impulse für mehr Wachstum und Beschäftigung [468, 23.01.02, 9:00].

Вклинювання слів *schlicht, wichtig* створює незвичайну сполучуваність, що посилює негативну інформативно-оцінну функцію фразеологізму і робить його більш виразним і експресивним.

Про посилення експресивної функції ФО і її диференціації з допомогою вклинювання в інформативно-оцінну функцію свідчать і наступні приклади з текстів:

mit spitzen Fingern an die Frage gehen – nur mit spitzen Fingern an die Frage gehen

Man geht nur mit spitzen Fingern an diese Frage heran, weil man Angst vor der öffentlichen Diskussion hat

Geld in die Wirtschaft pumpen – nur ein bisschen mehr Geld in die Wirtschaft pumpen

Eine Erhöhung der Neuverschuldung hieße, man könnte sich wieder um diese Grundsätzlichen Reformen herumdrücken, müsste nur ein bisschen mehr Geld in die Wirtschaft pumpen und dann ließe das wieder so einfach ist es nicht mehr in einer globalisierten Welt, wo wir im Wettbewerb stehen um die Arbeit mit allen anderen Standorten der Welt, da können wir mit so einfachen Methoden das Problem nicht lösen.

in Gang kommen – rasch in Gang kommen

Hier geht es um den Dialog, zwischen den für die Sicherheit Zuständigen auf beiden Seiten, erfolgreich sind und den Dialog möglichst rasch in Gang kommt [468, 23.01.02, 9:00].

У кожному з наведених прикладів посилення інформативно-оцінної функції відбувається як за рахунок контексту, так і за рахунок оцінки вклинюваних компонентів. Так, компоненти *spitz, rasch*, сполучаючись з

компонентами фразеологізму, посилюють його емоційну оцінку і привносять у контекст ефект іронії, сарказму.

Інформативно-експресивна і емоційно-оцінна функції ФО в текстах часто можуть посилюватися також за допомогою вклинювання в структуру ФО таких оцінних слів як, наприклад, *billig, ungünstig, arg*. У даному випадку емоційна оцінка супроводжується, як правило, відтінком іронії, сарказму:

in Bedrängnis sein – in arger Bedrängnis sein

Kisseljow ist in arger Bedrängnis [465, 16.01.2002, 2].

ins Licht rücken – in ungünstiges Licht rücken

Obendrein rücken ein paar Schmuddel-Videos, die auf Partys in Moskau weitergereicht werden, Kisseljow in ungünstiges Licht [465, 16.01.2002, 2].

das Trostpflaster sein – das billige Trostpflaster sein

Billig war das Trostpflaster nicht [465, 16.01.2002, 2].

У наведених контекстах вклинюваний компонент сприяє не тільки посиленню інформативно-експресивної функції ФО, але й підвищує її прагматичний вплив за рахунок комічного ефекту.

У текстах художньої літератури вклинювані компоненти посилюють експресивно-естетичну і естетично-оцінну функцію. В даному типі тексту особлива роль належить також вклинюваним оцінним компонентам:

Robel wollte ihm zuvorkommen, er hatte sich ein paar ziemlich direkte Fragen zurechtgelegt, es ging ihm gründlich gegen den Strich, wie sich hier einer auf objektive Gründe berief [474, 20].

Das Gegenteil von Makarenko war einfacher, aber überholt und weithin unbeliebt, und war auch nur scheinbar einfacher, denn über erste Erfolge konnte man mit ihm in böse Klemmen geraten [472, 115].

Вклинювані компоненти здатні не тільки посилювати, але й уточнювати ту чи іншу функцію фразеологізму в текстах різних типів. У текстах преси, як правило, уточненню підлягає недиференційована

потенційна оцінка. Експресивно-інформативна функція ФО при цьому посилюється.

Уточнення емоційно-оцінної функції ФО *den Nerv berühren* в коментарі „*Erregung über eine freche Einmischung*“ здійснюється завдяки вклинюванню компонента *national*, який є тематичним у цьому тексті, оскільки основний зміст тексту направлений на обговорення питань, пов'язаних із втручанням Австрії у внутрішні справи Чехії. Причина втручання – недалекоглядна політика деяких державних діячів:

Er berührt den nationalen Nerv und trägt damit zu jener Endstimmung bei, die der FPÖ Auftrieb verschafft und ihrem in Österreich umstrittenen Volksbegehren den Erfolg sichern könnte [462, 16.01.2001, 3].

Незвичайна сполучуваність вклинюваного компонента *national* з компонентами ФО створює сильну експресію і одночасно уточнює, конкретизує емоційно-оцінну функцію фразеологізму, спрямовану на критику діяльності FPÖ.

Уточнюючись при вклинюванні, емоційна оцінка фразеологізму часто супроводжується іронічним забарвленням, викликаним як вклинюванням, так і змістом контексту:

Für die FPÖ, die an Mühen der Regierungsbeteiligung sichtbar erschafft ist, kam Zemans Frontalangriff dem ersehnten Adrenalinstoß gleich [462, 16.01.2001, 3].

Введення слова *ersehnt* у фразеологізм *dem Adrenalinstoß gleich kommen* посилює виразність висловлювання і одночасно уточнює оцінку шляхом вказівки її об'єкта.

У деяких випадках конкретне використання ФО в тексті вклинювання зумовлює зміну потенційної нейтральної оцінки на контекстуально зумовлену негативну інформативну оцінку:

Es ist einige Monate her, da wurde Lothar Bisky im Deutschlandfunk die schlimme Frage gestellt: Wie er es denn mit dem Kommunismus halte. In Deutschland, nicht für ihn persönlich, erwiderte Bisky, habe das Wort einen

schlechten Klang. Deshalb spreche er lieber vom Sozialismus. Was denn der Unterschied sei? Ebender Klang, sagte Bisky [462, 17.01.2002, 1].

У даному контексті ми маємо справу з вклинюванням у структуру оцінної ФО *einen Klang haben* двох компонентів: *schlecht i ebend*. Подібне розширення переорієнтовує нейтральну узуальну оцінку на негативну контекстуальну. Негативній емоційній оцінці підлягають у даному тексті поняття комунізм і соціалізм. Крім того, подвійне вклинювання підвищує виразність тексту за рахунок додаткової образності, яка сполучається з експресією та іронією. При цьому зазначимо, що використання ФО з протилежною оцінкою без іронії зустрічається в публіцистичних текстах доволі рідко.

У типах художніх текстів уточнююча роль вклинюваного компонента полягає в тому, щоб підкреслено, лаконічно охарактеризувати героя, виділити певну рису його характеру і тим самим підвищити естетичний ефект висловлювання.

У романі Гюнтера Граса „*Blechtrommel*“ часто використовуються образні засоби, в тому числі й оказіональні фразеологічні варіанти для позитивної характеристики образу матері вустами сина:

Mama riskiert ein zugekniffenes Auge und einen Kußmund, der trotz ihrer Engelsflügel und Lamettahaare sagen will: Auch Engel haben ein Gaschlecht [471, 41].

Вклинюванням у структуру фразеологізму *ein Auge riskieren* слова *zugekniffenes* підкреслюється материнська мудрість. Причому вклинюваний компонент семантично сполучається з іменним компонентом фразеологізму.

Більш наочну характеристику образу матері можна бачити також у наступному фрагменті з тексту, де оказіональному перетворенню завдяки вклинюванню підлягає інший дієслівний фразеологізм *sich Augen machen*:

Anfangs bezahlte Mama auch treu und brav ... dann endlich begriff auch sie mein Stimmphänomen, forderte bei Schadenansprüchen Beweise und machte dabei sachlich kühlgraue Augen [471, 50].

Вклинювані компоненти *sachlich, kühlgraue* немовби деталізують образ матері, оцінюють її вчинки.

Експресивно-оцінну функцію виконує в романі Г.Канта „Аула“ також фразеологізм *den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen*, який okazіонально перетворюється з метою іронічної характеристики одного персонажу іншим.

Головний герой роману Роберт Ісваль представляє свого однокурсника Якоба Фільтера – колишнього лісника, а тепер Міністра лісового господарства:

Das ist Jakob Filter und ein wunderlicher Mensch. Heute ist er ein hoher Waldverveser, sitzt in einem Ministerium und sieht vor lauter verwalteten Wäldern kaum noch einen grünen Baum, aber damals war er ein Forstarbeiter in der Mitte seines ersten ABF - Semesters [472, 293-294].

Іронічний ефект, що виникає в результаті вклинювання компонентів *verwalteten, grünen*, має позитивну оцінну маркованість, яка надає контексту виразно-зображуваного фону.

Okazіональні варіанти фразеологізмів використовуються в цьому ж романі з метою образної позитивної характеристики інших персонажів, а також ситуацій, пов'язаних з їх діяльністю:

1. *Übrigens, Herr Riek, vielen Dank noch für ihren Zeitplan: es hat glänzend geklappt; schon deshalb müssen sie rasch wiederkommen; ohne sie gehen die da in ihrer komischen Fakultät doch organisatorisch vor die Hunde [472, 204].*

2. *Als die Sekretärin gegangen war, sagte Haiduck: „Ich will mich vor euch nicht mit fremden Federn schmücken [472, 213].*

3. *Der Redner hatte indessen den historischen Faden weitergesponnen [472, 213].*

Вклинювані оцінні компоненти *organisatorisch, historisch, fremd* не тільки посилюють і уточнюють експресивно-естетичну функцію ФО, але й немовби наближають їх /ФО/ до теми тексту, його ідейного змісту.

Посиленню експресивної функції ФО і уточненню емоційно-оцінної сприяє також внутрішній стилістичний прийом – додавання змінних компонентів на початку або в кінці фразеологізму. Цей прийом логічно мовби підкреслює функцію фразеологізму в тексті і тим самим загострює на ньому увагу читача:

Arafat wirkte fast schon wie der Märtyrer, als der er offenbar gerne in die Geschichte einginge [462, 18.02.2002, 14].

Додавання тематичного компонента *gerne* на початку ФО *in die Geschichte eingehen* конкретизує оцінку політичного факту, лаконізує зміст висловлювання і надає йому виразності.

Цікаві взаємозв'язки між функцією стилістичного прийому і функцією фразеологізму можна спостерігати в статті „*Die Mitte ist rechts von links*“. У даному тексті виразно проявляється стилістичний прийом – okazionalne повторення. Так, ФО *den besten Weg finden* і *Brücken schlagen* повторюються в okazionalno перетвореній формі чотири рази. Мета /функція/ okazionalno перетвореного фразеологізму – описати завдання, цілі, принципи Християнсько-Демократичного Союзу, однієї з провідних партій Німеччини:

Wir stehen vor der Aufgabe, den besten Weg in die Zukunft zu finden. Auf der Suche nach dem besten Weg erfolgreich sein kann nur, wer Brücken schlägt. Der Gründungsimpetus der CDU zielt darauf, Brücken zu schlagen: Brücken zwischen den Konfessionen, zwischen Arbeitnehmern und Unternehmern, zwischen gesellschaftlichen Gruppen und zwischen den Geschlechtern. Dieser Brückenschlag muß immer wieder geleistet werden. Und wir haben ihn erneut geleistet. Deshalb ist die CDU des Jahres 2002 nicht mehr die CDU des Jahres 1998.

Die politische Mitte findet den besten Weg, wie sie ihn sucht. Das unterscheidet sie von anderen. Auf diesem Weg nimmt sie die Menschen mit – Schritt für Schritt. Sie findet den besten Weg, weil sie neue Chancen eröffnet und zugleich Stabilität sichert [462, 18.02.2002, 4].

Такі варіації вищеназваних фразеологічних одиниць служать єдиної меті – не відриватися протягом тексту від основної думки, лаконізуючи її, узагальнюючи, поєднуючи з факторами, які є важливими, тобто, описати дану проблему з усіх боків. Замінювані і додавані компоненти посилюють інформативно-експресивну функцію фразеологізму і уточнюють його емоційно-оцінну функцію, яка супроводжується ефектом сарказму. Цей ефект ще більше інтенсифікується при повторі фразеологізму в різних формах.

У наступному тексті „*Müller fordert Ende von Verfahren gegen NPD*“ оказіональний фразеологізм повторюється з метою саркастичного викриття Націоналістичної партії Німеччини:

Berlin – Der saarländische Ministerpräsident Peter Müller und die FDP plädieren angesichts des Auftauches immer neuer V-Männer für einen schnellen Ausstieg aus dem NPD-Verbots-Verfahren beim Bundesverfassungsgericht. Müller sagte der WELT: „Man muss sich ernsthaft überlegen, ob ein Ende mit Schrecken nicht besser ist als ein Schrecken ohne Ende. Die Demokratie sei stabil genug, um der NPD mit offenem Visier entgegenzutreten“ [467, 18.02.2002, 4].

Компоненти даного фразеологізму міняються місцями, а також у кожному випадку застосовується відповідний прийменник *mit* або *ohne* для того, щоб звернути увагу читача на останній компонент фразеологізму в обох випадках, бо саме він несе основне змістовне навантаження, поєднуючись із прийменником.

Таким чином, у наведеному тексті домінує негативна інформативно-оцінна функція /емоційно-оцінна функція/ повторюваних оказіональних ФО. Прагматичний ефект цієї функції в тексті посилюється перш за все за

рахунок сарказму, привнесеного додаваними компонентами та перестановкою іменних компонентів.

Окрім внутрішньотекстових функцій, okazіональні фразеологізми виконують у даному тексті і композиційні функції: текстоутворюючу функцію, функцію створення підтексту. Текстоутворюючим елементом є як фактор повторення, так і функція стилістичного прийому, іррадіююча на потенційну оцінку фразеологізму. За рахунок функції прийому створюється також глибокий підтекст, що потребує уваги читача при декодуванні змісту тексту.

У нашому матеріалі містяться також приклади, якими ілюструється роль додавання тематичного компонента тексту в кінці фразеологізму:

Die nächste Haltestelle in Amerikas Feldzug gegen den Terrorismus ist der Irak. Präsident Bush läßt selbst keinen Zweifel daran, daß es nicht mehr um das Ob, sondern um das Wie und Wann geht. Auch seine wichtigsten Berater, einschließlich der beiden Golfkriegsveteranen Cheney und Powell, zeigen sich über das Ziel eines „Regimewechsels“ in Bagdad einig und diskutieren nur noch über die Mittel [462, 18.02.2002, 1].

У цьому контексті має місце вклинювання в структуру ФО словосполучення *um das Wie und Wann* в кінці цього фразеологізму. Вклинюваний компонент посилює інформативно-експресивну функцію фразеологізму.

Отже, функції стилістичних прийомів вклинювання та додавання в їх взаємодії з функціями фразеологізмів проявляються в такому:

- 1) вклинювання і додавання сприяють посиленню інформативно-експресивної прагматичної функції ФО в текстах газети й публіцистики;
- 2) вклинювання і додавання сприяють уточненню інформативно-оцінної /емоційно-оцінної/ функції ФО в текстах газети і публіцистики при збереженні або посиленні експресії;

3) у текстах художньої літератури вклинювання і додавання сприяють посиленню і уточненню експресивно-естетичної, а також оцінної функцій ФО.

Спеціальної уваги заслуговують також стилістичні прийоми синтаксичного розширення і скорочення /редукції/ при використанні фразеологізмів у текстах різних типів.

Синтаксичному розширенню підлягають переважно ті ФО, які містять наочно-образну номінацію певного предмета, явища і ситуації, що відображаються фразеологізмом.

Так, наприклад, при актуалізації ФО *in den sauren Apfel beißen, den eigenen Ast absegen, etw. auf die leichte Schulter nehmen, den Stein ins Rollen bringen* і т.д. в свідомості адресата виникає образне уявлення про відображення у фразеологізмі об'єктивної реальності. Такі фразеологізми доцільно назвати наочно-образними. При цьому фактор переосмисленості немов би відступає на другий план.

Особливо ефектно впливають ці ФО на семантичну організацію тексту тоді, коли вони актуалізуються в початковій його позиції. У даному випадку використання фразеологізм, синтаксично розширюючись, реалізує переважно наочно-образну або інформативно-експресивну прагматичну функції. Таке перетворення привертає увагу читача і спонукає його до прочитання статті.

Інформація, яка передається в тексті, набуває конкретності і стає прагматично значущою завдяки актуалізації певних фразеологічних компонентів.

В якості прикладу наведемо текст, в якому мова йде про суперечності між президентом грецької республіки Кіпр Глафкосом Клерідесом і Рауфом Денкташем, керівником турецьких кіпріотів у зв'язку з поділом острова Кіпр:

Damit war – wieder einmal – die Tür zwischen den verfeindeten Parteien auf der Insel zugeschlagen worden. Unter dem sanften, aber behetzten Druck

Ankaras öffnete sie sich aber schon kurze Zeit später wieder [462, 18.02.2002, 6].

У наведеному контексті синтаксично актуалізується ФО *die Tür zuschlagen*, що розширює діапазон функцій цього фразеологізму. Поряд з наочно-образною та інформативно-експресивною функціями, оказіональна ФО виконує функцію негативної емоційної оцінки. При зіставленні узуального фразеологізму з його оказіональним варіантом у адресата безпосередньо виникає ефект новизни, невиправданого чекання і, як наслідок, - відповідна емоційна реакція.

Наступний приклад, який ілюструє роль синтаксичного розширення фразеологізму *etw. auf die lange Bank schieben* представляє текст, що засуджує випадок, що стався в одному з офіцерських училищ Бундесвера. Під час весільного свята учні співали нацистські пісні, та суд залишив цей випадок без уваги:

Die lange Bank hat sich schon immer bewährt. Was auf sie geschoben wird, ist nicht selten für alle Zeiten vergessen, zum mindesten aber für so lange, bis sich die aufgeregten Gemüter wieder beruhigt haben und praktisch kein Hahn nach den bewußten Sache kräht [467, 02.03.2002, 5].

Оказіональному варіанту властива в даному тексті перш за все прагматична функція негативної емоційної оцінки. Ця функція інтенсифікується завдяки використанню іншого фразеологізму *kein Hahn kräht danach*, що надає контексту і саркастичного відтінку, і особливого прагматичного ефекту.

Дещо іншої форми синтаксичного розширення набуває цей же фразеологізм у фейлетоні, де критикується поведінка деяких службовців, які зловживають своїм службовим становищем:

Aber die überraschten Bürger von Bergfelde heben jetzt wenigstens Gelegenheit, sich erst mal hinzusehen, denn die Bänke, welche neue Siedler zunächst in der Hitze des Gefechts mit eingezäunnt haben, wurden später demontiert und außerhalb des Zaunes aufgestellt. Nur eine Bank soll sich noch

darin befinden und eine weitere soll beim Rat der Gemeinde stehen, die lange Bank nämlich, auf die der Bürgermeister die Eingaben und Beschwerden bezüglich der eingezäunten Parkanlagen geschoben hat [461, Nr. 31/78, 3].

У результаті синтаксичного розширення ФО *etw. auf die lange Bank schieben* посилює свою узуальну негативну оцінку і одночасно надає висловлюванню яскравої образності. У свою чергу, актуалізація фразеологічного компонента свідчить про текстоутворюючі потенції даного фразеологізму.

Оказіональне розширення є ефективним при оцінній характеристиці діяльності деяких політичних лідерів.

Розглянемо текст, в якому описуються події, пов'язані з розподілом острова Кіпр. У ньому використовується фразеологізм *die Tür zuschlagen /öffnen/*, який повторюється:

Denktasch hingegen bestand bislang darauf, daß sein souveräner Teilstaat, der bisher nur von der Schutzmacht in Ankara anerkannt wird, die internationale Anerkennung erhält. Da dieses Verlangen von den griechischen Zyprioten strikt abgelehnt wurde, kamen die Gespräche lange nicht voran. Der letzte Rückschlag ereignete sich im September vergangenen Jahres, nachdem Denktasch weitere Gespräche abgesagt hatte. Damit war – wieder einmal – die Tür zwischen den verfeindeten Parteien auf der Insel zugeschlagen worden. Unter dem sanften, aber beherzten Druck Ankaras öffnete sie sich aber schon kurze Zeit später wieder [467, 02.02.02, 5].

Як показує приклад, okazіональне розширення сприяє посиленню емоційно-оцінної функції ФО, при цьому інформація, що передається текстом, набуває саркастичної спрямованості.

В текстах художньої літератури синтаксичне розширення фразеологізмів створює наочну образність, що супроводжується сильною експресією. Проте якщо в текстах преси експресія інформативна, то в художньому тексті вона естетична.

Покажемо це на деяких прикладах:

1. den Knüppel in den Weg legen

Der Wagen hält, ich winkte zu Klündern rauf, und er äugt mich an, als wäre ich ein Knüppel, der im Wege liegt. Am Ende sagt er aber doch: „Tach“ [472, 284].

2. den Teufel an die Wand malen

*„Ach, malt doch nicht den Teufel an die Wand!“ „Ans Dach, quasi, ans Dach!“
Doch der Teufel war schon auf dem Dach. Der Teufel stieß Robert in die Seite und zeigte auf ein Mädchen, das am Stamm eines Apfelbaumes lehnte und zu ihnen heraufsah, ... [472, 182].*

3. den Stein ins Rollen bringen

„Wie groß muß der Stein sein, der die Lawine ins Rollen bringt?“ erwiderte Yudit [449, 99].

4. die Wände haben Ohren

Es gibt „Höflichkeit der vier Wände“, die daran denken sollte, daß nicht nur die Wände Ohren haben. Der Anstand hat auch welche [449, 527].

Якщо синтаксичне розширення передає естетичну інформацію тексту в наочній, деталізованій формі, то скорочення будь-якого компонента ФО передає цю інформацію лаконічно. Тому в даному випадку можна говорити про експресивно-лаконізуючу функцію фразеологічного еліпсису.

Сама проблема скорочення тієї чи іншої частини речення, слова, словосполучення або фразеологізму не нова в лінгвістичній літературі [76; 186; 361]. Основні думки вчених у дослідженні еліптичних конструкцій зводяться до того, що еліпсис – явище закономірне в мові і зумовлене самою її функціональною природою.

“Фразеологічний еліпсис – це опущення окремих компонентів фразеологічних одиниць зі збереженням зворотом денотативного аспекта значення...” [212, 106]. Як і застосуванню інших стилістичних прийомів, оказіональному еліпсису сприяє нарізнооформлений характер фразеологічного значення. В різних структурно-семантичних типах ФО можуть редукуватися різні компоненти.

Виділяється два типи фразеологічного еліпсису: узуальний /мовний/ і okazіональний /мовленнєвий/ [212, 111].

У даній роботі увага звертається на роль /функцію/ okazіонального фразеологічного еліпсису.

Якщо підходити до okazіонального фразеологічного еліпсису з точки зору його функціонально-прагматичної значущості в текстах, то варто починати з того, яке комунікативне завдання покликаний здійснювати фразеологічний еліпсис в тексті. Як правило, взаємозв'язки okazіонального фразеологічного еліпсису в тексті зводяться перш за все до того, щоб передати інформацію тексту в стислій, лаконічній і разом з тим дохідливій до адресата формі.

Особливі зв'язки складаються між текстом і еліптованим фразеологізмом при застосуванні останнього в заголовку, а потім при повторі в тексті. Причому функція фразеологізму в заголовку й тексті не завжди співпадає. Якщо в заголовку фразеологічний еліпсис виконує основну експресивно-лаконізуючу функцію, то в тексті він немовби розкриває цю функцію і набуває додаткових функціональних властивостей.

Візьмемо для прикладу автосемантичний тип заголовка, в якому okazіональній редукції підлягає компонент *geraten* фразеологізму *in die Sackgasse geraten* /пор. заголовок „*Beginn in der Sackgasse*“/. Політично інформованому читачеві відомо, що мова в тексті піде про політичних діячів, які потрапили в скрутне становище. Окрім експресивно-лаконізуючої функції фразеологізм набуває і емоційно-оцінної функції, яка конкретизується в тексті як його змістом, так і повтором цього фразеологізму в повній формі:

Seit Israel 1967 das Westjordanland und den Gazastreifen besetzt hat, sind diese Gebiete zu Brennpunkten der Gewalt geworden. Wie kann die Sackgasse im Nahost-Friedensprozess überwunden werden? [468, 22.01.2002, 12:00].

Емоційна оцінка ФО *in die Sackgasse geraten* посилюється при повторі в тексті в результаті заміни компонента *geraten-überwinden*. Подібна заміна привносить у зміст тексту іронічний відтінок.

Ще одним видом автосемантичного типу заголовка є текст, названий „*Der Dialog soll in Gang kommen*“. У даному заголовку редукується фразеологізм *in Gang kommen*.

Семантика іменника *der Dialog* сигналізує про те, що такий текст несе викривний характер. У тексті критикується використання неправильних політичних методів впливу на палестинську сторону:

Hier geht es um den Dialog, zwischen den für den Dialog Zuständigen auf beiden Seiten, erfolgreich sind und den Dialog möglichst rasch wieder in Gang kommt. Sie sagen, kämme: es muss Druck ausgeübt werden. Wie kann sich dieser äußern?

Lahnstein: Wir haben es – hier rede ich nun für die israelische Seite – in Israel mit einer demokratisch gewählten Regierung zu tun. Davon kann man auf der palästinensischen Seite nur sehr bedingt sprechen. Und man wird den Mehrheitswillen des israelischen Volkes zu achten haben. Das schließt aber verstärkte diplomatische Bemühungen nicht aus. Ich hoffe, als engagierter Bürger, dass diese Bemühungen im Gang sind [468, 22.01.2002, 12:00].

Таким чином, основні функції оказіонального фразеологічного еліпсису в тексті, - експресивно-лаконізуюча і емоційно-оцінна.

Для синсемантичного типу заголовка, представленого оказіональним фразеологічним еліпсисом, характерна також основна прагматична експресивно-лаконізуюча функція. Інші функції, наприклад, емоційно-оцінна, не проявляються експліцитно в даному типі заголовка, оскільки відсутній оцінюваний суб'єкт. В якості прикладу наведемо текст „*Schach auf Zypern*“, в якому гострій критиці піддається політика Анкари проти турецьких кіпріотів:

Nach dem Besuch des für die Erweiterung des EU zuständigen Kommissars Gönter Verheugen Ende vergangener Woche in Ankara zeigen sich

die Fachleute der Brüsseler Behörde verhalten optimistisch. Die zahlreichen Rückschläge der vergangenen fünf Jahre, als die Vertreter beider Volksgruppen immer nur über Mittelsmänner der vereinten Nationen gegensätzliche Positionen austauschten, aber keinen Millimeter vorankamen, gemahnen zu größter Vorsicht. „Sie haben eine Partie Schach eröffnet, und jeder hat seine Bauern vorgeschickt“, heißt es in der Brüsseler EU-Behörde; aber die entscheidenden Züge stünden noch bevor. Verheugen und seine Beamten weisen darauf hin, daß die gegenwärtige Großwetterlage eine Lösung der Zypern-Frage begünstige. Aber noch können sie nicht sicher sein, daß Klerides und Denktasch ernsthaft an der Überwindung der Teilung interessiert sind [462, 18.02.2002, 6].

Використання ФО *eine Partie Schach eröffnen* варто розглядати двобою: 1) як алюзію на заголовок, що конкретизує функцію заголовка і 2) як негативну оцінку політичної події.

Зіставляючи функції фразеологізмів у заголовку й при повторі в тексті можна встановити, що заголовний оказіональний фразеологізм лише конспективно в найзагальнішій формі інформує адресата про зміст тексту, в той час як повторюваний фразеологізм у тексті подає цю інформацію в більш розширеному вигляді.

До стилістичного прийому, подібного за своїми функціональними властивостями до фразеологічного еліпсису, належить також фразеологічна контамінація. Сутність цього прийому полягає в тому, що в відповідності з комунікативними завданнями тексту відбувається синтаксичне і змістовне взаємозчеплення двох чи більше ФО завдяки втраті компонента як мінімум в одного фразеологізму [305, 198].

Об'єднання семантичних планів двох фразеологізмів лаконізує текст /контекст/, робить його надзвичайно виразним і інформативно містким.

У деяких випадках на контамінації двох фразеологізмів може бути побудований весь текст, що, з одного боку, створює глибокий підтекст, який потребує уваги адресата при декодуванні. У даному випадку

необхідні знання вихідної /узуальної/ форми контамінованих фразеологізмів.

Наведемо текст, що складається з двох контамінованих фразеологізмів:

Übrigens kann auch mal was ins zugedrückte Auge gehen [468, 22.01.2002, 12:00].

У наведеному тексті контамінації підлягають два оцінних фразеологізми *ein Auge zudrücken* і *ins Auge gehen*, які передають у тексті імпліцитну інформацію про те, що все прикрашене, не природне рано чи пізно може стати явним. Сполучення двох оцінок у межах короткого тексту створює сильну експресію, результатом якої є емоційна реакція з боку адресата. Тому можна передбачити, що інформативно-експресивна функція ФО посилюється не тільки самим прийомом, але й поєднанням оцінок.

Отже, в результаті контамінації, ФО здатні здійснювати в тексті емоційно-оцінну і інформативно-експресивну прагматичну функції. Поряд з цими функціями на домінуючу роль в тексті претендує також функція лаконізації.

Контамінуючі фразеологізми окрім інших функцій покликані виконувати ще і експресивно-комічну функцію. Наочно цю властивість фразеологізмів можна спостерігти в короткому тексті, в якому контамінується ФО *die letzte Stufe in Kraft setzen*:

Zu personal Spekulationen schwieg sich der CSU-Chef im Gespräch mit RTL-Informationsdirektor Hans Mahr und Chefmoderator Peter Kloeppe am Dienstag Nachmittag in der Bayerischen Staatskanzlei aus, nicht jedoch zu seinen programmatischen Vorstellungen: Beispielweise kündigte er an, eine unionsgeführte Regierung werde die letzte Stufe der Ökosteuer im Jahr 2003 nicht mehr in Kraft setzen [462, 12.02.2002, 4].

Отже, оказіональний фразеологічний еліпсис і фразеологічна контамінація здійснює в текстах преси такі основні функції: експресивно-

лаконізуючу, емоційно-оцінну і експресивно-комічну. Звичайно, ці функції носять мовленнєвий характер і орієнтовані перш за все на прагматичний ефект.

Ефективним стилістичним прийомом використання фразеологізмів у тексті є подвійна актуалізація /термін Л.Т.Болдирєвої/. Функціональна значущість цього прийому базується на паралельному сприйнятті фігуративного значення і прямого значення омонімічного їй вільного словосполучення. У тому випадку, коли обидва семантичних плани сполучення – прямий і переносний – здатні однаково актуалізуватися в свідомості адресанта, то при такому несподіваному зближенні ФО і змінного словосполучення створюється особливий прагматичний ефект тексту.

Подвійна актуалізація фразеологізму в тексті створює сильну експресію. Виникнення комічного ефекту сприяє несподіваному зіткненню перетвореного фразеологізму з його змінним прототипом. У зв'язку з цим Е.Н.Земська зазначає, що “ефект невиправданого чекання, який виникає в контексті, викликає сміх протиріччям між первинною формою фразеологізму і несподівано новою, пов'язаною з фразеологізмом новим значенням” [148, 250].

Наведемо приклади:

Ein Dumperfahrer donnerte mit 80 Sachen durch die Stadt, wechselte mehrere Male überraschend die Spur und drückte dabei andere Fahrzeuge fast von der Fahrbahn.

Da sagte ein Verkehrsteilnehmer: „So gehts ja nun nicht! Wo kommen wir denn da hin?“ Da kam ein Wanderer des Weges und sagte: Ganz einfach unter die Räder [461, Nr. 17/80, 3].

Як показує приклад, у результаті двопланового сприйняття змінного словосполучення і фразеологізму посилюється емоційно-оцінний фон тексту і одночасно створюється комічний ефект.

Наведемо ще один текст, в якому подвійній актуалізації підлягає ФО *jmdm. seine Hand reichen*:

Inzwischen haben SPD und PDS in Berlin einander wieder die Hand gereicht. Der Händedruck war das Symbol der SED: Damals, 1946, hatten Stoph und Grotewohl zugegriffen und mit der Geste die Verschmelzung von Sozialdemokratie und Kommunistischer Partei in der Sowjetischen Besatzungszone symbolisch beglaubigt. Eine solche Dimension hat der Händedruck von Wowereit und Gysi nicht. Niemand hat die Absicht, eine Mauer zu errichten [462, 17.01.2002, 1].

Аналіз прикладів показує, що основними функціями стилістичного прийому подвійної актуалізації ФО є експресивно-комічна і емоційно-оцінна.

У нашому матеріалі містяться такі приклади, що ілюструють функціональну значущість стилістичних прийомів комбінаторного типу. Даний тип стилістичних прийомів характеризується використанням двох чи кількох елементарних стилістичних прийомів. наприклад, конверсії компонента і лексичного нарощення:

Antworten in der Art „Siehst du nicht, daß Papa schlafen will?“ oder „Du stellst aber dumme Fragen“ sind gleichbedeutend mit den Hineingießen von Öl ins Fragefeuer [460, 12.03.78, 9].

Завдяки конверсії компонента *Hineingießen* і лексичного нарощення компонента *Fragefeuer* у текст привноситься ефект іронії.

Більш складні конвергентні зв'язки між стилістичними прийомами /повтор ФО + вклинювання + лексичне нарощення/ можна спостерігати в тексті, в якому критикуються махінації на ринку робочих місць, які проводив Бернхард Ягода:

Traue keiner Statistik, die du nicht selbst gefälscht hast – ein böses Sprichwort, das einem nach den Vorwürfen des Bundesrechnungshofes an die Adresse der Arbeitsämter unwillkürlich in den Sinn kommt.

Gehandelt hat die Bundesanstalt unter ihrem Präsidenten Bernhard Jagoda nicht. Das offensichtliche Versagen interner Kontrollmechanismen ist ein Skandal. Das ganze System der Arbeitsvermittlung gehört auf den strengen Prüfstand. Mehr Wettbewerb mit privaten Vermittlern, eine schlankere Struktur und eine konsequente Erfolgskontrolle, eine Überprüfung sind dringend geboten. Eine Arbeitsverwaltung, die sich für Vermittlungserfolge feiern lässt, die nur auf dem Papier stehen, ist eine Zumutung – nicht nur angesichts des Millionenheers von Arbeitslosen [463, 10.02.2002, 3].

У даному контексті автор використовує повтор *auf den Prüfstand kommen /gehören/, Überprüfung*, вклинювання компонента *streng*, лексичне нарощення компонента *das ganze System*. Якщо повтор і вклинювання привносять у текст експресію, то нарощення – посилює негативну оцінку факту.

Підбиваючи підсумки про роль внутрішніх стилістичних прийомів у функціональній диференціації ФО в текстах різних типів, відзначимо, що всі стилістичні прийоми даного типу і окремі з них сприяють ефективному використанню фразеологізмів у тексті. Проаналізовані прийоми можуть посилювати, уточнювати, змінювати потенційні функції фразеологізмів і надавати їм актуалізованих прагматичних функцій.

В и с н о в к и

Діахронічний аналіз досліджуваних фразеологізмів дозволяє встановити лінгвістичні та екстралінгвістичні шляхи виникнення ФО. До мовних шляхів первинного фразеотворення належать семантичні, структурно-семантичні, структурні, а також утворення ФО на основі іншомовного матеріалу. Суспільними явищами, що послужили базою появи багатьох ФО є професійна діяльність людини, певні соціальні умови та різні життєві ситуації, біблійські сюжети, художня та публіцистична література.

Розвиток семантики досліджуваних ФО є складною діалектичною єдністю двох протилежних тенденцій: тенденції до стійкості, послідовності і тенденції до зміни фразеологічного складу. Процес розвитку та вдосконалення фразеології може вимірюватися кількісними параметрами. Значне збільшення кількості ФО свідчить про розширення номінативних можливостей фразеологічного складу. Поповнення фразеологічного фонду сучасної німецької мови значно перевищує процес виходу ФО з ужитку, основною тенденцією розвитку фразеологічної системи німецької мови є поповнення її за рахунок фразеологічних неологізмів, які не лише у кількісному відношенні збагачують номінативні засоби фразеологічного складу, але є також якісно необхідними одиницями мови, що задовольняють потреби в нових емоційно-експресивних позначеннях відомих понять і явищ. У фразеологічних неологізмах виявляється тенденція мовної економії, диференціації, денотативно-референційної комплексності фразеологічної семантики, евфемізації.

Діхронічний аналіз фактичного матеріалу показав, що семантика ФО є рухливим, постійно еволюціонуючим явищем. Семантичні процеси, які стосуються значення ФО, мають всебічний характер. Відбувається ускладнення та спрощення семантичної структури ФО.

Спостерігається збільшення кількості ФО з відтінками в значенні. Цифрові дані дають нам можливість зробити висновки, що для більшості фразеологізмів характерною рисою є наявність одного значення.

Певні зміни в семантиці фразеологізмів пов'язані з утворенням фразеологічних омонімічних значень і є одним із способів вторинної інтерпретації вже відомого носіям німецької мови фразеологічного образу. Цікавим, на нашу думку, є факт переваги негативно забарвлених ФО над позитивно забарвленими як в 19, так і в 20 столітті. Це пояснюється тим, що позитивність сприймається як щось само собою зрозуміле, а з негативним людині доводиться боротися щоденно: переборювати труднощі, недоліки, негативні емоції, важкі хвилини життя. Тому це такою значною

мірою і так стійко відображається в мові [120, 161].

Процеси деактуалізації ФО, серед яких домінуючою є архаїзація, мають інтенсивний характер. Основною причиною виходу ФО з ужитку є неактуальність образу, покладеного в основу ФО для сучасних носіїв мови, а також стертість, стереотипність образу.

Безперервність існування фразеології підтримується певною зоною стійкості фразеологізмів, що не піддалися в процесі розвитку яким-небудь змінам, пов'язаним з деактуалізацією.

Фактичний матеріал продемонстрував декілька суттєвих закономірностей, які відображають співвідношення старого і нового в розвитку засобів фразеологічної номінації. Кількісне збільшення фразеологічного складу, розширення фразеологічного значення сигналізує появу нових елементів якості.

У процесі розвитку фразеологічного складу сучасної німецької мови стають дедалі ширшими можливості формально-структурних видозмін ФО. Будь-яка структурна модифікація спричиняє появу змін в семантиці фразеологізму, бо ФО є злиттям всіх компонентів, які лише в своїй єдності дають цілісне фразеологічне значення. У мовній системі діють дві тенденції: тенденція до стабільності і тенденція до видозмін, оновлення. Результати проведеного дослідження показали, що постійність ФО не є їхньою константною властивістю, вона має відносний характер.

Здатність досліджуваних фразеологізмів до мобільності, динамічності якнайкраще виявляється в процесі структурно-семантичних трансформацій. У нашому дослідженні виділяється п'ять основних продуктивних способів структурно-семантичних трансформацій: 1/ субституція; 2/ перерозподіл; 3/ звуження; 4/ розширення; 5/ контамінація компонентного складу ФО. Найвища активність властива субституції та перерозподілу фразеологізмів, меншою мірою - процесу розширення компонентного складу ФО і стійких фраз, якому поступаються місцем звуження та фразеологічна контамінація.

Структурно-семантичні трансформації необхідно відрізнити від фразеологічного варіювання. З часом розширилися також і антонімічні відношення між ФО.

Отримані в процесі дослідження результати на прикладі досліджуваних ФО встановлюють факт переваги динамічних, прогресивних шляхів розвитку фразеологічного фонду німецької мови над регресивними, що виявляється в мобільності складу фразеології, здатності до постійних змін під впливом екстра-та інтралінгвістичних факторів.

Відомо, що ФО можуть виступати в тексті як у своїй традиційній /узуальній/, так і не традиційній /оказіональній/ формі. Функціонуючи в тексті в узуальній формі, ФО вступають у взаємозв'язки з різними типами контекстів, у результаті яких ФО здатні актуалізувати і диференціювати свої потенційні загальномовні функції і набувати в тексті актуалізованих прагматичних функцій. Для розуміння особливостей взаємодії фразеологізму з контекстом ми застосували поняття „іrrрадіація“, яке запозичили зі стилістики декодування. Потрапляючи під іrrрадіацію контексту, ФО уточнюють, деталізують і диференціюють свої загальномовні функції.

Додаткова експресія привноситься фразеологізмом у контекст і тоді, коли ФО контрастує з певним компонентом контекстуального оточення. У результаті контрасту ФО і компонента контексту виразно-зображувальний і впливовий план тексту підвищується.

Потрапляючи під іrrрадіацію контексту, ФО не тільки посилює свої функції, але й уточнює, конкретизує їх.

Іrrрадіюючий вплив контексту на функції фразеологізмів у текстах художньої літератури мають за мету охарактеризувати образ героя, наочно і образно описати ситуацію, пов'язану з діями того чи іншого персонажа і т.д.

Особливої значущості набувають у тексті зовнішні стилістичні прийоми: повтор, фразеонабір, наростання і т.д. Повтор фразеологізму в

текстах преси зустрічається найчастіше тоді, коли ФО застосовується в заголовку. Функції заголовкового і повтореного фразеологізму в тексті не співпадають. Для заголовкового фразеологізму типовою є інформативно-експресивна, сигналізуюча функція, для повтореного в тексті – інформативно-експресивна, емоційно-оцінна.

У текстах художньої літератури повтор фразеологізму є релевантним у плані реалізації експресивно-естетичної і оцінної функції ФО.

При фразеонаборі особлива виразність тексту створюється за рахунок функціональних властивостей різноструктурних фразеологізмів. Набір двох оцінних ФО – джерело сильної експресії і емотивного змісту. При фразеонаборі яскраво проявляються також текстоутворюючі потенції ФО.

Нарощення сприяє посиленню і уточненню функцій ФО, в деяких випадках та чи інша мовна функція ФО може змінюватися на контекстуально-зумовлену функцію.

Аналіз внутрішніх стилістичних прийомів лексико-семантичного і структурно-семантичного типів з точки зору їх ролі в диференціації функцій ФО в текстах різних типів дозволяє зробити висновок, що стилістичні прийоми як першого, так і другого типів мають загальну телелогічну установку на досягнення особливого прагматичного ефекту тексту. Поряд із загальними ознаками, кожен стилістичний прийом оказіонального перетворення ФО має в текстах того чи іншого функціонального стилю специфічний вияв.

У результаті використання стилістичного прийому лексико-семантичного типу – субституції, ФО здатні посилювати ту чи іншу функцію, а також набувати додаткових функціональних властивостей. Посиленню підлягає, як правило, інформативно-експресивна функція ФО, а уточненню – емоційно-оцінна /тексти преси і публіцистики/.

Прийоми структурно-семантичного типу /вклинювання, синтаксичне розширення, редукція компонента ФО, контамінація, подвійна актуалізація/ по-різному впливають на диференціацію функцій ФО.

Вклинювання сприяє перш за все уточненню емоційно-оцінної функції ФО при збереженні або посиленні їх інформативно-експресивної функції.

У текстах художньої літератури вклинювання конкретизує оцінну функцію і посилює експресивно-естетичну функцію досліджуваних фразеологізмів.

Синтаксичне розширення ФО надає тексту наочності, образності, тобто фразеологізм здійснює перш за все наочно-образну, інформативно-експресивну і емоційно-оцінну функції.

Основною функцією оказіонального фразеологічного еліпсису і контамінації фразеологізмів є експресивно-лаконізуюча, а також експресивно-комічна функція.

Стилістичний прийом подвійної актуалізації зумовлює перш за все експресивно-комічну функцію.

Роль комбінаторних стилістичних прийомів з використанням ФО є суттєвою в тому плані, що ці прийоми надають тексту іронічного й саркастичного забарвлення і, як наслідок, посилюють інформативно-експресивну і емоційно-оцінну функції ФО в текстах різних типів.

РОЗДІЛ III

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ

Найважливішими процесами, що характеризують розвиток фразеологічного складу сучасної німецької мови, є його поповнення фразеологічними неологізмами і деактуалізація застарілих ФО. У зв'язку з цим одним із завдань нашого дослідження вважаємо вивчення динаміки фразеологічної образності. Рішення цього завдання передбачає аналіз мовних ресурсів і семантичних механізмів творення фразеологічної образності на різних етапах розвитку фразеологічного складу, а також соціо-, психо- та сутолінгвістичних факторів, детермінуючих даний процес.

1. Основні теоретичні передумови дослідження образності в діахронічному аспекті

Образність як лінгвістична категорія є предметом пильної уваги багатьох дослідників. Зростання інтересу до теорії номінації останнім часом викликає спроби осмислити явище образності в номінативному аспекті. Образне переосмислення вважається універсальним засобом експресивно-оцінної номінації. Образність є однією з суттєвих характеристик ФО, оскільки на основі образу створюється конотативний аспект значення ФО, який має більшу вагу в порівнянні з денотативним та сигніфікативним аспектами. “Мотивованість значення через образне переосмислення фрагмента дійсності складає основу функціонально-прагматичного потенціалу даних мікроструктур в структурі мови” [358, 137].

Динамічний аспект проблеми фразеологічної образності не отримав ще достатнього висвітлення в лінгвістичній літературі. Діахронічний

підхід до аналізу поняття “образність”, “образна основа” ФО, як підкреслює Л.А.Болгова, виявляється найбільш адекватним сутності досліджуваного явища [60, 44]. У цій главі представлені основні результати спостережень за динамікою старого і нового в розвитку фразеологічної образності. Це явище розглядається в тісному зв’язку з розвитком фразеологічної семантики.

Під лінгвістичним образом ми слідом за Л.А.Кораловою розуміємо “створене засобами мови зображення, засноване на вираженні одного предмета через інший” [194, 39]. Методологічною основою дослідження фразеологічної образності стала теорія відображення. Розвиток образності обумовлений діалектичною природою реалій дійсності, відображуваних свідомістю людини, з одного боку, та діалектичними властивостями мислення людини, з іншого. Розвиток фразеологічної образності детермінується як мовними, так і екстралінгвістичними факторами. До мовних факторів відносяться:

1. Протиборство двох тенденцій: до мовної експресії та до мовного стандарту [37]. Тенденція до експресивності виявляється в оновленні фразеологічної образності. Ефект новизни ФО обумовлює її більш високий прагматичний потенціал у порівнянні з існуючими ФО, оскільки “звичними метафорами ми користуємося без активізації свідомості” [141, 274]. Тенденція до мовного стандарту базується на об’єктивному протиріччі “між безмежністю конкретного досвіду, людського пізнання, з одного боку, та обмеженістю мовних ресурсів, сприйняття і пам’яті, з іншого” [269, 52].

2. Динаміка фразеологічної образності зумовлена також загальномовною тенденцією до комунікативної чіткості мовних одиниць та принципом мовної економії [242]. Образні ФО сприяють компресії думки.

3. Асиметричний характер мовного знака [171] виявляється в антиномії двох його планів: прагненні позначуваного до мотивованості і позначеного – до диференціації та придбання нових засобів вираження.

До суттєвих екстралінгвістичних факторів розвитку ФО відносяться:

1. Гнучкість понять, яка зумовлює можливість вираження одного предмета через інший.

2. Здатність свідомості людини до асоціювань. Асоціації за подібністю і суміжністю надається велике значення у творенні фразеологічної образності. Розвиток мислення виявляється в удосконаленні мисленнєвих операцій, підвищенні рівня знань.

3. Змінність об'єктивного світу, розвиток суспільних відносин. Стрімкий ріст науки, економіки та культури.

Розвиток фразеологічної образності тісно пов'язаний з більш загальним процесом фразеотворення, тому аналіз трьох рівнів для виявлення фразеотворчих моделей [294, 61-68] уявляється придатним у дослідженні розвитку ФО. Він передбачає: 1) аналіз на рівні компонентного складу; 2) аналіз на рівні прямого ситуаційного змісту вихідного змінного словесного комплексу; 3) аналіз на рівні сукупного фразеологічного значення. Наше завдання ми бачимо у вивченні розвитку перших двох рівнів /компонентного складу і прямого ситуаційного змісту/ та їхнього взаємозв'язку з третім рівнем – сукупним фразеологічним значенням.

Важливим питанням у вивченні фразеологічної образності є питання про статус цього компонента в структурі фразеологічного значення. Найбільш адекватною сутності досліджуваного явища уявляється інтерпретація фразеологічної образності не тільки як засобу вираження, а і як певного компонента в семантичній структурі ФО [279]. У лінгвістичній літературі представлена точка зору, що образність не входить до денотативно-сигніфікативного аспекту значення ФО [60, 44], за нею закріплюється статус елемента конотації [339 та ін.]. Ми згодні з Є.І.Шейгал у тому, що образність має двоякий характер, вона одночасно пронизує як конотативний, так і денотативний аспекти значення і не відокремлюється ні від одного з них [367, 47]. Цей висновок є надто

суттєвим для дослідження еволюції ФО як у плані вираження, так і в плані змісту. Таким чином, фразеологічна образність розглядається нами в якості ономасіологічної бази певного позамовного змісту, а також як його семантичний стрижень. Тематична класифікація фразеологічної образності деактуалізованих ФО та фразеологічних неологізмів надає можливість з'ясувати, які предметні області, а також сфери діяльності людини стали джерелами фразеологічної образності в процесі розвитку фразеологічного складу. Під тематичною групою або сферою розуміється таке поєднання ФО, чий сукупний ситуаційний зміст відображає той чи інший фрагмент позамовної дійсності.

2. Деактуалізована образність

Аспект застарілого, деактуалізованого в розвитку фразеологічної образності характеризує план вираження фразеологічних архаїзмів. Б.А.Ларін підкреслював високу історично-культурну цінність фразеологічного матеріалу. За фразеологічним зворотом стоїть, звичайно, “втрата реалій, того життєвого досвіду, явища, якому відповідає словосполучення у своїй номінативній функції” [217, 219].

Аналіз фразеологічних архаїзмів свідчить про те, що передусім вийшли з ужитку ті ФО, чия ситуативна обумовленість значення змінних словесних комплексів відображає застарілі фрагменти соціально-історичного досвіду німецького народу, пов'язана з типовими для певної епохи соціально-побутовими, професійними ситуаціями. До їхнього складу входять ФО, що належать до тематичної сфери селянської праці та побуту. На початку минулого століття селянство складало основну частину населення Німеччини. За останні двісті років соціальна структура помітно змінилася: урбанізація спричинила скорочення сільського населення, значно зросло технічне оснащення праці. Ці зміни викликали вихід з ужитку цілого ряду ФО. Наприклад: *Campe: j-d. kennt die Harke nicht mehr*

/j-d. hat in der Fremde bald die Muttersprache vergessen/; das ist mir eine gemähte Wiese /das ist mir eine erwünschte Gelegenheit/; der Hacke leicht einen Stiel finden /leicht einen Vorwand, eine Entschuldigung erfinden/ u.a. Втрата екстралінгвістичною ситуацією, покладеною в основу переосмислення ФО, актуальності для основної частини мовної спільності веде до поступового виходу з ужитку ФО. Так, з приміткою *veraltend* реєструється в Duden ФО *jmdn. durch die Hechel ziehen, de die Hechel* означає гребінець для льону, конопель.

Частина ФО, які вийшли з ужитку, відноситься до тематичної групи „тваринництво“: *Campe: die Fettfedern ziehen /der Wohlhabenheit, des Reichtums berauben/; j-d. hat es in sich, wie die Ziegen das Fett /man sieht ihm nicht an, was in ihm steckt/; einem ein Pferd weisen, das härter läuft /gegen einen etwas mit stärkeren Gründen behaupten/; die Pferde umsatteln /eine andere Lebensart, ein anderes Gewerbe ergreifen/*. За своєю оцінністю тематична група „селянська праця“ різноманітна, до її складу входять оцінно нейтральні, негативні та окремі позитивно-оцінні ФО.

У деяких ФО, які вийшли з ужитку, загальний ситуаційний зміст змінних словесних комплексів пов'язується з підприємницько-технічною сферою, в якій можна виділити такі тематичні групи: „ремесла“: *Campe: einen in die Walke nehmen /ihn derb prügeln/; Campe, Heyne: nicht gern dicke Bretter bohren /nicht gern eine Arbeit unternehmen/; Heyne: die Barte zu weit werfen /über das Ziel hinausschießen/; Zwirn spinnen /Gedankenarbeit tun/*; „гірнична справа“: *Campe: einen auf die Halde setzen /einen betrügen, hintergehen/*; „торгівля“: *Campe: einem den Handel aufsagen; aufkündigen /mit ihm nichts weiter zu tun haben wollen/* u.a. Варто відзначити, що більшості ФО останньої тематичної групи властива негативна оцінність. Таким чином, ті сфери людської діяльності, що мали особливу актуальність понад 200 років тому, знайшли своє відображення в сукупному ситуаційному змісті змінного словесного комплексу, покладеного в основу застарілих ФО.

Деактуалізація певної частини ФО спричинилася нерелевантністю для сучасних носіїв мови пресупозитивної інформації, яка міститься в сукупному ситуаційному змісті змінних словесних комплексів – позначень звичаїв, вірувань, забобонів, соціальних явищ, характерних для німецької мовної спільноти в 19 та на початку 20 століття. Так, деактуалізувалася загальноновживана на початку минулого століття ФО *blättern müssen* з значенням *bezahlen müssen*. У 20 столітті практично було ліквідовано віспу, тому втратив свою актуальність змінний словесний комплекс, що позначав цю хворобу. Зареєстрована в словниках Кампе і Хайне ФО *einem die Spitze bieten* з значенням *jmdm., einer Sache mutig entgegentreten* має в Duden примітку *veraltend*, тому що пішов в історію ритуал початку дуелі, який виражався жестом – направленням жала шпаги до супротивника. Вийшла з ужитку ФО *ein Paar Brautleute auffliegen lassen*, яка позначувала звичай запалення двох кульок льону. Коли обидві кульки злітали, в народі говорили: „Бути весілля“.

Одночасно виявляють стійкість окремі ФО, чиї змінні словесні комплекси відображають застарілі звичаї, звички, явища. Нариклад: *Duden: kein Blatt von dem Mund nehmen; einen Korb bekommen/geben; ein Brett vor dem Kopf haben*. Таким чином, фразеологічна система демонструє в процесі розвитку єдність регулярного і нерегулярного, постійного та змінного.

Люди значною мірою звільнилися від релігійних забобонів, тому почали сприйматися як архаїзми окремі ФО, чия ситуаційна обумовленість змінних словесних комплексів відображає біблійні сюжети, або ФО, до компонентного складу яких входять слова, що мають біблійний зміст: *Campe, Heyne: im Fleische wandeln; Campe: das Fleisch ertödtten; einem das Bad besegnen; zu den Vätern gehen, versammelt werden; Heyne: einem zu Füßen sitzen; Duden: (veraltend): jmdm. die Epistel lesen* u.a.

Вийшли з ужитку ФО, засновані на непродуктивних, унікальних образах з нульовим або низьким прагматичним потенціалом. Їхня образна

мотивація затемнена або повністю втрачена для сучасних носіїв мови: *Campe: sich weiß brennen wollen /sich für unschuldig ausgeben/; aus dem Taue schlagen /widerspenstig, ungehorsam sein; eine unordentliche ausschweifende Lebensart anfangen/; Heyne: sich um den Barchent jagen /sich anstrengen/; das geht übers Bohnenlied /ist zu arg/ u.a.*

Багато ФО перейшло в розряд архаїзмів у зв'язку з поступовою втратою експресивності, викликані стереотипністю відтворення. Наприклад: *zu Boden liegen /nicht geachtet, beachtet sein/; einem etw. zu Wasser machen /es ihm vereiteln/; einem ein gewonnen Spiel machen /zur leichten Erreichung seiner Absicht beitragen/ u.a.*

Культурно-історичну специфіку епохи відображають деактуалізовані ФО з фразеологічними компонентами – позначеннями предметів побуту, одягу, що вийшли з ужитку. До них відносяться ФО: *einen Haarbeutel haben /einen leichten Rausch haben/; einem einen Haarbeutel anhängen /ihn berauschen/*. Слово *der Haarbeutel* називає маленьку торбинку з чорного шовку, яку носили чоловіки, складаючи в неї волосся на потилиці. Деактуалізувалися ФО, що вживалися в мові на початку минулого століття *einem Hosen und Wamms ausziehen /ihn seines ganzen Vermögen berauben/; einem das Wamms ausklopfen /ihm Schläge geben/*, в яких фразеологічний компонент *das Wamms* позначає камзол – нині застарілий атрибут одягу. На зміну деактуалізованим ФО приходять нові ФО з фразеологічним компонентом даної тематики, наприклад: *eine /keine weiße/reine/saubere Weste haben; einen Fleck auf der (weißen) Weste haben; jmdm. etw. unter die Weste jubeln*.

У компонентному складі архаїчної ФО *den Umhang schütten /von verwandten oder bekannten Mannspersonen, wenn sie bei einem Wochenbesuche der Wärterin und übrigem Gesinde ein Geschenk machen/ (Campe)* міститься слово *der Umhang* із значенням *полог над ліжком*, який як предмет побуту вийшов з ужитку. Перейшли до розряду архаїзмів також ФО *der Sand in seiner Sanduhr ist verronnen, ausgelaufen; einen unter die*

Handmühle kriegen; in einem Hafen zwei Suppen kochen, в яких фразеологічні компоненти *die Sanduhr, die Handmühle, der Hafen* позначають предмети, що рідко зустрічаються в наш час у побуті німецького народу. Архаїзувалась та скоротилась кількість ФО з фразеологічними компонентами культурно-історичної семантики, наприклад: *Heyne: auf den Finkenstrich gehen /auf Buhlerei/; den Finkenstrich nehmen /fortziehen/*, де фразеологічний компонент *der Finke* має значення *студент, який не є членом корпорації*. Скоротилась кількість ФО з фразеологічним компонентом *das Zepter: Campe: den Zepter führen; den Zepter aus der Hand spielen; den Zepter, oder Krone und Zepter niederlegen; Duden: das Zepter führen/schwingen*.

Деактуалізувалися ФО з фразеологічними компонентами – застарілими словами та іншими словами, які позначають ті ж самі поняття. Наведемо приклади: *Heyne: zu den Ahnen gehen /sterben/*, де слово *der Ahn* замінене словом *der Großvater*; *die Barte zu weit werfen /über das Ziel hinausschießen/*. *Die Barte* реєструється в словнику *Duden* з поміткою *veraltet*.

У деяких випадках архаїзація ФО спричинилася втратою фразеологічним компонентом одного або декількох лексико-семантичних варіантів, на яких базувався фразеологічний образ. Так, слово *das Brett* втратило лексико-семантичні варіанти: 1) *стіл*; 2) метафоричне значення *суд*. Це викликало деактуалізацію ФО: *Campe: hoch am Brette sitzen, hoch bei einem am Brette sein oder stehen /in großen Ansehen bei ihm stehen/; er muß vors Brett /vor Gericht/; vor das heiße Brett kommen /vor Gericht/*. У слові *die Tafel* - деактуалізацію лексико-семантичних варіантів: 1) *großer, für eine festliche Mahlzeit gedeckter Tisch*; 2) *das Speisen (an der Tafel), (festliche) Mahlzeit*, зареєстрованих у словнику *Campe*. Тепер вони перейшли з центру на периферію семантичної структури, що зумовило появу фразеологічних архаїзмів: *Tafel halten /zahlreiche Gesellschaft bei sich zu Tische haben/; freie*

Tafel halten /wo Personen von gewissem Stande freien Zutritt haben/; offene Tafel halten /wobei jedermann zusehen darf/ u.a.

Таким чином, дослідження образної організації фразеологічних архаїзмів дає уявлення про вдачу, побут, життєвий устрій та психологію німецького народу в період, від якого нас відокремлює 200 років. Справедливим є твердження М.Ф.Палевської: “Існує два основних джерела творення ФО: усне та письмове мовлення. У першому випадку ФО утворюються з вільних сполучень слів, що являють собою більш-менш докладний опис умов побуту, суспільних явищ, взаємовідношень. У другому випадку фразеотворення відбувається на матеріалі текстів художньої літератури, публіцистики, наказів, різних документів” [272, 4]. Значна частина фразеологічних архаїзмів у нашому матеріалі відноситься до книжного, “високого” стилю, інші мають яскраво виражений мовленнєвий характер, походячи зі сфери побуту німецького народу.

3. Образна організація фразеологічних неологізмів

Для характеристики розвитку фразеологічного складу актуальними є слова В.Гумбольдта: “Словниковий запас, доки мова живе в мовленні народу, являє собою продукт словотворчої потенції, що постійно розвивається та відновлюється перш за все на тому ґрунті, якому мова завдячує своєю формою...” [117, 112]. У цьому відношенні заслуговує на увагу питання про відновлення втраченої образності з допомогою нових ФО. Зіставлення фразеологічного матеріалу трьох синхронних зрізів показує, що в процесі розвитку фразеології склад тематичних груп лексики – джерел образності ФО, значно змінився. Можна виділити ряд традиційних тематичних груп, що є джерелами поповнення образних ФО.

Важливу роль у повсякденному житті людей відіграють транспортні засоби. Не випадково в мові з’являється все більше ФО, образність яких відображає розвиток транспортних засобів у 20 столітті. Це проявляється

як у нових фразеологічних комплексах, так і в нових сукупних ситуаційних змістах змінних словесних комплексів, покладених в основу ФО. Звернемося до прикладів: *Duden: im D-Zug durch die Kinderstube gefahren, gebraust sein; jmdm. eine vor den Bug knallen; im falschen Zug sitzen; den Anschluß verpaßt haben; auf ein Abstellgleis schieben; Vollgas geben* у.а. Ця тематична сфера характеризується єдиним конотативно-прагматичним направленням метафоризації та перевагою негативної оцінності.

Рівень розвитку економіки, науки та культури впливає на вибір мовних засобів для вираження того чи іншого поняття. Варто відзначити значне збільшення термінологічних словосполучень, професіоналізмів у якості змінних словесних комплексів фразеологічних неологізмів, що пояснюється зростанням рівня професійно-технічної поінформованості носіїв мови в різноманітних областях виробництва, значною роллю в мовному спілкуванні засобів масової інформації: преси, радіо, кіно, телебачення. Виявленням тенденції до інтелектуалізації літературної мови є поява ФО, чії змінні словесні комплекси відображають розвиток техніки, нові досягнення науки: *keine Antenne für etw. haben; Mattscheibe haben; jmdm. geht die Muffe (eins zu hunderttausend); das ist meine Blutgruppe* у.а.

Спорт став масовим явищем, і спортивна термінологія посіла важливе місце в лексиконі сучасної людини, що відбилося на образності значної кількості ФО. Наприклад: *ins eigene Tor schießen; am Ball sein/bleiben; eine Hürde nehmen; jmdm. /einander die Bälle zuspielen/ zuwerfen* у.а. Фразеологізми цієї групи характеризуються наявністю диференційованих оцінних значень. Нерідко змінні словесні комплекси складаються з давно існуючих у мові лексем, і тільки весь комплекс у його прямому значенні служить для позначення ситуації, типової для тих видів діяльності людини, які набули в певний відрізок часу особливої актуальності, наприклад: *das Handtuch werfen/schmeißen* в значенні *eine Arbeit, Anstrengung o.ä., der man sich nicht gewachsen fühlt, resignierend aufgeben*.

Відбір тематичних груп лексики, що виступають в якості джерел ФО, зумовлений соціальною вагомістю тієї чи іншої сфери суспільного життя, до якої відноситься дана лексика.

Переважає більшість нових ФО пов'язана з реаліями, поняттями, явищами, предметами, широко розповсюдженими в повсякденному житті. Разом з тим варто зазначити, що відродження застарілої лексики, слів-історизмів у якості компонентів підсилює прагматичний потенціал ФО. У наш час застосовуються ФО з компонентом *die Elle* – старовинна міра довжини: *alles nach seiner Elle messen; an etw. die eigene Elle anlegen; jmd. will alles nach/mit gleicher Elle messen*. Середньовічне рицарство знайшло відображення в таких ФО: *Duden: Minnedienst haben; zum Minnedienst gehen*.

Літературна мова збагачується також за рахунок місцевих говірок, професійної лексики, жаргонів та діалектів. Посилюється соціально-професійна стратифікація лексичного складу, що впливає на розвиток фразеологічної образності, відмінною особливістю якої є освоєння експресивно-нейтральних, емоційно-оцінних розмовних слів, регіональної лексики, жаргонної лексики, наприклад: *eine große, freche Gosche haben; mit Mollen gießen (berlin.); Soldatenspr.: Tritt fassen; über den Zapfen hauen; Seemannsspr.: backen und banken; Gaunerspr.: einen Hasen machen*. У названих тематичних групах переважають ФО з негативним знаком оцінки. Поява нових ФО підтверджує тенденцію до демократизації літературної мови. Різноманітні зв'язки між народами детермінують використання в якості фразеологічних комплексів запозичених слів: *nicht auf Tablar kommen (Tablar – frz. „Brettergestell“; auf die dumme Tour reisen/reiten; auf Touren kommen (frz. „tour“)* у.а.

У поповненні фразеологічного складу на сучасному етапі його розвитку переважають ФО, що належать до сфери усного мовлення. Разом з тим чимало фразеологізмів походять з письмового мовлення – художньої літератури, публіцистики, міфології, біблії, фольклору. Наприклад: *Ferien*

vom Ich (Roman von P.Keller); Heimchen am Herde (nach dem Titel der Erzählung von Ch.Dickens „Cricket on the hearth“); das Huhn, das goldene Eier legt, schlachten (nach der Fabel von J. de La Fontaine); wie ein Morpheus Armen ruhen u.a.

Аналіз процесу поповнення фразеологічної номінації показав, що образному переосмисленню підпорядковуються цілі лексико-тематичні розряди, які набувають подібних експресивно-оцінних особливостей. У процесі розвитку фразеологічного складу збільшується кількість ФО глобальної мотивованості. Розвиток фразеологічної образності безсумнівно корелює з культурно-історичним контекстом епохи.

4. Внутрішня форма – динамічний аспект семантики ФО

Аналіз розвитку фразеологічної образності передбачає звернення до проблеми внутрішньої форми ФО – важливого аспекту фразеологічної семантики, одного з джерел конотації ФО. Категорія внутрішньої форми відноситься до сфери номінативної діяльності [335, 124], оскільки вона суттєво впливає на формування фразеологічного значення. Великою актуальністю внутрішньої форми пояснюються такі риси ФО – експресивна насиченість та емоційна оцінка дійсності, які в основному визначають специфіку фразеологічної номінації. У зв'язку з цим дослідження перетворень внутрішньої форми ФО в процесі розвитку фразеологічного складу сприяє поглибленню розуміння деяких особливостей номінації ФО.

Внутрішня форма розглядається нами в якості явища семасіолого-ономасіологічного характеру. Мотивованість передбачає наявність у мовного знака відповідного типу “живої” внутрішньої форми та експлікує характер закономірного зв'язку плану вираження і плану змісту у білатеральному знакові. Разом з Л.М.Золотовою ми розуміємо під семантичною мотивованістю ФО компонентну мотивованість, тобто

співвідношення значення ФО із значенням його компонентів і глобальну мотивованість, тобто співвідношення значення ФО із значенням змінного словосполучення, від якого походить ФО [150, 4]. Стосовно до завдань нашого дослідження вивчення компонентної мотивованості є необхідним для виявлення динаміки семантичного потенціалу фразеологічного складу. Аналіз глобальної мотивованості повинен виявити динамічність асоціативних зв'язків, які встановлюються між буквальним значенням змінного словесного комплексу і семантикою ФО.

У вивченні питань семантичної мотивованості ФО та виявленні специфіки фразеологічної номінації ми спираємося на положення деяких дослідників про акцентуацію в значенні слова-компонента в рамках мотивованої ФО певних сем [150; 236]. Під фразеосемою ми розуміємо сегмент семантичного простору, який розвивається на базі семи прямого номінативного значення слова і сприяє формуванню рядів ФО з певною тематичною направленістю [150, 63].

Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що виборче розгортання семантики ФО може робити особливо актуальним якусь одну або кілька фразеосем. Іншими словами, у фразеологічних компонентів у процесі розвитку може відбуватися зміна семантичної домінанти.

Розглянемо розвиток семантики слова *Tisch* – компонента ФО. У словнику Кампе зареєстровані такі ФО з цим компонентом: *einem den Tisch rücken; zum Tisch des Herrn oder zu Gottes Tische gehen; den Tisch bei j-m. haben; Tisch und Bett /eheliche Gemeinschaft*. Внутрішньою формою, семантичною домінантою ФО з компонентом *Tisch* у наведеному прикладі є фразеосема *стіл – місце прийому їжі*. У словнику Хайне реєструються ФО, що співвідносяться з семою *стіл – місце роботи*: *reinen Tisch mit einer Arbeit machen; etwas fällt unter den Tisch /bleibt unbeachtet, kommt nicht zur Erledigung/*.

У середині 20 століття набуває актуальності фразеосема “стіл – місце вирішення певних питань, місце переговорів”, яка зумовила виникнення серії ФО з даним компонентом: *Duden: jmdn. an einen Tisch bringen; sich mit jmdm. an einen Tisch setzen; am runden Tisch; am grünen Tisch; etw. auf den Tisch des Hauses legen.* В наведених прикладах спостерігається детермінованість зміни семантичної домінанти соціально значимим досвідом. Роль переговорів, важливість обговорення та рішення за круглим столом актуальних проблем сучасності - збереження миру, навколишнього середовища - важко переоцінити. Актуальність того чи іншого семантичного компонента, який посприяв виникненню серії ФО, так чи інакше пов’язана з культурним, соціальним і морально-етичним контекстом епохи.

Зміна семантичної домінанти спостерігається нами також на прикладі ФО з компонентом *Blut*. На початку 20 століття в ФО з даним компонентом превалювали фразеосеми: *кров – показник здоров’я людини, а також символ фізичного знищення людини*, що знайшло своє відображення в наступних ФО: *Campe: keinen guten Tropfen Bluts haben; die Hände mit Blut beflecken, besundeln; nach Blute dürsten; bis aufs Blut aussaugen; unschuldig Blut auf sich laden.* У словнику Хайне з’являються ФО, в яких прослідковується розгортання фразеосеми *кров – носій генетичної інформації*: *aus blauem Blut /von Adel/; reines Blut haben /unvermischter Art sein/; etw. liegt einem im Blute /ist angestammt/.* Ця фразеосема актуалізується в таких ФО: *Duden: die Stimme des Blutes; Misik im Blut haben.*

На основі фразеосеми *кров – показник теми емоційний стан, темперамент* з’являються ФО в словниках Хайне і *Duden*: *Heyne: kaltes, ruhiges Blut haben; Duden: Blut und Wasser schwitzen; jmdm. kocht das Blut in den Adern; jmdm. gefror /stockte/gerann/erstarrte das Blut in den Adern; heißes, feuriges Blut.* У цих ФО чітко прослідковуються асоціації, покладені в основу внутрішньої форми. Хвилювання, збудження людини, як правило,

супроводжуються реакцією системи кровообігу. Таким чином, в результаті семантичного розвитку семного складу стрижневих слів, зміни домінант виникають серії ФО. До того ж у фразеологічному значенні можлива актуалізація різних наборів сем стрижневих слів, до яких входять семантичні стрижневі компоненти, а також вторинні, похідні переносні значення.

Поряд з розгортанням семантичних компонентів стрижневих слів ФО спостерігається зворотній процес: відбувається скорочення сем стрижневих слів, які актуалізуються в фразеологічних значеннях. Так, в словнику Кампе реєструються ФО з компонентом *Haube*: *j-n. unter die Haube bringen /ein Mädchen verheiraten/; unter die Haube kommen /heiraten/; einem auf die Haube greifen /ihm scharf zusetzen/; einem auf der Haube sein oder sitzen /genau auf ihn Acht geben/; einen auf der Haube haben /von ihm beobachtet und versorgt werden/*. Значення цих ФО співвідносяться з фразеосемами: 1) *die Haube* – символ сімейного життя (раніше заміжні жінки носили на голові капелюх як символ сімейного положення); 2) *die Haube* – головний убір – синонім слова *der Kopf*. У Duden кодифікуються тільки ФО, що співвідносяться за своїм значенням з фразеосемою *Haube* – символ сімейного життя. До того ж стає ширшою і референтна співвіднесеність цих ФО, які використовуються тепер також з іменами чоловічого роду. Це такі ФО: *unter die Haube kommen; unter der Haube sein; jmdn. unter die Haube bringen; j-m. eins auf die Haube geben*. Можна констатувати зниження актуалізації в фразеологічному значенні семи *головний убір*. Таким чином, статус семантичних ознак – ономасіологічної бази образних номінацій, у процесі розвитку змінюється.

Регулярний характер фразеологічної номінації базується на психологічній стійкості багатьох образних асоціацій у свідомості носіїв мови. Іншими словами, значення багатьох ФО співвідносяться з відповідними у мові типовими образами, які базуються на логіко-асоціативних уявленнях „народної психології“. Так, компонентна група *in*

den Haaren вносить у фразеологічну семантику ідею сварки, група компонентів *etw. hinter den Ohren* символізує життєвий досвід, його придбання [240, 76].

Однак деякі образні асоціації, що характеризуються психологічною стійкістю в свідомості носіїв мови в синхронії, виявляють нестійкість в історичній ретроспективі. У окремих компонентів або груп компонентів відбувається зміна соціально закріплених асоціацій, спостерігається варіативність типових образів. Так, на початку 19 та 20 століть в німецькій мові існували ФО з компонентом *Wolle*. Campe: *in der Wolle sein /sich in einem guten Zustande, in guten Vermögensumständen befinden/*; Heyne: *in der Wolle sitzen /in reichen Umständen leben/*. Ці ФО утворені на базі типового образу *Wolle* – матеріальна забезпеченість, благополуччя. Підтвердженням цьому служить експлікація значення даної ФО в словнику А.Ріхтера „Deutsche Redensarten“ /1921/: *in der Wolle sitzen heißt in guten Verhältnissen, wohlhabend sein. Wer in der Wolle sitzt, der fühlt sich behaglich, friert nicht, sondern ist warm, und warm sitzen oder warm angezogen sein bedeutet gleichfalls vermögend sein. In gleicher Weise entsprechen einander die Wendungen in die Wolle geraten und warm werden* [453, 224]. Також у словнику Борхардта-Вустмана [444] кодифікується ФО *einem in die Wolle greifen* з значенням *ihm in den Beutel greifen*.

У Duden ФО *warm* дається з поміткою *veraltend* і реєструються такі ФО з компонентами: *sich in die Wolle kriegen; sich in der Wolle haben /liegen, Streit miteinander anfangen, bekommen/; in die Wolle kommen/geraten /wütend werden/; jmdn. in die Wolle bringen /jmdn. ärgern, aufregen/*. Компонет *Wolle* надає даній серії типової семантики, привносить у значення декількох фразеологізмів ознаку ворожості, злості. Це зумовлюється актуалізацією у фразеологічному значенні одного з лексико-семантичних варіантів слова *Wolle* - *Kopfhaar*. У результаті актуалізації метафоричного значення компонента *Wolle* спостерігається перехід від позитивної соціально-

психологічної конотації до негативної по аналогії з ФО *sich in die Haare geraten; sich in den Haaren liegen*.

Образне мислення народу на різних етапах його розвитку не залишається незмінним. У процесі розвитку фразеологічного складу вирішальну роль у становленні предметно-логічного значення ФО та конотативного потенціалу набуває не тільки вибір образу, а і його інтерпретація та асоціативний зв'язок, який є основою образу. Динамічність внутрішньої форми ФО особливо яскраво проявляється під час аналізу глобальної мотивованості ФО.

Наведемо приклад, який свідчить про те, як один і той самий образ може на різних етапах розвитку мови відображати різні поняття. Це пояснюється тим, що в якості ономазіологічної бази образної номінації на різних етапах розвитку мови виділяються різні семантичні ознаки. ФО *dem Fasse den Boden ausstoßen* існувала в 20 столітті із значенням *eine Sache völlig verderben, auf einmal unbrauchbar machen*. В основі переосмислення цієї ФО лежить внутрішня форма: *зіпсованість предмета завдяки порушенню його цілісності*. Сучасна ФО *das schlägt dem Faß den Boden aus* реєструється із значенням *jetzt ist es aber genug, mehr kann man sich nicht gefallen lassen, das ist der Gipfel*. Загальна сема, яка пов'язує значення цієї ФО з значенням змінного словесного комплексу – це ідея переповненості, межі.

Як писав В.В.Виноградов, “внутрішні форми” тому і називаються внутрішніми, що вони не мають постійних чуттєвих індексів, вони – рухливі та змінні форми змісту, якими він передається та зображується” [86, 21]. Внутрішня форма фразеологізму релевантна не тільки в момент номінації. Вона, як основний елемент творення значення фразеологізму, залишається важливою ознакою в семантичному розвитку ФО. Наш матеріал повністю підтверджує те, що внутрішня форма не тотожна образній основі значення. Для визначення співвідношень внутрішньої форми та образної основи суттєвим уявляється висловлення А.А.Потебні, в

якому внутрішня форма визначається як “центр образу, одна з його ознак, що превалує над іншими” [288, 116].

Перетворення внутрішньої форми ФО спричиняється сприйняттям в якості її образної основи первісного прямого значення звороту, в той час як внутрішньою формою ФО є образ, який відірвався від буквального значення словосполучення і має символічний зміст [231, 32]. Так, у словнику Кампе стійкий словесний комплекс *den Stab brechen* дається з дефініцією *über einen Verbrechen zum Zeichen des über ihn ausgesprochenen Todesurteils*. Із забуттям символічного змісту даного звороту та ситуації, що його породила, підгрунття значення сучасної ФО *den Stab über jmdn., etw. brechen* переосмислюється, між буквальним значенням звороту та його фразеологічним значенням *jmdn. wegen seines Verhaltens, etw. völlig verurteilen und sich distanzieren* в свідомості носія мови встановлюються безпосередні дериваційні зв'язки. Таким чином, змінюється внутрішня форма даної ФО.

Динамічність внутрішньої форми ФО проявляється також в розвитку фразеологічної варіантності і структурної синонімії. Зміна лексичного складу ФО перебудовує внутрішню форму ФО. В словнику Кампе реєструються такі структурні синоніми: *jmdm. die Pille vergolden, versilbern /das Unangenehme, was man zu sagen oder zu tun genötigt ist, auf eine gute, weniger unangenehme Art zu sagen oder zu tun suchen/*. В словнику Рьоріха наводяться приклади до фразеологічних структурних синонімів *die bitteren Pillen vergulden oder verzuckern*, датовані 1740 роком. З тим же значенням в Duden кодифікується наступна ФО *jmdm. die/eine bittere Pille versüßen*. Внутрішня форма сучасної ФО є логічно найбільш виправданою, що зумовлює більший прагматичний потенціал даної ФО в порівнянні з іншими членами цієї фразеологічної серії в історичній ретроспективі. Підвищення прагматичного потенціалу ФО детермінується більшою експлікацією внутрішніх семантичних відношень компонентів ФО в

результаті використання антонімічної пари bitter-süß. ФО *j-m. die Pillen vergolden, versilbern* перейшли до розряду архаїзмів.

Таким чином, у процесі розвитку для фразеологічної субсистеми характерним є вибір найбільш оптимальної форми матеріального складу для вираження певного позамовного змісту. Внутрішня форма активно впливає на формування конотативного потенціалу ФО, на підвищення її прагматичного ефекта. У наступному прикладі трансформація внутрішньої форми базується на протиставленні двох нереальних дій за ступенем інтенсивності: *Campe: einen Mohren bleichen – Heyne, Duden: einen Mohren weiß waschen wollen*. Завдяки цьому досягається посилення експресивного потенціалу сучасної ФО. З фразеологічної серії *eine Schlange im Busen tragen* [446]; *eine Schlange am Busen wärmen* [451] в сучасній німецькій мові залишається у використанні тільки ФО *eine Schlange am Busen nähren* [448; 450], тому що вона наділена, на наш погляд, найвищим прагматичним потенціалом. Аналіз фразеологічного матеріалу з позицій діячності показує, що “потенційну варіативність в семантичній мотивованості фразеологізму чи його внутрішньої форми з збереженням семантичної тотожності одиниці можна вважати конститутивною властивістю цих вторинних знаків” [357, 182].

Таким чином, динамічність внутрішньої форми ФО виявляється по-різному. Внутрішня форма релевантна як для синхронної, так і для історичної семантичної структури фразеологічних комплексів. Динамічність внутрішньої форми ФО є результатом розвитку кваліфікативно-оцінної діяльності людської свідомості. Початком для дослідження внутрішньої форми ФО в її розвитку є розуміння діалектичного зв'язку культурно-історичних і власне лінгвістичних аспектів фразеологічної номінації.

5. Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів ФО

Важливою характеристикою фразеологічного складу мови є загальна міра фразеотворчої активності компонентів (середня кількість ФО, утворених з участю одного повнозначного компонента) [294, 91]. У зв'язку з цим особливий інтерес у рамках нашого дослідження викликає вивчення змін у складі активних у фразеотворчому відношенні компонентів у процесі розвитку фразеологічного складу сучасної німецької мови. Слідом за А.Д.Райхштейном ми розрізняємо високочастотні, середньочастотні та низькочастотні фразеологічні компоненти /ФК/, межа між якими приймається умовно: низькочастотні компоненти наявні в 1-5 ФО, середньочастотні в 6-20 ФО, високочастотні в більш, ніж 20 ФО [294, 92].

Подвійний антропоцентризм фразеології виявляється у використанні в якості частотних компонентів ФО слів, які позначають частини тіла людини, а також навколишнє середовище. Серед 23 частотних та середньочастотних лексем у складі ФО початку 19 століття нараховується 13 лексичних соматизмів. За даними Duden серед 73 середньочастотних і високочастотних ФК нараховується 21 лексичний соматизм. Причини такої високої продуктивності лексем-соматизмів у якості компонентів ФО ми бачимо в прозорості образів, експресивності та надійній декодованості створених на їхній основі ФО. Кількість високочастотних та середньочастотних ФК збільшилася в 3 рази, що свідчить про регулярність процесів фразеотворення. Це свідчить про збільшення в процесі розвитку ступеня регулярності фразеологічного складу сучасної німецької мови, оскільки “висока доля фразеологізмів, ядро значення яких сконцентроване в опорних – фразеологічно зв’язаних конститuentах, свідчить про підвищення регулярності фразеологічної системи, тому що фразеологічний зв’язок значення є фактором підвищення серійності фразеотворення” [134, 47].

У процесі розвитку фразеологічного складу значно розширилась тематична віднесеність середньочастотних компонентів. Серед них домінують конкретні імена, що позначають частини тіла людини та

екологічне середовище, елементи побуту, продукти духовної і матеріальної діяльності [294; 303] Таким чином, фразеологічна номінація базується на міцному фундаменті активних у фразеотворчому відношенні компонентів.

Існує пряма залежність між фразеотворчою активністю ФК та їхньою частотністю в мові: найбільш частотні лексеми належать до основного словникового складу і виявляють найвищу фразеотворчу активність. Такі ФК в основному стилістично нейтральні. До їхнього складу не входять територіально та соціально-марковані компоненти. Безпосередній зв'язок між семантичною структурою слова та його фразеотворчою потенцією уже згадувався в лінгвістичній літературі. Серед названих середньо- та високочастотних ФК переважають іменники, які позначають життєво важливі предмети та поняття. Чим конкретніше уявлення, яке відображається прямим значенням одиниці, тим наочнішим і яскравішим буде образ. Образно-експресивні потенції іменників значно вищі за дієслівні. Це компенсується більш інтенсивним розвитком німецьких дієслівних фразеологізмів [128; 294].

До високо- та середньочастотних ФК не входять унікальні компоненти, а також лексеми з обмеженою сполучуваністю. Кількість ФО з такими компонентами незначна у фразеологічному складі трьох синхронних зрізів. На сучасному етапі розвитку фразеології до середньочастотних ФК ввійшли абстрактні імена, слова, що позначають уявні поняття: *die Welt, der Hintergrund, der Gott, die Hölle, der Teufel*.

Фразеотворчі потенції ФК відрізняються на різних часових зрізах. Фразеологічна активність окремих компонентів зростає поступово, наприклад: *Campe – Duden: das Brot 4 – 8; das Fell 3 – 9; die Haut 15 – 18; der Hase 2 – 7*. Фразеотворча активність значної кількості ФК різко підвищилася: *das Auge 33 – 55; der Finger 9 – 33; das Blut 5 – 20; der Boden 4 – 20; der Fisch 1 – 9; das Ei 2 – 15; die Hose 3 – 17; der Himmel 4 – 16*. Підвищення фразеотворчої активності значної кількості ФК підтверджує тенденцію до збільшення регулярності фразеологічної субсистеми, тому

що вища фразеотворча активність конститuentів знижує лексичну різноманітність, що говорить про регулярність фразеологічної системи [134, 47].

Будь-який об'єкт дійсності є практично невичерпним за своїм змістом. Так, наприклад, характеризуються регулярністю змінні словесні комплекси з компонентом *Hut*. В основі ФО з ФК *Hut*, зареєстрованих в словнику Кампе, – метафоричне переосмислення. Актуалізуються наступні фразеосеми: *der Hut* – символ єднання: *viele Köpfe unter einem Hut bringen wollen /sie einig, eines Sinnes machen wollen/*; *der Hut* – символ панування, пріоритету: *die Frau hat den Hut /d.h. die Herrschaft/*; *der Hut* як синонім слова *der Kopf*: *es fehlt ihm unter dem Hute, oder es ist unter dem Hute nicht richtig /sein Verstand ist zerrüttet, er ist verrückt/, er muß einen Vogel unter dem Hut haben /sagt man von einem, welcher unhöflicher Weise in eines andern Gegenwart den Hut aufbehält, oder ihn nicht mit Abnehmung des Hutes grüßt/*. У наш час у ФО з даним фразеологічним компонентом актуалізуються: фразеосема *der Hut* – символ єдності: *unter einen Hut bringen, unter einen Hut kommen*; метафоричне значення *Kopf* актуалізується у фразеологічних неологізмах: *eins auf den Hut kriegen, bekommen; jmdm. eins auf den Hut geben*. Фразеосема *der Hut* – символ панування деактуалізувалась, внаслідок чого ФО *den Hut haben* перейшла до розряду архаїзмів. Розширення асоціативних зв'язків цього ФК перейшло на бік метонімічного переосмислення, про що свідчать неологізми: *seinen Hut nehmen (müssen)*; *vor jmdm., etw. den Hut (ab)ziehen/(ab)nehmen*; *da geht einem den Hut hoch*. Фразеологічна активність ФК у процесі розвитку сприяє актуалізації різноманітних семантичних ознак, що входять до семантичної структури денотативного значення лексеми, що, в свою чергу, зумовлює високий ступінь абстракції від предметно-логічного значення.

Як свідчить матеріал, номенклатурний склад високо- та середньочастотних компонентів відносно стабільний. Межа між „центром“ та „периферією“ історично рухома. Так, в словнику Кампе не зареєстровані

ФО з ФК *das Hemd, der Atem*. В Duden кодифікуються 10 ФО з ФК *das Hemd* та 8 ФО з ФК *der Atem*. Ці ФК в наш час входять до розряду середньочастотних.

Поряд із збільшенням фразеологічної активності значної частини компонентів ФО спостерігається і протилежний процес – зниження фразеологічної активності окремих компонентів ФО. Наприклад: *Campe* – Duden: *die Ader* 4 - 1; *das Bad* 4 – 1; *die Bank* 8 – 2; *die Feder* 9 – 3; *das Handwerk* 8 – 3; *die Tafel* 5 – 1; *das Maul* 35 – 26.

Таким чином, розряд активної в фразеотворчому відношенні лексики за досліджуваний період значно розширився, змінюється і семний склад ФК, який актуалізується у фразеологічній семантиці.

6. Об'єм фразеологічних одиниць як показник динамічності фразеологічного складу

Відносно до поставлених у цьому розділі питань цікавим буде розгляд змін об'єму ФО, тобто кількості повнозначних компонентів, що входять до складу ФО, за досліджуваний період.

До них відноситься значне розширення такої групи ФО, в значенні яких містяться семантичні елементи, які виражають квантитативні відношення посилювального характеру. Це такі семантичні елементи: 1) квантифікатори: *viele, einige, mehrere, alle, wenige, manche, keine, jeder*; 2) прикметники і прислівники: *groß, klein, gering, hoch, voll, ganz, oft, häufig, selten, mehr*, що сприяють вираженню якісної характеристики денотатів (наприклад, вказівка на часову тривалість явищ, процесів та вираження інтенсивності якої-небудь властивості чи дії). Значне розширення такої групи ФО є проявом інтенсифікації направлення розвитку фразеологічної семантики.

У досліджуваному матеріалі широко представлені випадки розповсюдження компонентного складу ФО іншими змінними

компонентами (тенденція до експліцитності по В.М.Мокієнку, вклинювання по А.В.Куніну), які в окремих ФО виступають у якості факультативних компонентів. Розповсюдження ФО змінними компонентами відтворює мотивований характер значення ФО, накладаючи на первісну образну основу додаткові асоціації і тим самим сприяє інтенсифікації експресивного потенціалу ФО. Звернемося до прикладів:

Campe:	Duden:
<i>den Wald vor Bäumen nicht sehen</i>	<i>den Wald vor (lauter) Bäumen nicht sehen</i>
<i>seine Haut teuer verkaufen</i>	<i>seine Haut so teuer wie möglich (möglichst) teuer verkaufen</i>
<i>alles Geld zum Fenster hinauswerfen</i>	<i>sein Geld(mit beiden Händen)/auf die Straße werfen (zum Fenster) hinauswerfen</i>
<i>etw. sich an den Fingern abzählen - etw. an den (fünf, zehn) Fingern anzählen</i>	<i>können</i>
<i>auf dem Hunde sein</i>	<i>(ganz) auf dem Hund sein</i>
Heyne:	Duden:
<i>es hinter den Ohren haben</i>	<i>es (faust dick/knüppeldick) hinter den Ohren haben</i>

Способи оновлення мовного образу коливаються між двома протилежними напрямками: на максимальний вплив та на полегшення сприйняття інформації. У наведених прикладах новації викликаються прагненням відновити яскравість образу, потребою створити потрібний прагматичний ефект.

Таким чином, нарізнооформленість формальної структури ФО детермінує властивість ФО підвищити свій експресивний потенціал. В цьому суть прагматичної ефективності. Здатність ФО розповсюджувати свою структуру змінними компонентами характерна для ФО, що належать до особливого типу семантичної організації повністю переосмислених фразеологізмів, тобто до семантично членимих ФО.

Міра лінійного протягу і ступінь складності внутрішніх семантичних відношень компонентів структури ФО певним чином впливають на особливості семантичної структури фразеологізмів. Ріст тенденції до семантичної насиченості фразеологічних знаків вимагає адекватних форм вираження складного змісту, що об'єктивується у формі ФО. У зв'язку з цим важливим наслідком збільшеної структурної нарізнооформленості ФО виникає за рахунок деталізації та ситуативної конкретизації об'єкта номінації високий ступінь інформативності фразеологічної семантики. Внутрішня форма ФО зі складною структурою образності базується на розгорнутій ситуації і є більш складною та інформативною. Наведемо приклади: *einen kurzen Darm haben / etw., was man gerade gelesen oder gehört und noch nicht richtig geistig verarbeitet hat, weitererzählen/; eine grüne Hand haben /bei der Pflege von Pflanzen in bezug auf das Gedeihen guten Erfolg haben/ u.a.*

Розширення міри лінійного протягу ФО в процесі розвитку фразеології свідчить про ріст семантичного членування ФО, тому що „цільнооформлені ФО прагнуть до семантичного членування з ускладненням синтаксичної структури та збільшенням об'єму“ [294, 114]. У свою чергу, підвищення семантичного членування ФО є проявом тенденції до регулярності фразеологічної субсистеми.

7. Фактори підвищення прагматичного потенціалу ФО в діяхронічній ретроспективі

Зміни в тематичній структурі образної організації ФО, в складі активних у фразотворчому відношенні компонентів не вичерпують усього багатства взаємопов'язаних процесів розвитку фразеологічної образності, наслідком яких є поряд з номенклатурними і структурно-функціональними змінами фразеологічної системи. Відображення складних фрагментів дійсності /процесів, подій, ситуацій/ поєднується в ФО з експресивно-

оцінною репрезентацією. Ускладнені форми комунікації викликають до життя нові ФО, адекватні комунікативно-прагматичному завданню. Факторами підвищення експресивного потенціалу ФО в діяхронічному аспекті є конотації новизни, що виявляються в залученні нових тематичних груп лексики до процесу образного переосмислення, використання в якості ФК лексичних історизмів, образів старовини, розповсюдження структури існуючих в мові ФО змінними компонентами, створення ФО з розгорнутими образами. Крім названих, до факторів, що визначають експресивно-оцінні потенції ФО, належать:

1. Виникнення в процесі розвитку фразеологічного складу оригінальних і відповідно більш експресивних образів. Наприклад: *fröhliche Auferstehung feiern; den Anschluß verpaßt haben; klei Doofi mit Plüschohren; jmdm. (einander) sich (gegenseitig) die Bälle zuspielen/zuwerfen; auf dem falschen Dampfer sein /sitzen/ sich befinden; grüne Witwe* u.a.

2. Поява образів з так званним ефектом обманливих сподівань. Як відомо, чим більший контраст між прямим і переносним значенням змінного словесного комплексу, тим вищий ступінь експресивності фразеологізмів. Наприклад: *die Fische füttern /ugs.; scherzh.: sich infolge der Seekrankheit übergeben/; bevölkerungspolitischer Blindgänger /Junggeselle, Ehemann, der kleine Kinder hat/; schwach auf der Brust sein /wenig Geld haben/; die Engel im Himmel singen/pfeifen hören /sehr starke Schmerzen haben/* u.a. Ці ФО характеризуються низьким ступенем передбачуваності значення на основі образу і незначною кількістю співпадаючих ознак у зіставленні об'єктів, де під ступенем передбачуваності розуміється “ступінь пов’язаності даного явища з іншими явищами, його коефіцієнт регулярності” [109, 37].

3. Збільшення кількості ФО, образність яких базується на неймовірних, парадоксальних ситуаціях. Змінні словесні комплекси таких ФО створюються з певною, як правило, негативною оцінною установкою, яка витікає з нереального прямого значення змінного словосполучення.

Наведемо приклади: *jmdm. die Haare vom Kopf fressen; aus dem Mustopf kommen; einen Frosch in der Kehle haben; jmdn., etw. durch den Kakao ziehen u.a.* Пор. з подібними ФО, що існували на початку 19 століття: *er hat einen ausgepichten Magen; sich das Herz abhagen; einem die Augen verkleistern u.a.*

4. Значно зросла кількість ФО, в яких експресивність базується на комічному ефекті. Своєрідним генератором експресивності в таких ФО є їхня внутрішня форма, побудована на комічній ситуації, інколи навіть абсурдній. Порухення логіко-семантичної валентності в цих ФО приводить до порушення автоматизму сприйняття, тобто сприяє сильнішому впливу. Наприклад: *Tomaten auf den Augen haben; einen Besenstiel verschluckt haben; nicht mehr wissen, ob man Männchen oder Weibchen ist; du kommst wohl aus dem Busch u.a.* Ми повністю поділяємо думку В.Н.Телія про психологічну реальність внутрішньої форми як мотиваційної основи конотації [336, 79].

5. Збільшення загальної аксіологічної асиметрії фразеологічної системи в бік негативно-оцінних значень, а також тенденція до підвищення прагматичного потенціалу ФО зумовлюються підвищенням використання в якості компонентів ФО простомовних, стилістично знижених, а також територіально і соціально маркованих слів. Протиставлення цієї групи лексики літературній нормі є специфічною рисою її конотативного аспекту. Наведемо приклади: *Duden: etw. zum Fraß hin/vorwerfen; jmdm. die Fresse polieren; auf (der) Trebe sein, sich auf (der) Trebe befinden; in Verschiß geraten/kommen u.a.*

Образність тісно взаємодіє з таким компонентом конотації як емоційність. Розвиток емоційного компонента фразеологічної конотації наочно прослідковується під час порівняння ФО, що належать до фразеосемантичного поля «смерть» на початку 19 та 20 століть. К.А.Долінін пише про те, що «суспільство передбачає певні відношення до тих чи інших понять – до смерті, кохання, материнства, начальства і т.д.;

тоді слова, які мають інше, протилежне стилістичне забарвлення, набувають підвищеної експресивності» [135, 122].

ФО, що передають поняття “помирати, бути мертвим”, базуються на релігійних уявленнях про смерть у зв’язку з тим, що свідомість людей у минулому столітті перебувала під сильним впливом релігії. Ці ФО відображають урочисто-жалобне ставлення людини до смерті, наприклад: *von der Welt, aus der Welt scheiden; den Weg aller Welt, alles Fleisches gehen; die Schuld der Natur bezahlen; aus der Zeitlichkeit in die Ewigkeit versetzt werden; seine Wanderschaft auf Erden endigen; von der Weltbühne treten* у.а. або нейтральне: *der Sand in seiner Sanduhr ist verronnen, ausgelaufen*. Переважають ФО книжного характеру. І тільки в одній ФО – іронічно-жартівливе ставлення до смерті: *es tut ihm kein Zahn mehr weh*.

Внаслідок поступової зміни суспільної свідомості відбувається порушення соціально-культурних конвенцій. Сучасна інтерпретація поняття смерті набуває різного емоційного забарвлення: нейтрального: *er blieb unter dem Messer /ugs.; starb während der Operation/*; урочисто-скорботного: *aufs Totenbrett kommen; zur ewigen Ruhe eingehen; etw. mit seinem Blut besiegeln; vor dem Feind bleiben* у.а. З’являється значна кількість ФО, які відображають зневажання смерті, забарвлене в іронічні та грубо-жартівливі тони: *die Augen auf Null gestellt haben; das Gras von unten besehen/betrachten/wachsen hören (können); einen kalten Arsch kriegen; den Arsch zukneifen* у.а. Ці ФО наділені яскравим розмовним характером. Подібні спостереження на матеріалі різних мов у синхронному аспекті ми знаходимо у Л.І.Ройзензона [304].

Розвиток фразеологічної конотації нерозривно пов’язаний з фразеологічною абстракцією. А.М.Мелерович вважає, що “конотація направляє розвиток фразеологічної абстракції” [231, 17].

8. Розвиток фразеологічної абстракції

Розвиток фразеологічної образності спричиняється дією найважливішого закону людського мислення – здатності до узагальнень та обособлень. Питання фразеологічної абстракції розглядаються в працях В.Л.Архангельського, А.М.Мелерович, А.Г.Назаряна, в дисертаційних дослідженнях Н.Н.Лискової, В.Н. Попової. А.М.Мелерович виділяє такі види фразеологічної абстракції: 1) від лексичних значень компонентів ФО; 2) від денотативного значення словосполучення або речення, яке є основою фразеотворення; 3) від внутрішньої форми [230, 50]. У лінгвістичній літературі відзначається, що кожний з перелічених видів абстракції володіє різним ступенем повноти. Безсумнівним є те, що різний ступінь відособленого значення змінного словесного комплексу і фразеологічного значення пов'язується з категорією абстрактності, яка знаходиться в історичному та логічному розвитку.

Як показали дослідження, між ступенем повноти фразеологічної абстракції і мотивованістю існує зворотня залежність: більша мотивованість значення фразеологізму викликана нижчим ступенем абстракції від семантичних категорій слів-компонентів і навпаки [230, 50]. Таким чином, фразеологічна абстракція нерозривно пов'язана з мотивованістю фразеологічного значення. Застосовуючи методику аналізу формально-семантичної структури ФО, засновану на понятті ізоморфізму форми та змісту [235; 250; 251; 294] при дослідженні фразеологічного складу сучасної німецької мови по діахронічній осі, можна зробити висновок про розвиток здатності людського мислення до абстрагувань, яка виявляється в неодинаковому ступені відособлення від лексичних і граматичних категорій компонентів ФО на різних етапах розвитку фразеологічного складу.

Під час розвитку мови співвідношення чуттєвого та раціонального у відображенні об'єктивного світу не залишається незмінним. Основна кількість ФО початку 19 століття базується на наочно-чуттєвому досвіді.

У механізмах образного переосмислення на сучасному етапі розвитку фразеології спостерігається “непередбачуваність семантичного результату, яка виявляється в конвенційному звуженні змісту мовної одиниці, в його оцінній спеціалізації” [297, 74]. У процесі розвитку фразеологічного складу спостерігається деяке збільшення ФО, для яких характерна семантична спеціалізація, сутність якої “як процесу полягає в розвитку / а як результату – в наявності/ в плані змісту мовної одиниці додаткових семантичних елементів, не мотивованих її вихідним значенням” [297, 74]. З фразеологічного матеріалу початку 19 століття до ФО з семантичною спеціалізацією можна віднести тільки одиничні ФО, наприклад: *einen Haarbeutel haben /einen leichten Rausch haben/; sich eine Gurke herausnehmen /sich mehr Freiheit nehmen, als man soll und darf/*. ФО з повною абстракцією у фразеологічному складі початку 19 століття складають переважно ФО з затемненою внутрішньою формою.

У наш час до ФО з семантичною спеціалізацією можна віднести такі фразеологізми: *zum Handkuß kommen /1. bei etw. draufzahlen; 2. für jmdn., etw. einstehen müssen/; jmdn. auf den Arm nehmen /jmdn. zum besten haben/; (bei, mit etw.) baden gehen /salopp; mit einer Sache keinen Erfolg haben; mit etw. hereinfallen, scheitern/* у.а. Деяке збільшення кількості ФО з семантичною спеціалізацією свідчить про розвиток фразеологічної абстракції. Це явище заслуговує, на нашу думку, спеціального дослідження, оскільки “подібні менш помітні механізми експресивно-оцінної номінації виявляються досить суттєвими в комунікативно-прагматичному плані” [297, 72].

Поява ФО з абстрактною семантикою якості та обставинності є результатом розвитку фразеологічної абстрактності від типового значення семантичної конструкції. Наприклад: *Duden: das Auge beleidigen /von einem ästhetischen Gesichtspunkt aus betrachtet sehr unschön, unharmonisch sein/; das fällt Eichen /das ist erschütternd, eindrucksvoll/; etw. hat seine Eier /ugs.; ist sehr schwierig/; von hinten durch die Brust (ins Auge) / 2. heimlich, durch*

die Hintertür/ у.а. Семантиці цих фразеологізмів властиве вираження відособлених ознак високого ступеня інтенсивності, які не співвідносяться з яким-небудь певним компонентом ФО внаслідок фразеологічної абстракції від системних значень компонентів або денотативного значення змінного словесного комплексу і абстракції від синтаксичних зв'язків між ними. Це зумовлює високий експресивно-оцінний потенціал цих ФО.

Аналіз абстракції від внутрішньої форми дозволяє зробити висновок щодо появи значної кількості ФО з імпліцитно вираженими контурами внутрішньої форми, яка перетинається з областю пресупозиції, наприклад: *jetzt schlägt's (aber) dreizehn; am 17. Mai geboren sein; Asche aufs Haut streuen; die zehnte Muse; elfenbeinerner Turm; Tüten kleben/drehen* у.а. Дешифровка внутрішнього контексту передбачає наявність певних фонових знань, вимагає більш складних розумових операцій. Процес декодування в цих ФО не є автоматизованим, він розрахований на інтелектуальний процес сприйняття. Як відомо, цінність інформації визначається тим зусиллям, яке необхідно затратити на її декодування [109, 11].

Розвиток фразеології характеризується суперечливими тенденціями. З одного боку, це серійно-типізований характер образності, який виявляється в наявності активних фразеологічних моделей [21; 115; 311 та ін.]. Дослідники виділяють семантичну і формальну одноманітність цілих серій ФО, що зумовлюється тенденцією до уніфікації і відповідає тенденції до економії мовних ресурсів. Однак легкість відтворення готової мовної моделі послаблює її виражальні можливості [109, 12]. Тому, з іншого боку, існує тенденція до появи ФО, які залишаються за межею модельованих утворень. Це ФО з структурно-семантичною організацією, яка не має аналогів в фразеологічній системі мови, носить нерегулярний, одиничний характер, що є закономірним явищем, яке своїм існуванням зобов'язане мові як діалектичній єдності системності та асистемності. На думку Д.О.Добровольського, “досить важливою стосовно внутрішньої організації

фразеологічної системи є проблема відношення регулярного і нерегулярного, системного і асистемного, симетричного і асиметричного, модельованого і немодельованого в фразеології” [134, 46-47].

Причину виникнення немодельованих ФО окремі автори бачать в непродуктивності образно-мотиваційної бази цих ФО у зв'язку з її затемненням або невідповідності сучасним уявленням, невисоким прагматичним ефектом [115, 67]. Це явище зумовлюється також протилежною причиною, а саме: індивідуальністю образу, оригінальністю його інтерпретації, що зумовлює високий прагматичний потенціал ФО. Наявність модельованих та немодельованих ФО – результат існування двох різнонаправлених тенденцій, які забезпечують високу динамічність фразеологічного складу: тенденції до експресивності, до підвищення інформативності ФО та тенденції до збереження максимальної пристосованості мови до потреб суспільної комунікації, до полегшення декодування значення ФО.

Одним з факторів розвитку фразеологічної образності є антиномія передбачуваного та непередбачуваного в декодуванні фразеологічних образів, яка зводиться до ”відмінності між більш звичним, буденним і тому легко декодованим та менш звичним, оригінальним і тому декодованим з деяким розумовим напруженням” [109, 152]. Наведемо приклади таких ФО: *Duden: einarmiger Bandit /ugs.; scherzh.; Spielautomat/; Hoftrauer haben /ugs. scherzh.; schmutzige Fingernägel haben/* у.а. У зв'язку з цим К.К.Жоль пише: “Якщо мова не розглядається як статистичне відображення реальності, якщо мова – це динамічна система, то найбільш яскраво подібна мовна активність проявляється у створенні метафор, які інтенсифікують нашу розумову активність” [141, 206].

Процеси фразеологічної абстракції та узагальнення підлягають змінам у процесі розвитку мови. Зв'язок культурно-історичного розвитку з процесами абстрагування проявляється в тому, що мовна спільність різних суспільно-історичних устроїв формує різні типи узагальнень, які можуть

ґрунтуватися на різноманітних мотивах і відрізнятися структурою відображення дійсності. Н.В.Феоктистова справедливо підкреслює, що “в умовах переваги наочної практики пізнавальні процеси людей, які живуть в умовах менш складних соціально-історичних устроїв, включаються в іншу діяльність і будуються інакше, ніж пізнавальні процеси, відомі нам за власним досвідом. Провідне місце в них посідають не вербально-логічні, а конкретні наочно-практичні операції” [349, 6].

9. Динамічні аспекти фразеологічної семантики

Особливість лінгвістичної семантики і фразеологічної семантики полягає в самій природі мови, в постійній взаємодії плану вираження та плану змісту мовних одиниць. Фразеологічна образність визначається насамперед змістовними категоріями фразеологічної субсистеми, її комунікативною спеціалізацією. У зв'язку з цим доцільним уявляється дослідження динаміки позамовного змісту, що об'єктивується з допомогою ФО, в процесі розвитку мови. Семантичні модифікації елементів фразеологічного складу та парадигматичні відношення між ними, тобто якісні зміни, не можна досліджувати без ретельного розгляду фразеологічних мікросистем, які конституюють фразеологічний склад, тому що ці зміни носять системний характер.

У сучасній лінгвістиці дослідження семантичної системи мови проводяться шляхом виділення полів. У можливості виділення семантичних полів у фразеології виявляється її системність. Вивченню фразеосемантичних полів присвячено ряд статей та дисертаційних досліджень [181; 182; 278; 311; 342; 343; 375 та ін.]. Ряд дослідників трактують фразеосемантичне поле як частину загального лексико-семантичного поля [21; 115; 150 та ін.]. Заради мети нашого дослідження ми вважаємо можливим розглядати фразеосемантичні поля як автономні мікросистеми більших парадигм – лексико-семантичних полів.

В.М.Мокієнко вважає, що “польовий опис фразеологічного матеріалу передбачає обов’язкове підключення діахронічного підходу” [246, 54]. Діахронно-ономасіологічний підхід до фразеологічного матеріалу покликаний необхідністю глибше проникнути в природу фразеологічної номінації, виявити тенденції її розвитку.

У зв’язку з поставленою метою в нашому дослідженні здійснюється спроба порівняти фразеологічний матеріал двох синхронних зрізів, представлених словниками Кампе і Duden, який ми піддали рубрикації у відповідності з ієрархією парадигм: фразеосемантичне поле /ФСП/ - фразеосемантичне мікрополе /ФСПМ/ - фразеосемантична група /ФСГ/. Під семантичним полем ми разом з Н.М.Мініною розуміємо „кожну мовну численність, в якій виявляється центр та периферія і члени якої є варіантами відносно один одного і відносно загального інваріанта” [239, 66]. Для вирішення поставленого завдання вважаємо можливим віднести до ФСП категоріально різнорідні ФО, об’єднані загальною семантичною інваріантною ознакою та окремими диференційними семантичними ознаками. При розподілі ФО за вищеназваними семантичними парадигмами використовуються методи компонентного аналізу, словесних дефініцій. Для виявлення тенденцій розвитку фразеологічної семантики було використано метод накладання ФСПМ. Зрозуміло, що виділені парадигматичні об’єднання /ФСП і т.д./ не можуть претендувати на вичерпну повноту, оскільки матеріал нашого дослідження обмежений. Тому доцільно сказати про фрагменти розглянутих фразеосемантичних мікросистем.

Своє завдання ми бачимо в дослідженні питання про те, як змінюється сукупна семантика ФО, яка об’єктивується образними засобами. Щоб описати динаміку “картини світу”, яка відображається ФО в процесі розвитку мови, ми намагаємося показати на окремих фрагментах цієї “картини світу” її динамічність, мінливість, удосконалення.

При порівнянні двох синхронних зрізів фразеологічного складу німецької мови найбільш представленими виявились такі ФСМП: “Міжособові стосунки”, “Соціальні відносини”, “Вчинки і дії людини, поведінка в суспільстві”, “Характеристика діяльності людини”, “Фізіологічний стан людини”, “Ставлення людини до предметного світу”, „Мислення”. Необхідно враховувати такі закономірності ФСП, як їхня взаємопроникність та пересічність, про що згадувалося в лінгвістичній літературі.

Проведений аналіз виявив залежність системної організації концептуального змісту фразеології від сфер людської діяльності, структури відображуваного світу та ступеня його опанування. Діахронічний аналіз підтверджує положення про те, що основним фактором об’єктивізації того чи іншого поняття у формі ФО є міра суб’єктивного значення об’єктивних явищ [255]. Набір найбільш “фразеологічних” значень у німецькій мові сучасного періоду описаний А.Д.Райхштейном [294].

Для встановлення типової семантики корпусу ФО початку 19 століття ми використали метод накладання отриманих фразеосемантичних угруповань на класи одиниць, представлених у словнику Ф.Дорнзайфа. Було встановлено, що аналізовані ФО зосереджені в основному в таких розділах /класах/ словника Ф.Дорнзайфа, як “Бажання і дія”, “Почуття, афекти, риси характеру”, “Суспільство і колектив”, “Мислення”, “Знаки, інформація, мова”. Надзвичайно слабо представлені “Економіка”, “Право, етика”. У цілому ці класи співпадають з високофразеологічними класами ФО сучасного періоду. Однак існують значні якісні відмінності. Так, у розділі “Суспільство і колектив” інтенсивно розвивалось в зазначений період ФСМП “Соціальні відносини”. Практика служить початковим пунктом процесу фразеологічної номінації. Нове в суспільній діяльності людей, різноманітні соціальні фактори, такі як змінена соціальна структура

суспільства, активність політичного, економічного життя зумовлюють неологічні тенденції в розвитку фразеологічного складу.

На більш ранніх рівнях суспільного розвитку сама структура суспільства, форми спілкування обмежують сферу використання мови та його змістовний потенціал. Так, на початку 19 століття були представлені такі ФСП, ФСМП, ФСГ: “Суспільне становище людини”: *j-d. rang sich aus der Dunkelheit hervor /machte sich durch Anstrengung seiner Kräfte, der Hindernisse ungeachtet, bekannt, berühmt/; sich hoch hinaufschwingen /zu großen Ansehen, zu großen Ehren gelangen/* ; “Суспільні взаємовідносини”: *einen in (den) Bann tun, einen aus dem Banne tun /Ausschließung aus der Kirchengemeinschaft/; auf die Hinterbeine treten /zurücktreten, einem Versprechen nicht Genüge leisten, einen Vertrag nicht erfüllen wollen/; viele Köpfe unter einen Hut bringen wollen /sie einig, eines Sinnes machen wollen/; es fliegt keine Henne über die Mauer /man nimmt keinen Leibeigenen in einer Stadt zum Bürger an/; „Влада, панування”: *den Zepter führen /regieren/; den Zepter aus der Hand spielen /die Regierung entziehen/; den Zepter oder Krone und Zepter niederlegen /die Regierung/; ein Land unter den Fuß bringen /es überwältigen, dasselbe sich unterwerfen/; „Лідерство в якому-небудь соціумі”: *(in einer Gesellschaft) das große Wort haben; das letzte Wort haben wollen; den Ton angeben; “З’явитися перед судом”: vor das heiße Brett kommen; „Обнародувати що-небудь”: etw. an die große Glocke schlagen oder schreiben; „Йти за милостинею ”: auf der Wurst herumfahren oder reiten; auf der Garde herumtreiben.***

Різні сфери соціальної взаємодії людей, різноманітність та інтенсивність яких значно зросли за останні два сторіччя, стимулюють утворення нових ФСП, ФСМП та ФСГ, що є показником розвитку та вдосконалення фразеології. Семантика ФО в наш час концентрується навколо таких понять: “Влада, панування”: *jmdm. das Heft aus der Hand nehmen /winden; die Fäden ziehen; am Hebel sitzen; jmds. Thron wackelt; jmdn. auf den Thron erheben; das Heft ergreifen, in die Hand nehmen; das*

Zepter führen, schwingen; „Лідерство в якому-небудь соціумі“: das Wort führen, die Zügel fest in der Hand haben; die erste Geige spielen; „Мати вплив / не мати впливу“: einen langen Arm haben; am Drücker sein; ausgespielt haben; auf dem toten Gleis sein; „Становище людини в суспільстві“: in Amt und Würden; sich in den Vordergrund spielen /rücken/drängen/ schieben; hinten bleiben; nichts/nicht viel zu melden haben; „Суспільні взаємини“: sich in ein Wespennest setzen; von der Bühne abtreten; mit fliegenden Fahnen zu jmdm., etw. übergehen, überlaufen; mit etw. den Funken ins Pulverfaß werfen; wir sitzen alle im gleichen Boot; das Gesetz des Dschungels; „Світогляд людини, належність до якої-небудь партії“: ein Kollege von der anderen Fakultät sein; die Farbe wechseln; auf beiden Achseln (Wasser) tragen; “Змагання”: ins Hintertreffen geraten/kommen; im Hintertreffen sein: jmdn. an die Wand spielen; „Конкурентна боротьба“: das Feld behaupten; jmdm. das Feld streitig machen; jmds. Stern ist im Untergehen; “Професійна діяльність”: den Anschluß verpaßt haben; an die Futterkrippe kommen/an der Futterkrippe sein; die Treppe hinauflaufen; gut im Zuge/ im besten Zuge mit etw. sein; “Втратити роботу”: sein Bündel packen, schnüren; er ist in hohem Bogen hinausgeflogen; seinen Hut nehmen (müssen); „Реклама“: die Trommel für jmdn. , etw. rühren; die Werbetrommel rühren/schlagen; “Преса”: es rauscht/raunt im Blätterwald; “Політичне життя, переговори”: ein großer Bahnhof; am runden Tisch; jmdn. an einen Tisch bringen; sich mit jmdm. an einen Tisch setzen; den Draht nach Moskau nicht abreißen lassen; “Суспільна думка, звичаї”: gegen den Wind segeln/mit dem Wind segeln; ein alter Zopf.

Наведені ФО називають різні аспекти існування людини в суспільстві. Таким чином, ФСМП “Соціальні стосунки” виявилось в центрі номінативної активності ФО, що безсумнівно корелює з соціально-політичним та культурно-історичним контекстом епохи. Асиметрична семантика цього ФСМП виражається в значній перевазі ФО негативної оцінності над одиницями з позитивною оцінністю. ФО даного ФСМП

схиляються до абстрактної семантики, їх образною основою є, в основному, конкретна лексика різноманітних тематичних груп.

Розвиток фразеологічної номінації, в якій відображається оцінна діяльність мовного колективу, наочно проглядається в розвитку фрагмента ФСМП “Ознаки та якості предметів, процесів і дій”. У процесі практичної діяльності та наукового пізнання природи людиною поступово відкриваються і класифікуються якості і властивості предметів і т.д. Свідомість сучасної людини все глибше пізнає та відображає абстрактне поняття якості. За останні два століття ФСМП “Розуміння людиною ознак предметів, процесів і дій” збільшилося більш ніж в п’ять разів. До цього ФСМП відносяться такі ФО початку 19 століття: *es ist wie mit der Axt zugehauen /plump gemacht, geschnitten/; es ist weder gehauen noch gestochen /es ist weder auf die eine noch auf die andere Art zu gebrauchen, es taugt nicht/; das ist nicht weit her /das ist nicht vorzüglich, nicht viel wert/; es geht bis auf die Haut /es ist sehr empfindlich, fühlbar/.*

За останні майже два століття це ФСМП змінилося не тільки кількісно, але й якісно. Воно є надто гетерогенним за своєю семантикою. Звернімося до прикладів: “Бути складним, важким”: *das war die reinste Zangengeburt; etw. hat seine Eier; etw. hat seine Mucken; das ist (ja) der reine, glatte Mord*; “Бути важливим, вирішальним/не важливим“: *das Zünglein an der Waage; auf die Waagschale fallen*; „Бути хорошим/поганим“: *etw. ist das Gelbe vom Ei; jeder Beschreibung spotten*; „Бути абсурдним, неможливим“: *das ist der reine/reinste/ der blanke Hohn; das/es ist, um die Wände/an den Wänden hochzugehen; etw. ist ein Stück aus dem Tollhaus*; „Бути вражаючим“: *das ist ein Ding wie 'ne Wanne; das haut den stärksten Eskimo vom Schlitten; das fällt Eichen*; “Бути достатнім чи недостатнім”: *nicht halbes und nicht Ganzes sein; etw. ist ein Tropfen auf dem heißen Stein*; “Бути неприємним”: *kein Zuckerlecken sein*; “Бути надійним”: *aus berufenem Munde* у.а. Розвиток фрагмента даного ФСМП демонструє загальну тенденцію розвитку семантики образних ФО, яка виражається в напрямку від конкретного до

абстрактного. ФО, що позначають якісні ознаки, виникають в основному на базі предметної лексики.

Відомо, що в акті номінації отримують назви тільки ті об'єкти, на які направлена пізнавальна діяльність суб'єкта. Пізнаючи навколишній світ, людина пізнає і себе, свій внутрішній світ. Значно зросла кількість ФО, що позначають, характеризують та оцінюють різноманітні психологічні процеси та властивості особистості, інтелектуальну діяльність, сферу емоцій, індивідуальні особливості людини. Інтенсивно розвивалось ФСМП "Емоційна сфера людини", воно збільшилося з початку минулого століття більш ніж на 100 ФО. Характерною особливістю фразеологізмів цього ФСМП є наявність в їхній семантичній структурі семи інтенсивності. Багато ФО виражають найвищий ступінь виявлення емоцій. Так, в словнику Кампе зареєстровано 12 ФО з значенням „Знати“, в Duden – 38 ФО, що виражають різний ступінь інтенсивності одного і того ж почуття: *etw. ist jmdm. Bewußt; etw. an den Fingern herzählen; etwas in kleinem Finger haben; von etwas Kenntnis haben; sich über etw. klar/im klaren sein; die Kurve heraushaben; auf dem laufenden sein; jmd. kann ein Lied davon singen; die Plättchen kennen sich etw. an den Schuhsohlen ablaufen; den Schwindel kennen; bei jmdm. gewonnenes Spiel haben; alle Wege und Stege wissen; etw. wie seine Westentasche kennen; wissen, woher der Wind weht*. Значно багатшою стала гама потуттів, психічних переживань людини, об'єктивованих фразеологізмами. Серед них почуття глибокого розчарування, відчаю, стану депресії, з очевидною кількісною перевагою негативно-оцінних ФО.

Технізація життя, зростання швидкості, тривалі стреси, часто пов'язані з соціальними умовами життя людей ведуть до необхідності номінації складних понять психологічного характеру, об'єктивізувати які лексика виявляється неспроможною. Наприклад: *innere Emigration /innere Abkehr von den Auseinandersetzungen mit den aktuellen wirtschaftlichen, politischen, religiösen u.a. Vorgängen als Ausdruck der Opposition/; einen*

Moralischen haben /ugs.; niedergeschlagen, depressiver Stimmung sein, Gewissensbisse haben, Reue empfinden, bes. nach Ausschweifungen, nach einem Versagen Mißerfolg o ä./ u.a. Тим самим ще раз підтверджується специфіка фразеологічної номінації, більша змістовна ємкість ФО в порівнянні зі словами, їхня властивість передавати не лише властивості предметів, явищ, процесів об'єктивного світу, але й ситуації [231; 319; 337 та ін.].

Історичний розвиток фразеосемантичних парадигм та їхні модифікації наочно проявляються на прикладі фрагмента фразеосемантичної мікросистеми “Думати”. Протягом досліджуваного періоду кількість ФО, які конституюють дане ФСМП, значно збільшилась. Це спричинило певні якісні модифікації цього ФСМП, оскільки нові елементи завжди вступають у складну низку співвідношень та протиставлень з одиницями даного ФСМП. На початку 19 століття дане ФСМП мало таку структурну організацію: Campe: «Думати»: *sich (D) die Birne zerbrechen; sich an den Buchstaben klammern; auf einen Einfall kommen; sich (D) etw. an den (fünf, zehn) Fingern abzählen können; auf andere Gedanken kommen; jmdm. fällt schwer aufs Herz; auf einen Gedanken kommen, verfallen; ein Gedanke fährt (geht) jmdm. durch den Kopf.*

У процесі розвитку спостерігається семантичне розгортання ФСМП на сигніфікативній та конотативній осях, інтенсивна взаємодія обох осей, направлена на диференційоване вираження особливостей зовнішнього вигляду людини. У наш час це ФСМП конституюють такі ФСГ: Duden: *ein Gedanke schoß jmdm. durch den Kopf, einen Gedanken ausspinnen, einen Gedanken fassen; jmdm schwebt der Gedanke vor...; jmdm. stieg der Gedanke auf, daß...; mit dem Gedanken spielen; seine Gedanken beisammenhaben; seinen Gedanken nachhängen; sich bei dem Gedanken ertappen; sich (D) über etw. Gedanken machen; in sich gehen; sich (D) das Gehirn verrenken; Grillen fangen; seinen Grips zusammennemen; sich das Hirn zermartern; Kalender machen; etwas ins Kalkür ziehen; geistige Klimmzüge machen; den Kopf voll haben; etw. gehet jmdm im Kopfe herum; etw. kommt jmdm. in den Kopf; in*

seinem Kopf jagten sich Gedanken; etw. kommt jmdm. in den Kopf; jmd. Hat andere Dinge im Kopf.

Змістовний об'єм даного ФСМП у процесі його розвитку значно збільшився. Важливе місце в механізмах семантичного розгортання мікросистеми посідає конотативна вісь, вона створює поряд з денотативно-сигніфікативною віссю семантичну “ємність” поля. Необхідно відзначити, що особливістю образної організації цього ФСМП є різноманіття тематичних груп лексики, що стала основою переосмислення. Високий ступінь інтенсивності якої-небудь якості зовнішності людини часто створюється гіперболічним характером образу, покладеного в основу ФО. Для передачі конкретних значень застосовуються абстрактні ситуації.

Якісний і кількісний розвиток досліджуваних фрагментів фразеосемантичних парадигм детермінується характером фрагмента реальності, покладеного в основу переосмислення. Розглянемо фрагмент ФСМП „Гроші, фінансові відношення“. На початку 19 століття до цього ФСМП входили такі ФСГ: Campe /17 ФО/: „Платити, витратити гроші“: *er hat blattern müssen; bluten müssen; den Beutel ziehen*; „Марнотратно витратити гроші“: *alles Geld zum Fenster hinauswerfen*; „Мати великі витрати“: *es geht dabei sehr über den Beutel; er muß die Hand immer in der Tasche oder im Beutel haben*; „Не мати грошей“: *keinen blutigen Heller haben; sich verblutet haben; abgerannt sein*; „Мати багато грошей, бути багатим“: *er mißt das Geld mit Scheffeln; in der Wolle sein; im Golde bis über die Ohren stecken; etw. zuzubrocken haben /vermögend sein/*; „Жити своїм статком“: *von der Schnur zehren; von den Rippen; von seinem Fette zehren*; „Змусити кого-н. витратити гроші“: *einem auf den Beutel klopfen; einen mit seinem eigenen Fette begießen*.

Для цього поля характерним є в процесі розвитку денотативно-сигніфікативне, конотативно-оцінне та конотативно-експресивне розгортання. У наш час фрагмент ФСМП “Гроші, фінансові відносини” представлений такими ФСГ: Duden /40 ФО/: “Платити, витратити гроші”:

etw. am Bein haben /ugs.; eine besondere (finanzielle) Last mitschleppen müssen, etwas noch bezahlen müssen/; tief in den Beutel greifen müssen/für etwas tief in den Geldbeutel greifen, für etw. tief in die Tasche greifen müssen; den Hasen laufen lassen /ugs.; viel Geld ausgeben/; “Не мати грошей, мати мало грошей”: abgebrannt sein (ugs.); blank sein (ugs.); keinen (roten, lumpigen) Heller (mehr) haben, besitzen /ugs.; kein Geld (mehr) haben; völlig mittellos dastehen/; sich etw. nicht aus der Haut schneiden können /ugs.; das Geld für etw. nicht haben/; schwach auf der Brust sein /ugs.; wenig Geld haben/; den Dalles haben /ugs.; in Geldverlegenheit sein/; es nicht so dick haben /ugs.; nicht über viel Geld verfügen/; er sitzt, steckt ganz schön im Druck /ugs.; in Geldnot/; in unserer Kasse herrscht Ebbe /ugs.; ist so gut wie kein Geld mehr/; einen kleinen Geldbeutel haben /ugs.; arm sein/; “Мати багато грошей”: eine dicke Brieftasche haben /ugs.; viel Geld haben/; einen großen Geldbeutel haben /ugs./; er ist in der Wahl seiner Eltern vorsichtig gewesen; “Марнотратно витрачати гроші”: jmdm. rinnt das Geld durch die Finger; sein Geld unter die Leute bringen /ugs./; sein Geld (mit beiden Händen) auf die Straße werfen /zum Fenster hinauswerfen /ugs./; jmdm. unter den Händen zerrinnen; bis auf den letzten Heller /ugs./; “Мета трати грошей”: alles an den Hintern hängen /salopp; sein Geld für Kleidung ausgeben/; “Бути економним”: den Beutel festhalten /zuhalten; “Бути жадібним”: auf dem /auf seinem Geldbeutel sitzen /ugs. abwertend/; auf seinem Geldsack sitzen /ugs. abwertend/; “Не давати кому-н. грошей”: jmdm. den Geldhahn zudreihen /ugs./; “Що-н. коштує дуже дорого/дешево”: etw. geht an den Beutel; etw. reißt ein großes/arges Loch in jmds. Beutel; nicht die Welt sein /ugs./; für ein Stück Brot; “Працювати за невелику платню”: für ein Ei und ein Butterbrot; “Кому-н. терміново потрібні гроші”: er muß das Ei unterm Huhn verkaufen; “Бути боржником”: das Wasser steht jmdm. bis zum Hals; “Забрати у кого-н. гроші, розорити його”: jmdn. an den Bettelstab bringen; jmdn. auspressen /ausquetschen wie eine Zitrone /ugs./.

Парадигматичні відношення конститuentів поля як мікросистеми в процесі розвитку значно

ускладнюються. Аналіз семантичного розгортання ФСМП на конотативно-оцінній осі виявляє асиметрію при розподілі оцінних значень в бік негативної оцінності.

Таким чином, можна констатувати, що розвиток фразеологічної семантики перебуває не поза розвитком мовної семантики в цілому. Думка про те, що «старе тут переважає над новим» [130, 83] дещо перебільшена. У фразеологічному матеріалі початку 19 століття виявлено лише кілька архаїчних ФО, які відображають поняття, не об'єктивовані у формі ФО на сучасному етапі розвитку фразеології. До них відносяться ФО: *eine Sache, z. B. eine Uhr steht Gevatter /wenn sie versetzt ist, in Versatz steht/; er kennt die Harke nicht mehr /er hat in der Fremde bald die Muttersprache vergessen/*.

Для окремих ФСМП та ФСГ у процесі розвитку стала властивою зміна мотиваційних засобів, тобто матеріального складу і прямого /мотиваційного/ значення словесних комплексів. До числа цих ФСМП та ФСГ відносяться: “Бути ненормальним”; “Бути дурним”; “Бути лінивим”; “Хвалитися”; “Вкрасти що-н.”; “Зникнути, щезнути”; “Обдурити кого-н.”; “Лестити кому-н.”; “Заздрити кому-н.”; “Підкупити кого-н.”; “Надути, одурити кого-н.”. Разом зі зміною матеріального складу змінюється і прагматичний зміст фразеологізмів. Однак і в цих ФСМП і ФСГ спостерігається поява деяких ФО з наявністю додаткових семантичних ознак у семантичній структурі. Наприклад, ФО *auf Bauernfang ausgeben*, що має значення *jmdn. betrügen*, виявляє в семантичній структурі додаткову семантичну ознаку *auf leicht durchschaubare Weise*.

Яскравим прикладом зміни матеріального складу в процесі розвитку фразеології є фразеосемантична мікросистема, яка відображає поняття “Бути ненормальним”: *Campe: im Gehirn nicht wohl verwahrt sein; verdreht im Kopfe sein; verwirrt im Kopfe sein; nicht wohl bei Verstande sein; es fehlt ihm unter dem Hute; es ist unter dem Hute nicht richtig; nicht bei Troste sein. Duden: wie vom wilden Affen gebissen; eine weiche Birne haben; nicht ganz dicht sein; bei ihm ist es unterm Dach nicht ganz richtig; einen Furz*

gefrühstückt /im Kopf haben; einen Triller haben; einen Haschmisch haben; eins mit dem Holzhammer abgekriegt haben; einen Hau (mit der Wichsbürste) haben; dich haben sie wohl (als Kind) zu heiß gebadet; (wohl) einen kleinen Mann im Ohr haben; eine/ 'ne Meise haben u.a.; "Розуміти": Duden: eine Antenne für etw. haben; für etw. Augen haben; jmdm. gehen die Augen auf; eine Auge für etw. haben; sich (D) einer Sache bewußt sein; etw. geht in jmds Bewußtsein ein; etw. tritt in jmds. Bewußtsein; jmdm. schoß das Blatt; den richtigen Blick für etw. haben; den Braten riechen; etw. dringt auf jmdn. ein; jmd. ist mit sich selbst einig; ein Einsehen haben; Einsicht haben in jmdn., etw. (A); zu der Erkenntnis kommen, daß...; etwas gefressen haben; ein Gefühl für etw. haben bei jmdm. fällt der Groschen aber langsam; der Grosche fällt.

Ці ФО демонструють те, як народна думка працює над мовним втіленням однієї ідеї. Наповненість цього синонімічного ряду образними ФО поєднується з надзвичайно бідною понятійною диференційністю його членів. У діахронії найбільша кількість синонімів групується навколо ФО з моноознаковим типом номінації. Розвиток цієї фразеосемантичної мікросистеми свідчить про те, що кожне фразеологічне значення в процесі розвитку може складатися на надзвичайно різноманітному компонентному матеріалі. Така різноманітність пов'язана з тенденцією експресивної фразеології до максимального стилістичного ефекту [294, 84].

Проведений аналіз показує, що для одних фразеосемантичних мікросистем характерною в процесі розвитку є лише зміна матеріального складу і прямого мотиваційного значення та незначні зміни в сукупній семантиці ФО, в інших фразеосемантичних мікросистемах поряд із зміною матеріального складу мають місце суттєві зміни у фразеологічній семантиці. Розвиток фрагментів таких ФСМП, як "Соціальні відносини", „Розуміння людиною ознак предметів, процесів, дій”, "Думати", "Знати", "Розуміти" демонструє освоєння фразеологічною системою нових для неї значень, що включають інтенсивні конотації, появу нових тематичних груп лексики в якості образної основи. Таким чином, вплив часу відчувається як

у плані вибору формально-номінативних засобів, так і в еволюції фразеологічної системи, яка характеризується квалітативно-квантитативним накопиченням фразеологічною системою нових для неї значень та відтінків значень. Проаналізований матеріал підтверджує тезу про діалектичну єдність форми та змісту в мові.

В и с н о в к и

Фразеологічний склад сучасної німецької мови являє собою відкриту систему, яка постійно поповнюється як в плані вираження, так і в плані змісту.

Тематичні групи лексики, що залучаються до процесу образного переосмислення, в процесі розвитку мови піддаються змінам. Тематична класифікація фразеології служить проявом системного характеру фразеології і безпосередньо корелює з культурно-історичним контекстом епохи, який є тим фоном, на якому відбувається розвиток та збагачення фразеологічного складу. Прогрес матеріального і духовного життя сучасності, зростання інтелігентності всього суспільства, зростання його культурної самосвідомості знаходить відображення у виборі образних засобів фразеологічної номінації. Спостерігається збільшення різноманітності покладених в основу ФО образів.

Найсуттєвішими джерелами фразеологічних неологізмів є такі лексико-семантичні розряди, які набувають у процесі переосмислення подібних експресивно-оцінних властивостей: техніка і наука, транспорт, військова справа, спорт, нові засоби зв'язку, нові умови праці та побуту. Характерною особливістю сучасних ФО є їх розмовний характер. У фразеологічних єдностях у процесі розвитку знижується частка ФО з компонентною мотивованістю з одночасним збільшенням кількості ФО з глобальною мотивованістю. У виборі образних засобів відображаються

загальномовні тенденції до інтелектуалізації та демократизації літературної мови.

У ході дослідження з'ясувалась виняткова роль внутрішньої форми як у процесі створення нових ФО, так і в подальшому змістовному розвитку ФО. Внаслідок розвитку семного складу стрижневих слів, заміни семантичної доміанти виникають серії ФО в процесі мовного розвитку. Реалізація семантичних потенцій компонентів ФО знаходиться в тісному зв'язку з комунікативними потребами носіїв мови, з актуалізацією певних сфер діяльності людини. Спостерігається також і зворотний процес – скорочення кількості сем стрижневих слів, які актуалізуються у фразеологічній семантиці, що веде до архаїзації серій і окремих ФО. Регулярний характер фразеологічної номінації базується на відносній стійкості багатьох образних асоціацій. У процесі розвитку в окремих фразеологічних компонентів варіюється типовий образ. Ситуація, яка відображається буквальним значенням змінного словесного комплексу, може переосмислюватися в різних напрямках. Динамізм внутрішньої форми є джерелом зростання прагматичного потенціалу ФО. Внутрішня форма є релевантною як для синхронної, так і для історичної семантичної структури фразеологічних комплексів.

Розряд активної в фразеотворчому розумінні лексики за досліджуваний період значно розширився. Кількість високо- та середньочастотних фразеологічних компонентів зросла більш ніж в три рази, що свідчить про регулярність процесів фразотворення. До високочастотних компонентів відносяться переважно соматизми. Тематична належність середньочастотних компонентів ФО значно розширилась. Спостерігається зростання фразеологічної активності значної кількості фразеологічних компонентів. Номенклатурний склад високо- та середньочастотних компонентів є відносно стабільним. Динамічні процеси в розвитку фразеології створюють нові зв'язки між елементами його центру та периферії.

Розвиток ФО тісно пов'язаний з розвитком фразеологічної конотації, яка відрізняється своєю особливою комунікативно-прагматичною направленістю. Комунікативно-прагматичні потреби сучасного суспільства викликають до життя нові ФО з розширеним компонентним складом, з підвищеним експресивним потенціалом. Основними факторами, що сприяють росту експресивно-оцінного потенціалу ФО, є новизна, оригінальність, непередбачуваність фразеологічних образів, використання ефекту невиправданого чекання, парадоксальних ситуацій, комічного ефекту. Тенденцією до зростання прагматичного потенціалу ФО обумовлюється збільшення використання в якості компонентів ФО простомовних, стилістично занижених слів, територіально і соціально маркованої лексики.

Розвиток ФО зумовлюється самотутністю процесу мислення, поєднанням у ньому абстрактного і конкретного. Рівень фразеологічної абстракції – історично змінна величина. У процесі розвитку збільшується кількість ФО вищого рівня фразеологічної абстракції. Одним з факторів розвитку ФО є антиномія передбачуваного і непередбачуваного в декодуванні фразеологічних образів. У процесі розвитку фразеологічного складу набувають ваги для адекватного кодування і декодування фразеологічного значення фонові знання носіїв мови та пресупозиція.

Поряд з накопиченням образних засобів фразеологія збагачується семантично. Фразеологічна субсистема, що знаходиться у відношенні додатковості до лексичної системи, характеризується квалітативно-квантитативним накопиченням нових /для фразеології/ значень і відтінків значень. Розвиток фразеологічної семантики зумовлюється цілим комплексом детермінацій: світоглядних, психологічних, соціальних, лінгвістичних. Підвищеною активністю фразеологічної номінації відрізняються такі ФСМП: “Соціальні відносини”, “Ознаки і якості предметів, процесів, дій”, “Емоційна сфера людини” та ін. Тенденція до підвищеної абстрактності значень ФО є типовою практично для кожного

мікрополя. У ФСМП спостерігається зсув у бік негативно-оцінних значень. Збільшується ступінь семантичної складності та номінативної значущості ФО.

ПІДСУМКИ

Останнім часом все більше уваги в дослідженнях фразеологів приділяється проблемі діахронічного аналізу ФО. Це пов'язане з важливістю розкриття структурно-семантичного становлення ФО, етимологічне вивчення яких може дати повне уявлення про їх виникнення, бо фразеологізм є тісним переплетенням синхронії та діахронії, історії та сучасності. Саме завдяки діахронічному аналізу можна встановити і прослідкувати історичні зв'язки, зміни, які відбуваються в структурі і семантиці ФО в процесі мовного розвитку.

Розвиток засобів фразеологічної номінації сучасної німецької мови являє собою складну діалектичну єдність двох протилежних тенденцій: тенденції до зміни фразеологічного складу і тенденції до його стійкості, послідовності.

Розвиток і вдосконалення ФО виявляється перш за все в їхньому кількісному збільшенні, яке свідчить про розширення номінативних можливостей фразеології. Поповнення фразеологічного складу суттєво переважає процеси деактуалізації ФО і збільшує комунікативні можливості фразеологічної системи. Кількість фразеологічних неологізмів майже вдвічі перевищує кількість архаїзмів. Це співвідношення є коефіцієнтом кількісного розвитку досліджуваних фразеологізмів в 19 - 20 ст.

В основному фразеологічний склад збагачується за рахунок фразеологічних неологізмів, які є необхідними номінативно-експресивними одиницями, що задовольняють потребу мови в нових емоційно-експресивних позначеннях відомих понять і явищ. У фразеологічних неологізмах виявляється тенденція мовної економії, тенденція до диференціації, денотативно-референційної комплексності фразеологічної семантики, тенденція до евфемізації.

Фразеологічні історизми та новотворення складають незначну частину змін у фразеологічному складі німецької мови.

Більшість ФО, як ми встановили, характеризується наявністю одного цілісного значення, яке в процесі розвитку зазнає впливу мовних та позамовних факторів. Значна роль в творенні фразеологічної семантики відводиться ступеню зміни метафоричного зсуву. Перехід змінних словосполучень, які в стадії виникнення використовувалися в конкретній ситуації в переносному значенні, до складу потенційних фразеологізмів відбувався через посилення метафоричності, появу нового переносного значення, втрату авторських асоціацій.

Для досліджуваних ФО характерним є розвиток відтінків. Поява відтінків в значення фразеологізмів спричинюється змінами сигніфікативного та конотативного аспектів фразеологічної семантики.

Кількість полісемантичних ФО менша від кількості однозначних ФО. Це свідчить про те, що збагачення семантичної структури ФО за рахунок появи в них нових значень є не занадто суттєвим процесом.

Певні зміни в семантичній структурі ФО пов'язані з утворенням омонімічних значень, які є засобом вторинної номінації вже відомих носіям мови фразеологічних образів. Модифікації семантичної структури ФО набувають різноманітних форм: звуження загального змісту ФО відносно мовного значення, яке існувало на початку 19 століття, розширення загального значення, розвиток енантіосемічного значення, варіювання конотативного аспекту семантики, в якому превалюючим процесом була оцінна інверсія /перетворення позитивно оцінних ФО в негативно оцінні/.

Процеси деактуалізації ФО, серед яких перевага віддається процесу архаїзації, мають інтенсивний характер. Основною причиною виходу з ужитку є неактуальність для сучасних носіїв мови образу, покладеного в основу переосмислення, а також його стертість, стереотипність.

Неперервність існування фразеології підтримується певною зоною стійкості ФО, які не піддаються процесам деактуалізації. Отже, в процесі діахронічного розгляду семантична структура ФО являє собою рухливе,

постійне еволюціонуюче явище, суттєвими рисами якого є підвищена динамічність і мобільність.

Фразеологічний склад є відкритою системою, яка весь час поповнюється як в плані змісту, так і в плані вираження. Зміни в структурному оформленні ФО ведуть до модифікацій семантичного плану.

Основні зміни структури ФО пов'язані з паралельними видозмінами в значенні фразеологізмів. Такими є структурно-семантичні трансформації, до яких ми віднесли субституцію, перерозподіл, звуження, розширення компонентів ФО та фразеологічну контамінацію. Кожен з наведених способів модифікації структури ФО мав свої особливості, але всі вони підпорядковуються одній меті - збагаченню фразеологічного складу німецької мови. Найбільшою активністю характеризуються такі способи фразеотвору: субституція та перерозподіл компонентного складу ФО. Всі різновиди формальних перетворень фразеологізмів свідчать про тенденцію мови до економії.

Розширення компонентного складу ФО німецької мови проходить в межах словосполучення, а також простого і складного речення.

Контамінація, яка є цікавою з точки зору специфіки утворення нових структурно-семантичних фразеологічних комплексів, охоплює як семантично близькі, так і семантично віддалені ФО, і навіть формально відмінні ФО. Такі стійкі словесні комплекси створюються з виразною установкою на абсурдність, нереальність як засіб комічного або стилістичного ефекту.

Необхідно відзначити також важливість процесу синонімізації ФО, при якому внаслідок іншого образу відбувається поява семантично-стилістичних відтінків значення. Діахронічний аналіз показав, що виникнення фразеологічних синонімів пов'язане з втратою образної мотивованості або з оновленням образу, а також з посиленням емоційно-експресивного, стилістичного забарвлення.

Досліджувані фразеологізми антонімізуються в основному внаслідок

появи в структурі антонімічного фразеологізму компонента з протилежним значенням. Антонімізація ФО спричинена дією інтралінгвістичного та екстралінгвістичного факторів. Вони можуть з'являтися одночасно, паралельно як характеристики двох протилежних боків одного явища і поступово заповнювати вакантне місце в парі фразеологічних антонімів.

У процесі розвитку фразеологічного складу розширюються можливості формально-структурного варіювання.

Аналіз варіантних відношень в діячронії показав, що найбільш широко відображаються морфологічні, синтаксичні, квантитативні типи структурного варіювання. У процесі розвитку сюди ввійшли також фонетичні та граматичні варіанти. Варіювання матеріального складу ФО проявляється в утворенні фразеологічних серій: лексичних варіантів існуючих ФО, а також структурних синонімів, серед яких переважають останні.

Динаміка варіантних відношень, діапазон лексичної варіантності прямо і безпосередньо пов'язуються з еволюцією фразеологічної семантики, її інтенсифікуючою та диференціюючою спрямованістю. Важливою особливістю розвитку ФО є ускладнення системно-таксонімічних відношень у фразеологічній субсистемі. Цей процес має в основному прогресивну спрямованість, бо сприяє подальшому вдосконаленню і розширенню комунікативних можливостей фразеології. Члени фразеологічних серій надзвичайно диференційовано позначають різноманітні граматичні аспектні характеристики, а також семантичні нюанси, відрізняються прагматичним ефектом, мають різні валентно-дистрибутивні характеристики. У фразеологічному складі існують дві тенденції розвитку варіювання: зняття варіювання, з одного боку, і створення нових фразеологічних серій з іншого. При цьому переважає друга тенденція.

У тексті як продукті цілеспрямованої мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини відбувається актуалізація і подальша диференціація

варіювання ФО. Використовуючись у текстах різних типів, ФО набувають конкретної прагматичної спрямованості й виконують актуалізовані прагматичні функції. Проаналізований матеріал показує, що функції ФО підлягають подвійній диференціації: а) у залежності від типу тексту /газетно-публіцистичного чи художнього стилів/ у відповідності до його комунікативної програми виникає функціональний зсув: у текстах газетно-публіцистичного стилю домінує інформативно-експресивна і емотивно-оцінна функція ФО, в той час як в текстах художнього стилю провідною стає експресивно-естетична функція ФО; б) у залежності від комунікативної програми того чи іншого типу тексту, особливих контекстуальних умов, дистрибуції і взаємодії з іншими елементами контекстуального оточення функції ФО видозмінюються і тим самим диференціюються /наприклад, потенційна номінативно-експресивна /експресивно-номінативна/ функція ФО диференціюється в тексті в експресивно-комічну, експресивно-естетичну чи експресивно-лаконізуючу функції ФО/. Причому кожна з функцій ФО немовби проходить крізь функціональну призму того чи іншого типу тексту.

Суттєвий вплив на актуалізацію і диференціацію функцій ФО в текстах різних типів здійснює іррадіюючий вплив контексту. У результаті аналізу встановлено, що потрапляючи під іррадіацію контексту, ФО здатні не тільки посилювати, уточнювати чи послаблювати свої функції, але й диференціювати їх. Так, наприклад, експресивно-номінативні ФО, взаємодіючи з контекстом, посилюють свої вихідні функціональні якості відтінком комічного. Таким чином, функція ФО в даному випадку називається експресивно-комічною і емотивно-оцінною. У свою чергу, експресивно-комічна і емотивно-оцінна функції є різновидом номінативно-експресивної /прагматичної/ функції, типової для текстів газетно-публіцистичного стилю.

Іррадіюючий вплив контексту сприяє диференціації функцій ФО і в художніх текстах. У цих текстах ФО видозмінюють свої функції з метою

образно-естетичної характеристики персонажу, тонкої й наочної оцінки ситуації, пов'язаної з діями і переживаннями персонажа. Тому актуалізовані фразеологізмами функції системи мови набувають єдиного образно-естетичного напрямку.

Ефективним засобом актуалізації і диференціації функцій ФО в текстах різних типів виступають зовнішні стилістичні прийоми – повтор, фразеонабір, нарощення. Встановлено, що повтор фразеологізму в тексті зустрічається найчастіше тоді, коли ФО застосовується в заголовку. Заголовковому фразеологізму властива інформативно-експресивна, сигналізуюча функція, для повтореного в тексті – інформативно-експресивна, емотивно-оцінна /тексти преси/, експресивно-естетична /тексти художньої літератури/.

При фразеонаборі особливий прагматичний ефект створюється за рахунок функціональних властивостей різноструктурних фразеологізмів. Так, набір різних фразеологізмів з однаковим або різним характером оцінки є джерелом сильної експресії і емотивності.

Проаналізовані приклади підтверджують також особливу значущість фразеонабору в розвитку теми, ідеї того чи іншого типу тексту.

Нарощення, сполучуючись з ФО, служить у тексті переважно посиленню інформативно-експресивної функції ФО і уточненню їх емотивно-оцінної функції.

Особливого значення в актуалізації і диференціації ФО в текстах різних типів набувають внутрішні стилістичні прийоми /лексико-семантичного і структурно-семантичного типів/. Аналіз цих прийомів у взаємодії з ФО дозволяє зробити висновок, що стилістичні прийоми як першого, так і другого типів мають загальне телелогічне спрямування – підвищити прагматичний ефект тексту і тим самим впливати на адресата. Проте, поряд із загальною цільовою спрямованістю, кожен стилістичний прийом оказіонального перетворення ФО має в текстах різних типів свій специфічний вияв.

У результаті використання в текстах газети стилістичного прийому лексико-семантичного типу – субституції, ФО посилюють інформативно-експресивну функцію і уточнюють, як правило, емотивно-оцінну функцію.

Посилення функції ФО відбувається, як правило, за рахунок іронії, сарказму, а уточнення – перш за все за рахунок субституції компонента ФО тематичним компонентом тексту.

Матеріал дослідження показує також, що прийом субституції особливо ефективний при використанні ФО в автосемантичному і синсемантичному типі заголовка. Оскільки в номінативно-комунікативному значенні заголовкового фразеологізму конденсується і акумулюється зміст тексту /або певного фрагменту тексту/, то функція ФО в заголовку називається ще й експресивно або інформативно-лаконізуючою.

Роль стилістичного прийому субституції в художніх текстах полягає перш за все в тому, щоб посилювати образно-естетичний зміст тексту і тим самим вплинути на читача.

Стилістичні прийоми структурно-семантичного типу /вклинювання, додавання, синтаксичне розширення, редукція певного компонента ФО, контамінація, подвійна актуалізація та ін./ по-різному впливають на диференціацію функцій ФО в текстах.

Матеріал дослідження показує, що вклинюваний в структуру ФО компонент наближає значення фразеологізму до загальної комунікативної програми тексту. Разом з тим, вклинювання сприяє посиленню інформативно-експресивної функції ФО /тексти газетно-публіцистичного стилю/, яка диференціюється в інформативно-оцінну функцію. У текстах газетно-публіцистичного стилю ФО виконують переважно функцію негативної оцінки. Оцінка нерідко витікає із значення вклинюваного компонента.

У художніх текстах роль вклинюваного компонента полягає в тому, щоб образно охарактеризувати героя і тим самим посилити або уточнити експресивно-естетичну функцію фразеологізму.

Роль додавання на початку і в кінці фразеологізму будь-якого компонента полягає в посиленні, уточненні інформативно-експресивної і емотивно-оцінної функцій /тексти газетно-публіцистичного стилю/. Посилення названих функцій здійснюється за рахунок іронії і сарказму, що виникають завдяки додаванню.

У художніх текстах додавання посилює експресивно-естетичну і оцінну функції ФО.

У результаті синтаксичного розширення ФО створюють в тексті наочність, сприяють образній конкретизації інформації, що передається текстом. Особливо ефективно впливають ці оказіонально перетворені ФО на семантичну організацію тексту тоді, коли вони актуалізуються на початку тексту /газетно-публіцистичні тексти/.

У текстах художньої літератури завдяки синтаксичному розширенню створюється яскравий естетичний ефект.

Якщо основними функціями ФО при синтаксичному розширенні є наочно-образна, конкретизуюча, інформативно-експресивна, то при редукації /скороченні/ певного компонента ФО на провідну роль претендує експресивно-лаконізуюча функція. Особливо чітко ця функція проявляється як в синсемантичному, так і автосемантичному типі заголовка.

До стилістичного прийому, який зумовлює функціональну диференціацію ФО в текстах, належить також фразеологічна контамінація. Функціонально-прагматичний ефект контамінованих фразеологізмів яскраво проявляється в коротких текстах. Окрім інформативно-експресивної, емотивно-оцінної функцій контамінація фразеологізмів підвищує прагматичний фон тексту завдяки комічним відтінкам. У даному випадку оказіональні ФО виконують експресивно-комічну функцію.

Експресивно-комічна функція здійснюється фразеологізмами при подвійній актуалізації.

Особлива роль у функціональній диференціації ФО в текстах різних типів відводиться комбінаторним стилістичним прийомам. Комбінування двох чи кількох стилістичних прийомів з використанням ФО прискорює передачу інформації тексту, надає йому іронічного й саркастичного забарвлення.

Таким чином, системний підхід до дослідження фразеологізмів сучасної німецької мови дозволяє глибше проникнути в їх функціональну природу і тим самим розкрити широкі поліфункціональні можливості даних елементів мови.

У процесі дослідження ми переслідували мету: на прикладі діахронічного аналізу ФО показати загальні тенденції становлення та розвитку фразеологічного складу німецької мови. Результати засвідчили, що розвиток і вдосконалення ФО детермінується необхідністю виконувати все складніші номінативні і комунікативні завдання.

Фразеологічний склад являє собою відкриту систему, яка постійно поповнюється як в плані вираження, так і в плані змісту. Тематичні групи лексики, що піддаються образному переосмисленню, постійно змінюються та безпосередньо корелюють з культурно-історичним контекстом епохи, який є тим фоном, на якому відбувається розвиток та збагачення фразеологічного складу сучасної німецької мови. Фразеологічна образність є особливою мовною категорією, яка визначається діалектикою реальної дійсності і динамічним характером мови, пізнання та мислення. У виборі образних засобів у фразеологічній номінації відображаються загальномовні тенденції до інтелектуалізації і демократизації літературної мови.

У ході дослідження виявилась значна роль внутрішньої форми як в процесі творення нових ФО, так і в процесі їхнього подальшого смислового розвитку. Внаслідок розвитку семного складу стрижневих слів,

зміни семантичної образної домінанти виникають серії ФО. Реалізація семантичних потенцій компонентів ФО знаходиться в тісному зв'язку з комунікативними потребами носіїв мови, з актуалізацією певних сфер їхньої діяльності. Регулярний характер фразеологічної номінації базується на відносній стійкості багатьох образних асоціацій у свідомості носіїв мови. У процесі розвитку в окремих фразеологічних компонентах варіюється типовий образ. Динамізм внутрішньої форми є джерелом підвищення прагматичного потенціалу ФО.

Розряд активної у фразеотворчому відношенні лексики за досліджуваний період значно розширився. Кількість високо- та середньочастотних фразеологічних компонентів зростає більш ніж в три рази, що свідчить про регулярність процесів фразотворення. Спостерігається підвищення фразеологічної активності значної кількості фразеологічних компонентів.

Розвиток та вдосконалення фразеологічної образності детермінується необхідністю виконувати все складніші номінативні та комунікативні завдання. Вдосконалення фразеологічної образності тісно пов'язане з розвитком фразеологічної конотації, яка відрізняється особливою комунікативно-прагматичною направленістю. Комунікативно-прагматичні потреби суспільства викликають до життя нові ФО з більш роздробленою образною основою та підвищеним експресивним потенціалом. Основними факторами підвищення експресивно-оцінного потенціалу ФО є новизна, оригінальність фразеологічних образів, використання ефектів невиправданого чекання, комічних та парадоксальних ситуацій.

У процесі розвитку фразеології спостерігається деяке збільшення подвійної асиметрії ФО. Збільшення синтагматичної асиметрії проявляється в зростанні кількості ФО з роздібленішою образною основою. Парадигматична асиметрія приводить до більшого відриву від прямого значення змінних словесних комплексів, яке стало основою

переосмислення, що проявляється в деякому підвищенні в фразеологічному складі частки ФО з менш регулярною мотивованістю, більш високого рівня фразеологічної абстракції. Одним з факторів розвитку фразеологічної образності є антиномії передбачуваного та непередбачуваного в декодуванні фразеологічних образів. Збільшилась кількість ФО з імпліцитним характером зв'язку між планом вираження і планом змісту, концептуальне значення яких виводиться з розгорнутої опозиції, до якої входять культурно-історичні, побутові і наукові знання.

Дослідження показало, що розвиток фразеологічного складу сучасної німецької мови – процес більш значний і глибинний, ніж просто зміна матеріального складу ФО, яка виражається в деактуалізації певної частини фразеологізмів та в поповненні засобів образної номінації новими ФО. Підвищена динамічність матеріального складу і прямого /мотиваційного/ значення словесних комплексів у фразеологічному складі нерозривно пов'язана з розвитком фразеологічної семантики в напрямку денотативно-референціальної комплексності, деталізації, кількісно-якісного накопичення фразеологією нових для неї значень і відтінків значень. Розвиток номінативно-експресивної функції ФО відображається в розширенні та оновленні понятійної сфери, яка відображає “картину світу”, що значною мірою зумовлюється суспільною і політичною діяльністю людини, рівнем матеріального і духовного розвитку суспільства. Підвищеною активністю фразеологічної номінації відрізняються такі ФСМП, як “Думати”, “Знати” та ін. Тенденція до підвищеної абстрактності значень аналізованих одиниць характеризує всі розглянуті ФСМП. Важливою рисою розвитку фразеологічної семантики є збільшення загальної аксіологічної асиметрії фразеологічної субсистеми в бік негативно-оцінних значень.

Підвищена динамічність фразеологічного складу детермінується дією різнонаправлених тенденцій: активної тенденції до регулярності /системності/ фразеологічного складу і тенденції до унікальності

/асистемності/. Тенденція до регулярності проявляється в: розширенні варіативних потенцій ФО, що виражається в збільшенні кількості фразеологічних серій; уніфікації компонентного складу фразеологізмів, розширенні міри лінійного подовження ФО, збільшенні в три рази загальної кількості високо- та середньочастотних фразеологічних компонентів, а також у підвищенні фразеотворчої активності значної кількості фразеологічних компонентів, в серійності процесів фразеотворення. Тенденція до унікальності /асистемності/ є рушійною силою ряду процесів і виявляється у використанні в якості фразеологічних компонентів слів-історизмів, у збільшенні кількості ФО з унікальними, оригінальними образами, в деякому підвищенні частки ФО з менш регулярною мотивованістю, а також ФО з імпліцитним характером зв'язку між планом вираження і планом змісту.

Важливим напрямком розвитку фразеологічного складу німецької мови в досліджуваний період є поглиблення та вдосконалення функціонально-семантичних можливостей фразеологічного складу при застосуванні його в суспільній комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абакумов С.И. Современный русский литературный язык. Негатив и позитив. - М.: Сов. наука, 1942. - 182 с.
2. Абрамец И.А. Семантические основы некоторых преобразований фразеологических единиц /на материале русских сатирических журналов 80-х годов 19 в./: Автореф.дис.... канд. филол.наук. - Самарканд, 1969. - 25 с.
3. Абрамец И.В. Совмещение как проблема семантики // Вопросы семантики фразеологических единиц /на материале русского языка/ /Науч.-теорет.конф.: Тез.докл. и сообщ. - Новгород, 1971. - Ч. 1. - С. 3-7.
4. Авалиани Ю.Ю. Понятие структурообразовательной типологии фразеологических единиц // Материалы 25 науч.конф. профессорско-преподавательского состава СамГУ. - Самарканд, 1968. - С. 70-77.
5. Авксентьев Л.Г. Фразеология языка прозаических произведений Михаила Стельмаха: Автореф.дис. ... канд. филол. наук. - Харьков, 1969. - 26 с.
6. Авксентьев Л.Г. Про полісемію фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови // Укр.мова і літ. в школі. - 1981. - № 12. - С. 50-52.
7. Адинаева Л.М. Изучение фразеологии, жестов и мимики как средств постижения национальной культуры в практическом курсе русского языка как иностранного // Язык и культура. 1-я Междунар. конф. Материалы. Киев, 1992. - С. 222-223.
8. Аксамитов А.С. Структура идеологического словаря белорусской фразеологии // Вопросы фразеологии. - Ташкент, 1965. - С. 5-15.
9. Аксамитов А.С. Лексические и фразеологические фольклоризмы в белорусском языке // Вопр. фразеологии. V. Ч. 2. Самарканд, 1972. С. 102-111.

10. Аксамитов А.С. Развитие фразеологического состава белорусского языка: Дис. ...докт.филол.наук. - Минск, 1983. - 391 с.
11. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. - М.: Высш.шк., 1984. - 210 с.
12. Алексеенко М.А. Фразеологизм в современном газетно-публицистическом тексте // Text als Gegenstand der Forschung und der Lehre. Beiträge der Internationalen Fachtagung 27.-28. Juni 1997 in Rostok. - Ursula Kantorczyk (Hrsg.). - Rostok: Universität Rostok. Fachbereich Sprach- und Literaturwissenschaft, 1998. - 7-21.
13. Алексеенко М.А. К проблеме лингвистического статуса фразеологических трансформ // Skavica Stetinensia. - № 12 (= Zeszyty naukowe uniwersytetu Szczeciskiego.- " 335). - Szczecin, 2002. - С. 111-120.
14. Алефиренко Н.В. Фраземообразующее взаимодействие языковых уровней (на материале украинского и русского языков). Докт. дисс. Полтава, 1989. - 502 с.
15. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. - Харків: Вища шк.. 1987. - 135 с.
16. Алещенко Е.И. Особенности семантической структуры поэтических фразеологизмов // Диалектические процессы во фразеологии. Тезисы докл. межвузовской научн. конф. Челябинск, 1993. - С. 29-31.
17. Алпатов В.М. Об антропоцентричном и системоцентричном подходе к языку // Вопр. языкознания, 1993. - № 3. – С. 3-12.
18. Альбрехт Ф.Б. Отанималистическая субстантивная метафора в лексике и фразеологии современного русского языка (опыт комплексного анализа). - Автореф. канд. дисс. ... филол. наук. - М., 1999. - 18 с.
19. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. - 208 с.
20. Андреева С.Л. Творческое использование библейских крылатых выражений в русской публицистике // Диалектические процессы во

- фразеологии. Тезисы докл. межвузовской научн. конф. Челябинск, 1993. - С. 85-87.
21. Антропова Л.И. Лексико-фразеологическое поле с общим значением "порицать" в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1978. - 25 с.
22. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования /на материале имени существительного/. - Л.: Просвещение, 1966. - 192 с.
23. Арнольд И.В. Эмоциональный, экспрессивный и функционально-стилистический компоненты лексического значения слова // 22 Герценовские чтения: Матер, межвуз. конф. - Л., 1970. - С. 105-110.
24. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, выражающих характер человека, в английском и русском языках: Автореф. дис. ... канд, филол. наук. - М., 1984. - 16 с.
25. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. - Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1964. - 315 с.
26. Архангельский В.Л. Замечания об основных понятиях русского фразообразования // Проблемы русского фразообразования, - Тула: Тул. пед. ин-т, 1973. - С. 3-9.
27. Астафьева Н.И. К вопросу о структурно-семантических изменениях фразеологических единиц // Вопросы семантики фразеологических единиц: Тез. докл. и сообщ. - Новгород: Ленингр. пед. ин-т им. А.И.Герцена, 1971. - Ч. 1. - С. 175-185.
28. Афонькин 1985: Афонькин Ю.Н. Русско-немецкий словарь крылатых слов. Под ред. В.Шаде. М.-Лейпциг: "Русский язык"-Verlag Enzyklopedie, 1985. - 286 с.
29. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской фразеологии. - М.: Учпедгиз, 1957. - 295 с.
30. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 607 с.

31. Ахманова О.С., Глушко М.М. Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования. - М.: Изд-во МГУ, 1974. - 180 с.
32. Бабич Н.Д. Фразеологічна омонімія і полісемантизм // Укр. мовознавство. - К.: Вища шк.: 1980. - Вип. 8. - С. 113-118.
33. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее источники и развитие. - Л.: Наука, 1970. - 263 с.
34. Байрамова Л.К. Симметрия и асимметрия во фразеологии // Диалектические процессы во фразеологии. Тезисы докл. - Челябинск, 1993. - С. 7-8.
35. Бакина М.А. Общеязыковая фразеология как выразительное средство современной поэзии // Языковые процессы в современной русской поэзии. - М.: Наука, 1982. - С.189-308.
36. Балакай А.Г. Фразеология русского речевого этикета (определение объекта лексикографии) // Диалектические процессы во фразеологии. Тезисы докл. межвузовской научн. конф. Челябинск, 1993. - С. 152-153.
37. Балли Ш. Стилистика французского языка. - М.: Изд-во иностр.лит., 1961. - 394 с.
38. Балясников А.В. К изучению конъюнкционных фраземосемантических полей // Труды / Самарканд. гос. ун-т им. Алишера Навои. Новая серия. - 1975. - Вып. 277: Вопр. фразеологии. - С. 13-18.
39. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. - Львів: Вища шк., 1980. - 155 с.
40. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 176 с.
41. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Постулаты когнитивной семантики// Известия АН. Серия литературы и языка. – 1997. – Том 56. - № 1. – С. 11-21.
42. Бахшиева Ф.С. Адекватность определенной части паремий с фразеологическими единицами // Филологический сборник. Материалы

- международной научной конференции, посвященной 80-летию со дня рождения проф. М.Т. Тагиева. Редактор: проф. Ф.Г. Гусейнов. - Баку: издательско-полиграфический центр "БСУ", 2001. - С. 264-275.
43. Берлизон С.В. Экспрессивные и эмоциональные свойства компаративных фразеологических единиц в современном английском языке // Актуальные проблемы лексикологии: Тез. докл. 3 лингв. конф.: 3. Семантика и сочетаемость в лексике. 4. Лексика и словообразование. - Новосибирск, 1971. - С. 247-250.
44. Бетехтина Е.Н. Сопоставление фразеологических единиц с ономастическим компонентом библейского происхождения в русском и английском языках // Диалектические процессы во фразеологии. Тезисы докл. межвузовской научн. конф. Челябинск, 1993. - С. 68-69.
45. Бетехтина Е.Н. К проблеме историко-этимологического анализа фразеологических библеизмов // Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии. Тез. докл. Псков, 1994. - М. 13-14.
46. Бетехтина Е.Н. О лингвистических источниках библеизмов // Вестник Санкт-Петербургского университета. - 1994, сер. 2. - Вып. 3. - С. 115-118.
47. Бетехтина Е.Н. Фразеологические библеизмы с ономастическим компонентом в современном русском языке (на фоне английского). Автореф. канд. дис. ... филол. наук. СПб, 1995. - 16 с.
48. Бетехтина Е.Н. Библейские фразеологизмы с ономастическим компонентом в современной публицистике // Функционирование фразеологии в тексте в периоды кризиса идеологии и культуры. Тез. докл. Оломоуц, 1995. - С. 11-12.
49. Бетехтина Е.Н. Фразеологические единицы с антропонимическим компонентом библейского происхождения в русском и английском языках // Библия, литературы и литературные языки. К 80-летию Русской Северо-Западной Библейской комиссии. СПб.: Петрополь,

1995. - С. 41-49.
50. Билица Я.Т. Политическая фразеология современного немецкого языка как особый разряд единиц его фразеологического состава: Дис. ... канд. филол.наук. - Киев, 1987. - 217 с.
51. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. К.: Наук. думка, 1989. - 155 с.
52. Бирих А. К диахроническому анализу фразеосемантических полей // ИЭФ 1994. - С. 14-16.
53. Бирих А.К. К диахроническому анализу фразеосемантических полей // Вопросы языкознания, 1995. - N 4. - С. 14-24.
54. Бирих А.К., Матешич И. Из истории русских библейских выражений // Русский язык за рубежом, 1994. - N 5-6. - С. 41-47.
55. Бирих А.К. Из истории русской идиоматики // Слово во времени и пространстве. СПб, 2000. – С. 24-32.
56. Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Из словаря "История и этимология русских фразеологизмов" (Библиографический указатель литературы). Ред. В.М.Мокиенко // Russistik. N2, 1992. - С. 127-132.
57. Благова Г.Ф. Пословица и жизнь: Личный фонд русских пословиц в историко-фольклористической ретроспективе. - М.: издательская фирма „Восточная литература РАН“, 2000. - 222 с.
58. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. - М., Высш.шк., 1963. - 428 с.
59. Бойко О.В. Приемы экспрессии устойчивых словесных комплексов в сатирико-юмористических жанрах /в сопоставлении с украинским языком/: Автореф. дис. ...канд.филол.наук. - Днепропетровск, 1981. - 24 с.
60. Болгова Л.А. Фразеологическая вариантность и механизмы фразообразования /на материале периферийных слоев фразеологии современного немецкого языка/: Автореф. дис. ... канд.филол.наук. -

- М., 1974. - 25 с.
61. Болгова Л.А. О семантическом инварианте в фразеологии // Сб. науч. труд. / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза. – 1978. – Вып. 131. – С. 159-172.
62. Болдырева Л.М. Речевые стилистические варианты фразеологических единиц / На материале прессы ГДР и современной художественной немецкой литературы // Учен. зап. / 1-й Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза. - 1964. - Т. 30. - С. 40 -75.
63. Болдырева Л.М. Стилистические особенности функционирования фразеологизмов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1967. - 27 с.
64. Бондаренко В.Т. О роли синтаксической специализации в образовании фразеологических единиц // Проблемы русского фразеобразования. - Тула, 1973. - С. 140-150.
65. Бондаренко И.В. Исследование метафоры на семантическом и когнитивном уровнях // Проблемы семантики и прагматики. Сб. науч. тр. – Калининград: Калинингр. ун-т, 1996. – С. 7-13.
66. Бородина М.А., Гак В.Г. К типологии и методике историко-семантических исследований / на материале лексики французского языка/. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. - 232 с.
67. Бояркин В.Д. Фразеологические единицы с ономастическим компонентом в современном русском литературном языке. - Автореф. канд. дисс. ... филол. наук. - Л., 1987. - 16 с.
68. Бояркин В.Д., Степанова Л.И. Фразеологические единицы со значением 'умереть' в русском и чешском языках (на материале ономастической фразеологии) // Исследования по общей и дагестанской фразеологии. Махачкала: изд-во МахГУ, 1989. - С. 60-67.
69. Брызгунова Е.А. Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - 118 с.
70. Брысина Е.В. Отражение диалектной фразеологии в словарях разных типов // IV. Житниковские чтения. Актуальные проблемы

- лексикографирования научных исследований. Ч. 2. Материалы лингвистической конференции 20-21. апреля 2000 г. - Челябинск, 2000. - С. 113-117.
71. Бугрий Е.П. Лексические и фразеологические диалектизмы в прозе В.Белова (способы семантизации). - Автореф. канд. дисс. ... филол. наук. - Л., 1986. - 16 с.
72. Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка? - М.: Наука. 1977. - 263 с.
73. Бунь О.А. Лінгво-когнітивний аспект функціонування текстових внесень у сучасній англійській художній прозі: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – К., 1997. – 19 с.
74. Бурдина З.Г. Интегративные процессы в сфере неразложимых языковых структур в современном немецком языке // Иностранные языки в школе. – 1982. - № 4. – С. 7-11.
75. Бухарева Н.Т. Фразеологические единицы, содержащие в своём составе архаические элементы // Историческая лексика русского языка. Новосибирск: "Наука", 1983. - С. 3-14.
76. Бухарева Н.Т. Архаизмы и историзмы в современном русском языке // Русская лексика в историческом и синхронном освещении. Новосибирск: "Наука", 1985. - С. 5-16.
77. Бушуй Т.А. Фразеологическое гнездо в двуязычном словаре. Учебное пособие. Самарканд: СамГУ, 1993. - 38 с.
78. Быков В.Б. Русские блатные пословицы и поговорки // Крак Смоленский, 2001, 1/2. - С. 57-73.
79. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. - 175 с.
80. Валуйцева И.И., Майорова Т.В., Мартынова О.В. Проблемы исследования эмоциональной речи // Вестн. МГУ. Филология, - 1980. - № 4. – С. 40-48.
81. Ваняшкин С.Г. Речевая образность в английском газетном тексте:

- /структурно-семантическая и функциональная характеристика/
Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1985. - 23 с.
82. Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопр. языкознания. - 1971. - № 5. - С. 105-113.
83. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного; Методическое руководство. - М.: Рус. язык, 1983. - 269 с.
84. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // Шахматов А.А. Собрание статей и материалов. - М., 1947. - 350-362.
85. Виноградов В.В. О взаимодействии лексико-семантических уровней с грамматическими в структуре языка // Мысли о современном русском языке. - М.: Просвещение, 1969. - С. 5-23.
86. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. - М.: Высшая школа, 1972. - 613 с.
87. Владимирцева А.Г. Становление и развитие устойчивых словосочетаний в глаголами *to take*, *to give* в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1971. - 16 с.
88. Власова Н.А. Фразеологическое гнездо с вершиной *глаз* в общенародном языке и говорах. - АКД. - Орел, 1997. - 26 с.
89. Вовчок П. К вопросу о природе идиом // Учен. зап. / Уральск. гос. ун-т им. А.М.Горького. - 1958. - Вып. 20. - С. 131-140.
90. Володина Т.В. Концепт кривизны в семантическом поле болезни // От слова к тексту. Материалы Международной научной конференции. - Минск, 2000. Ч. 1. - С. 89-92.
91. Волошин Ю.К. Новообразования и собственно неологизмы современного английского языка: /опыт дифференциации новых слов/: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1971. - 15 с.
92. Вомперский В.П. Приемы использования фразеологических оборотов в произведениях В.В.Маяковского // Рус. яз. в шк. - 1963. - № 3. - С. 18-

- 26.
93. Гаврин С.Г. Проблемы функционирования и развития фразеологического фонда русского языка в связи с общими вопросами теории фразеологии: (на материале фразеологии второй половины 19 в. и 20 в.): Дис....д-ра филол.наук. – Л., 1973. – 545 с.
94. Гавриш В.І. Фразеологізація крилатих виразів сучасної німецької мови. // Мовознавство. - 1969. - № 4. - С. 14-19.
95. Гавриш В.И. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого языка: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1971. - 205 с.
96. Гавриш В.И. К вопросу о первичном и вторичном фразеобразовательных процессах // Сб.науч.тр. / Моск.гос. пед. ин-т иностр.яз. им. М.Горького. - 1980. - Вып. 164. -Вопросы словообразования и фразеобразования в германских языках. - С. 132-140.
97. Гавриш В.І. Діахронічний аспект німецької фразеології // Гавриш В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. - К.: Рад.шк., 1981. - Т. 2. - С. 355-366.
98. Гавриш М.М. Контаминация фразеологических единиц немецкого языка: Дис. ... канд.филол.наук. - К., 1988. - 203 с.
99. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка; Синтаксис. Учебное пособие для студ. ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш.шк., 1961. - 208 с.
100. Гак В.Г. Фразеологические единицы в свете асимметрии языкового знака// Сб.науч.тр./ Самаркандский гос.ун-т им. А.Навои, Новая серия. – 1970. – Вып. 277. – С. 5.-13.
101. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. - М.: Наука, 1971. - С. 78-96.
102. Гак В.Г. К проблеме общих семантических законов // Общее и

- романское языкознание. - М.: Изд-во МГУ, 1972. - С. 144-157.
103. Гак В.Г. Новые слова и новые словари // Новые слова и словари новых слов / Отв. ред. Н.З.Котелова. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. - С. 15-29.
104. Гак В.Г. К эволюции способов речевой номинации // Вопр. языкознания. - 1985. - № 4. - С. 28-42.
105. Гак В.Г., Рецкер Я.И. О французском фразеологическом словаре // Вводная статья. - Французско-русский фразеологический словарь. - М.: Гос. изд-во иностр. и национ. словарей, 1963. - С. 4-14.
106. Галкина-Федорук Е.И. Об экспрессивности и эмоциональности // Сборник статей по языкознанию, посвященный академику В.В.Виноградову. - М.: Изд-во МГУ, 1958. -С. 108-125.
107. Галунов В.М. Речь, эмоции, личность. - Проблемы и перспективы // Речь, эмоции, личность. - Л.: Наука, 1978. - С. 3-12.
108. Галунов В.И., Манеров В.Х., Тарасов В.И. Слуховой анализ речи, полученной при использовании различных методов моделирования эмоциональных состояний // Речь и эмоции. - Л.: Наука, 1975. - С. 79-83.
109. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка: Пособие по курсу общего языкознания. – М.: Высшая школа, 1974. – 173 с.
110. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць: На матеріалі німецької мови: Монографія. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
111. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразообразования. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1977. - 184 с.
112. Герасимова Н.М. Пространственно-временные формы русской волшебной сказки // русский фольклор. XVIII. Л., 1978. С. 173-180.
113. Гинзбург Р.С., Поздняков Н.Г. Словарь новых слов Барнхарта и некоторые наблюдения над пополнением словарного состава современного английского языка // Иностр. яз. в шк. - 1975. - № 3. - С.

15-22.

114. Городникова М.Д. О модусе существования фразеологизмов // Иностр. яз. в шк. - 1973. - № 3. - С. 3-13.
115. Губарев В.П. К типологии фразеологических моделей: (на материале немецкого языка) // Фил.науки. – 1985. - № 4. – С. 65-68.
116. Гулыга Е.В. О тенденциях экономии языковых средств: /на материале немецкого языка/ // Сб. науч. тр. / Моск.гос. пед. ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1977. - Вып. 7. -С. 77-87.
117. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
118. Гусейнов Ф.Г. Русская фразеология: (основные тенденции развития в 19 веке). – Баку: Изд-во Азербайдж. гос.ун-та, 1977. – 118 с.
119. Гухман М.М. Понятие системы в синхронии и диахронии // Вопросы языкознания. – 1962. - № 4. – С. 25-35.
120. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь: Синтаксис и методика. - М.: Просвещение, 1979. - 210 с.
121. Дегтерева Т.А. Формы проявления семасиологических законов // Законы семантического развития в языке /Отв. ред. Т.А.Дегтерева. – М.: Изд-во ВПШ и АОН, 1961. – С. 3-22.
122. Демський М.Т. Дієслівні фразеологічні синоніми // Укр.мова і літ. в шк. - 1974. - № 3. - С.43-46.
123. Денисенко С.Н. К проблеме фразеологической деривации /на материале немецкой фразеологии/: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. - М., 1972. - 35 с.
124. Денисенко С.Н. Фразообразование в немецком языке /Фразеологическая деривация как системный фактор фразообразования/. - Львов: Вища шк., 1988. - 194 с.
125. Денисенко С.Н. Когнітивні аспекти фразотворення // Семантика, синтактика, прагматика мовленнєвої діяльності. – Львів: Літопис, 1999. – С. 50-53.

126. Денисенко Ю.Ф., Буцева Т.Н. Банк неологизмов русского языка 1985-1991 гг. // Новые слова и словари новых слов. СПб 1997, С. 17-36.
127. Денисова О.И. Типы деривационных баз в современном немецком языке /на материале фразеологических неологизмов и новообразований ГДР и ФРГ/ // Сб.науч.тр. / Моск.гос. пед. ин-т иностр.яз. им. М.Гореза. - 1981. - Вып. 172: Лексикология и фразеология немецкого языка. - С. 24-48.
128. Денисова О.И. Регулярность фразообразовательных процессов в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол.наук. - М., 1983. - 208 с.
129. Диброва Е.И. Вариативности фразеологических единиц в современном русском языке. – Изд-во Ростовск.ун-та, 1979. – 191 с.
130. Дидковская В.Г. Динамика лексико-фразеологических связей: (на материале рус. фразеологии 19-20 вв.) // Лексико-фразеологические связи в литературном русском языке и народных говорах. Курск, 1984. – С.81-86.
131. Дмитриева О.А. Функционирование и развитие устойчивых словесных комплексов, имеющих в своем составе компоненты - имена родства /16-20 вв./: Дис. ... канд. филол.наук. - М.; 1984. - 321 с.
132. Добровольский Д.И. Образная составляющая в семантике идиом // Вопросы языкознания. - 1996. – С. 71-93.
133. Добровольский Д.О. Типы фразеологических связанных значений в современном немецком языке // Сб.науч.тр./Моск.гос.пед. ин-т иностр.яз. им. М.Гореза. -1980. - Вып. 172. - С. 39-46.
134. Добровольский Д.О. Функционирование и развитие устойчивых словесных комплексов, имеющих в своем составе компоненты-имена родства, в языке новоанглийского периода /19-20вв./: Дис....канд.филол.наук. – М., 1984. – 321 с.
135. Долинин К.А. Стилистика французского языка. – Л.: Просвещение, Ленингр. Отделение, 1978. – 343 с.

136. Донской В.Ф. Глагольные фразеологические единицы, обозначающие начало и конец жизни человека в языке новоанглийского периода: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1977. - 186 с.
137. Донской В.Ф., Плотникова С.Н. Полисемия как фактор системного развития фразеологического состава английского языка // Вопросы образования и развития фразеологических единиц: Сб. науч. тр. /Иркутск. гос.пед.ин-т. – 1983. – 12-28.
138. Ерохин Г.Г. Словосочетания, обозначающие жесты, мимику и телодвижения во французском языке: /Синхронический и диахронический анализ/: Автореф. дис. ... канд. филол.наук. - Л., 1983. - 15 с.
139. Ершова-Белицкая Л.Ф. Фразеологическая единица как семантическая структура: /К проблеме фразеологического состава русского языка/: Дис. ... канд.филол. наук. - Ростов-на-Дону, 1971. - 189 с.
140. Жмурко О.И. Глагольная фразеология русского языка второй половины 18 века на материале басен): Автореф.дис....канд.филол.наук. – Л., 1980. – 20 с.
141. Жоль К.К. Мысль, слово, метафора. Проблемы семантики в философском просвещении. - Киев, 1984.-303 с.
142. Жуков В.П. О несоизмеримости компонентов фразеологизма со словом // Рус.яз. в шк. - 1969. - № 3. - С. 97-104.
143. Жуков В.П. Об устойчивости и вариантности фразеологизмов на семантическом уровне // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, - Тула, 1972. - Вып. 2. - С. 20-29.
144. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. - М.: Просвещение, 1978. - 100 с.
145. Жуков В.П. Русская фразеология: Учеб.пособие для филол.спец.вузов. - М.: Высш. шк., 1986. - 310 с.
146. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции.

- М.: Наука, 1982. – 327 с.
147. Земская Е.А. Материалы к словарю современного русского жаргона. Русистика 1-2, 1996. S. 9-16.
148. Земская Е.Н. Речевые приемы комического в советской литературе. - В кн.: Исследования по языку советских писателей. М., 1959, с. 215-278.
149. Зимин Л.П. Антонимия фразеологических единиц в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Л., 1974. - 24 с.
150. Золотова Л.М. К проблеме семантической мотивированности фразеологизмов современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1978. - 24 с.
151. Зыкова Т.Н. Лексикографическое описание глагольных фразеологизмов в толковых словарях современного немецкого языка: Дис. ... канд. филол. наук. - К., 1992. - 192 с.
152. Иванникова Е.А. Синонимические отношения между фразеологическими единицами и словами // Очерки по синонимике современного русского литературного языка, М.-Л., 1966. - С. 69-95 .
153. Ивченко А.А. Идеографическое и ареальное описание фразеологии верхнелужицкого языка. Дис. ... канд. филол. наук. Л., 1987. - 177 с.
154. Ивченко А.А. Идеографическое и ареальное описание фразеологии верхнелужицкого языка. Автореф. канд. дис.... филол. наук. Л., 1987. - 16 с.
155. Ивченко А.А. Структурно-граматичні моделі компаративних фразеологізмів верхньолужицької мови // Проблеми слов'язнавства. Вип. 35. Львів, 1987. - С. 129-131.
156. Ивченко А.А. Вилами по воде писано // Русская речь. - 1987. - № 3. - С. 143-145.
157. Івченко А.А. Українська фразеологія. Етимологічні етюди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Том. 3. Харків: Око, 1994. - С. 117-126.

158. Івченко А.А. У пошуках нечистої сили // Культура слова. - 1994. - Вип. 45. - С. 43-48.
159. Івченко А.А. Мотив чудесного рождення в славянській фразеології // Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии. - Псков, 1994. - С. 45-47.
160. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. - Харків: Око, 1996. - 158 с.
161. Івченко А.О. Історія та етимологія української фразеології: Бібліографічний покажчик (1864-1998). - Харків: Харк. іст.-філол. т-во, 1998. - 160 с.
162. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. - Харків: Око, 1999. - 158 с.
163. Івченко А.О. Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз фразеології // Slavia Orientalis, T. XLVIII. - № 3, 1999. - S. 443-448.
164. Івченко А.О. Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти. Автореф.дис. ... д-ра філол. наук. - Київ, 2000. - 36 с.
165. Івченко А.А. К этимологии украинского фразеологизма *дати дуба умереть* // Studia Slavica Savariensia. - 2001. - № 1-2. - С. 141-148.
166. Истомина В.В. Омонимические соответствия фразем и переменных словосочетаний в русском языке: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. - Ростов-на-Дону, 1969. - 25 с.
167. Каплуненко В.В. Фразеологизация сверхсловных военных терминов /на материале английского языка/: Автореф. дис. ... канд.филол.наук. - М., 1979. - 24 с.
168. Каплуненко А.М. Историко-функциональный аспект идиоматики: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - М., 1992. - 43 с.
169. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. М.: "Наука", 1976. - 355 с.

170. Карпова И.П. Становление и развитие английских фразеологических единиц с 19 по 20 вв.: /на материале фразеологических единиц с глаголами hold и keep: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1979. - 237 с.
171. Карцевский С. О асимметричном дуализме лингвистического знака// История языкознания 19-20 веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1965. – Ч.П. – С. 85-90.
172. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение. - М.-Л.: Наука, 1965. - 110 с.
173. Керимзаде Н.М. Фразеологическая деривация /английский язык/: Автореф. дис. ... канд.филол.наук. М., 1984. - 23 с.
174. Ковалев В.П. Языковые выразительные средства русской художественной прозы. - К.: Вища шк., 1981. - 184 с.
175. Коваль В.И. Образование фразеологических единиц и фразеоморфологический анализ: Автореф.дис. ... канд.филол. наук. - Минск, 1982. - 17 с.
176. Коваль В.И. Образование фразеологических единиц и фразеоморфологический анализ. Дис. ... канд.филол.наук. - Гомель, 1982. - 187 с.
177. Коваль В.И. Об одном способе фразеологической деривации (на материале славянских и балтийских языков) // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. Тезисы докл. II республиканской конф. (25-26 сентября 1986 г.). Ч. II. Гродно, 1986. - С. 167-169.
178. Коваль В.И. К происхождению предикативной фраземы *вот где собака зарыта* // Русский язык. Межведомственный сборник. - Вып. 12. - Минск: "Университетское", 1992. - С. 75-81.
179. Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. Гомель: Гомельск. ун-т им. Ф. Скорины, 1998. - 213 с.
180. Коваль У.І. Славянская этнофразеологія у дэрывацыйна-

- дяхранічним аспекце. Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. Ф. Скарыны, 1998. - 41 с.
181. Коваль А.П. Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. - Київ: "Либідь", 2001. - 311 с.
182. Коваль В.И. Украинская этнофразеология: проблемы интерпретации // Мовознавство: Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів. (26-29 серпня 1999, Одеса). - Відп. ред. В. Німчук. - Київ: Пульсари, 2002. - С. 193-196.
183. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. - 28 с.
184. Козлова 1999: Козлова Т.В. "Новые русские": понятие и дискурс // Фразеология в контексте культуры. - М.: "Языки русской культуры", 1999. - 97-107.
185. Козулина Н.А. Лексико-фразеологические и семантические неологизмы. Указатель литературы, изданной в СССР и России на русском языке с 1986 по 1995 г. // Новые слова и словари новых слов. Спб. 1997. - С. 140-165.
186. Козырева Л.Ф. Некоторые виды трансформаций устойчивых фраз // Вопросы общего и романо-германского языкознания: Тез.докл. 4 науч.конф.языковедов. - Уфа: Башкир.кн. изд-во, 1965. - Вып. 2. - С. 54-56.
187. Козырева Л.Ф. Устойчивые фразы и контекст. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1983. - 120 с.
188. Колшанский Г.В. Проблема противоречий в структуре языка // Энгельс и языкознание /Отв.ред. В.Н.Ярцева. - М.: Наука, 1972. - С. 36-56.
189. Кондратьев А.П. Фразеологическое новаторство Л.Фейхтвангера /На материале трилогии "Зал ожидания"/ // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. - Омск, 1972. - С. 73-99.
190. Конецкая В.П. О некоторых особенностях развития лексико-

- семантических подсистем языка // Диалектика развития языка: Тез.докл. II Всесоюз.науч.конф. по теор.вопросам языкознания. – М., 1980. – С.108-109.
191. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе /на материале русского языка в сопоставлении с украинским/: Автореф.дис. ... докт.филол.наук. - К., 1976. - 50 с.
192. Кононенко В.М. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство, 1991. - № 6. – С. 30-36.
193. Кораблина Л.П. Развитие средств фразеологической номинации современного немецкого языка /XIX-XX вв./: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1987. - 207 с.
194. Коралова Л.А. О некоторых семантических особенностях лингвистического образа // Сб.науч.тр. / Моск.гос.пед. ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1976. - Вып. 100. - С.39-51.
195. Коротких Т.А. Ф.Шиллер и развитие фразеологического фонда немецкого литературного языка: Автореф. дис....канд.филол.наук. – М., 1978. – 26 с.
196. Коротких Т.А. Фразеологическое варьирование в немецком языке // Нормы реализации. Варьирование языковых средств. - Горький, 1983. - С. 110-115.
197. Космеда Т.А. Структурно-семантична категорія оцінки та її види в статистиці та динаміці // Проблеми зіставної семантики. Доповіді та повідомлення міжнародної наук. конференції з проблем зіставної семантики. – К.: КДЛУ, 1997. – С. 352-354.
198. Кохман С. В кругу истории и этимологии русских фразеологизмов (о фразеологизмах с компонентами *булавка, шпилька, иголка*) // Frazeografia słowiańska. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Halinie A. Lilicz. Red. naukowa Mieczysław Balowski i Wojciech Chlebda. - Opole: Uniwersytet Opolski, 2001. - С. 117-129.
199. Кохман С. О фразеологических новообразованиях с исторической

- перспективы // Nowa frazeologia w nowej Europie. Słowo. Text. Czas VI. Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej. - Szczecin, 6-7 września. Greifswald, 2001. - С. 20-21.
200. Кубрякова Е.С. О понятии синхронии и диахронии // Вопросы языкознания. – 1968. - № 3. – С. 113-121.
201. Кубрякова Е.С. Актуальные проблемы современной семантики: Учебное пособие по курсу “Общее языкознание”. – М.: Моск.гос.пед.ин-т иностр.яз. им.М.Тореза, 1984. – 130 с.
202. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 156 с.
203. Кудина Е.Ф. Фразеологические единицы с компонентом "имя собственное" современного немецкого и украинского языков: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. - К., 1982. - 22 с.
204. Кузнецова И.В. Устойчивые сравнения русского языка (в сопоставлении с украинскими и сербохорватскими). - Автореф. канд. дисс.... филол. наук. Л., 1995. - 14 с.
205. Кунин А.В. Английская фразеология /теоретический курс/. - М.: Высш. шк., 1970. - 344 с.
206. Кунин А.В. Пути образования фразеологических единиц /на материале английского языка/ // Иностр.яз. в шк. - 1971. - № 1. - С. 8-21.
207. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст. - Иностр. языки в школе. – 1971. - № 5. - С. 2-14.
208. Кунин А.В. Вклинивание как лингвистическое явление // Иностр.яз. в шк. - 1973. - № 2. - С. 13-22.
209. Кунин А.В. Замена компонентов фразеологизмов как стилистический прием // Иностр.яз. в шк. - 1977. - № 2. -С. 3-12.
210. Кунин А.В. Фразеологическая деривация в английском языке // Вопросы словообразования и фразообразования в германских языках / Сб.науч.тр. / Моск.гос.пед. ин-т иностр. яз. им. М.Тореза. - 1980. - Вып. 164. - С. 156-162.

211. Кунин А.В. О фразеологической номинации // Сб.науч. тр. / Моск.гос.пед.ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1983. -Вып. 211. - С. 88-100.
212. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учебник для студ. ин-тов и фак. иностр.яз.- М.: Высш.шк., 1986. - 336 с.
213. Курилович Е.И. Деривация лексическая и деривация синтаксическая // Очерки по лингвистике. - М., 1962. - С. 56-70.
214. Куркова Л.С. Фразеологический: фрагмент семантического поля "мышление" в современном немецком языке в сопоставлении с русским языком: Автореф. дис. ... канд.филол. наук. - М., 1980. - 25 с.
215. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. - Л.: Просвещение, 1979. - 326 с.
216. Лазарович В.В. Деякі особливості розвитку фразеологічних запозичень у мові-рецепторі /на матеріалі німецьких запозичень латинського походження/ // Іноземна філологія. - 1981. - Вып. 61. - С. 69-77.
217. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии / Учен.зап. ЛГУ: Сер. филол.наук. - Л., 1956. - № 198. Вып. 24. - С.200-224.
218. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание: /Избр. работы/. - М.; Просвещение, 1977. - 222 с.
219. Левашов, Е.А. Словари неологизмов XX века. Библиографический указатель. // Новые слова и словари новых слов. Спб. 1997, С.133-140.
220. Левинтова Э.И., Вольф Е.М. О диахроническом подходе к фразеологии // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. - Тула, 1968. - С.289-297.
221. Лекант П.А. Эллипсис как проблема синтаксиса и фразеологии // Учен.зап. МОПИ им.Н.К.Крупской. - М., 1966. - Вып. 2. - С. 210-224.
222. Лесина С.В. Пополнение фразеологического фонда современного английского языка новыми фразеологическими единицами: Автореф. дис. ... канд.филол.наук. - М., 1974. -17 с.

223. Макаев Э.А. Понятие давления системы и иерархии языковых единиц // Вопросы языкознания. – 1962. - № 5. – С. 47-52.
224. Макаев Э.А. О некоторых проблемах диахронической лингвистики // Филология. Исследования по языку и литературе. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1973. - С. 227-238.
225. Маковский М.М. Системность и асистемность в языке: (опыт исследования антиномий в лексике и семантике).- М.: Наука 1980. – 209 с.
226. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку. М.: "Высшая школа", 1991. - 173 с.
227. Мальцева Д.Г. Национально-культурный аспект фразеологии. Автореф. дис.... д-ра филол. наук. М., 1991. - 36 с.
228. Мамалига А.Г. До питання про структурно-семантичні зміни фразеологізмів у мові газет /на матеріалі українських і російських газет/ // Укр.мовознавство. - 1973. - Вип. I. - С. 72-79.
229. Медведева Т.Г. Просодические и спектральные характеристики эмоционально окрашенной речи: Автореф.дис. ... канд. филол.наук. - М., 1977. - 23 с.
230. Мелерович А.М. К вопросу о языковых формах выражения фразеологической абстракции // Вопросы русского языка: (Проблемы лексикологии и синтаксиса): Сб.науч.тр. – Ярославль, 1976. – Вып. 11, вып. 158. – С.46-55.
231. Мелерович А.М. К вопросу о типологии внутренних форм фразеологических единиц современного русского языка // Активные процессы в области русской фразеологии: Сб. науч. тр. /Ивановск. гос. ун-т. – 1980. – С. 13-35.
232. Мелерович А.М. Семантическая структура фразеологических единиц в современном русском языке как лингвистическая проблема: Автореф.дис....д-ра филол.наук. – Л., 1982. – 40 с.
233. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Из истории слов и выражений:

- "Лучше синица в руках, чем журавль в небе"; "вертеться как белка в колесе" // Russistik, 1990. - N 1. - С. 93-99.
234. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь. - М.: "Русские словари", 1997. - 864 с.
235. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Фразеология в контексте культуры. - М.: "Языки русской культуры", 1999. - С- 63-68.
236. Мельникова Е.В. Номинативная функция лексико-семантической системы языка // Сб. науч.тр. /Моск.гос.пед. ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1982. - Вып. 199. - С. 173-186.
237. Мельничук А.С. Об одном из важных видов этимологических исследований // Этимология. 1967. М.: "Наука", 1969. - С. 57-67.
238. Милехина В.И., Попова З.Д. Перифразы как тип фразеосочетаний /на материале русского и немецкого языков/ // Образование и функционирование фразеологических единиц. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. -С. 38-44.
239. Минина Н.М. Лексико-семантическая система современного немецкого языка: Дис.... д-ра филол.наук. – М., 1975. – 426 с.
240. Митина Т.В. Семантическая значимость компонентов фразеологических единиц немецкого языка: Дис. ... канд. филол.наук. - М., 1980. - 229 с.
241. Михайловская В.Н. Словообразовательные связи эмоциональной лексики // Вопросы теории английского языка. - Л., 1965. - Т. 261. - С. 109-121.
242. Мокиенко В.М. Искажение фразеологического образа и семантическая динамика фразем // Сб. науч.тр. - Тула, 1975. - Вып. I. - С. 33-44.
243. Мокиенко В.М. Противоречия фразеологии и ее динамика: Дис. ... докт.филол.наук. - Л., 1976. - 488 с.
244. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. - М.: Высш.шк., 1980. - 270 с.

245. Мокиенко В.М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов // Словари и лингвострановедение. – М., 1982. – С. 108-121.
246. Мокиенко В.М. Семантические поля во фразеологии// Семантические категории языка и методы их изучения: Тез.докл.Всесоюз.науч.конф. 28-30 мая 1985 г. – Уфа, 1985. – Часть 1. – С. 53-54.
247. Мокиенко В.М. Образы русской речи: историко-этимологические этнолингвистические очерки фразеологии. - Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1986. - 287 с.
248. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. - М.: Высш.шк., 1989. - 270 с.
249. Мокиенко В.М. Из истории русской жаргонной лексики и фразеологии. In: Русистика 1, 1991. S. 30-41.
250. Мокиенко В.М. Актуальные процессы в восточнославянских языках. // Wissenschaftliche Beiträge Ernst-Moritz-Arndt-Universität / Beiträge zur Slawistik II. Aktuelle Entwicklungsprobleme slawischer Sprachen. Greifswald 1995, S.91-107.
251. Мокиенко В.М. Историко-этимологические очерки В.В.Виноградова по фразеологии: поиски и эволюция метода // Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова. Тезисы докл. М., 1995. – С. 23-32.
252. Мокиенко В.М. Славянские и немецкие пословицы (проблемы типологического и историко-этимологического сопоставления) // Slawische und deutsche Sprachwelt. Typologische Spezifika der slawischen Sprachen im Vergleich mit dem Deutschen (= Berliner slawische Arbeiten). Hrsg. Wolfgang Gladrow, Sonja Hayl. – Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, 1996. – S. 222-236.
253. Мокиенко В.М. К историко-этимологической интерпретации

- фразеологизма *ни зги не вино* // *Linguistica et philologica*. Сборник статей к 75-летию профессора Ю.В.Откупщикова. – СПб: изд-во СПбГУ, 1999. – С. 90-106.
254. Мокиенко В.М. Фразеологические неологизмы в славянских языках // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Redakcja naukowa Stanisław Gajda. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2000. – С. 42-60.
255. Мокиенко В.М. Метод окружения и диахронический анализ фразеологии // *Филологический сборник. Материалы международной научной конференции, посвященной 80-летию со дня рождения проф. М.Т.Тагиева*. Редактор: проф. Ф.Г.Гусейнов. – Баку: издательско-полиграфический центр «БСУ», 2001. – С. 42-60.
256. Мокиенко В.М. Проблемы европейской фразеологической неологии // *Słowo. Tekst. Czas – VI. Nowa frazeologia w nowej Europie. Słowo. Text. Czas VI. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej*. – Szczecin: Komisja Frazeologii słowiańskiej Międzynarodowego Komitetu slawistów – Uniwersytet Szczeciński, Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2002. – С- 63-79.
257. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1977. - 283 с.
258. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. - М.: Высш.шк., 1976. - 318 с.
259. Назарян А.Г. О полисемии в сфере фразеологии // *Сб.науч.тр. / Ун-т дружбы народов им. П.Лумумбы*. - М., 1980. - С. 53-60.
260. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии: Учеб.пособие для студ. ун-тов и фак. иностр.яз. -М.: Высш.шк., 1981. - 169 с.
261. Никитин М.В. Лексическое значение слова / Структура и комбинаторика/: Учеб.пособие. - М.: Высш.шк., 1974. - 127 с.
262. Никитина Т.Е. Идеографическая систематизация фразеологии и проблема границ идиомы // *ИЭФ* 1994. - С. 69-71.

263. Никитина Т.Г. Проблемы идеографического описания народной фразеологии. М.: "Из глубин", 1995. - 96 с.
264. Никитина Т.Г. Идеографические аспекты изучения народной фразеологии (на материале псковских говоров). - Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. СПб, 1995. - 32 с.
265. Ножин Е.А. Англо-русский фразеологический словарь по семантическим группам /Теоретическое обоснование/ // Иностр.яз. / Воен.ин-т иностр.яз. - М., 1966. - С. 101-124.
266. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи. - Киев, Одесса: Вища шк., 1986. - 160 с.
267. Общее языкознание. Формы существования, функции. История языка/ Отв.ред Б.А.Серебрянников. – М.: Наука, 1970. – 603 с.
268. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. /Отв. ред. Б.А.Серебрянников. – М.: Наука, 1972. – 565 с.
269. Ольшанский И.Г. К проблеме типологического описания полисемии //Сб. науч. тр./ Моск.гос.пед.ин-т иностр.яз. им.М.Тореза. – 1981.- Вып. 170.- С. 51-59.
270. Павлова З.А. Структурно-семантические преобразования фразеологизмов в речи: Автореф. дис. ... канд.филол. наук. - Л., 1975. - 24 с.
271. Палевская М.Ф. Основные модели фразеологических единиц в русском языке 18 века.: Дис....д-ра филол.наук. – Л., 1975. – 475 с.
272. Палевская М.Ф. Образование фразеологических единиц и сопутствующие процессы // Образование и функционирование фразеологических единиц. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. - С. 3-10.
273. Палий А.К. Калькирование как способ фразообразования // Образование и функционирование фразеологических единиц. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. - С.44-51.
274. Парий А.В. Фразеологические единицы с анимальным компонентом

- в современном немецком языке /к проблеме ассоциативной природы коннотативных признаков и их роли в формировании фразеологического значения/: Дис. ... канд.филол. наук. - К., 1987. - 203 с.
275. Пастушенко Л.П. Английские фразеологические единицы в составе фразеотематического поля /на материале фразеотематического поля маринизмов/: Автореф.дис. ... канд. филол.наук. - К., 1982. - 20 с.
276. Пауль Г. Принципы истории языка. - М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. - 500 с.
277. Пахотина Н.К. Опыт исследования фразеологической деривации /на материале ошинских говоров Омской области/: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. - М., 1973. - 23 с.
278. Петрова Н.Д. Фразеотематическое поле зоосемизмов в современном английском языке: Автореф.дис. ... канд.филол. наук. - К., 1983. - 22 с.
279. Петрова Н.Д. До проблеми фразеологічної семантики // Тез. доп. 1-ої міжнарод. наук. конф. пам'яті проф. Жлуктенка "Мови європейського культурного ареалу: проблеми розвитку і взаємодії". - К., 1995. - С. 24-34.
280. Петрова Н.Д. Семантичні механізми в процесі фразеотворення // Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. - К.: Довіра, 1995. - С. 222-233.
281. Петрова Н.Д. Лингвогносеологические основы динамики фразеологической номинации (на материале английской фразеологии живой природы): Дис. ...д-ра филол. наук. - К., 1996. - 463 с.
282. Печерица И.Ф. К вопросу о лингвистической природе плеоназма и контаминации фразеологических единиц // Сб.науч.тр. / Челябинск.гос.пед.ин-т. - 1973. - Фразеология I. - С. 208-214.
283. Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. - М.: Изд-во АН СССР, 1959. - С. 36-60.
284. Помичуев Г.П. К проблеме специфики значения фразеологических

- единиц.// Вопросы германской филологии. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. - С. 40-51.
285. Попов Р.Н. К вопросу об архаизации слов и фразеологических единиц и особой роли архаизмов в их структуре // Труды / Самарканд.гос. ун-т им. Алишера Навои. Новая серия. - 1970. - Вып. 178: Вопросы фразеологии. - С. 142-158.
286. Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. - М.: Высш.шк., 1976. - 185 с.
287. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. - Х.: Изд-во Харьков. ун-та, 1905. - 625 с.
288. Потебня А.А. Мысль и язык. – Харьков: Мирный труд, 1923. – 225 с.
289. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). - К.-Сімферополь, 1997. - 252 с.
290. Прокопьева С.М. Вариативность фразеологических единиц как прагматический феномен: Автореф.дис. ... канд. филол.наук. - М., 1980. - 24 с.
291. Прошин А.В. Стилистически сниженная фразеология в аспектах статики и динамики: (на материале совр.англ.языка): Автореф.дис....канд.филол.наук. – М., 1975. – 18 с.
292. Психологічний словник. / За ред. В.І.Войтка. - К.: Вища шк., 1982. - 215 с. Психологія. Підручник для педагогічних вузів. / За ред. Г.С.Костюка. - К.: Рад. шк., 1968. - 572 с.
293. Райхштейн А.Д. Рецензия на словарь В.Фридериха «Moderne deutsche Idiomatik» // Иностр. яз. в школе. 1969. № 5. С. 16-18.
294. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. - М.: Высш.шк., 1980. - 141 с.
295. Райхштейн А.Д. Тексты лекций по фразеологии современного немецкого языка. Вопросы фразеологической семантики. – М.: Ин-т иностр.яз.им.М.Тореза, 1981. – 77 с.
296. Райхштейн А.Д. Текстовая значимость устойчивых словесных

- комплексов // Сб. науч.тр. / Моск.гос.пед.ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1983. - Вып. 217. - С. 76-87.
297. Райхштейн А.Д. О механизмах экспрессивно-оценочной номинации в современном немецком языке // Словообразование и проблемы номинации в германских языках: Межвуз.сб.науч.тр. /Отв.ред.В.С.Вашунин. – Горький: ГГПИ, 1985. – С. 70-77.
298. Рахманова Н.И. Устойчивые словесные комплексы в средневерхненемецкой прозе: Дис....канд.филол.наук. – М., 1982. – 167 с.
299. Розанова Г.З. Перифраз и его функционирование в прессе ГДР и ФРГ: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. - М., 1973. - 15 с.
300. Розен Е.В. Современные вокабулярные неологизмы: (Опыт социолингвистического исследования на материале немецкого языка /ГДР и ФРГ/): Дис.... д-ра филол.наук. – М., 1970. – 675 с.
301. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителей. / Изд. 2-е исправл. и доп. - М.: Просвещение, 1976. - 543 с.
302. Ройзензон Л.И. Синтаксис и фразеология // Проблемы синтаксиса / Труды межвуз.науч.кон. по вопросам синтаксиса. - Львов, 1963. - С. 48-55.
303. Ройзензон Л.И. О понятии «фольклорная фразеология» // Проблемы устойчивости и вариативности ФЕ. Тула, 1968. С. 78-81.
304. Ройзензон Л.И. Фразеология и страноведение // Бюллетень по фразеологии. - Самарканд, 1972. - № I. - С.12-19.
305. Ройзензон С.И. Фразеологическая контаминация в современном английском языке /на материале глагольных компаративных фразеологических единиц// Труды / Самарканд. гос.ун-т им. Алишера Навои. Новая серия. - 1972. - Вып.219: Вопросы фразеологии. - С. 193-198.
306. Ройзензон Л.И., Абрамец И.В. О фразеологической контаминации в

- русском языке // Рус. яз. в шк. - 1969. - № 3. - С. 104-107.
307. Ройзензон Л.И., Абрамец И.В. Современная омонимия в сфере фразеологии // Вопр. языкознания.-1969. - № 2. - С. 54-63.
308. Ройзензон Л.И., Абрамец И.В. О разных типах контаминации /в связи с проблемой "фразеологизм и слово"/ // Вопр. фразеологии. - 1970. - Вып. 3. - С.273-283.
309. Романова Н.В. Эволюция некоторых фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в свете теории номинации /в языке новоанглийского периода/: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1987. - 239 с.
310. Рубинштейн С.Л. Эмоции. Психология эмоций. Тексты. - И.: Изд-во МГУ, 1984. - С. 152-161.
311. Рязановский Л.М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии (темпоральная фразеология). - Спб.: изд-во СПбГУ, 1997. - 199 с.
312. Рязановский Л.М. К этимологии фразеологизма "Вот где собака зарыта" // Слово во времени и пространстве. Спб., 2000. - С. 134-143.
313. Рязановский Л.М. Межъязыковая соотнесенность немецких и русских фразеологизмов и их этимологический анализ // Rossica Olomucensia XXXVIII (za rok 1999). 2. část. - Olomouc, 2000. - С. 407-414.
314. Рязановский Л.М. "Быть на дружеской ноге" по-немецки // Слово. Фраза.Текст. Сборник научных статей к 60-летию М.А. Алексеенко.- М.: "Азбуковник", 2002. - С. 295-300.
315. Сабирова А.К. К взаимодействию узуального и индивидуально-авторского в языке и стиле писателя /на материале фразеологии романов Лиона Фейхтвангера/: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. - Тбилиси, 1975. - 26 с.
316. Савенкова Л.В. Фразеологические единицы, основанные на метонимии // Образование и функционирование фразеологических единиц. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. - С. 25-32.
317. Сербенська О.А. Трансформація фразеологічних одиниць у мові

- газети // Вісн.Львів. ун-ту. Серія журналістики. - 1978, - Вип. 10. - С. 72-77.
318. Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. – М.: Наука, 1983. – 317 с.
319. Сидоренко М.И. О смысловой структуре фразеологизмов // Очерки по русскому языку и истории его развития / Учен.зап. / Ленингр.пед.ин-т им. А.И.Герцена. - Л., 1969. - Т. 370. - С. 5-53.
320. Сидоренко М.И. Типы фразеологических омонимов русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц. - Новгород, 1971. - Ч. 1. - С. 164-171.
321. Скнар В.Ф. Глагольные семантические фразеологизма современного английского языка /в сопоставлении с однотипными единицами украинского языка/: Автореф.дис. ...канд. филол.наук. - К., 1978. - 25 с.
322. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. - К.: Наук. думка, 1973. - 280 с.
323. Слюсарева Н.А. Проблемы социальной природы языка в трудах французских лингвистов // Теоретические проблемы социальной лингвистики. - М., 1981. - С. 56-72.
324. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. - М.: Изд-во лит. на иностр.яз., 1956. - 260 с.
325. Соколова Г.Г. Фразообразование во французском языке: Учеб.пособие для ин-тов и фак.иностр.яз. - М.: Внеш. шк., 1987. - 143 с.
326. Соколова М.А. Выражение признаков интеллекта фразеологизмами русского языка (на фоне испанского языка). - Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - СПб., 1995. - 16 с.
327. Солдатова С.Н. Народноэтимологическое переосмысление фразеологизмов и его роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого языка: Дис. ...канд. филол.наук. - К., 1987. - 201 с.
328. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой

- системы// Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С.31-42.
329. Солодухо Э.М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. - Казань: изд-во Казан. ун-та, 1977. - 159 с.
330. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка: (30-90-е годы 19 века). – М-Л.: Наука, 1965. – 565 с.
331. Стебелькова Н.А. Варьирование и структурно-семантические аспекты тождества фразеологических единиц: /на материале глагольных фразеологизмов современного английского языка/: Дис. ... канд.филол.наук. – М., 1979. - 199 с.
332. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. - М.: Просвещение, 1975. - 271 с.
333. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
334. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. - М.: Наука, 1977. - С. 129-221.
335. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
336. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - М.: Наука, 1986. - 136 с.
337. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», - 1996. – 288 с.
338. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. / Отв. ред. В.Н.Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
339. Терентьева Л.П. Образование фразеологических единиц на основе индивидуально-авторских оборотов: /на материале английской художественной литературы и публицистики 18-20 веков/: Дис. ...

- канд.филол.наук. - М., 1983. -231 с.
340. Тоичкина Л.Я. Фразеология языка литературных памятников немецкого языка 17 века: Автореф. дис....канд.филол. наук. – М., 1977. – 23 с.
341. Торопцев И.С. Несколько дискуссионных положений по фразеологии и методика ее преподавания в средней школе: Изд-во Воронеж.гос.пед.ин-та, 1962. - Т. 42. - С. 5-11.
342. Трибуханчик А.Н. Становление и развитие фразеосемантического поля "богатство - бедность" в английском языке: Дис. ... канд.филол.наук. - К., 1989. - 289 с.
343. Турапина М.В. Фразеосемантическое поле английской соматической фразеологии в диахроническом аспекте: Дис. ... канд.филол.наук. - М., 1986. - 249 с.
344. Удовиченко Г.М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів // Мовознавство. - 1984. - № 2. - С. 8-24.
345. Ужченко В.Д. Историко-лінгвістичний аспект формування в українській фразеології: Дис.... д-ра філол. наук. – Луганськ, 1994. – 453 с.
346. Ускова Т.А. Образование фразеологизмов на базе терминологических сочетаний // Язык и общество: Межвуз.сб.науч.тр. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. - 1986. - С.112-119.
347. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы /на материале английского языка/. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - 287 с.
348. Федоров А.И. Русская фразеология и ее изучение по источникам: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Л., 1973. – 32 с.
349. Феоктистова Н.В. Формирование семантической структуры слова: (на материале древнеанглийских отвлеченных имен): Автореф. дис....д-ра филол.наук. – Л., 1984. – 30 с.
350. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедски исследования в чест на академик Стефан Младенов - София, 1957. - С.

523-508.

351. Филин Ф.П. Противоречия и развитие языка// Вопросы языкознания. – 1980. - № 2. – С. 8-20.
352. Чабаненко В.А. Стилiстичне увиразнення фразеологiзмiв // Укр. мова i лiт. в шк. - 1981. - № 9. - С. 60-62.
353. Чернышева И.И. Явление синонимии и полисемии в фразеологии немецкого языка // Иностр.яз. в шк. - 1960. - №6. - С. 100-107.
354. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка / Фразеология как система и ее связи с системой лексики/: Дис. ... докт.филол.наук. - М., 1964. - 507 с.
355. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. - М.: Высш.шк., 1970. - 199 с.
356. Чернышева И.И. Вторичные семантические процессы и фразеологическая деривация /на материале немецкой фразеологии/ // Сб.науч.тр. / Моск.гос.пед. ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1975. - Вып. 91: Вопросы романо-германской филологии. - С. 221-224.
357. Чернышева И.И. Фразообразование как особая область вторичной номинации // Вопросы словообразования и фразообразования в германских языках / Сб.науч.тр. / Моск. гос.пед. ин-т им. М.Тореза. - 1980. - Вып. 164. - С. 179-187.
358. Чернышева И.И. Коммуникативно-прагматический потенциал устойчивых словесных комплексов современного немецкого языка // Сб.науч.тр. / Моск.гос.пед.ин-т иностр. яз. им. М.Тореза.-1983.- Вып. 217.-С.135-141.
359. Чиненова Л.А. Процессы развития английской идиоматики // Вопросы языкознания. – 1983. - № 2. – С. 111-117.
360. Шадрин Н.Л. Способы окказионального преобразования фразеологических единиц и их классификация // Герценовские чтения - 23: Иностранные языки. - Л.: Ленингр. пед. ин-т, 1970. - С. 213-216.
361. Шадрин Н.Л. О системном характере речевых преобразований

- фразеологических единиц // Системное описание лексики германских языков. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. - Вып. 1. - С. 158-167.
362. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. Пособие для пед. ин-тов. - М.: Просвещение, 1964. - 316 с.
363. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. М.: Изд-во МГУ, 1968. - 310 с.
364. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. по спец. "Русский яз. и лит.". - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Высш. шк., 1985. - 160 с.
365. Шанский Н.М., Зимин В.И., Филиппов А.В. Опыт этимологического словаря русской фразеологии. - М.: Рус. язык, 1987. - 240 с.
366. Швайко В.Д. Лингвистические особенности фразеологических единиц, образованных от сверхсловных спортивных терминов и профессионализмов /на материале современного английского языка/: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1984. - 16 с.
367. Шейгал Е.И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке: Дис.... канд. филол. наук. - М., 1981. – 244 с.
368. Шиппан Т. О развитии языка в ГДР: к вопросу о соотношении языка и общества // Актуальные проблемы языкознания ГДР «Язык – идеология – общество» - М.: Прогресс, 1979. – С.117-138.
369. Широкова Т.А. О семантической структуре терминологических словосочетаний // Семантическая структура слова и фразеологизма. - Рязань: Рязан. пед. ин-т, 1980. - С.105-110.
370. Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. - М.: Просвещение, 1964. - 224 с.
371. Шпекторова И.Ю., Жоржоллиани Д.А. К проблеме сопоставительно-типологического изучения фразеологической номинации // Вопросы фразеологии / Сб. науч. ст./ Самарканд. гос. ун-т им. Алишера Навои. - 1984. - С. 46-50.

372. Шувалов В.В. Семантические особенности терминов-фразеологизмов /на материале политической фразеологии современного английского языка // Сб. науч.тр. / Моск.гос. пед.ин-т иностр.яз. им. М.Тореза. - 1980. - Вып. 168. - С. 241-250.
373. Щербань Н.П. Фразеология в произведениях Вилли Бределя: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - К., 1975. - 21 с.
374. Эмирова А.М. Некоторые актуальные вопросы современной русской фразеологии: Учеб. пособие по спецкурсу для филологов. - Самарканд: Самарканд.гос. ун-т им. Алишера Навои, 1972. - 97 с.
375. Эмирова А.М. Структурные и семантические характеристики одного фразеологического поля // Вопр. фразеологии. Самарканд, 1977. XI. Вып. - С. 2-14.
376. Эмирова А.М. Фразеологическая идеография: предмет и задачи // Вопр. фразеологии: Сб. науч. статей. Самарканд, 1984. С. 64-68.
377. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. - Ташкент: ФАН, 1988. - 91 с.
378. Ярцева В.Н. Научно-техническая революция и развитие языка // Научно-техническая революция и функционирование языков мира. - М.: Наука, 1977. - С. 28-36.
379. Bolinger D.L. Intonation and Emotion // Quaderni di Semantica. - Bologna, 1983. - Vol. 7. - № 1. - P. 13-21.
380. Burger H., Linke A. Historische Phraseologie // Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Zweite, veränderte und erweiterte Auflage. Hsg. von W. Besch, A. Betten, O. Reichmann, St. Sonderegger. (Manuscript 1996). - Erste Aufl. 2. Halbband, Berlin, New York, 1985. - S- 2018-2026.
381. Burger H. Phraseologie und Intertextualität. In: Palm (Hrsg.), 1991. – S. 13-27.
382. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen. - Berlin: Erich Schmidt, 1998. - 224 S.

383. Burger H. Phraseologie in der Presse. In: Wörter in Bildern – Bilder in Wörtern: Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis / hrsg. von Rupprecht S. Baur... Baltmannsweler: Schneider-Verl. Hohengehren, 1999. – S. 77-90.
384. Černyševa I.I. Feste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede. - M.: Vysšaya škola, 1980. - 144 S.
385. Černyševa I.I. Zum Problem der phraseologischen Semantik // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx Universität Leipzig: Gesellschafts -und sprachwissenschaftliche Reihe. - 1981. - Heft 5. - S. 424-429.
386. Černyševa I.I. Aktuelle Probleme der Deutschen Phraseologie // Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer. -1984. - Heft. 1. - S. 17-22.
387. Dobrovol'skij D. Zu Klassifikation und Beschreibungsprinzipien der Phraseologismen unter dem genetischen Aspekt // Linguistische Studien: Beiträge zur Phraseologie und Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. - Berlin, 1979. - H. 56. - s. 42-73.
388. Dobrovol'skij D. Phraseologie und sprachliches Weltbild. Vorarbeiten zum Thesaurus der deutschen Idiomatik. In: Csaba Földes (Hrsg.), Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Spachverwendung, Wien 1992, 171-195.
389. Dobrovol'skij D., Piirainen E. Zum Weltmodell einer niederdeutschen Mundart im Spiegel der Phraseologie. In: Niederdeutsches Wort 32 (1992), 137-169.
390. Dobrovol'skij D. Prototypentheoretische Ansätze bei der Beschreibung der Idiomatik // Nominalforschung im Deutschen. – Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, 1997. – S. 157-165.
391. Ducháček O. Le champ conceptuel de la beauté en français moderne. - Praha: Stat.ped.nakl.,1960. - 215 p.
392. Eckert R. Zur historischen Phraseologie (an russischem Material) // Aktuelle Probleme der Phraseologie. Symposium 27-29.9.1984 in Zürich

- (Züricher Germanistische Studien. Bd. 9). - Bern-Frankfurt am Main-New York-Paris, 1987. - S. 203-224.
393. Eckert R. Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen (Unter Berücksichtigung des Baltischen). (= Slavistische Beiträge Bd. 281). München, 1991. - 262 S.
394. Eckert R. Slawisch-baltische Phrasementsprechungen in der Sprache der Folklore// Slavistische Studien zum XI. internationalen Slavistenkongreß in Freiburg/ Bratislava. Hrsg. K.Gutschmidt, H.Keipert und H.Rothe. Bohlau u.a., 1993. - S. 85-98.
395. Eckert R. Was gibt das Baltische für die historische Phraseologie des Slawischen // Zeitschrift für Slawistik 43 (1998). - S. 178-183.
396. Eckert R. On the Cult of the Snake in Ancient Baltic and Slavic Tradition (based on language Material from the Latvian Folkssongs) // Zeitschrift für Slawistik 43 (1998). - S. 178-183.
397. Eismann W. Phraseologie // Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen. Hrg. von Helmut Jachnow. Wiesbaden: Harrasowitz-Verlag, 1999.
398. Ermen I. Der obszöne Wortschatz im Russischen. Etymologie - Wortbildung - Semantik - Funktion. Specimina philologiae slavicae. Bd. 98. München 1993. - 106 S.
399. Eulenspiegel. Zeitschrift für Satire und Humor. - Berlin: Eulenspiegel Verlag, 1977. – № 13.- S.11.
400. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. - Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. - 250 S.
401. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – 2 durchges. und erg. Auflage. – Tübingen: Niemeyer-Verlag, 1997. – 299 S.
402. Fraser B. Idioms within a transformational Grammar // Foundations of Language: International Journal of Language and Philosophy. - 1970. - Vol. 6. - №1. - P.22-46.
403. Gläser R. Phraseologie der englischen Sprache. - Leipzig: VEB Verlag

- Enzyklopädie, 1986. - 198 S.
404. Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen. Hrg. von Helmut Jachnow. Wiesbaden: Harrasowitz-Verlag, 1999.
405. Häusermann J. Phraseologie. Hauptprobleme auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse. - Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1974. - 134 S.
406. Ipsen G. Sprachphilosophie der Gegenwart. - Berlin: Jünger und Dünnhaut, 1930. - 32 S.
407. Jolles A. Antike Bedeutungsfelder // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. - 1934. - № 58. - S. 97-109.
408. Karlheinz D. Neue Aspekte zum Thema Phraseologie in der gegenwärtigen Sprachforschung // Muttersprache. - 1985. - № 3-4. - S. 151-173.
409. Lichtenberg J. Die bulgarischen Phraseologismen. Auswahlbibliographie mit einem Index zur Geschichte und Etymologie. (= Vergleichende Studien zu den slawischen Sprachen und Literaturen, hrsg. von Renate Berlentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 8). – Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2001. – 160 S.
410. Lutzeier P.R. The Relevanoe of Semantic Relations between Words for the Notion of Lexical Fields // Theoretical Linguistics. – Boston: New York, 1983. - Vol.10. № 2/3. - P. 147-178.
411. Makkai A. Idioms strukture in English /Janua linguarum series/. - The Hague: Paris: Mouton, 1972. - 371 p.
412. Meyer R.N. Bedeutungssysteme. - KZ.-43.-4. 1910. - 359-370 S.
413. Mieder W. Deutsche Redensarten, Sprichwörter und Zitate. Studien zu ihrer Herkunft, Überlieferung und Verwendung. Wien: Edition Praesens Wien, 1995. – 250 S.
414. Minakova E. Moderne russische Idiomatik. (= Russisch als Fremdsprache. Materialien zum Russischunterricht. Bd. 5). – Hamburg: Helmut Buske Verlag, - 145 S.

415. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte. - M.: Hochschule, 1977. - 278 S.
416. Otten F. Zur Geschichte einiger russischen Phraseologismen // *Ars Philologica*. Festschrift für Baldur Panzer zum 65. Geburtstag. Hrsg. von Karsten Grünberg und Wilfried Potthof. – Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Wien, 1999. – S. 439-449.
417. Peters H. Das mittelenglische Wortfeld schlecht/böse: Synchronisch-diachronische Darstellung seiner semantischen Struktur. - Frankfurt am M.: Lang, 1983. - 10. - 273 S.
418. Peukes G. Untersuchungen zum Sprichwort im Deutschen: Semantik, Syntax, Typen. - Berlin: Schmidt Verlag, 1977. - 183 S.
419. Pilz K. Phraseologie: Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung Begriffsbestimmung und Systematisierung unter Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache. - Göppingen: A.Kümmerle Verlag, 1978. - Bd. I. - 504 S.
420. Pohl I. Bewegung in ostdt. Wortschatz. In: *DaF* 29, 1992, 173-176.
421. Polenz P. Sprachrevolte in der DDR. In: *ZGL* 21, 1993, 127-149.
422. Reuning K. Joy and Freude: A Comparative Study of the Linguistic Field of Pleasurable Emotions in English and in German. - Swarthmore /Pa/: Times and Hews Publishing Co., 1941. - 8. 141 p.
423. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache: - M.: Verlag für fremdspr. Literatur., 1959. - 467 S.
424. Röhrich L. Einleitung // Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. - 3.Aufl. – Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1973. - S. 9-34.
425. Röhrich L. Einleitung // Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. - 4. Aufl. - Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1976. - Bd.1. - S. 9-34.
426. Schippan T. Zur Wortschatzentwicklung in der DDR // *Deutsch als Fremdsprache*. - Leipzig, 1979. - № 4. - S. 203-208.
427. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. - Leipzig:

- Bibliographisches Institut, 1984. - 306 S.
428. Schröder M. Werden unsere Wörter immer länger? // Sprachpflege. – 1986. – № 5. – S. 61-65.
429. Schweigert W.A. The Comprehension of familiar and less familiar idioms // Journal of psycholinguistic research. - New York, 1986. - Vol. 15. №1. - P. 33-45.
430. Seiler F. Das deutsche Sprichwort. - Strassburg: Verlag von Karl J.Trübner, 1918. - 8. - 77 S.
431. Skladaná J. Staršie i novšie frazémy kresanského pa vodu v súčasnom slovenskom jazyku // Slowo. Tekst. Czas - VI. Nowa frazeologia w nowej Europie. Slowo. Text. Czas VI. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej. - Szczecin, 6-7, Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2002. - C. 178-182.
432. Snell-Hornby M. Verb-descriptivity in German and English: A Contrastive Study in Semantic Fields. - Heidelberg: Winter, 1983. - 279 p.
433. Stěpanova L. Historie a etimologie českých rčení. – Praha: karolinum – nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. – 132 s.
434. Stěpanova M.D., Černyševa I.I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. - M.: Vysšaja škola, 1986. - 246 S.
435. Taylor A. Zwischen Pfingsten und Straßburg // Studies in honor of John Albrecht Walz. Frieporl; N.-Y., 1968. P. 21-31.
436. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnebezirk des Verstandes: die Geschichte eines sprachlichen Feldes. - Heidelberg: Winter, 1931. - Bd. I. - 347 S.
437. Walter H. Забить косяк, тусоваться на флэте, джаз-сейшн, фирменные шмотки. Zur Sprache Jugendlicher in Rußland. In: Mitteilungsblatt des Fachverb. Moderne Fremdsprachen Mecklenburg-Vorpommern. Mai 1993. S. 34-38.
438. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik. - Düsseldorf: Schwann, 1962. - 431 S.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

439. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. / 2-е изд., испр. й доп. - М.: Рус. язык, 1975. - 656 с.
440. Гаврись В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. - К.: Рад. шк., 1981. - Т. 1. - 416 с.; Т. 2. - 387 с.
441. Войнова Л.А., Жуков А.И., Молотков А.И., Федоров А.И. Фразеологический словарь русского языка. / 4-е изд. - М.: Рус. язык, 1987. - 543 с.
442. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Рус. язык, 1984. - 944 с.
443. Borchardt-Wustmann. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund. – 6. Auflage bearbeitet von Georg Schoppe. – Leipzig, 1925. – 518 S.
444. Borchardt W., Wustmann G., Schoppe K. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund nach Sinn und Ursprung erläutert. - 7, neubearb. Aufl. - Leipzig: VEB F.A.Brockhaus Verlag, 1955. - 539 S.
445. Büchmann G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. - Berlin: Verlag der Haude der Spenerschen Buchhandlung, 1905. - 871 S.
446. Campe H.-J. Wörterbuch der deutschen Sprache. - Braunschweig Schulbuchhandlung. 1807-1811. - Bd. 1. -1023 S.; Bd. 2. - 1116 S.; Bd. 3. - 908 S.; Bd. 4. - 940 S.; Bd. 5. - 977 S.; Bd. 6. - 673 S.
447. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. – 5. Aufl. – Berlin: de Gruyter, 1959. – 922 S.
448. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden / Hrsg. und bearb. vom wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. der Dudenred. unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut. Dudenverlag, 1976-1981. – 2992 S.
449. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner

- Scholze-Stubenrecht. Duden Bd. 11. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 1992.
– 864 S.
450. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik. - 2 neubearbeitete Aufl. -
München: Max Hueber Verlag, 1976. - 565 S.
451. Heyne Moriz. Deutsches Wörterbuch. – Leipzig Hirzel. – Bde 1-3 . –
1905-1907.
452. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Hamburg:
Claasenverlag, 1955. – 523 S.
453. Richter A. Deutsche Redensarten. – 4. vermehrte Auflage herausgegeben
von O.Weise. Leipzig: F.Brandstetter, 1921. – 244 S.
454. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. - 4 Aufl. -
Freiburg-Basel-Wien: Herder-Verlag, 1976. - 1256 S.
455. Röhrich L. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 1-
5, Freiburg, Basel, Wien: Herder-Verlag 1995.- 1910 S.
456. Sanders D. Wörterbuch der deutschen Sprache. - Leipzig: Verlag von Otto
Wigand, 1876. - Bd. I. - 1065 S.; Bd. 2. I. Hälfte. - 825 S.; Bd. 2. 2. Hälfte. -
S. 826-1828.
457. Trübners Deutsches Wörterbuch. - Berlin: Walter de Gruyter, 1939-1943.
- Bd. I. - 482 S.; Bd. 2. - 493 S.; Bd. 3. - 510 S.; Bd. 4. - 829 S.
458. Trübners Deutsches Wörterbuch. - Berlin: Walter de Gruyter, 1954-1957.
- Bd. 5. - 502 S.; Bd. 6. - 625 8.; Bd. 7. - 774 S.; Bd. 8. - 564 S.
459. Wander K.-J. Deutsches Sprichwörterlexikon. Leipzig: Brockhausverlag,
1867-1876. - Bd. I. - 776 S.; Bd. 2. - 768 S.; Bd. 3. - 752 S.; Bd. 4. - 730 S.;
Bd. 5. - 736 S.; Bd. 6. - 760 S.

СПИСОК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ:

460. Berliner Zeitung
461. Eulenspiegel
462. Frankfurter Allgemeine Zeitung

- 463. Norddeutsche Neueste Nachrichten
- 464. Sächsische Zeitung
- 465. Der Spiegel
- 466. Süddeutsche Zeitung
- 467. Die Welt

ТЕЛЕВІЗІЙНІ ПРОГРАМИ

- 468. ARD
- 469. RTL
- 470. ZDF

СПИСОК ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 471. Grass G. Blechtrommel. Roman. - Berlin und Weimar: Aufbau - Verlag, 1977. - 296 S.
- 472. Kant H. Die Aula. Roman. 10 Auflage. - Berlin, Rütten: Loening, 1970. - 464 S.
- 473. Müller A. Du wirst dir den Hals brechen. - Berlin: Verlag Neues Leben, 1961. - 218 S.
- 474. Nowotny J. Ein gewisser Robel. Roman. — Halle (Saale): Mitteldeutscher Verlag, 1976. - 540 S.
- 475. Nowotny J. Ein seltener Fall von Liebe. Erzählungen. - Halle, Leipzig: Mitteldeutscher Verlag, 1973. - 140 S.
- 476. Schubert H. Lauter Leben. Geschichten. - Berlin und Weimar: Aufbau - Verlag, 1977. - 157 S.
- 477. Wolf A. Die mehreren Leben des Anton Joseph. Erzählungen. – Halle (Saale): Mitteldeutscher Verlag, 1975. – 240 S.

478. Zweig A. Regenbogen. Roman. - Berlin und Weimar: Aufbau - Verlag,
1955. - 364 S.

Наукове видання

**Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19-20
століття**

Укладач: Школяренко Віра Іванівна

Суми: Сум.ДПУ, 2003 р.

ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск В.В.Бугаєнко

Комп'ютерний набір і верстка – Школяренко В.І.

Літературний редактор – кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник інституту

української мови НАН України В.М.Білоноженко

Здано в набір 5.02.2003 і підписано до друку 6.02.2003. Формат 60×84/16.
Гарнітура Times. Друк ризогр. Папір друк. № 1. Умовн. друк. арк. 14,33.
Обл.-вид. арк. 15,44. Тираж 300 прим. Вид № 41. Сум. ДПУ ім.
А.С.Макаренка. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87. Виготовлено на
обладнанні Сум. ДПУ ім. А.С. Макаренка. Зам. № 53